ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

2
ANUL XIII
1962

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

2

ANUL XIII

1962

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE DE 2 ORI PE AN

Redacția : INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

București, str. I. C. Frimu 11

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul XIII, nr. 2 1962

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome XIII, nº 2 1962

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том XIII, № 2 1962

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE LA A 15-A ANIVERSARE A PROCLAMĂRII REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

La 30 Decembrie poporul romîn sărbătorește a 15-a aniversare a proclamării Republicii Populare Romîne.

Acest eveniment de o importanță deosebită în istoria țării noastre este rezultatul luptei dîrze, neîntrerupte, dusă de clasa muncitoare, de masele populare, sub conducerea Partidului Comunist din Romînia, pentru doborîrea dominației burgheziei și moșierimii, pentru instaurarea dictaturii proletariatului și construirea orînduirii noi, socialiste.

Desfășurîndu-și activitatea în condițiile apăsătoare ale dictaturii fasciste din țara noastră, cînd conducătorii fasciști ai Romîniei, bucurîndu-se de sprijinul partidelor ,,istorice'', puneau la dispoziția Germaniei hitleriste toate resursele umane și materiale ale țării pentru purtarea odiiosului război împotriva statului sovietic, ,,partidul comunist a fost singura forță politică, care s-a ridicat în apărarea intereselor naționale, pentru ieșirea Romîniei din acest război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste'' [1].

Ca urmare a numeroaselor acțiuni organizate de P.C.R., care au cuprins și mobilizat toate forțele patriotice din țară, și în urma victoriilor zdrobitoare repurtate de Armata Sovietică împotriva cotropitorilor fasciști, a fost posibilă organizarea și victoria insurecției armate de la 23 August 1944, care ,,a deschis o nouă eră în istoria poporului romîn, a însemnat începutul revoluției populare'' [2].

Avînd în frunte detașamentul cel mai conștient al clasei muncitoare — partidul — poporul romîn a cucerit victorie după victorie într-un elan pe care nu l-au putut zăgăzui nici manevrele reacțiunii interne, nici amenințările proferate fără încetare de corul forțelor reacționare din afara țării. Toate aceste victorii au însemnat tot atîția pași fermi pe drumul desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice în Romînia, pregătind ridicarea pe un plan superior a luptei poporului nostru pentru libertate și independență. Astfel a devenit posibilă, la finele anului 1947, înlăturarea monarhiei și proclamarea Republicii Populare Romîne, prin aceasta

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *40 de ani de luptă sub steagul atotbiruitor al marxism-leninismului* în *Articole și cuvîntări, mai 1959—mai 1961*, Editura politică, Buc., 1961, p. 437.

[2] *Ibidem*, p. 440.

marcîndu-se „momentul istoric al încheierii primei etape a revoluţiei democrat-populare şi a trecerii la înfăptuirea sarcinilor mărețe ale revoluţiei socialiste”[1].

Pornind de la analiza profundă şi multilaterală a situaţiei economice a ţării, partidul a elaborat în perioada următoare un vast plan de perspectivă, menit să scoată ţara din înapoierea în care fusese ţinută de către regimul burghezo-moşieresc. Acest plan, la baza căruia a stat aprecierea ştiinţifică, făcută în lumina învăţăturii marxist-leniniste cu privire la sarcinile clasei muncitoare după cucerirea puterii de stat, a cuprins totalitatea domeniilor de activitate. În acest răstimp în centrul atenţiei partidului au stat nu numai problemele social-economice, ci un loc important l-a ocupat şi analiza situaţiei şi perspectivelor ştiinţei şi culturii în Republica Populară Romînă.

În domeniul cercetării ştiinţifice şi organizării muncii de cercetare, reorganizarea şi aşezarea pe baze noi a celui mai înalt for de cultură din ţară, Academia Republicii Populare Romîne, a marcat momentul de început al unei serii de măsuri destinate să imprime o orientare nouă activităţii de cercetare ştiinţifică, atît în ceea ce priveşte asigurarea bazei materiale a acesteia, cît şi mai ales cu privire la sarcinile ei imediate sau de perspectivă. În acest plan larg, ştiinţei arheologice romîneşti i-a fost acordată o atenţie stăruitoare, menită să ducă la ridicarea ei pe un plan superior.

În ciuda existenţei unei valoroase şcoli arheologice naţionale, condiţiile materiale modeste în care era nevoită să-şi desfăşoare activitatea de cercetare cea mai mare parte a oamenilor de ştiinţă din ţara noastră au caracterizat decenii în şir şi arheologia. În acest răstimp mijloacele materiale puse la dispoziţie de regimul burghezo-moşieresc pentru cercetările arheologice erau nu numai insuficiente dar şi nesigure de la an la an. Aceasta a dus la limitarea cîmpului de activitate al arheologiei, problemele studiate fiind în nemijlocită dependenţă de numărul şi amploarea săpăturilor sau de caracterul nu numai neplanificat, dar chiar şi capricios al acestora.

O altă condiţie de care trebuia să se ţină seama în elaborarea unui plan de perspectivă pentru cercetarea arheologică romînească a fost aceea că în anii regimului burghezo-moşieresc orientarea cercetărilor arheologice a fost una care a dus la cunoaşterea aproape în exclusivitate a epocii orînduirii comunei primitive şi epocii sclavagiste, deşi studierea altor epoci istorice se lovea de lipsa evidentă a surselor de informare furnizate de arheologie. Dar în primul rînd trebuia să se ţină seama de împrejurarea că ştiinţa arheologică în Republica Populară Romînă e necesar să se situeze pe un plan superior nu numai sub raportul modalităţii publicării şi valorificării descoperirilor arheologice, cît şi mai ales din punctul de vedere al interpretării acestora. Într-adevăr, ţinînd seama de faptul că la cea mai mare parte a cercetătorilor vechi era uşor vizibilă tendinţa spre publicarea materialelor arheologice mai mult în condiţiile unei exclusive analize de ordin tehnic, tipologic şi stilistic, arheologia romînească nouă avea în faţă sarcina de a adopta un alt stil de muncă şi anume : respectînd

[1] Gh. Gheorghiu-Dej, *40 de ani de luptă sub steagul atotbiruitor al marxism-leninismului* în *Articole şi cuvîntări, mai 1959—mai 1961*, Editura politică, Buc., 1961. p. 442.

principiile valorificării materialului arheologic — care presupun nevoia tratării atente şi minuţioase a documentului arheologic — aceasta nu trebuie să constituie decît punctul de plecare în vederea unei bune cunoaşteri a descoperirii arheologice, care să permită valorificarea şi interpretarea sa istorică, scopul principal fiind deci acela de a se face din descoperirea arheologică *un izvor de informaţie istorică*.

Prin aceasta arheologia din ţara noastră a reuşit să treacă la o treaptă calitativ superioară faţă de cea din trecut, devenind o ştiinţă în adevăratul sens al cuvîntului.

Deşi arheologia burgheză romînească a cunoscut o serie de lucrări de mare prestigiu ştiinţific intern şi internaţional, ai căror autori au făcut evidentul efort de a urmări şi limpezi fenomenul istoric în toată amploarea lui şi în conexiune cu fenomene similare ca fond şi coincidente cronologic, ce se petreceau în regiunile înconjurătoare, în esenţă aceste lucrări au rămas tributare din punct de vedere ideologic orientării generale a vremii şi nu au reuşit să se situeze pe poziţii ştiinţifice juste.

În anii puterii populare s-au adoptat o serie de măsuri menite să ducă la creşterea cercetării arheologice romîneşti într-un ritm şi în condiţii pe care le cunoşteau şi alte ramuri ale cercetării ştiinţifice, justeţea unor asemenea măsuri putînd fi apreciată astăzi în funcţie de realizările obţinute de arheologie în cei 15 ani care s-au scurs de la proclamarea Republicii Populare Romîne. Astfel, se cunoaşte foarte bine faptul că încă din primii ani ai regimului democrat-popular în ţara noastră Partidul şi Guvernul au adoptat un plan amplu de măsuri dintre cele mai urgente şi eficiente menite să asigure cercetărilor arheologice bazele materiale cele mai favorabile pentru dezvoltarea acestora. An de an, fondurile destinate acestor cercetări au crescut fără încetare, ceea ce a permis în primul rînd ca numărul şi amploarea săpăturilor să crească în chip corespunzător, în acest sens putînd fi edificator numărul de peste o sută de săpături ce s-au organizat în ultimii ani, ceea ce reprezintă procentual o creştere de mai bine de zece ori a numărului anual al şantierelor în comparaţie cu anul 1938. Aspectul acesta mai poate fi completat cu precizarea că în anii regimului democrat-popular a crescut simţitor şi numărul cercetătorilor sau cadrelor ajutătoare antrenaţi în munca de cercetare. Un prim rezultat, pe care l-a făcut posibil asigurarea deplină şi planificată a mijloacelor materiale destinate cercetărilor arheologice, l-a constituit crearea unui mare număr de şantiere permanente, a căror activitate se desfăşoară sistematic de mai mulţi ani, contribuind la limpezirea unui larg cerc de probleme specifice orînduirii pentru a cărei cercetare a fost organizată activitatea unor atare şantiere. Din acest punct de vedere se cuvine menţionată la loc de frunte organizarea şi activitatea marilor şantiere de la Grădiştea Muncelului, Histria, Suceava, Bucureşti etc.

Reorganizarea activităţii în domeniul arheologiei s-a urmărit însă şi în funcţie de o evidentă slăbiciune constatată în anii regimului burghezo-moşieresc, timp în care nu s-a căutat promovarea principiului unei repartizări juste din punct de vedere teritorial a săpăturilor cu scopul de a se asigura o cercetare, egală ca efort, a trecutului istoric al fiecărei mari regiuni în parte din cuprinsul ţării noastre. În lumina acestei constatări,

în ultimii 15 ani s-au adoptat o serie de măsuri importante, care au dus pînă astăzi la rezultatul pozitiv al existenţei unui număr aproape egal de săpături arheologice în toate regiunile ţării, ceea ce a făcut posibilă cuprinderea concomitentă şi de mare amploare a unui larg cerc de probleme care îmbracă totalitatea epocilor istorice din trecutul ţării noastre.

Cel mai important aspect, însă, care se cuvine semnalat şi dezbătut în cele de faţă, este chipul în care în anii regimului de democraţie populară s-a urmărit şi s-a realizat condiţionarea cercetării arheologice de nevoile obiective şi precise ale cercetării istorice în general. Pentru că, dacă există într-adevăr un criteriu care să permită o apreciere a realizărilor de certă însemnătate ştiinţifică obţinute de către arheologia romînească în ultimii 15 ani, acesta este criteriul contribuţiei arheologiei la lămurirea problemelor fundamentale ale istoriei noastre naţionale, indiferent de epoca istorică la care se face referirea. Aceste realizări permit ca arheologia romînească să poată fi considerată drept un exemplu edificator al ritmului accelerat de dezvoltare a ştiinţei romîneşti în general şi în acelaşi timp al justeţei măsurilor adoptate de către Partid şi Guvern în vederea dezvoltării multilaterale a ştiinţei şi culturii romîneşti. În plus, prin aceleaşi rezultate, arheologia şi-a adus contribuţia arătată nu numai la studierea aprofundată a trecutului istoric al poporului nostru, ci şi la lămurirea a numeroase şi importante probleme ale istoriei universale. Încercînd să facem un scurt bilanţ al principalelor rezultate obţinute de arheologia romînească în anii regimului democrat-popular, va trebui să ţinem seama în primul rînd de efortul comun, al tuturor cercetătorilor în domeniul arheologiei, de a da un conţinut precis economic şi social fiecărei epoci istorice, prin aceasta renunţîndu-se conştient la modul obiectivist în care problemele acestea erau tratate în anii regimului burghezo-moşieresc.

În domeniul orînduirii comunei primitive culturile au încetat să mai reprezinte noţiuni statice lipsite de un conţinut economic şi social, acum existînd posibilitatea ca purtătorilor fiecărei culturi să li se poată stabili caracteristicile economice şi sociale în funcţie de nivelul dezvoltării etapei în care ele se înscriu. În acest domeniu sînt de amintit descoperirile, care au trezit în opinia publică ştiinţifică romînească sau străină un larg şi pozitiv ecou, făcute de către cercetătorii paleoliticului, care au stabilit existenţa pe teritoriul ţării noastre a unei foarte vechi faze a paleoliticului, cunoscută sub numele ,,culturii de prund''. Prin semnalarea acestor descoperiri şi studierea lor, oamenii de ştiinţă din ţara noastră nu numai că au împins cu mult înapoi limitele cronologice şi culturale ale celei mai vechi epoci din istoria ţării noastre, dar au adus o contribuţie însemnată la combaterea de pe poziţiile ştiinţei celei mai înaintate a tezelor retrograde cu privire la aria în care s-a desfăşurat procesul de antropogeneză, subliniind o dată în plus caracterul rasist al susţinerilor arheologiei burgheze occidentale, care limita această arie la regiuni din care se excludeau centrul şi răsăritul Europei. Dar acestor descoperiri din valea Dîrjovului, a căror însemnătate ştiinţifică pentru istoria universală nu o dată a fost comentată cu aprecieri pozitive în ştiinţa europeană, li s-au adăugat în anii din urmă alte numeroase descoperiri a căror contri-

buţie la elucidarea problemelor paleoliticului de pe teritoriul ţării noastre se face tot mai mult simţită, creînd premisele unei concrete dimensionări a nivelului atins de oamenii paleolitici ai teritoriilor de la nordul Dunării. Şantiere importante ca cele de la Ripiceni, Băile Herculane, Spinoasa, ca să nu menţionăm decît pe cele mai recente, aduc an de an contribuţii în măsură să exprime într-un mod convingător rezultatele pozitive obţinute de arheologia romînească în domeniul cunoaşterii acestei importante epoci, a cărei studiere aproape că nici nu intra în preocupările arheologiei burgheze romîneşti.

Cît priveşte epoca nouă a pietrei, deşi cunoaşterea ei beneficia de aportul unor săpături organizate încă din perioada dintre cele două războaie mondiale, ceea ce ar părea că a pus în faţa cercetătorilor romîni din ultimii ani sarcini mai puţin acute, arheologia romînească nouă a obţinut în acest sens rezultate cu care se poate mîndri, cercetările recente aducînd noi şi însemnate contribuţii la precizări de ordin cronologic şi cultural privind aproape totalitatea culturilor epocii noi a pietrei. Astfel, chiar dacă în ceea ce priveşte culturile neoliticului vechi cercetările viitoare vor trebui încă să elucideze o serie de probleme, este totuşi de semnalat faptul că devin tot mai bine cunoscute etapele apariţiei neoliticului vechi pe teritoriul ţării noastre şi legăturile purtătorilor acestor culturi cu regiunile înconjurătoare. În acest sens sînt de semnalat ca avînd o valoare deosebită descoperirile prilejuite de săpăturile de la Tărtăria, care par a sugera practicarea scrisului în aceste regiuni în etapa neoliticului vechi, descoperirile de acolo constituind în acelaşi timp şi indicii cu privire la anume legături ale nordului Dunării cu regiuni mai îndepărtate — mediteraneene.

Fără să se considere prin aceasta epuizată discuţia pe marginea celor mai importante realizări ale arheologiei romîneşti din ultimii 15 ani, menţionarea la loc de frunte a cercetărilor destinate să contribuie la elucidarea problemelor neoliticului mijlociu sau nou va trebui să se facă în primul rînd ţinîndu-se seama de cercetările ample atît ca volum cît şi ca teritoriu în care s-au desfăşurat, în măsură astăzi să definească o serie de importante culturi, cum ar fi de pildă cultura Boian, al cărei studiu se află în faza întocmirii unei lucrări monografice. În acelaşi stadiu se află şi cunoaşterea unei culturi care a suscitat numeroase discuţii încă din momentul descoperirii ei şi care prin implicaţiile istorice şi teritoriale pe care le creează se impune ca una din cele mai mari realizări ale arheologiei orînduirii comunei primitive din anii regimului de democraţie populară. Este vorba de bine cunoscuta cultură Hamangia, răspîndită pe un imens spaţiu geografic care include şi Dobrogea şi ai cărei purtători sînt tot mai bine cunoscuţi atît în ceea ce priveşte ocupaţiile permanente cît şi modul de viaţă, în trăsăturile lui esenţiale. În sfîrşit, se cuvine o dată în plus menţionat, cu sublinierile necesare, aportul adus de ultimile cercetări la cunoaşterea, în aspectele ei esenţiale, a culturii Cucuteni, domeniu în care reluarea recentă a cercetărilor din aşezarea eponimă constituie un eveniment important.

Cu privire la epoca bronzului, o serie întreagă de cercetări au făcut posibilă cunoaşterea uneia din cele mai importante culturi — aşa-numita

cultură Monteoru — cercetări mai noi aducînd însemnate precizări în măsură să stabilească răspîndirea geografică a acesteia, particularitățile regionale ale ei și altele. O preocupare permanentă a cercetătorilor în domeniul orînduirii comunei primitive o constituie de asemenea lămurirea amănunțită a perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului, prin aceasta aducîndu-se noi precizări la fenomenele care caracterizează etapa respectivă din punct de vedere cultural, dar și sub raportul mișcărilor ample de populații presupuse de ea.

Sfîrșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului pe teritoriul țării noastre au preocupat și continuă să preocupe pe cercetători care, semnalînd din ce în ce mai numeroase complexe aparținînd culturii Noua, fac să se lărgească orizontul general în funcție de care încadrarea culturii arătate să se realizeze în condiții tot mai bune. Este totuși de remarcat aici faptul că anume scăderi care s-au făcut remarcate în ultima vreme în orientarea cercetării cu privire la prima epocă a fierului au generat numeroase greutăți în cunoașterea acesteia, putîndu-se socoti ca o sarcină de cea mai mare importanță a cercetărilor viitoare lărgirea preocupărilor în acest domeniu. Nu este mai puțin adevărat totuși că săpăturile care s-au efectuat de pildă la Bîrsești, la Babadag sau Ferigile au fost în măsură să semnaleze unele aspecte ale culturilor primei epoci a fierului, dar cercetarea nu este încă, în momentul de față, în măsură să elucideze probleme foarte importante, ca de pildă legăturile între diversele culturi cunoscute în nordul Dunării sau între acestea și culturi contemporane din regiunile de la sudul fluviului.

Rezultate cu mult mai importante s-au obținut în ultimii 15 ani în cunoașterea realităților celei de-a doua epoci a fierului, și în acest sens cele mai reprezentative dintre cercetări sînt desigur acelea efectuate la Grădiștea Muncelului, la Popești și, în ultimul timp, la Cetățeni, fiecare din aceste săpături de o remarcabilă amploare fiind în măsură să permită o privire atît de ansamblu cît și în detaliu a principalelor aspecte ale culturii materiale a dacilor, în perioada dinaintea cuceririi romane. Dacă în ceea ce privește cercetările efectuate în cadrul marelui complex dacic din Munții Orăștiei se poate formula, fără rezerve, concluzia că s-au adus contribuții esențiale la limpezirea a numeroase aspecte ale vieții materiale și spirituale a dacilor în perioada statului sclavagist, în centrul cel mai important din vremea arătată, săpăturile de la Cetățeni și Popești deschid perspectiva înțelegerii unor fenomene importante în regiunile extracarpatice. Acestor săpături li s-au adăugat în anii din urmă altele, destul de numeroase, care fac neîndoielnică o amplă activitate de ordin economic și militar a populației dacice pe întinse teritorii, mergîndu-se chiar pînă în afara spațiului muntos. Și, pentru a se semnala una din cele mai valoroase descoperiri cu totul recentă, se amintește aici cercetarea întreprinsă în apropierea orașului Piatra Neamț, unde s-a aflat o cetate dacică.

În domeniul arheologiei orînduirii sclavagiste, preocuparea exclusivă acordată aspectelor spectaculoase — preocupare specifică arheologiei romînești burgheze — a fost în ultimul deceniu cu totul înlăturată, locul ei fiind luat de cercetarea migăloasă și atentă a problemelor de bază ale acestei epoci, de cunoașterea cărora depinde înțelegerea la nivel superior

a fenomenelor specifice epocii date. Astfel, dacă în cercetările de mai înainte din orașele grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre se acorda o atenție stăruitoare, dacă nu chiar exclusivă, cunoașterii monumentelor impresionante din punct de vedere artistic, astăzi cercetările de la Histria, Tomis sau Callatis urmăresc cu precădere cunoașterea vieții de fiecare zi a locuitorilor acestor orașe și a principalelor domenii de activitate orășenească. În urma acestei cotituri radicale înregistrate în cercetarea orînduirii sclavagiste s-au obținut succese de prestigiu în studierea producției de mărfuri în orașele sclavagiste dobrogene, în circulația monetară, în care istoricii marxiști văd o importantă sursă de informație istorică, în activitatea artistică legată de experiența locuitorilor acestor centre. În plus și cu totul nou ca preocupare permanentă a istoricilor de specialitate se depun eforturi continue pentru cunoașterea luptei de clasă și a formelor de manifestare a ei în orașele sclavagiste, în diversele etape ale existenței acestora. Există însă și un alt criteriu de apreciere a conținutului cercetărilor desfășurate în acest domeniu și a orientării noi imprimate acestora, criteriu pe care îl constituie atenția tot mai precumpănitoare acordată cunoașterii vieții și nivelului de dezvoltare atins de populația locală în vremea dată, a raporturilor dintre autohtoni și străini, ceea ce constituie expresia unei substanțiale corectări a unghiului din care se privesc problemele istorice în arheologia marxistă romînească: respingerea tezei potrivit căreia localnicii datorau totul elementelor străine și adoptarea unei poziții cu adevărat științifice în măsură să sesizeze și să dimensioneze contribuția elementului autohton la formarea culturii înfloritoare a societății sclavagiste din cuprinsul patriei noastre.

Un domeniu în care arheologia romînească din perioada dintre cele două războaie mondiale nu s-a manifestat aproape de loc a fost acela al perioadei de după eliberarea Daciei pînă spre sfîrșitul feudalismului dezvoltat. Aceasta în ciuda faptului că așa-numitul „mileniu întunecat" era tocmai vremea în care se petrecea și se desăvîrșea procesul formării poporului romîn, punîndu-se, într-o etapă ulterioară, bazele formării statelor feudale romînești, care au constituit mai mult obiectul unor dispute de suprafață decît al unei cunoașteri temeinice. Pornindu-se de la aprecierea acestor stări de fapt, Partidul și Guvernul au trasat arheologiei romînești sarcini importante în cunoașterea acestor epoci, sprijinind în chip deosebit dezvoltarea arheologiei epocilor prefeudală și feudală. Vorbind despre arheologia acestor epoci, este o obligație elementară să se semnaleze faptul că această ramură a cercetării arheologice romînești este o creație a regimului de democrație-populară și o dovadă în plus a justeței orientării imprimate științei romînești în anii regimului de democrație-populară. Sarcinile care au stat și stau în fața arheologiei prefeudale și feudale romînești sînt cu deosebire importante, deoarece, de buna cunoaștere a nivelului de dezvoltare a populației locale în perioada de după eliberarea Daciei, depinde înțelegerea a numeroase fenomene care au caracterizat îndelungata epocă a migrației popoarelor. Într-adevăr, pentru a putea aduce lumini noi și pentru a contribui la efortul pe care-l fac în momentul de față cercetătorii, nu numai din țara noastră, de a stabili componentele, de pildă, ale mult

discutatei culturi cunoscute sub numele de „cultura Sîntana de Mureş-Cerneahov”, în legătură cu care se face în ultima vreme presupunerea că a fost creată de un număr mai mare de populaţii, este necesar să se cunoască realităţile locale din perioada de după retragerea aureliană. Şi tocmai de aceea există acum temeiurile să se evidenţieze eforturile cercetătorilor din ţara noastră şi contribuţia lor la rezolvarea acestor probleme, contribuţie tot mai stăruitor remarcată în ştiinţa internaţională. La aceasta au contribuit săpăturile de la Tîrgşor, Spanţov, Mătăsaru, Dulceşti, Butnăreşti ş. a., care oferă în permanenţă materiale, acum deja studiate sau în curs de cercetare. În aceeaşi epocă se înscriu şi alte cercetări dar care prin problematica amplă a lor şi mai ales prin contribuţia pe care sînt chemate să o aducă la studierea multilaterală a procesului formării poporului romîn au căpătat în anii din urmă un sprijin substanţial din partea conducerii de partid şi de stat. Este vorba de cercetările întreprinse în diverse complexe de caracter slav aflate pe teritoriul ţării noastre, cum sînt cele de la Sărata-Monteoru, Suceava sau cîteva puncte din Transilvania, dintre care amintim în mod special pe cele de la Bezid şi Sălaşuri. Cunoaşterea culturii materiale a slavilor, începînd cu formele cele mai vechi în care este cunoscută ea pe teritoriul ţării noastre şi pînă mai tîrziu în veacurile VIII—IX constituie însă numai unul din aspectele problemei şi rezolvarea problemei formării poporului romîn nu poate fi nici pe departe încheiată dacă nu se cunoaşte în egală măsură şi cultura materială a populaţiei locale în vremea corespunzătoare. De aceea s-au şi făcut în anii din urmă eforturi remarcabile pentru studierea acestei din urmă culturi, înregistrîndu-se unele rezultate pozitive care constau în stabilirea măcar a principalelor caracteristici ale culturii locale în secolele V—VII. În acest sens se cuvin menţionate săpăturile care au permis cunoaşterea şi stabilirea particularităţilor aşa-numitului „complex Ipoteşti-Cîndeşti”, cele de la Bratei din apropierea Mediaşului ş. a.

Dată fiind însemnătatea pe care o prezintă pentru istoria naţională lămurirea problemei formării limbii şi poporului romîn, conducerea de partid şi de stat a încredinţat cercetarea ei unei comisii speciale care urmăreşte studiul pe mai multe planuri şi din care fac parte specialişti din diverse domenii de activitate: arheologi, istorici, filologi, lingvişti, etnografi etc. Ca urmare a îmbrăţişării de către această comisie a totalităţii aspectelor a căror cunoaştere este necesară pentru rezolvarea definitivă a problemelor enunţate, în domeniul arheologiei s-au obţinut unele rezultate îmbucurătoare care permit ca în momentul de faţă să se cunoască în condiţii bune realităţile teritoriului de la nordul Dunării în secolele IX—X, perioadă în care, pe baza studiilor de pînă acum, se consideră că s-a încheiat în linii generale procesul formării poporului romîn, ca unitate etnică ce se distinge de restul populaţiilor din această parte a Europei. Tot în urma acestor cercetări a devenit posibil în ultima vreme să se formuleze opinia potrivit căreia poporul romîn şi limba romînă „s-au format în ultimele secole ale mileniului I e. n. în spaţiul de la nordul

Dunării de jos, avînd ca teritoriu-nucleu ținuturile de deal și de munte ale Daciei" [1].

Ca o consecință firească a orientării juste ce stă la baza arheologiei romînești din ultimii 15 ani trebuie să fie considerată și crearea unei adevărate școli naționale de arheologie a epocii feudale. Deschiderea unor șantiere-școală, care să ofere viitorilor cercetători posibilitatea însușirii la nivel superior a tehnicii de săpătură, a îngăduit ca într-un răstimp relativ scurt un număr mereu mai mare de cercetători să abordeze un cerc sporit de probleme. Aceasta a făcut ca, dacă la început cercetarea unor complexe aparținînd epocii feudale să se desfășoare numai în cadrul unui singur șantier (Suceava), în ultimii ani să-și desfășoare activitatea pe teritoriul țării noastre numeroase șantiere a căror problematică este precisă. Din rîndul acestora se desprind prin amploarea lucrărilor și varietatea problemelor șantierele de la Suceava, Iași, București, Tîrgșor, Bîrlad, Roman ș. a. Ca urmare a amploarei pe care o cunosc aceste cercetări, sînt acum în curs de studiere și într-un stadiu destul de avansat probleme de importanță hotărîtoare pentru istoria evului mediu, cum ar fi : viața satului medieval (a cărei cunoaștere este însă în momentul de față încă deficitară), procesul formării și dezvoltării orașelor în feudalism, dezvoltarea tehnicii militare pe teritoriul de astăzi al țării noastre, progresele realizate în domeniul construcțiilor militare etc.



Constatările făcute pînă acum nu au, firește, rostul de a epuiza discuția asupra drumului parcurs de arheologia romînească în anii regimului democrat-popular. O atare discuție ar trebui să cuprindă, pentru a fi completă, o analiză a fiecărei etape parcurse de cercetarea arheologică în perioada arătată, ea presupunînd nevoia unei aprecieri de ansamblu a căutărilor creatoare ale oamenilor de știință din țara noastră în cadrul efortului general de ridicare a științei romînești la un nivel superior. Pentru aceasta însă va trebui în primul rînd și în chip esențial să se țină seama de efortul niciodată întrerupt al oamenilor de știință de a-și însuși învățătura marxist-leninistă și de a o aplica în chip creator în domeniul activității de specialitate. Acest aspect constituie neîndoielnic realizarea cea mai însemnată obținută de arheologia romînească din ultimii 15 ani, noua orientare ideologică a cercetărilor constituind trăsătura fundamentală a bogatei activități depuse în vremea arătată. Stăruința cu care cercetătorii au urmărit realizarea acestui obiectiv poate fi acum apreciată și în formele în care ea s-a concretizat și în care poate fi judecată : realizarea volumului I al *Istoriei Romîniei*, prima lucrare de sinteză asupra istoriei vechi a patriei noastre, scrisă de pe pozițiile ideologice ale clasei muncitoare. Acestei importante realizări, și tot ca expresie a muncii pline de abnegație a cercetătorilor în domeniul arheologiei, i s-au adăugat sau sînt pe cale să i se adauge noi lucrări ample, de caracter monografic, care vor ridica pe o treaptă superioară contribuția arheologiei la mersul continuu ascendent al științei și culturii romînești.

---

[1] *Istoria Romîniei*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1960, p. 808.

Este însă lesne de înţeles că realizările de pînă acum, a căror însemnătate ştiinţifică este neîndoielnic remarcabilă, nu constituie pentru arheologia romînească nouă decît un început foarte promiţător. Eforturile vor trebui continuate în viitor şi, în funcţie de neajunsurile ce se pot încă semnala, va fi nevoie să se urmărească îmbrăţişarea unor cît mai variate aspecte ale istoriei poporului nostru, a căror cunoaştere este pentru moment deficitară. Aceasta se referă, desigur, nu numai la o singură epocă istorică, ci la totalitatea cercetărilor arheologice şi nu vizează nicidecum o singură latură a lor. Cele mai intense eforturi vor trebui însă făcute în vederea ridicării continue a nivelului ştiinţific al interpretării descoperirilor şi a valorificării lor complete din punct de vedere istoric, în lumina şi pe baza învăţăturii atotbiruitoare marxist-leniniste.

O AŞEZARE NEOLITICĂ LA MĂGURELE

Marginea sudică a platformei cuprinse între rîurile Dîmboviţa, Ciorogîrla, Sabar şi Argeş, se termină cu o pantă destul de lină. De aci, spre sud şi sud-vest se întinde o luncă largă, formată din rîurile amintite, iar spre nord şi nord-est, o platformă la fel de netedă ca şi lunca (fig. 1). Din loc în loc, panta este crestată de mici albieri, — urme ale unei eroziuni îndelungate — care au fost transformate în drumuri de coborîre din şoseaua ce merge paralel cu marginea platformei. De-a lungul acestei şosele se înşiră satele comunei Măgurele (r. V. I. Lenin-Bucureşti). Într-o vreme nu prea îndepărtată platforma era acoperită de o pădure seculară, iar lunca de mlaştini. În această situaţie, panta şi marginea platformei constituiau locuri prielnice aşezărilor omeneşti.

Iată de ce urmele care atestă o viaţă continuă din paleolitic pînă la zi, abundă peste tot[1].

Aşezarea de care ne ocupăm se găseşte în satul Filipescu pe un teren numit „Movila Filipescu" şi în jurul lui (fig. 1). Într-adevăr, aci este singurul loc unde marginea terasei se prelungeşte şi se înalţă luînd forma unei mo-

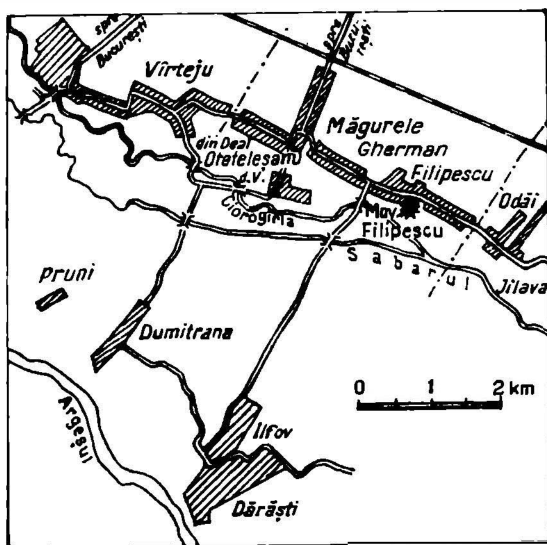


Fig. 1. — Harta comunei Măgurele şi împrejurimile.

[1] Alexandru Păunescu şi P. Roman, *Săpături şi cercetări arheologice în comuna Măgurele*, în *Materiale*, X (în pregătire).

vile (fig. 2). La vest de movilă se află o viroagă adîncă, la est o albiere mai puţin pronunţată, la sud se întinde lunca, iar la nord, terenul este neted.

Săpăturile efectuate în lunile septembrie-octombrie 1961[1], au arătat că „Movila Filipescu", nu este formată din depuneri arheologice[2], aşa

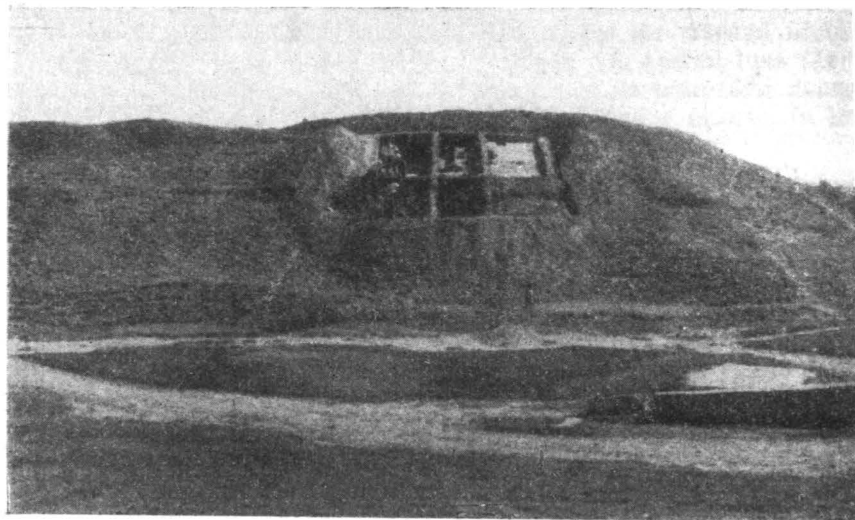


Fig. 2. — Vedere dinspre vest a „Movilei Filipescu". În prim plan şanţurile II, III şi IV.

cum eram obişnuiţi să constatăm în astfel de cazuri, ci este un martor de eroziune naturală, de mici dimensiuni, înconjurat din toate părţile de viroage adînci.

Acolo unde viroagele nu constituiau ele însele — respectiv la nord şi est — obstacole suficiente de apărare, panta lor a fost amenajată, de oamenii epocii neolitice, în şanţ de apărare ce are forma literei *U* cu colţurile drepte (fig. 3). Pămîntul scos din şanţ a fost azvîrlit spre interiorul aşezării, formîndu-se un val care s-a păstrat pe o înălţime de 0,90 m. Astfel amenajat, martorul de eroziune a devenit loc de aşezare în epoca neolitică şi chiar în epoci mai noi. Cum cele două-trei locuinţe care puteau fi înghesuite pe movilă erau distruse frecvent de foc şi cum resturile lor trebuiau înlăturate pentru a se ridica altele în loc, şanţul s-a umplut şi a fost necesară golirea lui aşa cum ne-o indică profilul din fig. 3. Datorită aceloraşi cauze, şanţul a devenit impracticabil şi s-a preferat o nouă tăiere a pantei în forma literei *V*, cu scopul vădit de a-i da o înclinare cît mai mare. Situaţia s-a

[1] Săpăturile au fost efectuate de către Institutul de arheologie. Responsabil ştiinţific, D. Berciu; responsabilul şantierului, P. Roman.

[2] Stratul de cultură de pe movilă a fost spălat de ape sau deplasat de lucrările de amenajare, în părţile laterale.

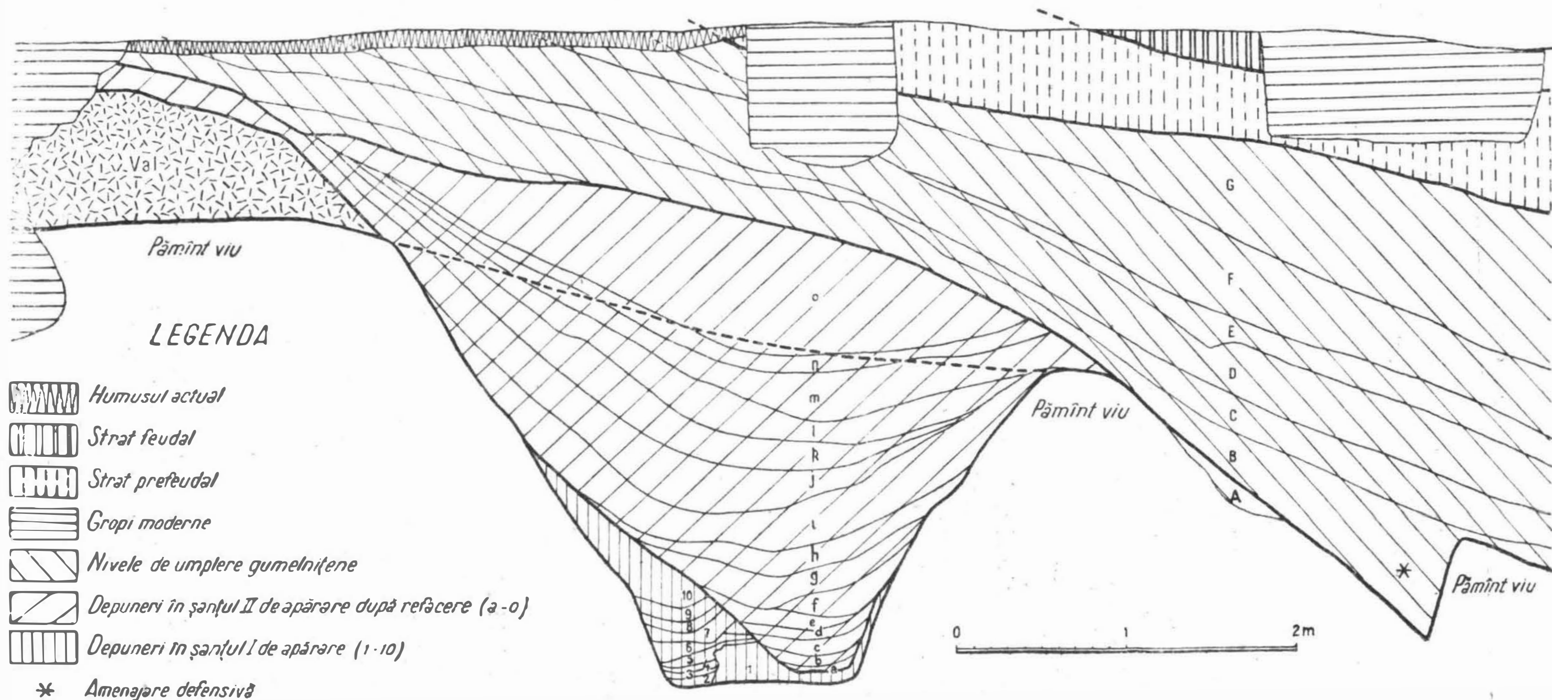


Fig. 3. — Porțiune din profilul peretelui vestic al șanțului I, pe care se văd primul și al doilea șanț de apărare.

repetat, sigur, şi a treia oară şi, după unele indicii, probabil încă în două rînduri. Se constată, cu alte cuvinte, o grijă deosebită a locuitorilor acelei vremi pentru sistemul de apărare împotriva atacurilor dinafară.

Dimensiunile zonei fortificate fiind neobişnuit de reduse (fig. 2), e de presupus — şi indicii sînt suficiente, rămînînd numai a se face un studiu comparativ al resturilor descoperite pe movilă şi în jurul ei—că aşezarea propriu-zisă se întinde în afara movilei şi fortificaţiilor ei, aceasta din urmă constituind în special locul de refugiu. În cazul de faţă nu este atît o situaţie neobişnuită pentru această vreme — deşi sistemul e necunoscut — cît o adaptare la condiţiile naturale.

O dată cu semnalarea — ce-i drept mai mult orală — a fortificării aşezărilor neolitice tîrzii din Muntenia [1] de către Sebastian Morintz, descoperirea unor asemenea fortificaţii a devenit un fapt obişnuit. Pînă acum s-au sesizat fortificaţii la Vidra[2], Teiu[3], Radovanu, Căscioarele, Izvoarele şi Glina[4].

Singurele săpate sînt însă cele de la Vidra, Teiu şi recent Măgurele. Şanţul de la Vidra aparţine fazei A1 a culturii Gumelniţa[5]; cel de la Teiu aceleiaşi culturi. Cît priveşte fortificaţia de la Radovanu, ea nu a fost săpată dar se conturează clar la suprafaţa solului[6]. Cum cele mai noi elemente de aci aparţin fazei Spanţov [7], aceasta ar fi una din cele mai vechi fortificaţii neolitice cunoscute în Muntenia.

Dacă, după resturile din nivelurile mai noi, aşezarea de la Măgurele poate fi atribuită fără rezervă, purtătorilor culturii Gumelniţa, nu acelaşi lucru se poate spune despre materialele din primul şanţ de apărare şi de la baza stratului de cultură din jurul movilei. Ele constituie o noutate şi în relatarea de faţă ne vom opri numai asupra lor, deşi studierea materialului e în faza preliminară.

Resturile descoperite în primul şanţ de apărare constau din fragmente ceramice, bucăţi de chirpic arse la roşu, bucăţi de vetre, cărbuni, oase de animale şi mai multe oase umane. Interesante sînt imprimările de pe bucăţile de vatră care ne arată că acestea se făceau pe un pat de pietre mărunte de rîu ce puteau fi procurate din viroagele care înconjurau movila.

Fără îndoială că resturile din primul şanţ de apărare reprezintă un amestec de materiale mai vechi şi mai noi.

Trebuie deci precizat căror culturi aparţin astfel de resturi şi cînd anume a fost săpat primul şanţ. Într-una din secţiuni s-a observat că pămîntul scos din şanţ şi păstrat în val suprapune direct solul viu format din loess de culoare galben-alburie cu concreţiuni calcaroase. Acest

---

[1] Semnalări anterioare mai mult verbale, concretizate prin articolul din volumul de faţă, p. 263 şi urm.

[2] Dinu V. Rosetti şi Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Vidra*, în *Materiale*, VII, p. 73—75 şi fig. 2.

[3] Informaţii de la Sebastian Morintz.

[4] Eugen Comşa, *Consideraţii cu privire la faza de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa*, în *Dacia*, N.S., V, p. 39—68 (în limba rusă).

[5] Dinu V. Rosetti şi Sebastian Morintz, *op. cit.*

[6] Eugen Comşa, *op. cit.*

[7] *Ibidem.*

lucru este semnificativ, dar nu trebuie scăpat din vedere faptul că un eventual strat de cultură mai vechi putea fi spălat de ape. Existența, în pămîntul din val, a unor mici pigmenți de pămînt ars, indică, fără îndoială, o locuire mai veche. Locuirea semnalată s-ar putea atribui — dacă avem în vedere un fragment ceramic descoperit în primul şanţ de apărare şi alte patru-cinci, găsite pe movilă — fazei Bolintineanu a culturii Boian. În umplutura primului şanţ de apărare au fost descoperite şi resturi umane, printre care şi cîteva cranii. Ele au fost găsite în general spre partea inferioară a şanţului şi în amestec cu resturi de arsură, chirpic, fragmente ceramice sau vase întregibile. O singură mandibulă izolată ce se găsea într-un nivel de arsură provenit de la o locuință incendiată fusese trecută prin foc în mod întîmplător, celelalte resturi neprezentînd urme de ardere. Resturile umane nu formează grupe de oase care să indice schelete sau părţi de schelete. Se vede clar că au fost azvîrlite aci din altă parte. Oseminte umane izolate au mai fost descoperite şi în alte aşezări neolitice din Muntenia unde se găsesc straturi de cultură gumelniţene [1].

Situaţia de la Măgurele vine oarecum să lămurească problema acestor resturi. Noi socotim că înainte ca movila să fi folosit drept aşezare, a fost întrebuinţată ca loc de cimitir pentru o comunitate neolitică mai veche.

O dată cu curăţirea resturilor locuinţelor arse, scheletele, fiind la mică adîncime, au fost răvăşite şi aruncate pe părţile laterale ale movilei, o parte din ele nimerind şi în şanţul de apărare. Semnificativă în acest sens este situaţia dintr-un sector al şanţului de apărare unde resturi dintr-o locuinţă incendiată se găseau spre bază, iar resturile umane deasupra.

Fragmentele ceramice de tip Bolintineanu ar putea da eventuale indicii în privinţa încadrării culturale a acestor morminte, deşi nu este exclusă posibilitatea ca ele să aparţină unei perioade mai noi a culturii Boian [2].

Faptul că valul şanţului de apărare suprapune direct pămîntul viu, galben, precum şi slabele indicii ale unei locuiri anterioare, care poate fi atribuită fazei Bolintineanu a culturii Boian, ne arată că şanţul prim de apărare a fost săpat la începutul locuirii masive a acestei aşezări. Cele mai noi resturi de la fundul şanţului ar trebui să indice, în mod normal, vechimea şanţului, dar — din păcate — şanţul a mai fost o dată golit de umplutură. Cu toate acestea, pentru faza cea mai veche a locuirii de pe „Movila Filipescu", singurele date ni le dă pentru moment, studiul tipologic al resturilor descoperite în primul şanţ de apărare. Materialul cel mai caracteristic este ceramica, care se separă în trei categorii deosebite :

Prima categorie o formează fragmentele de vase, cu pasta compactă, bine aleasă şi arsă, cu puţine impurităţi, slip exterior şi lustruire mecanică. Predomină în această categorie vasele cu partea superioară bombată, cea inferioară tronconică, marginea înaltă şi uşor aplecată în exte-

---

[1] Eugen Comşa, *op. cit.*

[2] Nu putem fi de acord cu atribuirea acestora fazei de tranziţie (Cf. Eugen Comşa, *op. cit.*), din moment ce unele din schelete se găsesc sub un strat al fazei de tranziţie, iar altele în şanţul de apărare (*ibidem*).

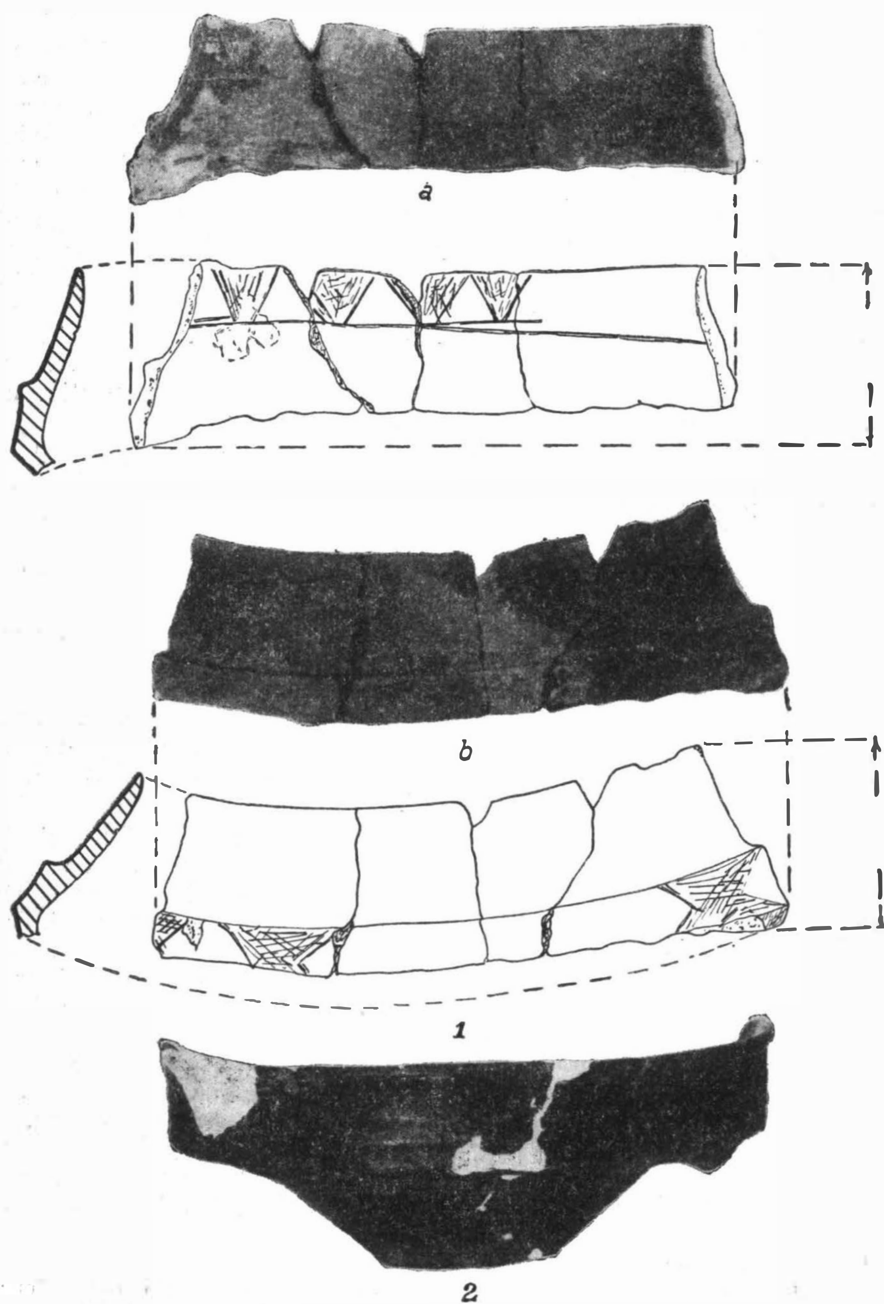


Fig. 4. — Fragmente ceramice descoperite în umplutura primului șanț de apărare.

rior, fundul drept sau albiat (fig. 5/3, 4 ; 6/2). Nu lipsesc însă nici vasele cu corp bombat, gît cilindric şi înalt, marginea uşor aplecată în exterior (fig. 6/1 ; 5/2). Un văscior în formă de bol are fundul ascuţit.

Pentru ornamentare se folosesc : incizia — în special pe partea inferioară — în formă de linii paralele, dispuse două cîte două (fig. 6/2)

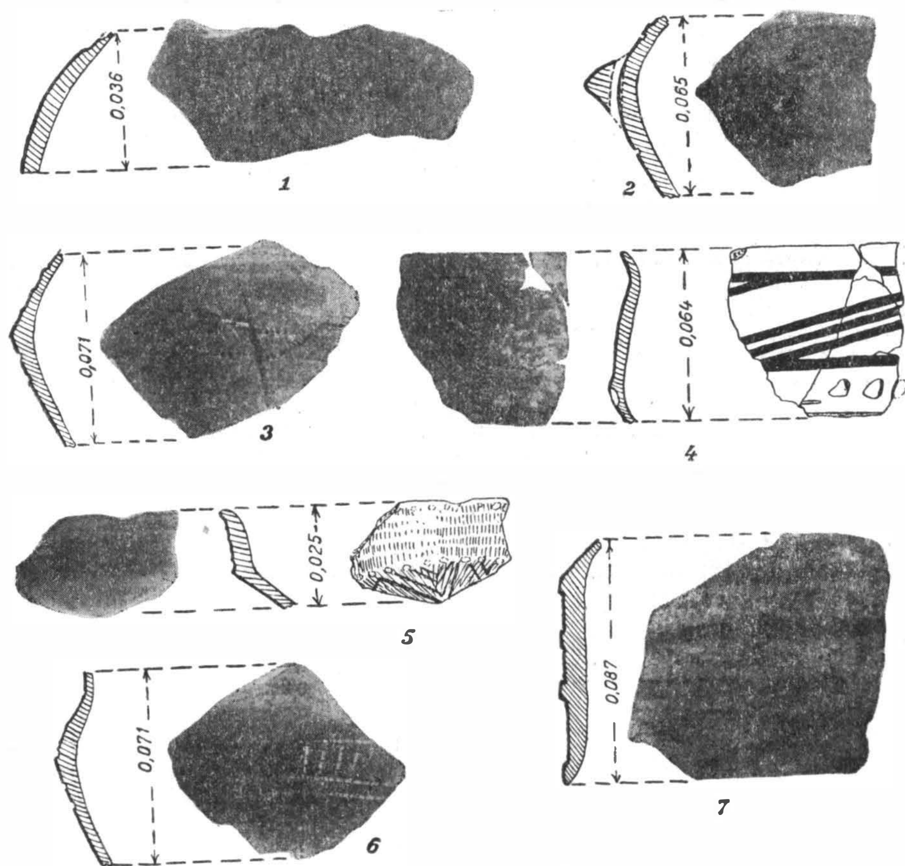


Fig. 5. — Fragmente ceramice de pe „Movila Filipescu" şi din jur. 1, 2, 7, din primul şanţ de apărare ; 3, 5, 6, din jurul movilei ; 4, fragment ceramic descoperit în S. V.

sau „în vîrtej" ; canelura orizontală (fig. 5/3,6 ; 6/1 —2) şi rar cea oblică (fig. 6/1) ; impresiuni cu un băţ rupt sau cu pieptenele (fig. 5/3, 6) ; proeminenţe (fig. 6/1), adîncituri alveolare sau ovale (fig. 5/4 ; 6/2), incrustaţii cu alb sau pictură roşie crudă (fig. 6/1). Ca motive ornamentale se folosesc spirale (fig. 6/1). Această categorie ceramică îşi găseşte analogii foarte apropiate în materialele similare din cadrul culturii precucuteniene tîrzii [1].

[1] Cf. de exemplu Radu Vulpe, *Izvoare*, Buc., 1957, fig. 35/1—2 ; 36/3 ; 38 ; 66/2.

A doua categorie ceramică, reprezentată prin cîteva fragmente, folosește ca tehnică ornamentală excizia superficială, degenerată, cu lustruirea benzilor rămase în negativ și încrustarea cu alb a suprafețelor „săpate" superficial (fig. 5/7). Este o categorie ceramică de evidentă factură, sau mai curînd de evidentă tradiție Boian final — respectiv aspectul Spanțov sau Tangîru (Boian IV—V)[1]. Ea nu face însă, ca în cazul primei categorii, o notă discordantă cu restul materialului descoperit aci, ci se încadrează în ansamblu.

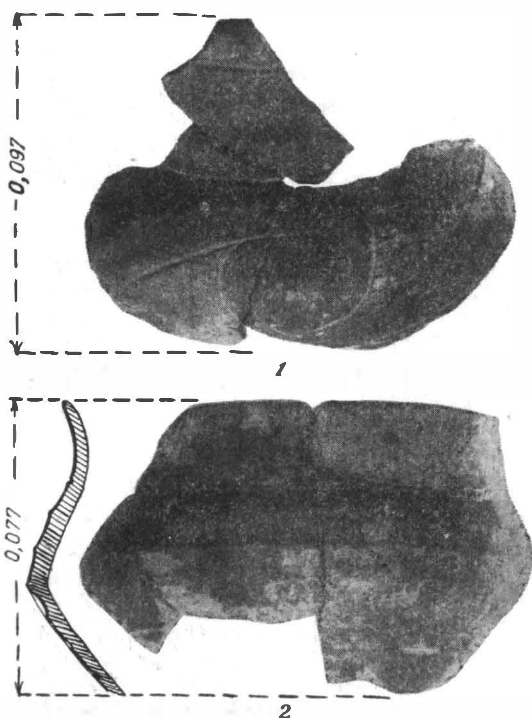


Fig. 6. — Fragmente ceramice din primul șanț de apărare.

Ultima categorie este în general unitară. Folosește ca degresant multă pleavă, pietricele, nisip, concrețiuni calcaroase și cioburi pisate. Arderea e slabă și de aceea fragmentele ceramice devin sfărîmicioase. Există însă și ceramică mai bună. Uneori la exterior se dă un slip foarte subțire, care apoi este lustruit. Categoria are un aspect arhaic.

Ca forme întîlnim: vase mari cu partea superioară bombată, cea inferioară tronconică, fundul drept sau albiat, marginea scurtă. Este după părerea noastră prototipul vaselor cu gît cilindric înalt[2]. Se mai întîlnesc urne piriforme cu bombarea maximă la partea superioară, partea inferioară tronconică, prevăzute, după toate probabilitățile, cu patru torți dispuse simetric: două spre fund și două pe partea superioară; vase mari, bitronconice; vase mici, bitronconice — mai mult late decît înalte; vase cu umăr lat, drept, sau ușor curbat spre interior, ornamentate cu grafit sau cu motive ornamentale obținute prin scrijelare superficială (fig. 4/1 a—b); castroane cu un mic prag sau cu umăr ascuțit; străchini cu marginea înaltă, puțin aplecată sau albiată spre exterior, canelate (fig. 5/5; 4/2), grafitate. În categoria străchinilor deosebim de altfel trei variante ale aceluiași tip: 1) umăr ascuțit; 2) umăr lat și une-

[1] D. Berciu, *Contribuții la problema neoliticului în Romînia în lumina ultimelor cercetări*, fig. 181/5, 8; 188/10.

[2] *Ibidem*, fig. 201/5; 202; 208/1. Un fragment de la un gît de vas de acest tip s-a găsit și la Măgurele în primul șanț de apărare.

ori canelat; 3) umăr bombat şi marginea dreaptă sau aplecată spre exterior. Nu întîlnim străchini cu marginea îngroşată. Nu lipsesc tipsiile, capacele şi vasele, zise „cu jgheab"[1].

Ca ornament vasele de uz comun folosesc barbotina, de cele mai multe ori organizată, proeminenţele, impresiunile făcute cu un instrument neregulat şi rar brîul alveolat. Vasele mai fine au slip exterior şi uneori pictură cu grafit sau canelură. De cele mai multe ori slipul este căzut şi e greu de precizat ce tehnică ornamentală s-a folosit. În general vorbind, această a treia categorie ceramică o întîlnim în cultura Gumelniţa timpurie, inclusiv faza Ia şi b (D. Berciu), deşi trebuie reţinut că nu este un material gumelniţean obişnuit.

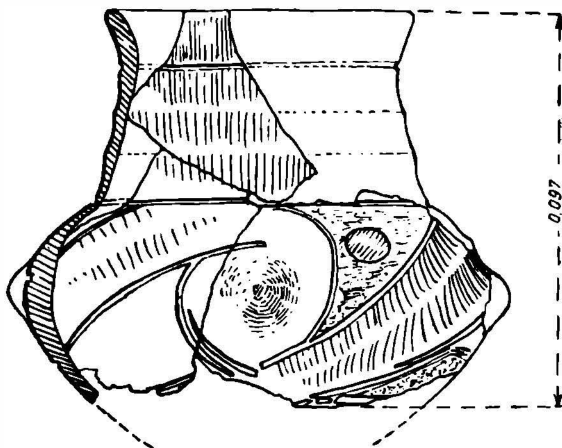


Fig. 7. — Fragment de vas din primul şanţ de apărare (desenul figurii 6/1).

Există, cu alte cuvinte, în primul şanţ de apărare de la Măgurele, trei categorii de resturi arheologice, ce constituie şi trei componente deosebite. Avînd în vedere amestecul din umplutura primului şanţ de apărare, o primă problemă este aceea a posibilităţii de asociere în timp a elementelor amintite, putîndu-se astfel preciza dacă este vorba de trei niveluri culturale care se suprapun, sau de unul şi acelaşi nivel ce conţine trei componente deosebite.

Avînd în vedere faptul că cele mai vechi elemente din umplutura primului şanţ sînt cele Boian tîrzii, care pot reprezenta în acelaşi timp şi o tradiţie Boian în cadrul culturii Gumelniţa, precum şi faptul că cele mai noi elemente sînt cele gumelniţene timpurii (A1), presupunem că amestecul materialelor arheologice nu reprezintă o perioadă prea mare de timp. Se adaugă la acestea şi considerentele de mai jos.

În afara movilei, unde există o bogată locuire din vremea ce ne preocupă, cele trei componente au fost găsite împreună, dar ne ferim încă de o concluzie categorică, avînd în vedere dimensiunea mică a suprafeţei săpate aci şi eventualele deranjamente mai noi. Aşteptăm cu alte cuvinte o precizare stratigrafică certă. Indiferent însă de felul cum va fi rezolvată problema în viitoarele săpături de la Măgurele, importanţa prezenţei primei categorii ceramice nu este cu nimic diminuată.

Cînd anume s-a produs contactul sau pătrunderea elementelor amintite de caracter precucutenian şi în ce mediu cultural, este o întrebare

[1] D. Berciu, *op. cit.*, fig. 85/15; 86/3, 8; 90/4 (în Sălcuţa I).

căreaia încercăm să-i dăm un răspuns. Există de pe acum suficiente indicii care să ne permită unele ipoteze de lucru.

Componenta Boian din aspectul Măgurele, atît cronologic, cît şi cultural, se poate încadra în aspectul gumelniţean timpuriu de aci. Ne gîndim atît la situaţia statistică, cît şi la degenerarea maximă a motivisticii ornamentale, care depăşeşte elementele asemănătoare din fazele tîrzii de dezvoltare ale culturii Boian. Pe de altă parte, lipsa străchinilor cu marginea îngroşată, din primul nivel de la Măgurele, străchini caracteristice nivelelor deja constituite ale culturii Gumelniţa, arată că aspectul gumelniţean din „Movila Filipescu" se plasează în perioada de formare a acestei culturi, aşa încît asocierea amintită este posibilă.

Un fapt hotărîtor însă, după părerea noastră, în dezlegarea problemei de faţă, este direcţia spre care tinde să se dezvolte, mai bine zis să se aclimatizeze, componenta precucuteniană de la Măgurele. Or, din acest punct de vedere, felul cum este tratat unul din fragmentele ceramice din prima grupă, care îmbină elemente de decor precucutenian (canelura, proeminenţele, liniile incise umplute cu alb, a căror combinaţie dă spirale incise formate prin tangenţă la cercuri trasate în jurul proeminenţelor), *cu elemente de decor gumelniţean* (respectiv „cruţarea" în negativ a unei buline pe un fond scrijelat şi dat cu pictură crudă roşie) (cf. fig. 6/1) arată, fără îndoială, posibilitatea asocierii elementelor de cultură precucuteniene tîrzii cu cele gumelniţene de aspect timpuriu (numite şi protogumelniţene) [1] şi chiar o îmbinare, o fuziune culturală. Situaţia surprinsă la Măgurele confirmă o observaţie mai veche făcută la Vidra [2], unde D. V. Rosetti a găsit, în strat gumelniţean A1, un fragment ceramic precucutenian de import. Nu mai puţin importantă în acest sens este şi descoperirea unor fragmente ceramice gumelniţene timpurii în aşezarea precucuteniană de la Traian [3].

În cazul materialelor de la Măgurele nu mai este vorba de simple importuri, folosite doar pentru sincronizarea diferitelor nivele culturale (numai în primul şanţ de apărare au fost deosebite circa 30 fragmente ceramice de acest fel), cum s-a presupus în cazul fagmentelor ceramice de la Tangîru [4], Vidra [5] şi Medgidia [6], găsite într-un mediu Boian V b—c [7], Gumelniţa A1 [8] şi Protogumelniţa, ci de o prelucrare locală şi în „stil" local a unora dintre aceste produse ceramice.

Fragmentul ceramic provenit din săpăturile făcute de N. Harţuchi la Medgidia, la care face aluzie D. Berciu pentru a sublinia apariţia mai

[1] D. Berciu, *op. cit.*, p. 73.
[2] D. V. Rosetti, *PMB*, 1, 1934, p. 117, fig. 25.
[3] H. Dumitrescu, *Contribuţii la problema originii culturii Precucuteni*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 69.
[4] D. Berciu, *op. cit.*, p. 68—69, 413—414.
[5] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 117, fig. 25.
[6] D. Berciu, *op. cit.*, p. 414.
[7] *Ibidem*, p. 68—69, 413—414.
[8] D. V. Rosetti, *op. cit.*; cf. R. Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian la Izvoare* în *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 63.

timpurie a culturii Gumelniţa în Dobrogea[1], nu este, după părerea noastră[2], un import, ci un fragment care suferise transformări în sens gumelniţean, dar care păstra încă serioase tradiţii Hamangia. Cum acolo nu este vorba numai de un singur fragment ceramic, ci de mai multe, aceasta ne face să presupunem că aspectul Măgurele este sincronic şi în parte similar fenomenului Protogumelniţa din Dobrogea.

Asemănările între cultura precucuteni tîrzie şi unele resturi arheologice din aspectul Măgurele s-ar putea explica în parte şi prin faptul că amîndouă conţin o componentă comună: cultura Hamangia, aşa cum au presupus, în cazul culturii Precucuteni, H. Dumitrescu[3] şi D. Berciu[4]. Importul precucutenian de la Vidra, alături de constatările făcute pe materialele de aspect Măgurele, confirmă paralelismul presupus de D. Berciu dintre cultura Precucuteni şi faza Boian V — Gumelniţa I[5], dar într-un sens mult mai profund: elementele precucuteniene de la Tangîru indicînd începutul întrepătrunderii primei culturi cu Boianul final, iar aspectul Măgurele o asimilare a unor astfel de elemente de către aceleaşi triburi trecute în etapa de dezvoltare Gumelniţa.

În concluzie, dacă asocierea între cele trei componente culturale de la Măgurele va fi dovedită prin noi săpături, putem afirma existenţa unui orizont cultural care se plasează după sfîrşitul culturii Boian şi la începutul culturii Gumelniţa, orizont rezultat în urma unei pătrunderi culturale estice şi nord-estice de factură precucuteni (şi într-o măsură oarecare dobrogeană) a cărei intensitate scade cu cît ne îndepărtăm spre vest sau sud-vest. Treptat, în regiunea centrală a Munteniei, aceste elemente au fost asimilate de fondul local, iar în regiunile nord-estice şi estice ele s-au menţinut, creînd complexul mixt Gumelniţa-Ariuşd, care — avînd în vedere absenţa străchinilor cu marginea îngroşată din aspectul Măgurele şi prezenţa lor în nivelele cele mai vechi Gumelniţa-Ariuşd de la Stoicani[6] — poate fi ulterior descoperirilor noastre.

Studierea întregului material de la Măgurele va aduce, fără îndoială, noi preciziuni.

P. ROMAN

НЕОЛИТИЧЕСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ В МЭГУРЕЛЕ

РЕЗЮМЕ

Автор излагает основные результаты раскопок поселения конца переходного периода от культуры Боян к культуре Гумельница, расположенного на юго-западе Бухареста (с. Мэгуреле, дер. Филипеску).

---

[1] D. Berciu, *op. cit.*, p. 414.

[2] De fapt, este vorba de mai multe fragmente văzute de noi prin bunăvoinţa lui N. Harţuchi.

[3] H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 66.

[4] D. Berciu, *op. cit.*, p. 69.

[5] *Ibidem.*

[6] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cetăţuia de la Stoicani*, în *Materiale*, I, fig. 16/22; 21/12–13; fig. 31/1,3–6,8.

В ходе раскопок вскрыли трижды перестраивавшийся защитный ров. При исследовании системы укрепления было сделано интересное наблюдение, что ров заполнен остатками сожженных жилищ поселения, подвергавшихся периодической перестройке. Так, внутри рва нашли материалы, относящиеся к древнему облику культуры Боян (фаза Болинтиняну); несколько черепов и человеческие останки, происходящие, возможно, из могильника культуры Боян, и, наконец, обильный керамический материал, относящийся к переходному периоду Боян-Гумельница.

Особенно важной является находка среди этого материала 30 фрагментов докукутенской культуры, подтвердившая более раннюю находку докукутенского фрагмента в Видре и некоторых раннегумельницких фрагментов в Траяне.

Автор полагает, что в Мэгуреле обнаружен новый культурный горизонт переходной фазы Боян-Гумельница, характеризующийся проникновением восточных и северо-восточных культурных элементов докукутенской фактуры. В центре Валахии эти элементы ассимилировались автохтонным фондом, между тем как на северо-востоке и на востоке они привели к созданию смешанного комплекса Гумельница-Ариушд, относимого автором к более поздней эпохе, чем открытия в Мэгуреле.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта села Мэгуреле и его окрестностей.

Рис. 2. — Вид с запада «Холма Филипеску». На первом плане траншеи II, III и IV.

Рис. 3. — Участки профиля западной стены траншеи I, на которой видны первый и второй защитные рвы.

Рис. 4. — Фрагменты керамики, найденные в заполнении первого защитного рва.

Рис. 5. — Фрагменты керамики, найденные на «Холме Филипеску» и вокруг него. 1, 2, 7, из первого защитного рва; 3, 5, 6, вблизи холма; 4, фрагмент керамики, найденный в траншее S. V.

Рис. 6. — Фрагменты керамики из первого защитного рва.

Рис. 7. — Фрагмент сосуда, найденный в первом защитном рве (рисунок сходный с рис. 6/1).

STATION NÉOLITHIQUE À MĂGURELE

RÉSUMÉ

L'auteur présente les principaux résultats des fouilles dans une station datant de la fin de l'époque de transition entre les civilisations de Boian et de Gumelnița. La station en question est située au sud-ouest de Bucarest (commune de Măgurele, village de Filipescu).

Les dites fouilles ont fait connaître un fossé de défense refait à trois reprises. Le système de fortification a entraîné une intéressante observation, en ce sens que le fossé était comblé à l'aide de décombres provenant d'ha-

bitations incendiées appartenant à cette station, habitations qui étaient périodiquement refaites. On a trouvé dans le fossé des objets propres à un aspect plus ancien de la civilisation de Boian (phase Bolintineanu), plusieurs crânes et restes d'ossements humains qui pourraient provenir d'une nécropole de la civilisation de Boian et, enfin, une grande quantité de céramique remontant à la période de transition Boian-Gumelniţa.

Importante est la découverte parmis ce matériel de quelque 30 tessons précucuténiens, ce qui confirme la découverte antérieure d'un fragment précucuténien à Vidra et celle de quelques fragments appartenant à la civilisation de Gumelniţa, de la haute époque, à Traian.

L'auteur croit avoir surpris à Măgurele un nouvel horizon culturel situé dans la phase de transition Boian-Gumelniţa, caractérisé par la pénétration d'éléments culturels de l'est et du nord-est, de facture Précucuteni. Ces éléments ont été assimilés par le fonds local, au centre de la Valachie, alors que dans les régions situées au nord-est et à l'est, ils ont donné lieu à la formation du complexe mixte Gumelniţa-Ariuşd que l'auteur considère postérieur aux découvertes de Măgurele.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Carte de la commune de Măgurele et de ses alentours.

Fig. 2. — « Movila Filipescu », vue de l'ouest. On discerne au premier plan les tranchées nos II, III et IV.

Fig. 3. — Portion du profil de la paroi ouest de la tranchée n° I, où l'on voit le premier et le second fossé de défense.

Fig. 4. — Fragments céramiques découverts dans le premier fossé de défense.

Fig. 5. — Fragments céramiques provenant de « Movila Filipescu » et de son voisinage. 1, 2, 7, fragments céramiques provenant du premier fossé de défense ; 3, 5, 6, fragments céramiques trouvés aux abords du tertre ; 4 , fragment céramique découvert dans la S. V.

Fig. 6. — Fragments ceramiques trouvés dans le premier fossé de défense.

Fig. 7. — Fragment de vase trouvé dans le premier fossé de défense (dessin ; même fragment que celui de la fig. 6/1).

TIPURI DE AŞEZĂRI ŞI SISTEME DE FORTIFICAŢIE ŞI DE ÎMPREJMUIRE ÎN CULTURA GUMELNIŢA

Prin cercetările arheologice efectuate în Romînia şi Bulgaria în numeroase aşezări ale purtătorilor culturii Gumelniţa (Gumelniţa — Kodjadermen) [1] s-a acumulat un bogat material documentar privind conţinutul acestei culturi, originea ei, răspîndirea sa geografică, specificul aspectelor regionale, fazele evoluţiei sale, precum şi relaţiile acestei culturi cu alte culturi contemporane din sud-estul Europei[2]. Datorită metodei de cercetare folosită pînă acum, respectiv săparea unor suprafeţe reduse din cuprinsul aşezărilor, nu s-a putut obţine o imagine de ansamblu asupra dispoziţiei locuinţelor în aşezări, a numărului şi dimensiunilor acestora, a construcţiilor anexe, a locurilor amenajate pentru cult, a sistemelor de fortificaţie sau îngrădire a aşezărilor. În această privinţă, pentru cultura Cucuteni avem o documentare mult mai amplă[3]. Sistemul de lucru adoptat în aşezările culturii Gumelniţa este justificat în mare măsură prin grosimea apreciabilă a stratului de cultură (pînă la 5—6 m), situţie care nu se întîlneşte în aşezările culturii Cucuteni.

În stadiul actual al cercetărilor se simte necesitatea trecerii la o nouă etapă în cercetarea aşezărilor gumelniţene, prin săparea, dacă nu integrală, cel puţin a unor suprafeţe mai largi, pentru lămurirea unor probleme pe care cercetările din ultimii ani le-au pus.

Aşezările culturii Gumelniţa sînt foarte variate în ceea ce priveşte aspectul şi poziţia lor topografică, situaţie ce se explică prin modul de viaţă al comunităţilor purtătoare ale acestei culturi, cît şi prin mediul natural în care trăiau. Astfel, erau preferate locuri uşor de apărat, în apropierea apelor, pe boturi de deal sau pe înălţimi izolate. Datorită con-

---

[1] Discutînd recent conţinutul stratului al VI-lea de la Karanovo, strat ce corespunde culturii Gumelniţa, Gh. Gheorghiev denumeşte „grupa de sud a culturii Kodjadermen sau Gumelniţa”, Karanovo VI (*Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien)*, în *l'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen*, Praga, 1961, p. 74).

[2] D. Berciu, *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 55—58; idem, *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, 1961, p. 81 şi urm.

[3] Vl. Dumitrescu, *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 63 şi 64.

diţiilor favorabile de viaţă au existat numeroase aşezări gumelniţene pe marginea teraselor Dunării şi a rîurilor sale, în şesul luncilor sau chiar pe ostroavele Dunării ori a unor lacuri. Urme de locuire a purtătorilor culturii Gumelniţa au fost descoperite de asemenea în peşteri.

Numeroase aşezări gumelniţene au formă de tell, adică o movilă formată prin depunerea diferitelor resturi în urma unei locuiri intense pe o suprafaţă limitată.

Tell-ul constituie forma cea mai caracteristică a aşezărilor gumelniţene, fapt pentru care însăşi cultura, care în Romînia a fost denumită Gumelniţa, în Bulgaria a fost cunoscută sub denumirea de „cultura tell-urilor".

Aşezările în formă de tell pot fi grupate în trei categorii, în funcţie de situarea lor topografică:

a) tell-uri situate pe boturi de deal sau pe promontoriile unor terase mai mult sau mai puţin înalte. Aceste aşezări erau uşor de apărat prin poziţia lor, fiind înconjurate din trei părţi de povîrnişuri naturale (ex. aşezările de la Glina, Tangîru, Vidra, Jilava etc.);

b) tell-uri situate pe înălţimi sau în locuri ceva mai ridicate decît terenul înconjurător, fiind astfel de jur împrejur mărginite de pante greu accesibile. De cele mai multe ori aşezările de acest tip folosesc martorii de eroziune din terasa unor rîuri (ex. Gumelniţa, Sultana). Ca variantă a acestei categorii pot fi considerate tell-urile situate pe ostroave, ca de exemplu cel de la Căscioarele, care se află pe un ostrov al lacului Cătăluiu (r. Olteniţa), Blejeşti;

c) tell-uri situate în şesul luncilor, pe marginea lacurilor sau pe locuri cu teren foarte puţin accidentat, care nu oferă posibilităţi naturale de apărare (ex. Medgidia, Teiu, Geangoeşti, Baia etc.).

Aşezările gumelniţene în formă de tell, indiferent de situaţia lor topografică, se caraterizează prin întindere relativ mică şi strat de cultură gros sau foarte gros, fiind uneori de cîţiva metri[1], situaţie nemaiîntîlnită în aşezările altei culturi din orînduirea comunei primitive de pe teritoriul ţării noastre.

Această realitate, care nu poate fi întîmplătoare, n-a atras pînă acum în mod special atenţia arheologilor spre a găsi o explicaţie. Desigur, era clar că tell-urile creşteau relativ repede datorită locuirii intense pe o suprafaţă limitată. Se făcuse de mult constatarea că locuinţele aşezărilor-tell gumelniţene erau extrem de înghesuite. Această tendinţă de concentrare începuse să se manifeste încă din perioada de înflorire a culturii Boian (Boian III = Vidra). Sînt foarte numeroase aşezările gumelniţene din categoriile *a* (pe boturi de dealuri) şi *b* (pe înălţimi naturale izolate), care suprapun resturile unor aşezări din ultimele faze ale culturii Boian (III-IV-V). Această situaţie contrastează cu aceea din aşezările neolitice mai vechi, unde găsim locuinţe risipite pe mari întinderi.

Dacă în multe cazuri, deşi nu întotdeauna, aşezările-tell de tip *a* şi *b* se explică prin spaţiul limitat de care dispunea comunitatea respectivă,

---

[1] Stratul de cultură Gumelniţa are, în aşezarea de la Chirnogi, 3 m; la Boian B, peste 5 m; la Karanovo circa 5,50 m.

explicaţia nu mai poate fi valabilă pentru aşezările-tell de tip *c*, care foloseau un spaţiu extrem de restrîns în şesul luncilor şi chiar pe marginea unor terase, unde ar fi avut loc suficient de extindere. Trebuia deci căutată cauza care determina această situaţie.

Din cercetările făcute în aşezările gumelniţene din Romînia şi Bulgaria, pînă în 1958, nu s-a constatat nici un caz de aşezare fortificată sau îngrădită în mod artificial într-un fel oarecare. S-a scris chiar cu prilejul publicării cercetărilor din anii 1946, 1948 şi 1949, în aşezarea de tip Gumelniţa-Ariuşd de la Stoicani (sudul Moldovei), că populaţia căreia îi aparţine şi comunitatea de la Stoicani „a trăit în sate restrînse şi nefortificate în mod artificial ca de altfel toate tell-urile din această vreme din spaţiul carpato-balcanic, spre deosebire de unele aşezări neolitice din Moldova şi sud-estul Transilvaniei, care prezintă două şanţuri de apărare dinspre partea mai uşor accesibilă" [1].

Acesta a fost stadiul cunoştinţelor noastre în legătură cu aşezările gumelniţene pînă în 1958.

În toamna anului 1958, au fost reluate săpăturile de la Vidra pentru verificarea observaţiilor stratigrafice făcute cu prilejul cercetărilor din 1931—1933. Atunci s-a precizat că primul strat de cultură aparţine culturii Boian (ulterior fiind datat mai precis în faza Boian III =Vidra) şi că al doilea strat de cultură, compus din trei nivele, ilustrează aproape întreaga evoluţie a culturii Gumelniţa. Primul nivel al celui de-al doilea strat (Vidra II A) reprezintă faza de început a culturii Gumelniţa, fază care a fost definită pentru prima dată în săpăturile de la Vidra şi a fost denumită Gumelniţa A1 [2].

În raportul preliminar asupra săpăturilor efectuate la Vidra în 1931—1933 se arată că tell-ul neolitic cercetat reprezintă „o movilă artificială, care îşi are obîrşia, ca mai toate movilele de acest fel, într-o insulă mică ce a crescut cu timpul prin depunerea rămăşiţelor organice şi anorganice de pe urma vieţii intense"... „Miezul movilei — insula de odinioară — este de loess [3]..." După descrierea făcută astfel de Dinu V. Rosetti, tell-ul de la Vidra ar aparţine, conform clasificării făcute de noi, categoriei tell-urilor de tip *b*, adică situate pe o proeminenţă naturală izolată („insulă"). În realitate, locuitorii de la Vidra au ocupat nu o insulă de loess ci un promotoriu, care înaintează din terasa joasă a Sabarului către lunca rîului. Deci aşezarea aparţine tipului pe care l-am denumit *a*.

Săpăturile din 1931—1933 au cuprins aproape întreg tell-ul, rămînînd nesăpată numai o parte, la marginea nordică a aşezării. Cercetările efectuate de noi în 1958 s-au plasat în această zonă, respectiv în locul în care se face legătura între promontoriu şi terasă. În cursul lucrului

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cetăţuia de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 146.

[2] Dinu V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra — raport preliminar*, în *PMMB*, 1934, p. 7—8, 14 şi urm.

[3] *Ibidem*, p. 7. Aşezarea de la Vidra corespunde tipului I, după clasificarea aşezărilor „preistorice" din jurul Bucureştilor făcută de Dinu V. Rosetti în 1932. În tipul I erau clasate „movile artificiale", respectiv tell-urile, în tipul II, aşezările situate pe măguri sau dealuri şi în tipul III, aşezările de pe terasele rîurilor. Clasificarea făcută atunci era cu totul generală şi corespundea stadiului cercetărilor, v. Dinu V. Rosetti, *Cîteva aşezări şi locuinţe preistorice din preajma Bucureştilor*, Bucureşti, 1932, 23 p.

s-a observat clar existenţa a două şanţuri, care separau aşezarea situată pe promontorii, de terasă[1] (fig. 1).

Şanţul nr. 1 a secţionat stratul de cultură Boian. În profilul taluzului de vest al secţiunii IV se vede că săparea şanţului nr. 1 a atins şi resturile unei locuinţe Boian. Bucăţile de chirpic ars, tăiate din masa de arsură în amestec cu pămînt, au fost aruncate pe malul şanţului peste masa de arsură a aceleiaşi locuinţe, ce n-a fost atinsă de săpătură. Datele stratigrafice şi materialele găsite în şanţul nr. 1 arată că acesta a fost săpat în faza Gumelniţa A 1 (I)[2]. Săpătura a secţionat stratul Boian şi a pătruns în pămîntul viu pînă la adîncimea de 2,30—2,40 m, măsurată de la baza stratului Boian. Pămîntul scos din şanţ a fost aruncat spre sud, adică spre interiorul aşezării, unde se păstrează încă un strat de pămînt amestecat, compact, care a fost probabil bătătorit. Astăzi are grosimea de circa 1 m, dar desigur că în vremea funcţionării şanţului acest val de pămînt va fi fost cu mult mai înalt, avînd în vedere marea cantitate de pămînt scoasă din şanţ. Şanţul are secţiunea triunghiulară, cu fundul ascuţit în forma literei V. Pereţii sînt foarte înclinaţi. Partea superioară a peretelui sudic (dinspre aşezare) are înclinaţia şi mai accentuată. Înclinarea pereţilor şanţului nr. 1 este mai mare decît în profilul dat la fig. 1, avînd în vedere că acest profil ne oferă o secţiune oblică. Fundul şanţului se află la 4,25 m adîncime faţă de nivelul actual al solului şi la aproximativ 3,20—3,30 m faţă de nivelul de la care s-a săpat. Lărgimea maximă la partea de sus este de circa 4,40 m. Marginile şanţului nu se păstrează, ele s-au prăbuşit în interiorul lui. Aşa se explică prezenţa în umplutura şanţului a numeroase fragmente ceramice Boian. Cele mai multe materiale din această umplutură aparţin fazei Gumelniţa A1. Şanţul nr. 1 a fost săpat şi astupat în această fază. Umplerea s-a făcut treptat, prin alunecări de pămînt dinspre sud şi dinspre nord. Mai mult pămînt a aluncat dinspre sud, unde terenul era mai înalt, datorită prezenţei valului. Stratigrafia din interiorul şanţului de apărare ne-a demonstrat clar aceasta (fig. 1). Pe măsură ce şanţul se astupa, talvegul se deplasa spre nord. Rostul şanţului, precizat în săpăturile din 1958 pe o lungime de 17 m, a fost de a izola promontoriul pe care se afla aşezarea de terasa dinspre nord.

Şanţul nr. 2 este situat spre nord de şanţul nr. 1 (fig. 1). Are fundul larg de 1,40—1,50 m şi se află la adîncimea de 3,05 m faţă de nivelul actual, avînd în momentul săpării aproximativ 1,80—2 m adîncime. Acest şanţ (nr. 2) este posterior celui dinspre sud (nr. 1). Raportul cronologic ne

---

[1] Dinu V. Rosetti şi Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Vidra*, în *Materiale*, VII, p. 71 şi urm.

[2] D. Berciu, încă din 1937, a folosit periodizarea Gumelniţa I, II, III (v. *BMJV*, II, p. 28 şi 50), la care a adăugat ulterior faza Gumelniţa IV. Corespondenţa între primele denumiri ale fazelor culturii Gumelniţa şi cele date de D. Berciu, în 1961, sînt :

Gumelniţa I = faza „Petru Rareş", Gumelniţa A1

Gumelniţa II = Gumelniţa A2 (A)

Gumelniţa III = Gumelniţa B, plus Gumelniţa C (I. Nestor)

Gumelniţa IV = Gumelniţa D (I. Nestor);

v. D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului* ..., p. 86.

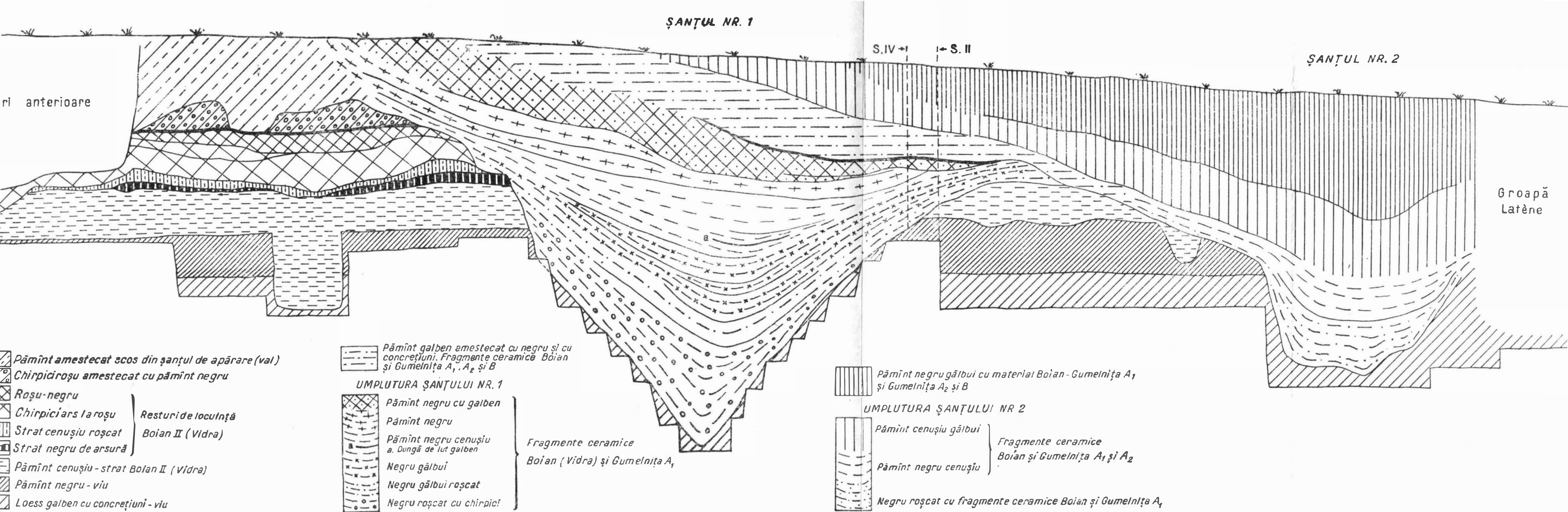


Fig. 1. — Profilul pereților de vest al secțiunilor II și IV de la Vidra.

este dat atît de situaţia stratigrafică, cît şi de materialul găsit în şanţ. În fundul lui s-au găsit fragmente de vase Boian şi Gumelniţa A2 (II).

În umplutura şanţului, la 0,50 m deasupra fundului, s-au găsit cioburi Gumelniţa A2. De la această adîncime în sus, pînă la nivelul actual predomină materialul Gumelniţa A2 (II) şi B(III). Cert este că şanţul funcţiona în faza Gumelniţa A2. Nivelurile de umplere ale acestuia pot fi urmărite către sud, unde suprapun toate straturile de umplere ale şanţului sudic nr. 1. Deci în perioada de umplere a şanţului nordic nr. 2, umplerea şanţului sudic nr. 1 era terminată. Pe baza datelor existente, putem afirma că şanţul nordic este posterior celui sudic. Dacă a fost săpat în faza Gumelniţa A1 (I) sau mai tîrziu, este greu de precizat. Nu se mai păstrează punctele de unde s-a început săpătura, malurile fiind prăbuşite. Se poate afirma însă că şanţul era deschis încă în faza Gumelniţa A2[1].

Săpăturile arheologice efectuate în 1958 la Vidra au adus, prin identificarea celor două şanţuri, o contribuţie importantă la cunoaşterea aşezărilor gumelniţene din Muntenia. Şanţul nr. 1, împreună cu valul de pămînt, constituie prima fortificaţie neolitică cunoscută pînă în 1958 în Muntenia şi de asemenea prima cunoscută în întreaga arie de răspîndire a purtătorilor culturii Gumelniţa.

Şanţul nr. 2, săpat ulterior şanţului nr. 1, dar tot în vremea culturii Gumelniţa, reprezintă o lucrare de mai mică amploare, de asemenea necunoscută anterior la purtătorii culturii Gumelniţa, avînd rolul de a limita, a izola sau a îngrămădi aşezarea spre singura parte accesibilă, respectiv înspre nord, dinspre terasă.

Că aşezarea aparţine tipului *a* (tell-uri situate pe boturi de deal sau promontorii de terase) şi că cele două şanţuri izolau promontoriul de terasă este dovedit de stratigrafia geologică constatată în săpăturile noastre din 1958. Aceleaşi straturi geologice, anterioare formării straturilor de cultură se întind atît spre sud cît şi spre nord de şanţul nr. 1.

Observaţiile făcute la Vidra ne arată modul de fortificaţie (şanţul nr. 1 cu val de pămînt) şi de îngrădire (şanţul nr. 2) practicat de locuitorii aşezărilor gumelniţene în formă de tell de tipul *a*.

Aşezări întărite cu şanţ sau cu şanţ şi cu val (din perioada neoliticului tîrziu), cunoaştem în aria culturii Sălcuţa, la Verbicioara[2] şi Sălcuţa[3] (Oltenia), în aria culturii Ariuşd, la Ariuşd, Zoltan, Olteni şi Sf. Gheorghe

---

[1] Dinu V. Rosetti şi Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 71 şi urm., fig. 1 şi 2.

[2] Aşezarea sălcuţeană de la Verbicioara (r. Băileşti, reg. Oltenia) este situată pe un bot de deal. Legătura dintre botul de deal şi terasă a fost întreruptă printr-un şanţ de apărare (D. Berciu şi colaboratori, în *SCIV*, I, 1950, p. 106; *SCIV*, II, 1951, p. 236).

[3] Aşezarea de la Sălcuţa (r. Băileşti, reg. Oltenia) se află pe spinarea unui deal alungit, „Piscul Cornişorului", orientat vest-est. Spre nord şi sud, aşezarea este limitată pe povîrnişuri, fiind astfel apărată în mod natural. Spre vest, aşezarea a fost fortificată cu şanţ şi val de apărare. Este foarte probabil ca o întărire similară să fi existat şi pe latura de est, unde nu s-au făcut încă săpături. Vezi D. Berciu şi colaboratori, în *SCIV*, III, 1952, p. 167; D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului...*, p. 164 şi urm.

(sud-estul Transilvaniei)[1] şi în aria culturii Cucuteni, la Cucuteni[2], Frumuşica[3], Hăbăşeşti[4], Truşeşti[5] etc. (în Moldova).

Recent, la Măgurele lîngă Bucureşti, a fost cercetată o aşezare gumelniţeană, situată pe o proeminenţă naturală din marginea unei terase. Săpăturile au arătat că legătura dintre acest loc proeminent şi terasă a fost întreruptă printr-o viroagă. Aceasta n-a fost însă suficientă pentru a opri accesul dinspre terasă şi de aceea, din viroagă a fost amenajat şanţul de apărare, avînd în interior, spre aşezare, un val de pămînt. S-a dovedit stratigrafic că lucrarea a fost repetată de mai multe ori[6].

Pe baza observaţiilor făcute la Vidra, urmate de cele de la Măgurele, putem crede că numeroase tell-uri gumelniţene, situate pe boturi de deal şi promontorii de terase, au fost fortificate în acelaşi mod.

Nu aveam deocamdată nici o informaţie privind lucrări de fortificare pentru tell-urile de tip *b*, adică situate pe înălţimi izolate. Este foarte probabil că atunci cînd aşezarea cuprindea întreaga suprafaţă a înălţimii şi pantele erau greu accesibile, fortificarea artificială nu era necesară. Atunci, însă cînd tell-ul cuprinde numai o parte limitată din suprafaţa înălţimii este de aşteptat să găsim şanţuri care izolau aşezarea de restul suprafeţei înalte.

Vom urmări în continuare tell-urile de tip *c*. În împrejurimile satului Teiu (r. Costeşti, reg. Argeş) se află cîteva tell-uri de la suprafaţa cărora s-au adunat fragmente ceramice gumelniţene. Aceste tell-uri sînt de mici dimensiuni, avînd aspectul unor tumuli, fiind plasaţi în locuri cu teren foarte puţin accidentat sau de cele mai multe ori pe loc neted, în luncile rîurilor. În lunile iulie-august şi octombrie 1959, în colaborare cu Muzeul regional Piteşti, am cercetat două din aceste tell-uri[7].

Tell-ul nr. 1 este situat în lunca inundabilă a rîului Mozacu, în apropierea eleşteului G.A.S.-ului din comuna Teiu, la circa 500 m est de sat, pe locul numit „silişte", în punctul „măgura". Are înălţimea de 1 m şi diametrul de 40 m. Situarea aşezării în locul menţionat se explică şi prin existenţa unui izvor în apropiere, la aproximativ 40 m, în mijlocul povîrnişului nordic al văii Mozacu. Profilele şanţurilor săpate pe direcţia razelor tell-ului au arătat clar că aşezarea a fost împrejmuită cu „şanţ" şi val de pămînt. Este interesant modul în care a fost executată această lucrare. A fost săpat un şanţ circular, foarte puţin adînc, în medie de 1 m, dar extrem de larg (6—7 m). Pămîntul scos din şanţ a fost depus în interior, constituind baza valului. Dificultatea săpăturii, executată cu unelte primitive într-un pămînt care abia se sapă astăzi cu tîrnăcopul, i-a silit

---

[1] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Hăbăşeşti*, p. 203—221.

[2] H. Schmidt, *Cucuteni*, p. 9 şi urm. şi p. 114 şi urm. În aşezarea cucuteniană de la Traian s-au descoperit două şanţuri de apărare, iar în aşezarea precucuteniană de la Dealul Viei s-a descoperit un şanţ de apărare, acesta fiind deci cel mai vechi cunoscut pînă acum în ţara noastră. Informaţie Hortensia Dumitrescu, responsabila şantierului Traian.

[3] C. Mătasă, *Frumuşica*, p. 28 şi urm.

[4] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Hăbăşeşti*, p. 153.

[5] *Ibidem*.

[6] P. Roman, *O aşezare neolitică la Măgurele*, în volumul de faţă, p. 249.

[7] Săpăturile au fost făcute de Sebastian Morintz, ajutat de muzeografii Marinel Popescu şi Ion S. Nania, de la Muzeul regional Piteşti.

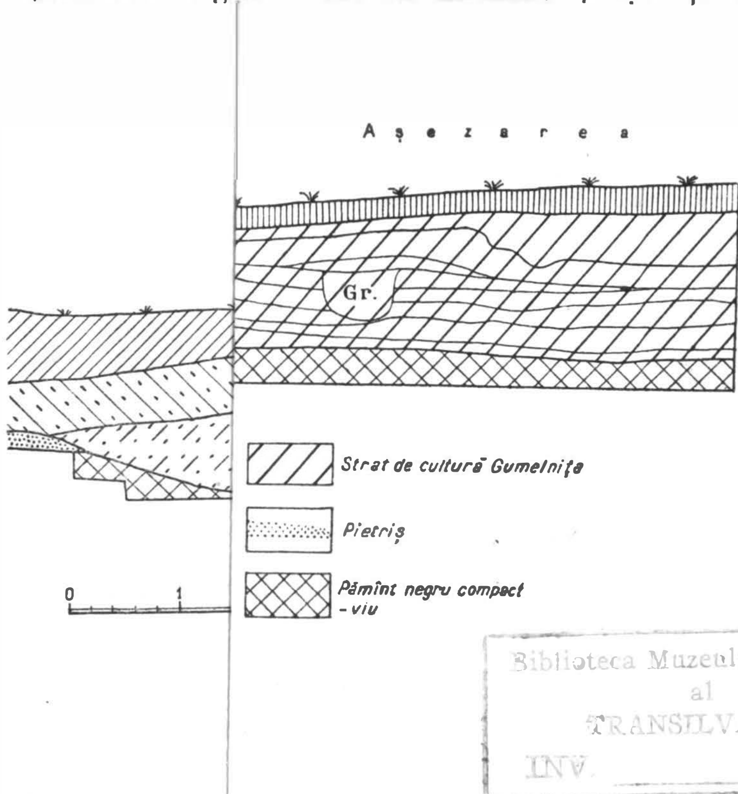
pe constructorii valului să aducă pămînt din altă parte. Valul a fost înălțat cu pămînt galben-roșcat, care nu se găsește în luncă ci în marginea terasei din apropiere. Valul are la bază 6—8 m lățime, iar înălțimea medie păstrată de 1 m. Baza acestuia suprapune direct primul nivel de călcare, pe care nu se găsește nici un material. Șanțul și valul au fost făcute
...rii. Baza
...or se for-
... valului.
...sus decît
...a așezare

...-ului, s-a
...ă, groapă
...valului și
...alului de

...grosimea
...nivele de
... al luncii
...,50 m în

... un loc
...e a cărui
...te foarte
...i veneau
...fugiau pe
...tri, chiar
... și sile-

...dentificat
...minat să
...aceasta
...Ciupa, la



85 m de șoseaua Teiu — Pietroaia, pe care l-am notat cu nr. 2. Acesta se află la extremitatea unei mici proeminențe naturale alungite, fiind limitat din trei părți de o ușoară adîncire a terenului, în care prin topirea zăpezii și prin ploi se formează o băltoacă, ce se păstrează pînă în mijlocul verii.

Tell-ul nr. 2 are diametrul de circa 50 m și înălțimea de 1—1,20 m. Săpăturile efectuate aici ne-au arătat o situație asemănătoare celei întîlnite în tell-ul nr. 1. Tell-ul nr. 2 are de jur împrejur un șanț larg, în medie de 6,5 m, și puțin adînc (1 m). Pămîntul scos din șanț a fost bătut pe malul interior. Cum acest pămînt era insuficient pentru a da valului înălțimea necesară, a fost adusă o mare cantitate de pămînt galben din apropierea tell-ului. Nivelurile care compun stratul de cultură din interiorul valului au crescut treptat deasupra bazei valului. Aceasta ne arată că șanțul și valul au fost făcute anterior începutului locuirii. Sub val nu se găsesc materiale arheologice, iar în val sînt aproape inexistente. Stratul de cul-

tură care are la centrul tell-ului grosimea maximă de 1,70 m, a crescut, avînd ca limită valul sau „zidul" de pămînt.

O situaţie curioasă a fost constatată la marginea sudică a tell-ului, unde valul de pămînt are spre interior un taluz drept, aproape vertical, în care se întrerup nivelele stratului de cultură. La limita vestică a tell-ului, contactul între val şi nivelele stratului de cultură este distrus de o groapă neolitică ce coboară din nivelul superior. Reamintim că aceeaşi situaţie a fost remarcată şi în tell-ul nr. 1, la marginea sa sudică. Nu putem explica rostul acestor gropi, care nu par a fi întîmplătoare. Este necesar ca prin viitoare cercetări să se clarifice această problemă. Deocamdată, presupunem că aceste gropi ar putea fi puse în legătură cu o lucrare din ultima etapă de locuire a aşezărilor, cînd îngrădirea făcută iniţial numai din pămînt s-a dovedit a fi insuficientă şi a fost ulterior completată cu un supliment de întărire, realizat din lemnărie.

Suprafaţa locuibilă a aşezării-tell nr. 2, din interiorul valului de pămînt, avea diametrul de aproximativ 30 m.

Cele două tell-uri cercetate în 1959 la Teiu datează din faza III (B) a culturii Gumelniţa. Observaţiile făcute în cursul cercetării celor două tell-uri ne-au dus la identificarea unui sistem de fortificaţie sau de îngrădire necunoscut pînă atunci. Ulterior, fiind cercetate şi alte tell-uri aparţinînd tot tipului *c* după împărţirea noastră, s-au observat împrejmuiri asemănătoare. Un asemenea tell, aparţinînd tot fazei Gumelniţa B, a fost cercetat în 1960 la Geangoeşti[1] (r. Tîrgovişte, reg. Ploieşti), iar altul, situat pe terasa Oltului, în apropiere de Slatina, în 1960—1961[2], aparţinînd culturii Sălcuţa.

În 1961 au fost reluate cercetările într-o aşezare gumelniţeană din satul Baia[3] (r. Istria, reg. Dobrogea). Aşezarea se prezintă sub forma unei proeminenţe situată în apropierea malului jos al unui pîrîu, care curge prin marginea satului Baia. Datorită poziţiei sale lipsită de apărare naturală, această aşezare face parte din categoria tell-urilor de tip *c*. Deşi în 1961 s-a săpat un singur şanţ, plasat în partea de nord a aşezării, s-a putut constata că acesta era împrejmuită la fel ca şi celelalte tell-uri din aceeaşi categorie. Astfel s-a constat la limita nordică a aşezării existenţa unei întăriri cu şanţ şi val. Şanţul larg şi puţin adînc a fost surprins numai pe o lăţime de 6 m. Şi în acest caz s-a constatat existenţa unor gropi între val şi şanţ, care arată că în ansamblul sistemului de împrejmuire se folosea şi un gard de lemn. Stratigrafic, s-au constat refaceri în cîteva perioade ale existenţei tell-ului. Începuturile aşezării gumelniţene de la Baia se plasează la sfîrşitul fazei I (A1) şi începutul fazei II (A2) a culturii Gumelniţa.

Deşi cercetările de la Baia din 1961 au fost de mică amploare, fiind cercetată o suprafaţă redusă, au permis totuşi constatarea că şi această aşezare gumelniţeană a fost împrejmuită.

Sistemul de împrejmuire constatat la tell-urile de tip *c*, adică a celor lipsite de întărire naturală, a fost pînă în prezent documentat numai

---

[1] Săpăturile au fost făcute de Gabriel Mihăilescu de la Muzeul raional Tîrgovişte.
[2] Săpăturile au fost făcute sub conducera lui D. Berciu.
[3] Săpăturile au fost făcute de D. Berciu şi Sebastian Morintz.

la purtătorii culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa. De altfel, însăşi aşezările în formă de tell sînt specifice numai acestor două culturi, foarte înrudite, care în realitate aparţineau aceluiaşi mare complex cultural [1]. Dacă sistemul de fortificare constatat la tell-urile situate pe boturi de deal sau pe promontorii de terase (tipul *a*) ne este cunoscut şi în alte culturi din

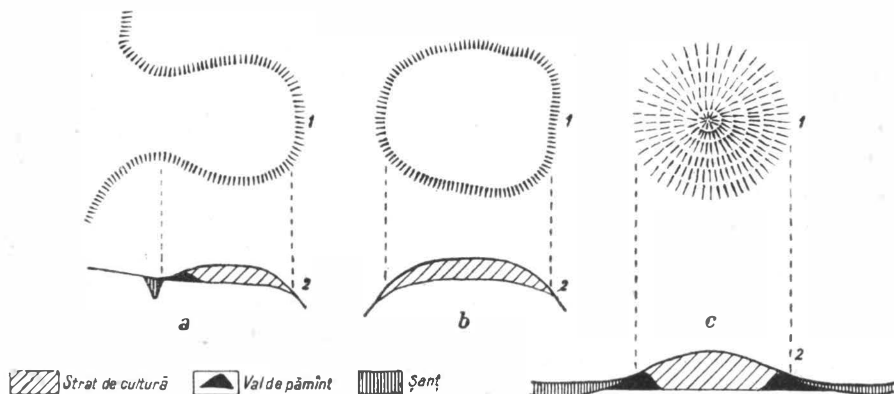


Fig. 3. — Schema tipurilor de aşezări gumelniţene cu fortificaţiile şi îngrădirile corespunzătoare.

neoliticul tîrziu (Ariuşd, Cucuteni), în schimb sistemul de îngrădire de jur împrejur cu şanţ larg şi puţin adînc, cu un val de pămînt şi foarte adesea probabil şi cu gard de lemn, sînt cunoscute pînă acum exclusiv în culturile Gumelniţa şi Sălcuţa. Acest sistem de îngrădire este strict legat de tipul de aşezare lipsită de întăriri naturale (tipul *c*).

În urma cercetării tell-urilor de tip *c* a ieşit clar în evidenţă, că în sistemul de împrejmuire rolul principal îl joacă valul de pămînt eventual cu gard de lemn şi nu şanţul care fiind întotdeauna larg şi puţin adînc nu putea constitui un obstacol real.

Indiferent de categoria căreia îi aparţine un tell, el este consecinţa unei locuiri intense pe un spaţiu limitat, impus de mediu sau creat artificial. Acolo unde lipseşte limita naturală, trebuie căutată limita artificială, deoarece creşterea intensă a stratului de cultură pe un spaţiu restrîns nu poate fi altfel explicată.

[1] Cele trei categorii de tell-uri constatate în cultura Gumelniţa există şi în cultura Sălcuţa. Sistemul de fortificaţie folosit pentru tell-urile de *tip a* îl întîlnim şi în cultura Sălcuţa (la Verbicioara), iar modul de îngrădire folosit pentru tell-urile de *tip c*, de asemenea, este întîlnit şi în cultura Sălcuţa (la Slatina). Cultura Sălcuţa face parte dintr-un grup cultural denumit, după aşezări reprezentative: Sălcuţa (Romînia), Krivodol (Bulgaria), Bubanj (Iugoslavia). În întreaga arie de răspîndire a acestui grup cultural, numai în Romînia cunoaştem tell-uri fortificate sau îngrădite. M. Garašanin arată că nu s-au găsit fortificaţii propriu-zise pînă în prezent la aşezările grupului Bubanj-Hum I (*Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în 39, *BerRGK*, 1958, p. 54), dar că Oršić-Slavetić înclină să creadă că aşezarea de la Bubanj era fortificată artificial, fapt care n-a fost încă dovedit prin săpături (*Ausgrabungen in Bubanj bei Niš* (*Serbisches Moravagebiet*), în *Germania*, 35, 1957, p. 198—199). După planul publicat de M. Garašanin, situaţia topografică a aşezării de la Bubanj este asemănătoare celei de la Sălcuţa şi sîntem de părere că a fost fortificată în acelaşi mod.

Cele trei tipuri definite de noi pe baza unor caractere specifice evidente cuprind marea majoritate a tell-urilor cunoscute. Desigur, există şi tell-uri care prin poziţia lor topografică prezintă situaţii deosebite de cele cuprinse în categoriile definite mai sus. Am arătat că există tell-uri care ocupă ostroave. Le-am încadrat într-o variantă a tipului *b*. Sînt apoi tell-urile plasate pe culmi de dealuri, avînd apărare naturală pe două laturi (nord si sud), ca de exemplu la Sălcuţa. Spre vest a fost constată prezenţa fortificaţiei din şanţ şi val şi este foarte probabil că o întărire asemănătoare a existat şi pe latura estică. Sînt deci tell-uri care necesită o întărire artificială cu şanţ şi val, ca şi la cele de tip *a*, dar pe două laturi. Sînt de asemenea aşezări-tell de înălţime, în situaţie intermediară între tipul *a* (pe bot de deal) şi tipul *b* (pe înălţime izolată), respectiv pe bot de deal, care tinde să devină martor de eroziune prin formarea unei viroage naturale. Cînd viroaga care izolează înălţimea respectivă de restul dealului sau de terasă nu poate asigura apărarea naturală, atunci în viroagă se amenajează şanţul de apărare, ca de exemplu la Măgurele.

Lucrările de fortificaţie corespund tipurilor de aşezări. Ele s-au adaptat necesităţilor de apărare ale comunităţilor completînd sau înlocuind mijloacele de apărare naturală.

S-a mai făcut constatarea că locuirea gumelniţeană folosea adesea şi alte spaţii exterioare tell-ului, respectiv marginii de terase din apropiere. Aceasta ne îndreptăţeşte să credem că tell-urile mai aveau rolul de cetăţui de refugiu în cazuri de primejdie.

Am arătat că tendinţa de concentrare a locuinţelor pe spaţii limitate în locuri uşor de apărat se manifestă încă din faza III (Vidra) a culturii Boian. Astfel, numeroase tell-uri gumelniţene, din categoria *a* şi *b* s-au plasat în punctele locuite anterior de purtătorii de cultură Boian. În schimb, în tell-urile din categoria *c*, specifice numai culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa, nu găsim la bază un strat format anterior acestor culturi.

Desigur, observaţiile făcute mai sus asupra tipurilor de aşezări şi a sistemelor de întărire şi îngrădire a aşezărilor culturii Gumelniţa constituie doar un început. Cercetările viitoare vor aduce noi date pentru o documentare şi o înţelegere mai amplă a situaţiilor expuse mai sus.

Totuşi puţinele date de care dispunem în prezent ilustrează aspecte necunoscute ale vieţii purtătorilor culturii Gumelniţa, care constituie manifestarea unui mod de organizare socială din neoliticul tîrziu al acestor regiuni.

SEBASTIAN MORINTZ

ТИПЫ ПОСЕЛЕНИЙ КУЛЬТУРЫ ГУМЕЛЬНИЦА, СИСТЕМЫ ИХ УКРЕПЛЕНИЯ И ОГРАЖДЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Автор дает первую систематизацию типов поселений культуры Гумельница. Он устанавливает следующие типы: *а*) поселение-телль на выступе холма или террасы, окруженное склонами с трех сторон

(Глина, Тангыру, Жилава и т.д.); *b*) поселение-телль на высоком обрывистом месте или окруженное со всех сторон водой (Гумельница, Султана, Кэсчиоареле, Блежешть); *c*) поселение-телль в поймах или на берегу озера, лишенное естественных условий защиты (Тею, Бая-Хамандҗия и Глангоепіть и др.).

В 1958 г. удалось впервые установить в Видре, что гумельницкие поселения типа *a* были укреплены искусственно. Ров № 1 и земляной вал в Видре были сооружены в фазу Гумельница I (A_1), а ров № 2 (оградительный) — в фаву Гумельница II (A_2). В 1959 г. было установлено, что поселения № 1 и № 2 (относящиеся к теллям типа *c*) в Тею (р-н Костешть, обл. Арджеш) были обведены оградительным рвом и валом, которые были сооружены ранее самого поселения, датируемого фазой Гумельница III (B). В Глангоепіти (р-н Тырговиште) имеется поселение телль, аналогичное поселению культуры Сэлкуца в Слатине и поселению в Бая-Хамандҗия.

Земляной вал, наблюдаемый в гумельницких поселениях типа *c*, играл более важную роль, чем оградительный ров.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Профиль западных стен разрезов II и IV в Видре.
Рис. 2. — Профиль разреза I в телле № 1 в Тею.
Рис. 3. — Схема типов гумельницких поселений с соответствующими укреплениями и ограждениями.

TYPES D'ÉTABLISSEMENTS ET SYSTÈMES DE FORTIFICATIONS ET D'ENCLOS DANS LA CIVILISATION DE GUMELNIȚA

RÉSUMÉ

L'auteur systématise pour la première fois les types d'établissements de la civilisation de Gumelnița et établit ceux que voici : a) stations-tell sur une pointe de colline ou sur les promontoires des terrasses, entourées de pentes sur trois côtés (Glina, Tangîru, Jilava, etc.) ; b) stations-tell situées sur des hauteurs aux pentes raides ou entourées de cours d'eau de toute part (Gumelnița, Sultana, Căscioarele, Blejești) ; c) stations-tell situées dans les plaines inondables ou au bord de lacs, sans possibilités naturelles de défense (Teiu, Baia-Hamangia, Geangoești, etc.).

C'est en 1958 qu'on a pu établir pour la première fois à Vidra que les stations de la civilisation de Gumelnița, appartenant au type *a*, étaient fortifiées artificiellement. Le fossé n° 1 et le vallum de terre de Vidra ont été aménagés durant la phase Gumelnița I (A1) et le fossé n° 2 (de circonvallation pendant la pahase Gumelnița II (A 2). On a constaté en 1959

que les établissements nos 1 et 2 (ayant l'un comme l'autre la forme d'un tell, du type *c*) de Teiu (district de Costeşti, région d'Argeş) ont été entourés d'un fossé et d'un vallum exécutés avant qu'on ne commençât à y habiter et datant de la phase Gumelniţa III (B). A Geangoeşti (district de Tîrgovişte) il y a une station-tell similaire, tout comme celle de Slatina (civilisation de Sălcuţa) et celle de Baia-Hamangia.

Le vallum de terre que l'on recontre dans les établissements du type *c*, appartenant à la civilisation de Gumelniţa, jouait un rôle plus important que le fossé qui entourait les stations.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Profil des parois ouest des sections II et IV de Vidra.
Fig. 2. — Profil de la section I du tell n° 1 de Teiu.
Fig. 3. — Schéma des types de stations appartenant à la civilisation de Gumelniţa avec les fortifications et systèmes d'enclos spécifiques.

AŞEZAREA NEOLITICĂ DE LA HÎRŞOVA

În vara anului 1961, descoperindu-se o aşezare neolitică în tell-ul de la Hîrşova, Muzeul regional Dobrogea a întreprins o săpătură de salvare [1].

Acest tell s-a format pe o stîncă ce era acoperită cu nisip adus de Dunăre în timpul inundaţiilor. Astăzi, cînd apele sînt scăzute, această stîncă se poate vedea. Ulterior formării tell-ului Dunărea şi-a mutat cursul către nord, rupînd cea mai mare parte din aşezare (fig. 2). În secolul trecut localnicii au terasat malul dinspre Dunăre pentru a-şi face locuinţe şi au distrus şi ei o parte din tell. Ceea ce se mai păstrează acum este poate un sfert din suprafaţa pe care o avea în vechime (fig. 2/1). Deasupra depunerilor nisipoase care acoperă stînca se află atît nivelări cît şi complexe închise, în marea lor majoritate locuinţe.

La baza tell-ului, stratul de cultură, în care nu am găsit nici un complex închis, aparţine probabil unor purtători ai culturii Boian. Tot acestor populaţii pot fi atribuite şi locuinţele 12, 11 şi 10 şi nivelările dintre ele [2].

Primul complex închis întîlnit — locuinţa 12 — destul de sărac în material ceramic ne indică prima treaptă de dezvoltare a fazei Vidra din cultura Boian [3]. Faptul că, alături de materialul care are analogii cu faza Giuleşti de sfîrşit, se găseşte material care anunţă deja o nouă fază a culturii Boian, faza Vidra (fig. 3/1, 7 ; fig. 4/2), ne face să presupunem că într-un moment de frămîntări, purtătorii culturii Boian din Muntenia au trecut Dunărea fixîndu-şi aici, pe o durată lungă, o aşezare cu locuinţe de suprafaţă în care şi-au continuat viaţa în noile forme.

Un incendiu de proporţii nu prea mari a distrus locuinţa, peste care s-au făcut cîteva nivelări ulterioare. Cei care au nivelat şi poate şi-au

---

[1] D. Galbenu şi D. Şerbănescu, *Săpătura de salvare din tell-ul neolitic de la Hîrşova*, în *Materiale*, X (în pregătire).

[2] În raportul preliminar şi în lucrarea de faţă vom păstra numerotarea locuinţelor aşa cum a fost făcută pe şantier (vezi fig. 1).

[3] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961 fig. 175/7 ; Eug. Comşa, *Contribuţii cu privire la evoluţia culturii Boian*, în *SCIV*, 3—4, 1954, fig. 16/2.





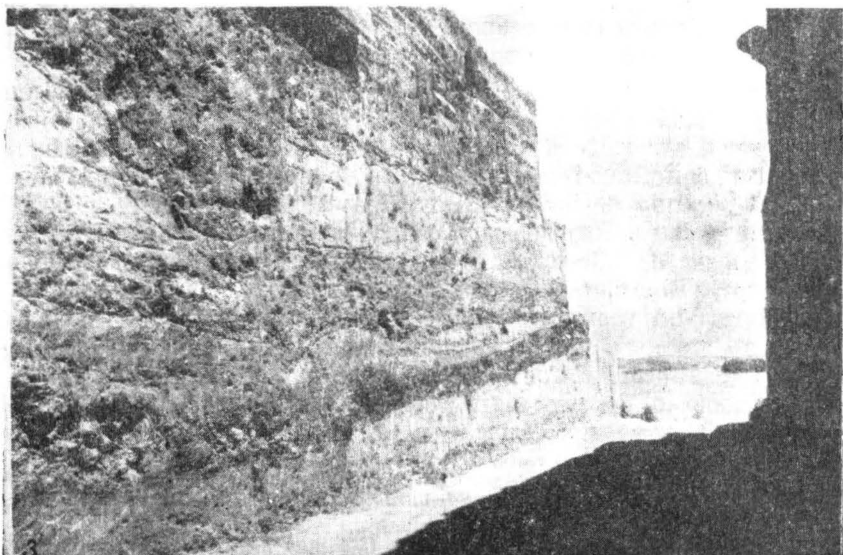


Fig. 2. — 1, vedere generală a tell-ului; 2, săpătura văzută dinspre Dunăre; 3, profilul peretelui de est al şanţului A.

Profilul săpăturii în trepte

A B C D E

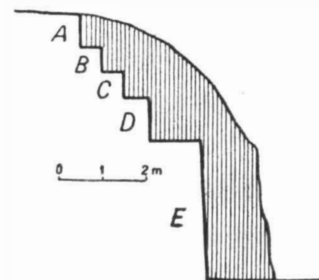
a b E

L1 L2 L6 L8 L9 L10 L11 L12

1

Faza Hîrşova

Secțiunea prin trepte



Legenda

- Strat vegetal
- „ sec. XIX
- „ roman
- „ Cernavoda
- „ Gumelnița III^b^-III^c^
- „ „ III^a^
- „ „ II
- „ „ I
- Faza Hîrşova
- Strat Boian V
- „ „ IV
- „ „ IV + Hamangia
- „ „ III^a^
- „ Boian ?
- Pămînt viu
- Vatră
- Locuință
- Podea
- Pămînt steril
- a——b Tăietura șanțului A
- 1 „ Depozitul de grîu

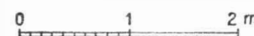


Fig. 1. — Profilul peretelui de nord al suprafeței B.

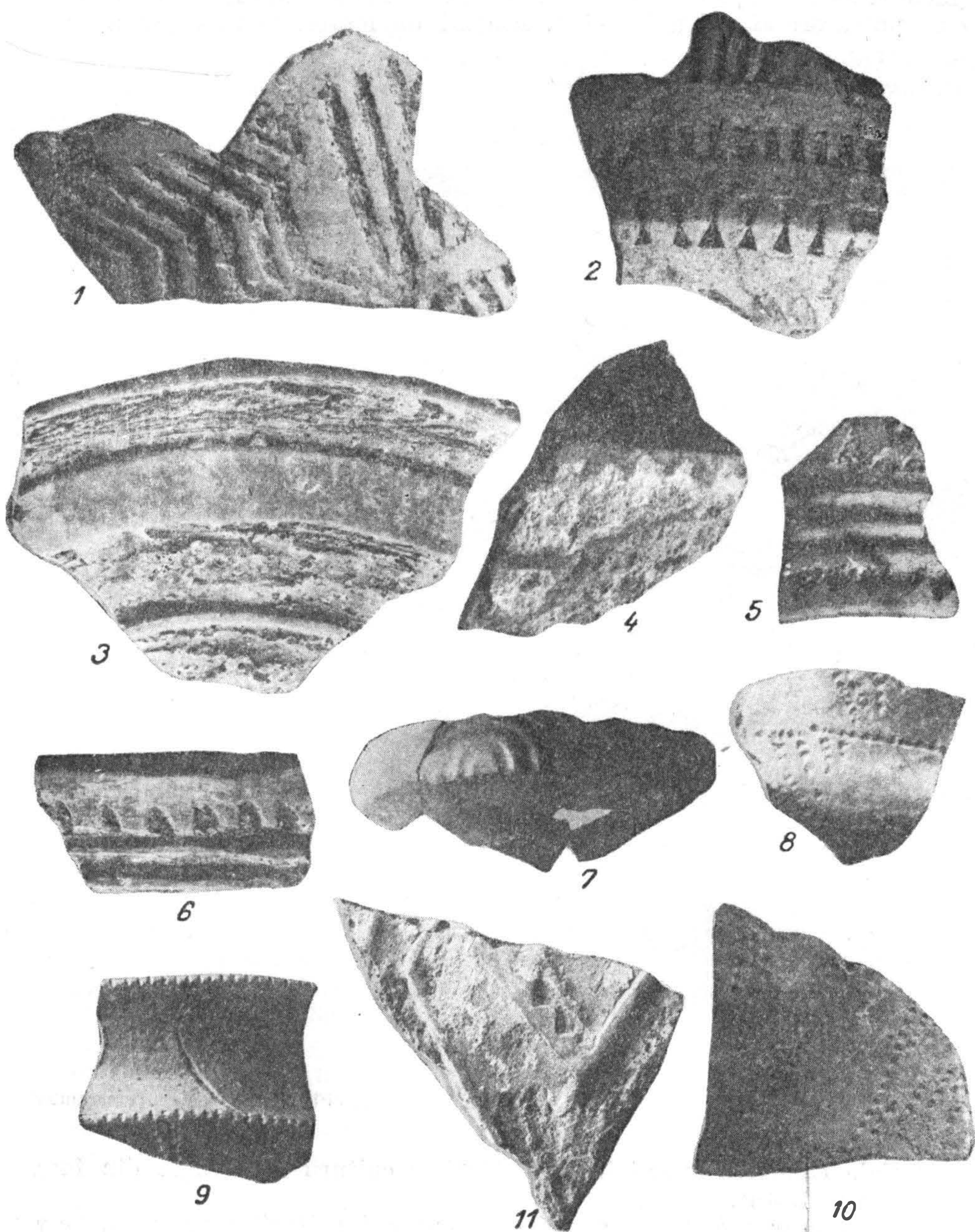


Fig. 3. — 1, 2, 7, 11, fragmente ceramice din faza Boian III; 3—6, faza Boian IV; 8—10, faza Hamangia.

făcut şi locuinţe, pe care nu le-am întîlnit încă în săpătură, credem că erau tot purtători ai culturii Boian. Alături de materiale Spanţov apar şi

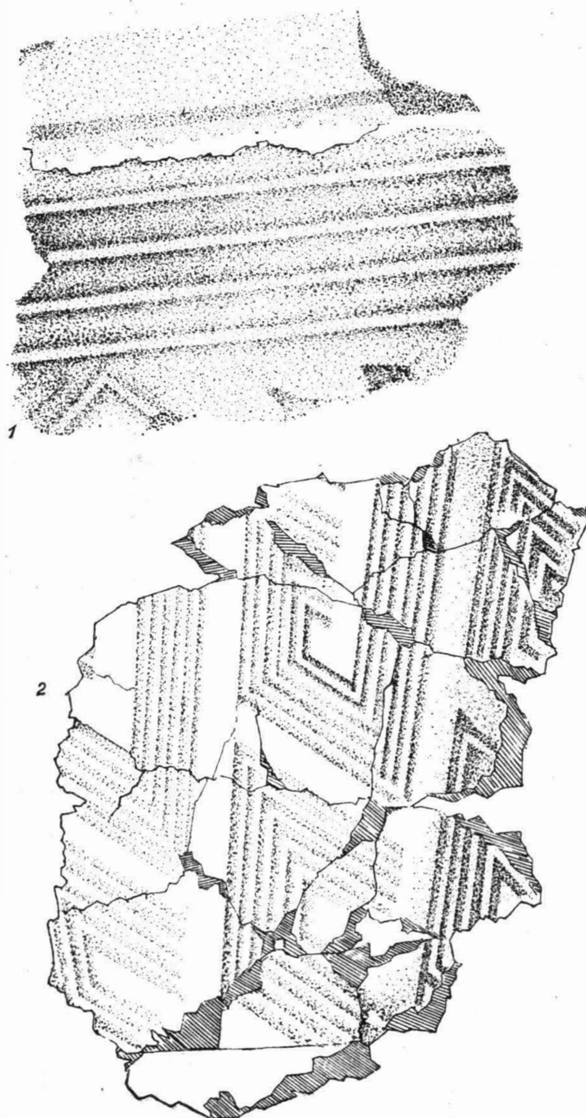


Fig. 4. — Fragmente ceramice din faza Boian III.

materiale ceramice aparţinînd purtătorilor culturii Hamangia din faza Ceamurlia de Jos.

În aşezarea de la Cernavoda, aparţinînd culturii Hamangia, s-au găsit fragmente ceramice Boian din faza Vidra [1].

[1] D. Berciu şi S. Morintz, *Şantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, III, p. 90.

Dacă acolo poate fi vorba de un import de material de la distanță sau de unele înrîuriri, mai puțin probabil poate fi vorba de astfel de fenomene în așezarea de la Hîrșova. Mulțimea materialului ceramic Hamangia, aparținînd fazei Ceamurlia de Jos, care ajunge cîteodată la paritate cu



Fig. 5. — 1, picior de vas din faza Boian IV; 2—6, ceramică din faza Boian V.

cel Boian (fig. 3/4, 8—10 și fig. 4/1) ne face să presupunem că în apropiere a existat o așezare aparținînd acestor populații, de unde fie fortuit prin nivelări ulterioare, fie contemporan prin schimburi de la aproape la aproape, a fost adus atîta material ceramic. Nu este exclus ca la un moment dat purtători ai culturii Hamangia să se fi așezat, pentru scurtă durată, pe acest loc. Faptul că în locuințe, deci în complexe închise, nu am găsit material ceramic Hamangia, poate fi și el destul de grăitor în sprijinul acestei ipoteze, tell-ul de la Hîrșova fiind locuit apoi de purtătorii culturii Boian.

Al doilea complex închis întîlnit este locuința 11, care prin materialul ceramic descoperit în interior poate fi încadrată în faza Spanțov a culturii Boian (fig. 5/1 ; fig. 3/5). Locuința, de mari dimensiuni, secționată numai în parte (fig. 1), căpăcuia pe toată suprafața șanțului săpat nivelele în care sînt materiale Boian și Hamangia împreună.

Resturile materiale ale purtătorilor culturii Hamangia, aparținînd fazei de dezvoltare Ceamurlia de Jos, sînt astfel închise între două locuințe Boian în interiorul cărora, așa cum am mai spus, nu s-a întîlnit ceramică Hamangia. Ar fi o indicație în sensul că faza Ceamurlia de Jos a culturii Hamangia a fost contemporană și cu faza Spanțov a culturii Boian.

Ceramica din locuinţa 11, ca şi aceea a nivelărilor ulterioare, în marea ei majoritate, aparţine speciei bune cu puţin degresant în pastă şi decorată cu excizie (fig. 5/1 ; fig. 3/5,11).

Acum apare vasul cu prag şi umăr lat, canelat, pictat cu grafit, vas a cărui evoluţie se poate urmări pînă la sfîrşitul culturii Gumelniţa (fig. 5/2).

Locuinţa şi nivelările ulterioare aparţin fazei Boian IV (Spanţov), locuinţa corespunzînd nivelului 7 de la Tangîru, iar nivelele superioare ei, nivelelor 8 şi 9 din aceeaşi aşezare [1].

Locuinţa 10, ca şi nivelările care îi urmează, corespund penultimelor nivele de locuire de la Tangîru (nivelele 10—11) [2]. Ceramica bună e în general ornamentată prin excizie largă şi superficială (fig. 5/4, 5).

Pictura cu grafit, rar folosită, se întîlneşte pe partea superioară a vaselor cu umăr lat şi canelat, formînd decorul în „dinţi de lup" (fig. 5/3). Pictura cu roşu crud se dă pe buză, în interiorul vasului, sau se foloseşte la încrustaţii (fig. 5/6, 7).

Locuinţa 9, secţionată pe latura sudică, reprezintă prin materialul ceramic găsit în interiorul ei o nouă fază de cultură, neîntîlnită pînă acum pe teritoriul Dobrogei.

În tehnica de lucru a ceramicii se vede tradiţia culturii Boian. Ca degresant se folosesc cioburi şi pietricele pisate mărunt. Arderea este în general uniformă cenuşiu-brun, brun-negru sau cenuşiu-cărămiziu.

Ca forme se întîlnesc vasele: mari, cu prag şi partea inferioară a corpului tronconică; cu umărul lat canelat; cu gîtul cilindric şi corpul bombat; cu buza dreaptă şi corpul tronconic etc., vădind o evoluţie a formelor din nivelele de cultură inferioare ale culturii Boian (fig. 6/1,2,5). Străchinile larg deschise cu buza dreaptă şi îngroşată, cu picior înalt — gol în interior — vasele-ceaşcă bitronconice etc., s-au dezvoltat pe baza tradiţiilor culturii Hamangia (fig. 6/3).

Strachina cu piciorul mic inelat, cu buza uşor răsfrîntă în afară, va avea o lungă evoluţie pînă la sfîrşitul culturii Gumelniţa (fig. 14/1), în timp ce strachina cu picior înalt nu mai apare în nivelele următoare de la Hîrşova. Capacele sînt reprezentate prin două tipuri principale: unele cu buton înalt, gol în interior şi cu marginea dreaptă şi altele, capace-ţest, cu excizii pe buză şi cu buton semisferic (fig. 6/4, 7).

Cutiile-suport nu se mai întîlnesc; au apărut însă, încă din nivelul anterior, suporturi inelare.

O formă specifică, apărută în acest orizont şi în cel imediat superior, şi pe care nu o mai întîlnim în nivelele următoare, este „măsuţa-suport" cilindrică, înaltă, cu trei orificii (fig. 6/8).

Străchinile, vasele cu corpul bombat, ca şi partea inferioară a vaselor cu umăr sînt decorate mai ales prin tehnica barbotinei aplicată neorganizat, mai rar în vărgi, uneori cu brîuri alveolate (fig. 6/3,5). Buza stră-

[1] D. Berciu, *Săpăturile de la Tangîru şi Petru Rareş*, în *Materiale*, VI, p. 141, fig. 3/15, 16, 20.

[2] D. Berciu, *Contribuţii ...*, fig. 188/10, 15.

chinilor, gîtul vaselor cu corpul bombat şi partea superioară a vaselor cu umăr sînt lustruite.

Uneori vasele cu umăr erau pictate cu grafit. Pictura cu grafit se foloseşte pe vasele de dimensiuni mai mici şi pe castroanele cu umăr canelat

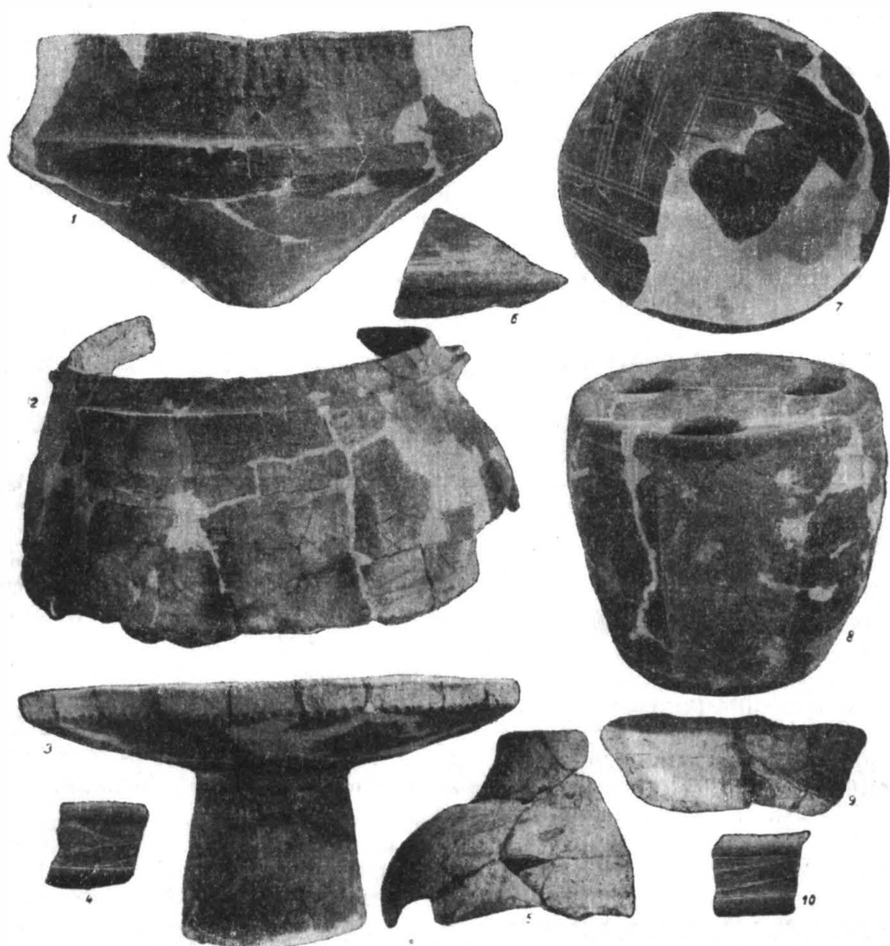


Fig. 6. — Ceramică din faza Hîrşova.

(fig. 6/1,2). Excizia se întîlneşte numai la capacele-ţest. Incizia este folosită mai des alături de pictură şi e umplută cu alb. Aceasta din urmă este întrebuinţată la decorarea „măsuţelor-suport'' şi a suporturilor inelare, alături de cea cu roşu-crud (fig. 6/8).

Materialul descris mai sus, descoperit în locuinţa 9, împreună cu materialul din orizontul următor marchează o fază nouă a culturii Gumelniţa de pe teritoriul Dobrogei. Din analiza lui reiese că această cultură

s-a format, aici în Dobrogea, pe un fond Boian, primind numai cîteva influențe Hamangia și nu pe un fond Hamangia [1].

Materialul indică o fază a culturii Gumelnița, prima în dezvoltarea ei, descoperită deocamdată numai pe teritoriul Dobrogei și se inserează cronologic contemporan cu sfîrșitul fazei Boian V (Boian V c) și începutul culturii Gumelnița (Gumelnița I a) din Muntenia.

În Dobrogea această perioadă a fost postulată de D. Berciu în lucrarea amintită și denumită „Protogumelnița". Ea a fost documentată pentru prima dată la Hîrșova, dînd elemente prețioase pentru lămurirea originii culturii Gumelnița în spațiul dobrogean. Pentru a nu schimba denumirea fazelor menționate în *Istoria Romîniei*, vol. I, (pl. V, Tabelul sincronic și cronologic al culturilor epocii neolitice), propunem ca această fază să poarte deocamdată denumirea de *faza Hîrșova*, ea inserîndu-se la locul amintit mai sus [2].

Orizontul imediat următor de locuire arată o evoluție spre faza Gumelnița I (Gumelnița A I).

Cele două locuințe, care suprapun stratul de cultură de deasupra locuinței 9 (faza Hîrșova), au fost numai atinse, șanțul căzînd în spațiul dintre ele [3].

Ceramica, considerată tipologic și tehnic, e asemănătoare celei din faza Hîrșova, fiind o dezvoltare firească a acesteia. Ea este contemporană cu cea din faza Gumelnița I b de la Tangîru, în Dobrogea inserîndu-se tot în etapa „Protogumelnița", deci înaintea fazei Gumelnița I din tabelul amintit, care reprezintă o fază deplin formată a acestei culturi.

În acest al doilea orizont al fazei Hîrșova, se păstrează — alături de profilele caracteritice ei și care vor evolua pînă la sfîrșitul culturii Gumelnița — și „măsuța-suport", pe care nu o mai întîlnim în fazele următoare de dezvoltare (fig. 6/9). Pictura cu grafit se întîlnește în această fază mai rar. Pictura cu alb păstos este combinată cu incizia adîncă, atunci cînd o întîlnim pe vasele mari.

O nivelare foarte subțire desparte acest al doilea orizont al fazei Hîrșova de nivelurile următoare, care aparțin primei faze de dezvoltare a culturii Gumelnița, cunoscută pînă acum pe teritorul Dobrogei.

Pereții locuințelor 5 și 6, care reprezintă această fază, par a fi fost făcuți nu din împletitură deasă, lipită cu lut, așa cum se obișnuia în timpul culturii Boian și în perioada de început a culturii Gumelnița, ci din bucăți de chirpici, modelate dinainte și apoi aplicate pe o rețea din nuiele împletite pe pari. Pereții erau apoi uniformizați cu una sau două fețuieli aplicate atît în interior cît și în exterior.

La ceramica de uz comun se întîlnesc des vasele cu gîtul în formă de pîlnie și corpul globular, vasele piriforme, cele cu gîtul drept și corpul tronconic, borcanele cu gîtul scurt etc. Ceramica bună este reprezentată

[1] D. Berciu, *Contribuții...*, p. 79 și 83.

[2] O analiză profundă a originilor și influențelor pe care le primește cultura Gumelnița din Dobrogea, o vom face atunci cînd vom săpa o suprafață mai mare pentru a avea destul material de comparație.

[3] Șanțul lărgindu-se treptat, vom avea pînă sus cîte două locuințe secționate pe cîte o latură, șanțul căzînd, ca și la acestea, între ele (fig. 2/2).

prin străchini în cele trei variante cunoscute, castroane cu umărul îngust canelat, vase cu profilul în formă de S, cele cu umărul îngroşat, vase miciceşti, capace cu buton, capace-ţest, suporturi inelare etc. (fig. 7).

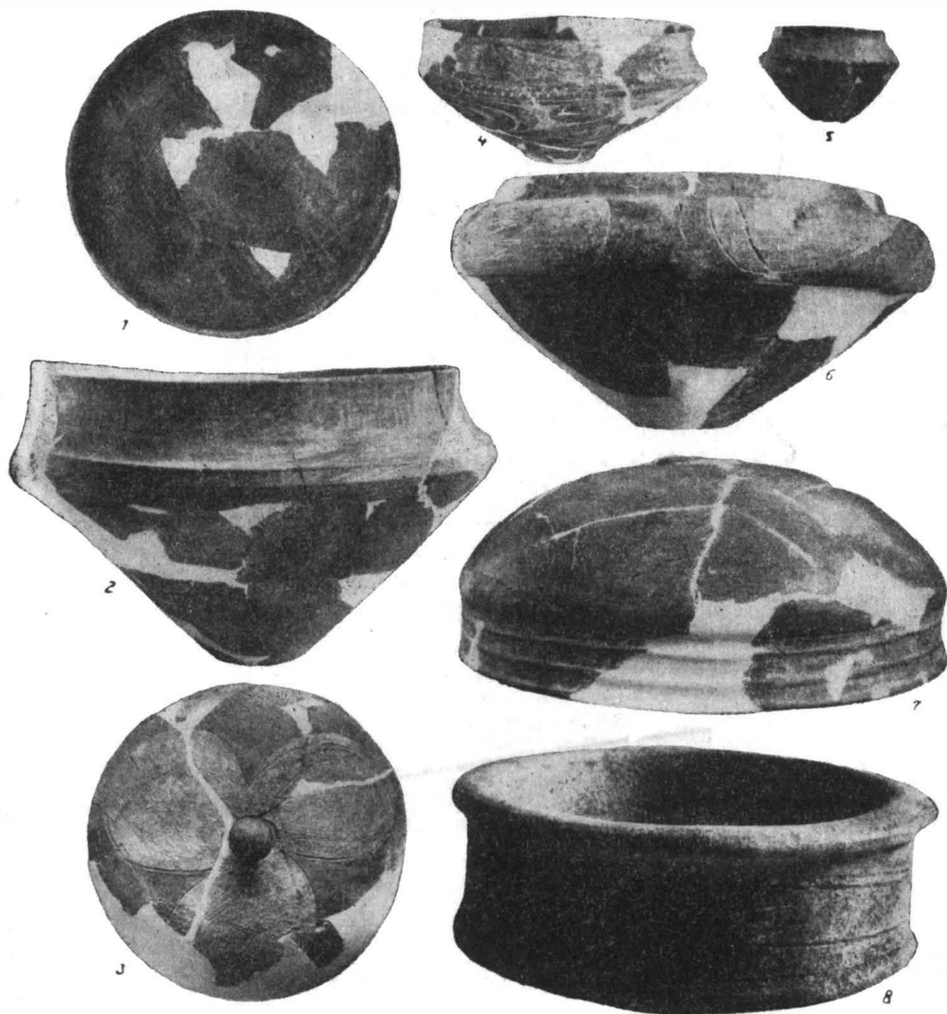


Fig. 7. — Vase din faza Gumelniţa I (locuinţa 5).

Vasele de uz comun sînt asemănătoare celor din aşezările din Muntenia. Vasele din pastă bună au partea superioară pictată la exterior cu grafit (fig. 7/2,5,7), iar pe buză, în interior, pictura cu alb păstos, sau sînt pictate cu alb pe tot corpul (fig. 8/2 ; fig. 10/1). Străchinile sînt pictate în interior cu grafit, iar la exterior sînt lustruite. Pictura cu roşu-crud se întîlneşte foarte rar. Excizia rămîne în exclusivitate decorul capacelor-

ţest (fig. 7/7). Incizia umplută cu alb se întîlneşte pe vasele mari şi la suporturile inelare. Capacele cu buton sînt scrijelate înainte de a li se aplica culoarea albă (fig. 7/3,6). Această tehnică a fost folosită şi în faza

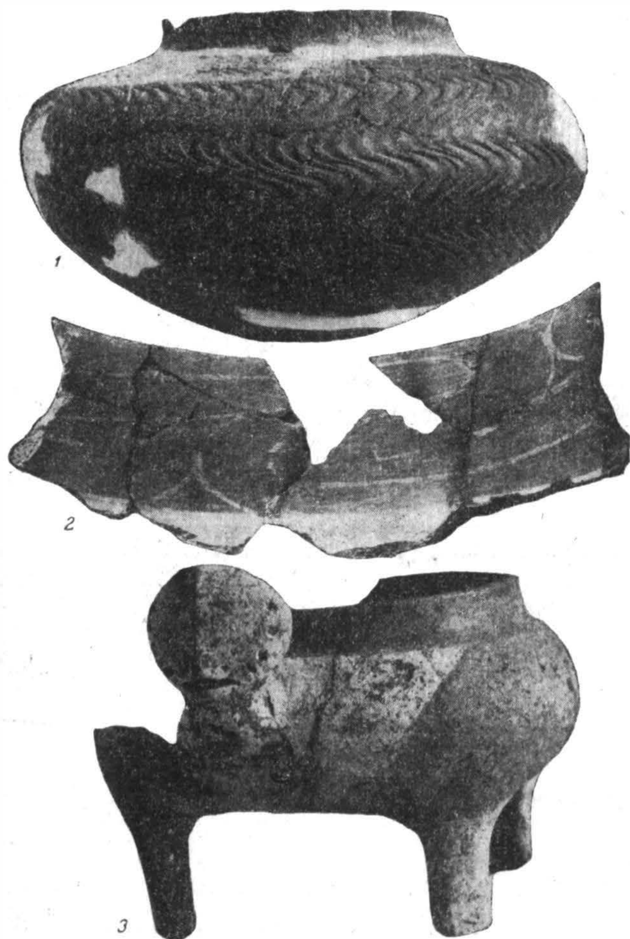
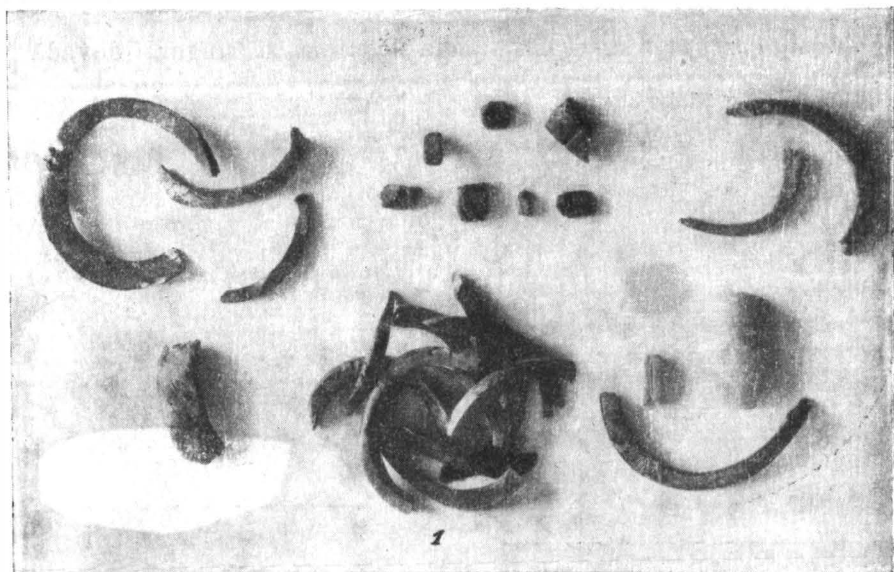


Fig. 8. — Ceramică din faza Gumelniţa I (locuinţa 5).

Hîrşova, fiind o tradiţie a culturii Boian. Apar acum vasele decorate cu paranteze (fig. 8/1).

Pe vatra locuinţei, alături de materialul ceramic căzut o dată cu dărîmarea pereţilor, se afla un vas în interiorul căruia erau puse mai multe brăţări din scoică, unele întregibile, altele tăiate şi găurite în parte, pentru a fi transformate în mărgele (fig. 9/1; fig. 10/2). Tot pe vatră s-a găsit şi un suport antropomorf inelar, cu patru piciorușe. Capul de idol era pictat cu alb şi roşu (fig. 8/3).



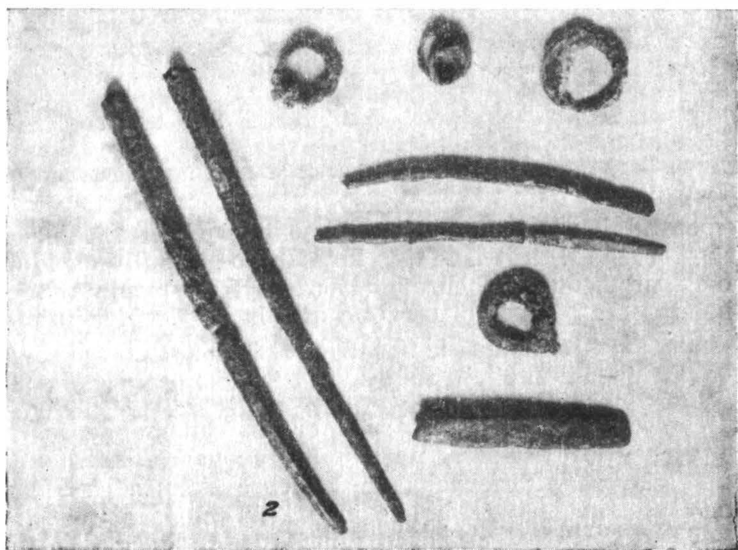


Fig. 9. — Brăţări din scoică şi obiecte de aramă.

Lîngă vatră, puțin împrăștiate, se aflau patru sule, pătrate în secțiune, o dăltiță, cinci inele de buclă, două din sîrmă și trei din tablă lată, toate din aramă (fig. 9/2).

Acestea reprezintă — pînă acum — prima și singura dovadă de

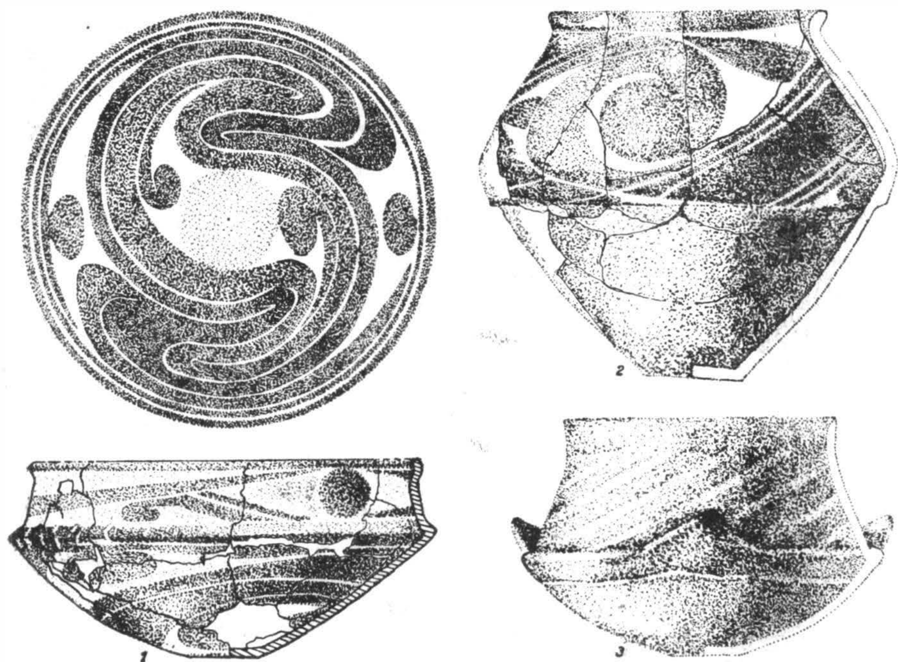


Fig. 10. — 1, 2, ceramică din faza Gumelnița I; 3, faza Gumelnița II.

folosire a metalului în așezarea de la Hîrșova. Inelul din tablă de aramă este asemănător celui găsit la Glina împodobind capul unui idol din os [1].

Nivelul următor de locuințe (locuința 3 și locuința 2) aparține fazei Gumelnița II. Materialul ceramic este la fel de îngrijit lucrat ca și cel din nivelul care aparține fazei Gumelnița I.

Profilele sînt aproape asemănătoare celor din faza anterioară, ca deosebiri amintim că străchinile devin puțin mai înalte, iar castroanele cu umărul canelat sau cele cu umărul îngroșat sînt mai joase.

Pictura cu grafit este mai puțin folosită; vasele sînt acum în mare parte numai lustruite. Procedeul de scrijelire a suprafeței, pe care se aplică apoi vopseaua, se extinde (fig. 11/1,2). Tehnica și motivistica sînt cunoscute și în așezările Gumelnița din R. P. Bulgaria [2].

---

[1] Eug. Zaharia, *Die Lockenringe von Sărata-Monteoru*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 112, nota 42. Atît podoabele din scoică cît și obiectele de aramă sînt în curs de studiu și vor fi publicate într-un articol separat.

[2] De exemplu R. Popov, *Le tumulus de Kodja-Dermen près du Choumen*, în *Izvestiia-Institut*, VII, 1916—1918, fig. 134.

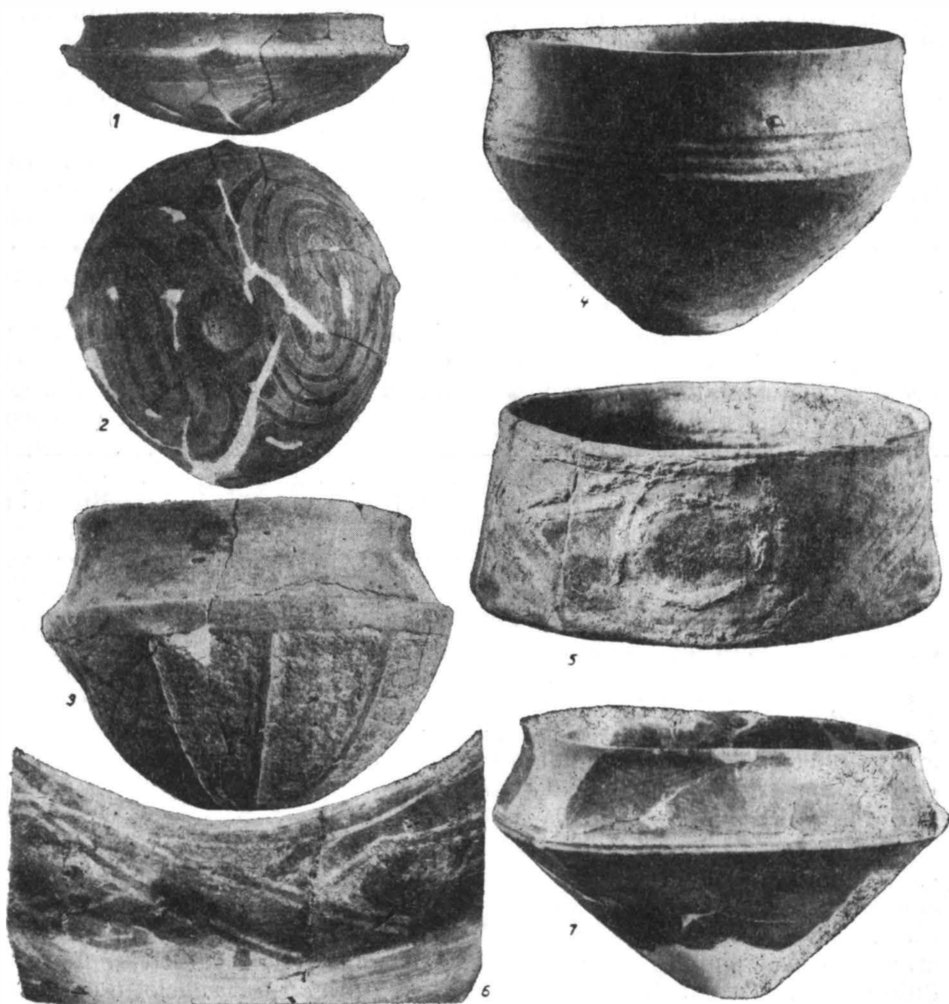


Fig. 11. — Ceramică din faza Gumelniţa II.

Excizia, întîlnită rar, pe corpul vaselor şi pe marginea capacelor-ţest, se lăţeşte (fig. 11/3). Ceştile nu mai au gîtul pictat şi canelat (fig. 11/4). Pictura cu alb păstos este folosită mai des în interiorul vaselor, pe capace şi pe suporturile inelare (fig. 11/5,6).

Ultimul nivel de locuinţe corespunde fazei Gumelniţa III. Materialul din locuinţele 1 şi 4, care nu reprezintă de fapt ultimul orizont de locuire gumelniţeană de la Hîrşova, corespunde fazei Gumelniţa III a din aşezarea de la Tangîru (fig. 10/3 ; fig. 12/1,2,3).

În tell-ul de la Hîrşova mai sînt încă două nivele în care a apărut material Gumelniţa III, dar de factură mult mai proastă decît cel din locuinţele din nivelul III a.

Cultura Gumelniţa din Dobrogea se întrerupe în momentul în care triburile de păstori sosite în Dobrogea, din nordul Dunării, se aşază pe aceleaşi locuri. Ceramica la care se foloseşte în pastă ca degresant scoica pisată şi care e ornamentată cu şnurul va lua locul ceramicii gumelniţene bune şi frumos ornamentate. Purtătorii culturii Cernavoda I, păstori, vor înlocui cu colibe casele spaţioase şi durabile ale gumelniţenilor.

Nivelul aparţinînd culturii Cernavoda I este destul de gros, dar nu am întîlnit nici o locuinţă sau vatră nederanjată. Gropile din epocile următoare au tăiat rînd pe rînd acest nivel şi ultimele nivele gumelniţene.

Ca forme ale ceramicii Cernavoda I menţionăm : vasele cu corpul globular, cupe scunde în formă de pîlnie cu buza larg evazată, vasele cu gîtul înălţat tronconic şi corpul bombat etc. (fig. 12/6—12). Vasele sînt de obicei neornamentate. Decorul, atunci cînd există, constă din impresiuni verticale sau în forme de virgule succesive făcute cu şnurul imediat sub buza vasului, acest decor fiind însoţit uneori de proeminenţe crestate ; se mai întîlnesc şi vase cu crestături pe buză ori pe umărul vasului (fig. 12/4—9). Incizia, adîncă şi deasă, este rar folosită, avînd aspectul decorului caracteristic ceramicii Schneckenberg B (fig. 12/10).

Cu toate că nu s-au mai găsit depuneri distincte pe tell-ul de la Hîrşova, numeroasele gropi, morminte şi resturi sporadice de locuire din epocile următoare dovedesc că acesta a fost şi mai tîrziu folosit, pînă în epoca modernă. Hallstattienii au fost primii. Fragmentele ceramice şi străchinile din această epocă aparţin aceleiaşi faze căreia îi aparţine şi materialul din aşezarea de la Mlăjetul Florilor.

Din sec. I—IV e. n., tell-ul a fost tăiat de gropi romane. Locuitorii cetăţii romane din apropiere au folosit mai tîrziu acest loc ca cimitir. Înmormîntările erau făcute în gropi simple. Scheletele erau orientate vest-est (cu capul la vest), avînd de obicei mîna dreaptă pe bazin, iar mîna stîngă întinsă pe lîngă corp. Pe falanga unui schelet dintr-un mormînt dublu s-a găsit un inel de bronz, iar sub şoldul unui alt schelet o cataramă de fier, databilă în sec. V e.n.



Tell-ul neolitic de la Hîrşova este pînă acum cea mai înaltă aşezare de acest gen cunoscută la noi în ţară. Prin numeroasele nivele de cultură care se succed organic şi mai ales prin descoperirea unei noi faze în evo-

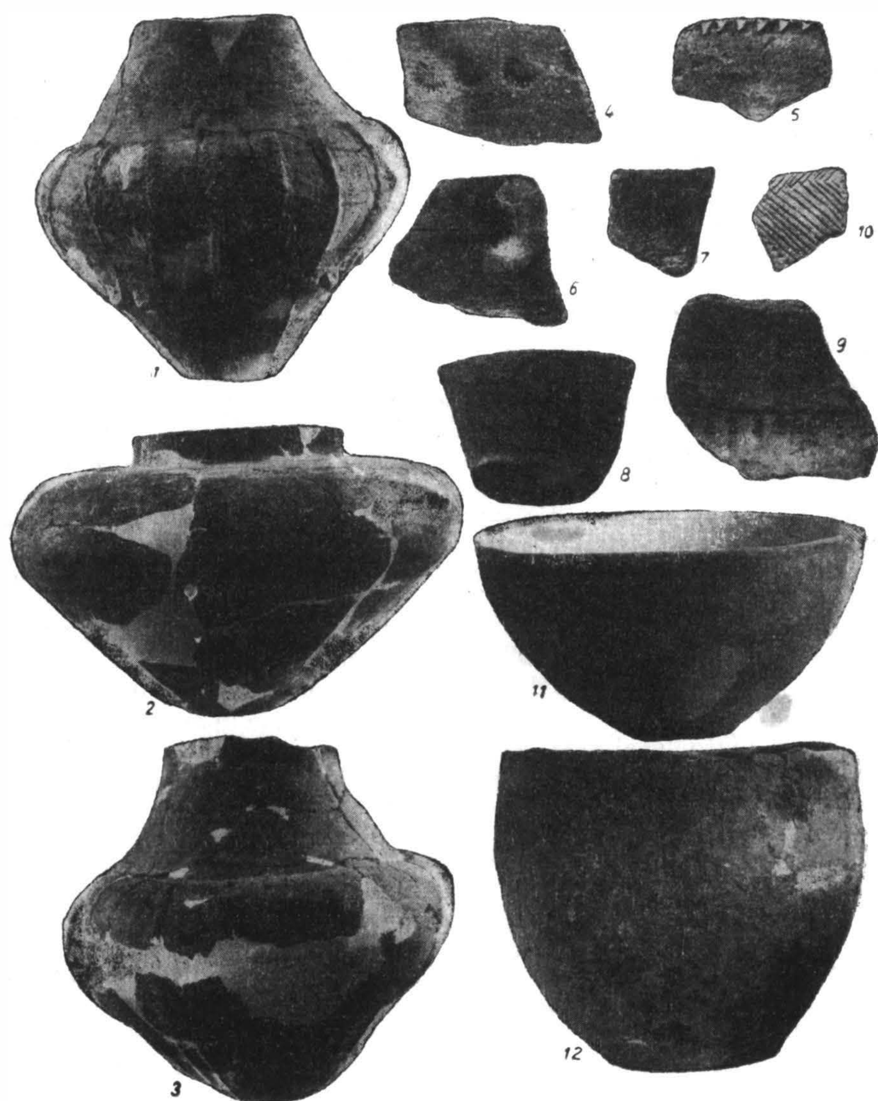


Fig. 12. — 1—3, ceramică din faza Gumelniţa III; 4—12, faza Cernavoda I.

luţia culturii Gumelniţa, tell-ul pune într-o nouă lumină evoluţia neoliticului mijlociu şi tîrziu, precum şi începutul epocii bronzului de pe teritoriul Dobrogei.

Revenind asupra expunerii în legătură cu alternarea dintre nivelele de locuinţă *in situ* şi depunerile dintre ele, care nu conţin resturi de locuire *in situ*, caracterizate de multe ori printr-o ceramică asemănătoare sau puţin deosebită, facem observaţia că în stadiul actual al cercetărilor de la Hîrşova opinăm pentru considerarea acestor depuneri ca efectul nivelărilor unor resturi de locuire neidentificate încă *in situ*. Subliniem observaţia că fragmentele ceramice Hamangia au fost găsite în aceste depuneri care se intercalează între nivelele cu locuinţe *in situ*, deci că ele înfăţişează fie o locuire deosebită în alt loc, fie că ele reprezintă o vieţuire comună cu Boian IV — Spanţov.

Din observaţiile făcute asupra celor 12 locuinţe secţionate la Hîrşova se desprind următoarele : toate sînt locuinţe de suprafaţă, construite din pari, înfipţi uneori pînă la o adîncime de 1,50 m în adîncime, pe care se împleteau nuiele în tehnica amintită. Foarte rar locuinţele aveau podeaua făţuită. Nu s-a putut stabili mărimea şi planul nici uneia dintre ele, deoarece nu au fost desfăcute în suprafaţă. Din grosimea depunerilor de chirpici se poate aprecia că, în fazele de dezvoltare ale culturii Boian, întîlnite în săpătura de la Hîrşova, locuinţele erau mici ca suprafaţă, nu prea înalte şi lucrate cu mai puţină grijă, pereţii nefiind făţuiţi. Grosimea depunerilor provenite din dărîmarea pereţilor nu atinge mai mult de 0,40 m.

În nivelele gumelniţene incipiente, depunerile devin mai groase, ajungînd în faza Gumelniţa I şi II la 0,60—0,80 m. Chirpiciul este făcut din pămînt mai curat şi cu paie mai puţine, acestea fiind tocate şi apoi amestecate cu lutul. Tehnica de construcţie a locuinţelor este aceea de aplicare a unor bucăţi de lut mari, fasonate, pe împletituri de nuiele şi pari.

Nu în toate locuinţele secţionate s-a găsit vatră. În locuinţa 12, cea mai veche, vatra avea formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite şi marginile ridicate mai mult spre nord şi mai puţin spre sud. Era făţuită de două ori. În locuinţele gumelniţene, vatra, mult mai mare ca în cele Boian, avea forma ovală, fiind făţuită o singură dată.

Uneltele din silex sînt destul de numeroase în nivelele de sfîrşit ale culturii Boian şi în cultura Gumelniţa. La început predomină lamele şi răzuitoarele înguste de mici dimensiuni (fig. 13/9—12); apoi răzuitoarele pe lame scurte şi late (fig. 13/13); în nivelele superioare ale culturii Gumelniţa se găsesc lamele lungi şi vîrfurile de suliţă şi de săgeată (fig. 13/14—19), care se vor întîlni şi în cultura Cernavoda.

Uneltele de piatră, reprezentate prin dălţiţe şi topoare cu gaură de înmănuşare, sînt rare. Rîşniţele se găsesc, în special, în locuinţe (în locuinţa 9 aparţinînd fazei Hîrşova s-au găsit şase rîşniţe întregi şi fragmentate) şi sînt de dimensiuni mici.

Uneltele de os reprezentate prin sule, spatule, harpune, dălţiţe, săpăligi din corn nu lipsesc nici ele, fiind mai numeroase tot în afara locuinţelor gumelniţene (fig. 13/1—8).



Fig. 13. — 1—8, unelte din os şi corn ; 9—19, unelte din silex.

S-au găsit şi obiecte din metal (aramă) din faza Gumelniţa I.

Dar, evoluţia cea mai concludentă rămîne totuşi aceea reprezentată de ceramică. Aşa cum am încercat să schiţăm în prima parte, vom căuta

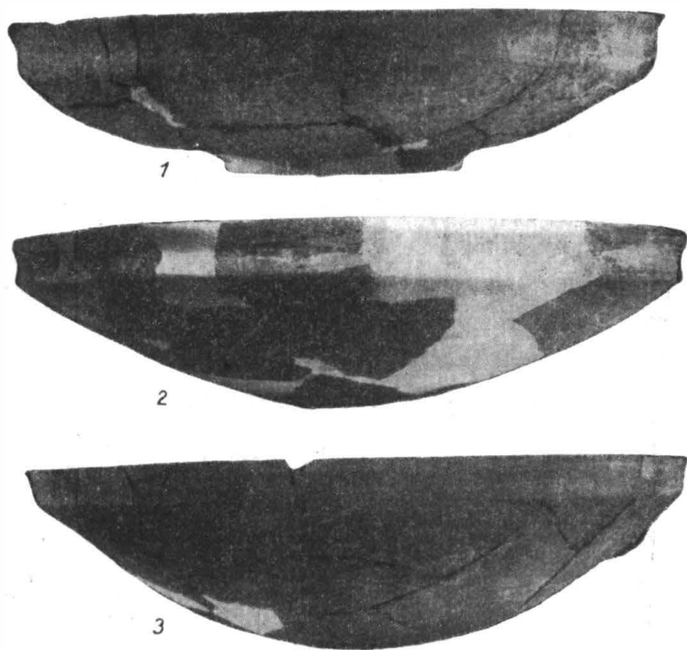


Fig. 14. — 1, strachină din faza Hîrşova (1/3); 2, din faza Gumelniţa I (1/2); 3, din faza Gumelniţa II (1/3).

să prezentăm în evoluţia lor cîteva forme specifice culturii Boian şi culturii Gumelniţa.

Vasul cu umăr şi partea inferioară a corpului tronconică este întîlnit în toate nivelele culturii Boian şi în prima fază a culturii Gumelniţa — faza Hîrşova — ca o dovadă a dezvoltării culturii Gumelniţa din cultura Boian. Suportul-cutie şi vasul cu umăr şi picior se întîlnesc de asemenea, în forme mai evoluate, în cele trei faze ale culturii Boian întîlnite la Hîrşova.

Strachina, considerată ca tip specific culturii Gumelniţa, în varianta cu buza răsfrîntă şi puţin îngroşată se găseşte, din primul orizont al fazei Hîrşova, evoluînd pînă în ultima fază de dezvoltare a culturii, cînd ajunge mai înaltă (fig. 14/1—3).

Celelalte două variante ale străchinii, cea cu buza îngroşată şi cealaltă cu buza trasă în interior, vor avea şi ele o evoluţie de la strachina mare, largă şi nu prea înaltă, la strachina largă şi mai înaltă din ultimul nivel de locuire gumelniţean. Destul de des, la toate trei variantele, se găsesc butoni perforaţi.

Castroanele cu umărul rotunjit evoluează şi ele, fiind întîlnite din faza Hîrşova şi pînă în ultimul orizont de locuire neolitic. În timp ce străchinile devin din ce în ce mai înalte, castroanele cu umăr sînt mai scunde şi mai largi (fig. 6/6; fig. 10/1; fig. 11/1).

Castroanele cu umărul îngust canelat, întîlnite de asemenea în faza Hîrşova, unde umărul e mai lat şi buza uşor răsfrîntă în afară, îşi îngustează umărul pînă cînd, în faza Gumelniţa III, canelura ajunge atît de mică încît pare o incizie (fig. 5/2; fig. 6/1; fig. 7/2; fig. 11/7). Vasul cu umărul lat atît de des întîlnit în Muntenia [1] şi în R. P. Bulgaria [2] nu apare în aşezarea de la Hîrşova în nici un exemplar.

În aşezarea de la Hîrşova, aparţinînd culturii Gumelniţa, nu s-au găsit, ca şi la Cernavoda, vase cu umărul lat; în schimb, în ambele aşezări se găsesc castroane cu umărul îngust şi canelat [3].

O altă formă întîlnită în aşezările dinafara Dobrogei, amintite mai sus, dar care nu se întîlneşte la Hîrşova, este vasul bitronconic, uneori cu partea superioară puţin rotunjită şi cu gît [4].

Vasele cu gîtul în formă de pîlnie şi corp bombat se menţin în toată evoluţia culturii Gumelniţa (fig. 6/5; fig. 12/1). Capacele vaselor, mai scunde în faza Hîışova, devin în Gumelniţa III aproape conice, dispărînd butonul; la capacele-ţest, butonul dispare rămînînd numai un ornament ca o şănţuire circulară care nu mai foloseşte la apucat.

În săpătura făcută în aşezarea neolitică de la Hîrşova nu s-au găsit deci vase cu umărul lat şi nici cu corpul bitronconic. Această constatare o facem cu rezerva că săpăturile viitoare, mai dezvoltate, vor putea eventual atesta noi forme ceramice, pe care încă nu le-am întîlnit.

Plastica este slab reprezentată; cîteva fragmente de idoli de lut şi unul de os găsiţi în afara locuinţelor, nu ne pot da o imagine clară asupra felului în care aceştia au evoluat în diferitele faze de dezvoltare, atît în timpul culturii Boian cît şi în timpul culturii Gumelniţa.

Purtătorii culturii Boian şi ai culturii Gumelniţa care au locuit tell-ul de la Hîrşova se ocupau în special cu cultivarea primitivă a plantelor. Săpăligile din corn, rîşniţele, destul de mici dar în număr mare, întîlnite în general în locuinţe, boabele de grîu rămase în paiele amestecate în chirpici ca şi „depozitul" de grîu găsit într-o albiere, în interiorul locuinţei 11, aparţinînd fazei Spanţov a culturii Boian, sînt dovezi suficiente a acestei ocupaţii a neoliticilor de la Hîrşova.

Pe lîngă acestea, ei mai creşteau şi animale domestice; oasele, în special de bou şi porc, dovedind cu prisosinţă acest lucru. În ultimele faze de dezvoltare a vieţii pe tell-ul de la Hîrşova oaia şi capra sînt mai des întîlnite; nu lipsesc nici oasele de bou şi porc. Nivelele Cernavoda I, cu

---

[1] D. Berciu, *Contribuţii...*, fig. 208/4 şi fig. 266/4.

[2] R. Popov, *Le tumulus de Dénew près du village Salmanovo*, în *Izvestiia-Institut*, IV, 1914, fig. 135.

[3] A. Langsdorff-I. Nestor, *Nachtrag zu Cernavoda*, în *PZ*, 1929, fig. 7.

[4] D. Berciu, *Contribuţii...*, fig. 201/5,7; R. Popov, *op. cit.*, în *Izvestiia-Institut*, IV, 1914, fig. 151 a; fig. 152; R. Popov, *Le tumulus de Kodja-Dermen...*, în *Izvestiia-Institut*, VII, 1916—1918, fig. 106 c; fig. 107 a, b.

toate că sînt mult deranjate, au dat mult material osteologic în care predomină ovicaprinele şi bovideele.

Pescuitul ocupa şi el un loc însemnat în economia locuitorilor de aici. Oasele de peşte şi cochiliile de scoici sînt cu atît mai numeroase cu cît se merge spre sfîrşitul culturii Gumelniţa, astfel încît, în faza Gumelniţa III, se găsesc depuneri groase de scoici şi oase de peşte. Harpunele şi greutăţile de plasă marchează intensificarea pescuitului în aceeaşi fază. Prezenţa în aşezare a oaselor şi colţilor de mistreţ, a oaselor de bursuc, ca şi a săgeţilor şi vîrfurilor de suliţă din cremene dovedesc şi practicarea vînătorii. Ţesutul şi împletitul sînt de asemenea practicate încă din faza Boian III.

Tell-ul de la Hîrşova, prin succesiunea numeroaselor sale nivele de cultură confirmă unele paralelisme culturale, iar prin descoperirea *fazei Hîrşova* pune într-o nouă lumină originile şi evoluţia culturii Gumelniţa de pe teritoriul Dobrogei.

DOINA GALBENU

НЕОЛИТИЧЕСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ В ХЫРШОВЕ

РЕЗЮМЕ

Неолитический телль в Хыршове является самым высоким (11,20м) из всех теллей, раскопанных до сих пор на территории РНР. В основании его залегают материалы культуры Боян. Первый замкнутый комплекс — жилище № 12 — относится к фазе Боян III (Видра). Следующие горизонты содержат как материал фазы Боян IV (фаза Спанцов), так и культуры Хаманджия (фаза Чамурлия де Жос). В жилищах эти материалы не находятся вместе.

Два стратиграфически следующих культурных горизонта также относятся к культуре Боян, к фазам Боян IV и Боян V.

Над горизонтом Боян V расположен слой с двумя горизонтами жилищ (жилище № 9 и жилища № 8 и № 7), которые впервые в Добродже документируют первую фазу развития культуры Гумельница. Судя по сделанным наблюдениям, культура Гумельница в Добродже развивалась на основе культуры Боян и под влиянием культуры Хаманджия.

Хронологически вышеупомянутая первая фаза относится к концу фазы Боян V, и предшествует фазе Гумельница I охватывая период, называемый Протогумельницей. Чтобы не менять пока наименований фаз, назовем этот облик, являющийся первой ступенью развития культуры Гумельница, фазой Хыршова.

Затем стратиграфически следуют еще три горизонта культуры Гумельница, в которых также были обнаружены жилища, свидетельствующие о фазах Гумельница I, Гумельница II и Гумельница IIIa. Что касается заключительных фаз культуры, то здесь не найдено соот-

ветствующих жилищ, хотя и существует горизонт позднего обитания.

Материал последнего горизонта относится к начальной фазе культуры Чернавода — фазе Чернавода I.

Многочисленные ямы гальштатской и римской эпох, погребения V в., ямы X—XI вв. и, особенно, XIX и XX вв. сильно повредили культурные горизонты верхней части телля.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Профиль северной стены участка B.

Рис. 2. — 1, общий вид телля; 2, вид раскопа со стороны Дуная; 3, профиль восточной стены траншеи A.

Рис. 3. — 1, 2, 7, 11, фрагменты керамики фазы Боян III; 3—6, фаза Боян IV; 8—10, фаза Хаманджия.

Рис. 4. — Фрагменты керамики фазы Боян III.

Рис. 5. — 1, ножка сосуда фазы Боян IV; 2—6, керамика фазы Боян V.

Рис. 6. — Керамика фазы Хыршова.

Рис. 7. — Сосуды фазы Гумельница I (жилище 5).

Рис. 8. — Керамика фазы Гумельница I (жилище 5).

Рис. 9. — Браслеты из раковин и медные предметы.

Рис. 10. — 1, 2, керамика фазы Гумельница I; 3, фаза Гумельница II.

Рис. 11. — Керамика фазы Гумельница II.

Рис. 12. — 1—3, керамика фазы Гумельница III; 4—12, фаза Чернавода I.

Рис. 13. — 1—8, орудия из кости и рога; 9—19, кремневые орудия.

Рис. 14. — 1, миска фазы Хыршова (1/3); 2, миска фазы Гумельница I (1/2); миска фазы Гумельница II (1/3).

LA STATION NÉOLITHIQUE DE HÎRŞOVA

RÉSUMÉ

Le tell néolithique de Hîrşova est le plus haut connu et fouillé en territoire roumain (11 m,2). On a récolté à la base des matériaux appartenant à la civilisation de Boian. Le premier complexe clos, l'habitation n° 12, remonte à la phase Boian III (Vidra). Les niveaux suivants renferment aussi bien des matériaux Boian IV (phase Spanţov), que des matériaux Hamangia (phase Ceamurlia de Jos). Les matériaux ne se trouvent pas ensemble dans les habitations.

Il y a encore deux niveaux de civilisation qui leur font suite stratigraphiquement et qui appartiennent aussi à la civilisation de Boian, phases Boian IV et V.

Sur le niveau Boian V repose un autre niveau précisé par deux horizons d'habitations (habitation n° 9 et habitations n^os 8 et 7) qui, pour la première fois en Dobrogea, attestent la présence de la première phase d'évolution de la civilisation de Gumelniţa. La civilisation de Gumelniţa s'est développée en Dobrogea, comme le montrent les observations de l'auteur, sur un fonds Boian influencé par la civilisation de Hamangia.

Chronologiquement elle se place à la fin de la phase Boian V et avant la phase Gumelniţa I. Elle occupe la période dite « Protogumelniţa ».

Afin d'éviter pour le moment une modification de la nomination des phases Gumelniţa, l'auteur appelle cet aspect « la phase Hîrşova », laquelle constitue le premier degré du développement de la civilisation de Gumelniţa.

A cela font encore suite stratigraphiquement trois niveaux appartenant à la civilisation de Gumelniţa où l'on a également identifié des habitations qui constituent la documentation des phases Gumelniţa I, Gumelniţa II et Gumelniţa III a. Quant aux phases finales de cette civilisation, on n'a pas trouvé d'habitations, bien qu'il existe un niveau tardif d'habitation.

Le matériel livré par le dernier niveau marque la phase initiale de la civilisation de Cernavoda—Cernavoda I.

Les nombreuses fosses du Hallstatt et de l'époque romaine, les ensevelissements du V^{e} siècle, les fosses des X^{e} — XI^{e} siècles et surtout celles des XIX^{e} et XX^{e} siècles ont détruit une bonne partie des niveaux de civilisation de la partie supérieure du tell.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Profil de la paroi nord de la surface B.

Fig. 2. — 1, vue générale du tell ; 2, les fouilles vues du Danube ; 3, profil de la paroi est de la tranchée A.

Fig. 3. — 1, 2, 7, 11, fragments céramiques de la phase Boian III ; 3—6, de la phase Boian IV ; 8—10, de la phase Hamangia.

Fig. 4. — Fragments céramiques de la phase Boian III.

Fig. 5. — 1, pied de vase de la phase Boian IV ; 2—6, céramique de la phase Boian V.

Fig. 6. — Céramique de la phase Hîrşova.

Fig. 7. — Vases de la phase Gumelniţa I (habitation n° 5).

Fig. 8. — Céramique de la phase Gumelniţa I (habitation n° 5).

Fig. 9. — Bracelets de coquillages et objets en cuivre.

Fig. 10. — 1, 2, céramique de la phase Gumelniţa I ; 3, phase Gumelniţa II.

Fig. 11. — Céramique de la phase Gumelniţa II.

Fig. 12. — 1—3, céramique de la phase Gumelniţa III ; 4—12, phase Cernavoda I.

Fig. 13. — 1—8, outils en os et en corne ; 9—19, outils en silex.

Fig. 14. — 1, écuelle de la phase Hîrşova (1/3) ; 2, de la phase Gumelniţa I (1/2) ; 3, de la phase Gumelniţa II (1/3).

TRACI ŞI ILIRI LA SFÎRŞITUL PRIMEI EPOCI A FIERULUI ÎN OLTENIA

Delimitarea ariilor locuite de traci şi de iliri în cursul primei epoci a fierului a prilejuit deja unele discuţii între cercetătorii de specialitate [1]. Problema se pune îndeobşte pentru partea finală a Hallstattului, cînd documentarea factică este mai bogată atît în material arheologic cît şi în izvoare scrise.

Evident, sud-vestul şi în parte vestul ţării noastre (Oltenia şi Banatul) este mai susceptibil a forma obiectul disputei, fiind o zonă de contact între lumea tracă şi cea ilirică. Discuţia din lucrarea de faţă urmează a se purta în special asupra grupurilor din a doua jumătate a Hallstattului din Oltenia, unde descoperirile arheologice sînt mai numeroase. Vom lăsa deocamdată deoparte Banatul, documentaţia arheologică fiind cu totul insuficientă.

Din fericire, Oltenia este una din regiunile a căror istorie în prima epocă a fierului, este mai bine cunoscută atît prin descoperirile făcute în valea Dunării pînă în 1950 [2], cît şi prin explorarea între anii 1956—1962 a mai mult de jumătate din întinsa necropolă tumulară de incineraţie de la Ferigile (r. Horezu) [3].

Datorită mai ales acestei descoperiri, putem încerca a defini chiar complexe culturale în această parte a ţării. De fapt, ne vom ocupa mai ales de următoarele două descoperiri : necropolele de la Balta Verde-Gogoşu şi Ferigile, urmînd a discuta asupra definirii lor culturale şi asupra eventualelor interpretări etnice.



[1] Bibliografia va fi dată în cursul lucrării.

[2] Cf. D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 139 şi urm.; idem, *Noi descoperiri preistorice în judeţul Romanaţi*, Craiova, 1942; D. Berciu şi Eug. Comşa, *Săpăturile de la Balta-Verde şi Gogoşu (1949 şi 1950)*, în *Materiale*, II, p. 253 şi urm.

[3] Alex. Vulpe, rapoarte preliminare, în *Materiale*, V, p. 363; VI, p. 237; VII, p. 219; X (în pregătire); idem, *Вопросы в связи с концом раннежелезного века в свете раскопок в Фериджеле*, în *Dacia*, N. S., IV, p. 181. Raportul preliminar privind campania din 1961 va fi publicat în *Materiale*, X (în pregătire).

Studiul pe care l-am întreprins în ultimii ani asupra materialului hallstattian din ţară ne prilejuieşte unele observaţii metodologice pe care ne vom strădui a le urma în prezenta discuţie.

Dacă modul de decorare al ceramicii reprezintă de cele mai multe ori principala caracteristică a unei culturi materiale, în perioada de care ne ocupăm posibilităţile de definire culturală sînt afectate de sărăcia decorului ceramicii şi mai ales de caracterul unilateral al materialului documentar (marea majoritate provenind din necropole).

Astfel, dacă, în Hallstattul mijlociu, ornamentaţia bogată a ceramicii de tip Basarabi face posibilă definirea ariei acestei culturi, sărăcia decorului în perioada tîrzie a Hallstattului îngreunează distincţia diferitelor culturi pe baza exclusivă a ceramicii.

Aşadar, în cea mai mare parte a Hallstattului mijlociu aproape întreg teritoriul ţării noastre este ocupat de cultura Basarabi [1] (decor imprimat şi incis cu incrustaţie albă). Această cultură indică deci caracteristica materială a unei mari părţi din populaţia tracă şi poate servi drept model cultural şi pentru acele grupuri izolate din Hallstattul tîrziu în care decorul specific se conservă încă.

Ne referim în special la necropola de la Basarabi (r. Calafat) unde, cum vom vedea, indiferent de o serie de elemente străine în rit, ritual şi inventar metalic, modul specific de decorare al ceramicii vorbeşte în favoarea caracterului tracic.

În rest, în a doua jumătate a Hallstattului, cu excepţia acestei necropole de la Basarabi, ceramica singură nu poate servi în mod decisiv la definirea unei culturi.

Multe forme sînt comune lumii traco-ilirice, iar vase cum ar fi strachina cu marginea arcuită spre interior sau ceaşca cu toarta supraînălţată sînt forme comune pe o arie şi mai întinsă şi nu pot servi în nici un caz drept criteriu de diferenţiere culturală. Aproape acelaşi lucru se poate spune despre vasele-borcan cu brîu alveolat sau despre vasele mari, pîntecoase, cu gîtul înalt (evoluate din urnele bitronconice villanoviene), atunci cînd sînt lipsite de un decor caracteristic. Deci ceramica singură nu poate determina în cazul de faţă o cultură şi cu atît mai puţin etnicul acesteia [2].

Obiectele de metal, pe cît de rare în prima jumătate a Hallstattului traco-iliric, pe atît de numeroase către sfîrşitul epocii, se răspîndesc în

[1] Cultura este puţin cunoscută în cercurile largi ale specialiştilor, deoarece cea mai mare parte a materialului este inedit. Numele culturii provine de la necropola tumulară de inhumaţie de la Basarabi, săpată parţial de Vl. Dumitrescu şi C. S. Nicolăescu-Plopşor în 1943 (cf. *Raport asupra activităţii Muzeului Naţional de Antichităţi pe anii 1942—43*, Bucureşti, 1944, p. 85). O încercare de caracterizare sumară a acestei culturi însoţită de definirea ariei de răspîndire, la Alex. Vulpe, *Sălaşul hallstattian de la Novaci*, în *Materiale*, VIII, p. 359; cf. de asemenea D. Berciu, în *Istoria Romîniei*, I, p. 152.

[2] Datele ştiinţei asupra gradului de diferenţiere dintre traci şi iliri sînt foarte sumare. Despre limba iliră nu ştim cu certitudine nici măcar căruia din grupurile *Satem* şi *Kentum* îi aparţine. Cultura materială a zonei traco-ilire vădeşte unele trăsături comune încă din epoca bronzului (cf. D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, 1944, p. 136 şi A. Benać şi B. Čović, *Glasinac*, I, Sarajevo, 1956, p. 76). Sarcina arheologului devine mai uşoară pentru a doua jumătate a Hallstattului, cînd date istorice privind poziţia unor triburi tracice sau ilirice, permit a se defini culturi sigur tracice sau ilirice care pot fi apoi luate drept bază de plecare în caracterizarea etnică a diverselor grupuri culturale.

funcţie de anumite centre producătoare de tipuri, care se situează în apropierea zăcămintelor de cupru sau fier. De aceea ele reprezintă de multe ori tipuri comune lumii traco-ilirice şi nu pot servi pentru o interpretare culturală.

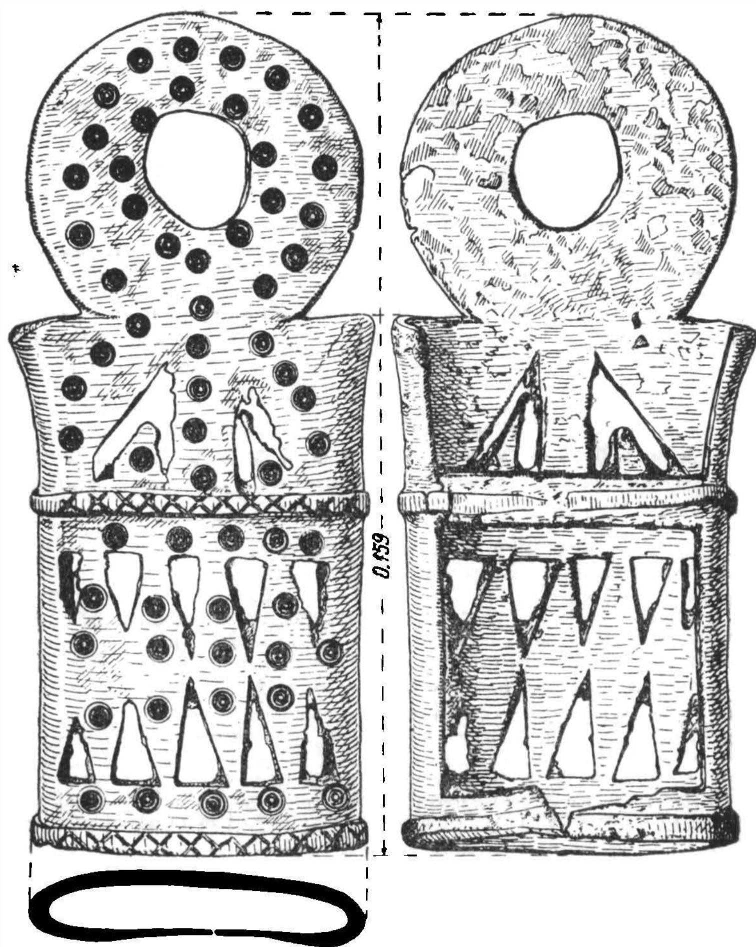


Fig. 1. — Piesă de centură din bronz, de la Orlea (r. Corabia).

Astfel, fibulele al căror prototip s-a creat în Iliria (tipurile Glasinac, Donja-Dolina, Vače etc.) se răspîndesc şi spre est; unele fibule Glasinac ajung pînă în R. S. S. Moldovenească [1]. Acelaşi lucru se poate spune şi despre piesele de centură cu lanţuri spiralice de bronz („saltaleoni") comune pentru lumea traco-ilirică (fig. 1) [2].

[1] cf. A. I. Meliukova, în *MIA*, 64, 1958, p. 66, fig. 22/1. Pentru clasificarea fibulelor de tip Glasinac, cf. D. Berciu, în *Dacia*, N.S., I, p. 354.

[2] Ferdinand Maier, în *Germania*, XXXIV, 1–2, 1956, p. 65–66 şi 73–74. La Ferigile s-au descoperit în total şapte asemenea piese de centură, una singură fiind publicată (*Ma-*

Tipurile armelor de fier sînt de asemenea comune; ne referim la obişnuitele cuţite simple de luptă, vîrfurile de lance, topoarele plate cu aripioare (*Ärmchenbeil*) şi celturile de fier. Toporul bipen de fier, descoperit atît în lumea tracică cît şi în cea ilirică, nu se extinde mult spre nord-est. În acelaşi timp toporul-ciocan, întîlnit în sudul U.R.S.S., dar şi în lumea tracică şi nord-ilirică, nu se răspîndeşte mult spre sud şi sud-est. Cele două tipuri se întîlnesc la Glasinac, Ferigile şi Bîrseşti; ele nu pot fi luate drept criterii etnice [1]. De asemenea spada scurtă (akinakes), considerată mai de mult ca tip scitic (chiar ca etnicon), este caracteristică şi populaţiilor nord-tracice [2]. Akinakes-ul nu pătrunde însă de loc în lumea ilirică.

---

teriale, VI, p. 244, fig. 6/1). Semnalăm ca inedite piesele foarte asemănătoare cu cele de la Ferigile, găsite de-a lungul Oltului, la Băbeni (probabil pierdute) (informaţie C. S. Nicolăescu-Plopşor) şi la Orlea (r. Corabia). Profităm de prezentul articol pentru a publica piesa de la Orlea (fig. 1). Este lucrată din tablă groasă de bronz. La suprafaţa piesei s-au decupat zone triunghiulare şi rotunde. Decorul este realizat din cercuri concentrice mici, dispuse numai pe avers şi executate prin incizie fină. Lungimea este de 0,159 m. Piesa este în foarte bună stare de conservare. A fost descoperită izolat şi întîmplător. Se află în muzeul comunei Orlea. Mi-a fost semnalată de C. S. Nicolăescu-Plopşor.

[1] Toporul bipen de fier se întîlneşte la: *Mali* în Albania (S. Islami, în *Buletin per Shenkcat Shoqerore*, I, 1955, p. 110, fig. 1/1—3); *Albania*, loc de descoperire necunoscut (Fr. Prendi, în *Buletin, Universitet shteteror të Tirane*, 1958, 2, p. 119, fig. 7 a-b); *Troianović* (Serbia) (*Starinar*, IX, 1892, pl. V, p. 29); *Glasinac* (A. Benać şi B. Čović, *op. cit.*, II, pi. XXXI/11); *Bărboi* (r. Strehaia) (D. Berciu, *Materiale*, I, p. 630); *Bîlvăneşti* (r. T. Severin) (Al. Bărcăcilă, în *ACMI*, 1915, p. 170—173, fig. 93); *Ferigile* (r. Horezu) (21 de exemplare; numai două publicate. Cf. Alex. Vulpe, în *Materiale*, V, p. 369, fig. 6/9; idem, în *Dacia*, N.S., IV, p. 187, fig. 5/13); *Bîrseşti* (r. Focşani) (Sebastian Morintz, în *Materiale*, V, p. 359, fig. 5); *Aiud* (K. Herepey, în *AÉ*, XVII, 1897, p. 64; idem, în *AÉ*, XVIII, 1898, p. 269); *Cristeşti* (r. Tg. Mureş) (informaţie I. H. Crişan). Toporul-ciocan de fier este mai numeros şi prezintă o mai mare varietate de tipuri. Cităm doar cîteva exemplare din zona de tangenţă: *Glasinac* (A. Benać şi B. Čović, *op. cit.*, II, pi. XLI/21); *Hallstatt* (Austria) (K. Kromer, *Das Gräberfeld Hallstatt*, 1959, M 7 din 1939); *Ferigele*, (Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IV, p. 187, fig. 5/8); *Bîrseşti* (inedit; informaţie Sebastian Morintz); *Ciumbrud* (r. Aiud) (inedit; informaţie Şt. Ferenczi).

După cum se vede, toporul bipen este mai curînd o armă traco-ilirică, în timp ce toporul-ciocan este o armă traco-scitică, care a pătruns şi în lumea nord-ilirică.

[2] W. Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin, 1928, reprezintă primul studiu complet asupra acestui tip de armă. De atunci însă s-au mai făcut numeroase descoperiri în zona definită de Ginters. În Romînia s-a găsit un număr remarcabil de akinakes-uri, dintre care cele de la Ferigile, Ploieşti şi Bîrseşti, în morminte de incineraţie (în cadrul culturii Bîrseşti-Ferigile) — aşa încît este evident că acest tip de armă a fost folosit deopotrivă de traci cît şi de sciţi. Pentru Transilvania, ultima listă completă a fost dată de I. H. Crişan, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 117 şi urm. Mai este de adăugat, la această listă, un al doilea akinakes descoperit în cimitirul plan de inhumaţie de la Ciumbrud (informaţie Şt. Ferenczi). De asemenea citarea informaţiei noastre după care s-ar fi găsit un akinakes la Pecica (p. 119, nota 4) rezultă dintr-o neînţelegere. Amintim însă existenţa în muzeul din Arad a unui akinakes, inedit, găsit în împrejurimile oraşului. În Oltenia s-au găsit patru akinakes-uri, toate la Ferigile. Doar unul a fost publicat (Alex. Vulpe, *Dacia*, N. S., IV, p. 187, fig. 5/1); în Muntenia se cunosc două piese găsite la Ploieşti-Triaj (inedite, informaţie I. Nestor). În Dobrogea amintim spada-emblemă de la Medgidia (D. Berciu, în *Dacia*, II, N.S., p. 93 şi urm.). În Moldova, pe lîngă piesele publicate mai demult de la Boureni (G. Brătianu, în *Dacia*, II, 1925, p. 417, fig. 1), Bîcu şi Comana (A. Niţu, *Materiale*, I, p. 6 şi 8, fig. 2, 3), s-au mai găsit patru piese la Bîrseşti (numai două sînt publicate; cf. Sebastian Morintz, în *Dacia*, N. S., I, p. 127, fig. 4/1; idem, în *Materiale*, VII, p. 203, fig. 2). Ca aparţinînd ariei nord-tracice, menţionăm şi akinakes-ul descoperit într-un mormînt de incineraţie, în nordul Bulgariei (D. Berciu, *Izvestiia-Institut*, XXIII, p. 267).

Comune pentru ambele zone pot fi considerate tipurile de zăbale [1] şi piese de harnaşament.

Este evident că obiectele de metal, în special cele de podoabă, erau folosite în schimbul intertribal. Unele dintre acestea, cum ar fi aplicele cruciforme sau oglinzile aşa-zis scitice, erau chiar produse în anumite centre greceşti (de ex. Olbia), cu scopul răspîndirii lor în lumea traco-scitică [2].

Pentru a putea defini unităţile culturale în această epocă, nu ne mai rămîn decît caracteristicile ritului şi ritualului funerar. În această privinţă sîntem ajutaţi de faptul că marea majoritate a descoperirilor s-au făcut în necropole. Dar nici ritul de înmormîntare şi particularităţile de ritual, luate izolat, nu se pot folosi întotdeauna. Se ştie că pot exista deosebiri de la trib la trib sau chiar de la gintă la gintă. Unele regiuni sînt mai conservatoare, altele mai receptive la schimbări şi influenţe externe. De asemenea cînd este vorba numai de rit, el poate fi comun pe o arie foarte întinsă. Nu este posibil a afirma că un schelet în poziţie întinsă este neapărat iliric, în timp ce un mormînt de incineraţie este tracic.

După părerea noastră, singura metodă de a defini o cultură, în această perioadă, constă în a combina analiza caracteristicilor de rit şi ritual cu cea a inventarului ceramic şi metalic, aceste din urmă elemente studiindu-se în primul rînd statistic şi în măsura în care intră în componenţa unui anume ritual; deci, vom ţine seamă de funcţia lor rituală.

În cele ce urmează vom cerceta, prin această metodă descoperirile din sud-vestul Olteniei (Balta Verde şi Basarabi), comparîndu-le apoi cu cele din nord-estul Olteniei (Ferigile) şi vom vedea în ce măsură se pot defini complexe culturale deosebite.

*

În sud-vestul Olteniei cercetări sistematice s-au efectuat doar în necropolele de la Balta Verde şi Basarabi [3].

La Balta Verde se află de fapt un grup de necropole din perioade diferite. Astfel, alături de un cîmp de urne aparţinînd culturii Gîrla Mare, există un alt cîmp de urne din prima perioadă a Hallstattului (A). Ceramica acestui grup evoluează din cultura Gîrla Mare [4]. Orizontul următor este reprezentat de un cîmp de urne „a pozzo" cu ceramică aparţinînd culturii Basarabi [5].

---

[1] Cităm un singur exemplu : piesa de la Brezje (Slovenia) (K. Kromer, *Brezje*, Liubliana 1959, p. 17/5) este aproape identică cu cea de la Cserszegtomaj (M. Parducz, *Vekerzug*, I, în *ActaArh*, pl. LXI/2) şi cu cea de la Ferigile (urmează a fi publicată în *Materiale*, X).

[2] N. N Bondar, *Торговые отношения Ольвии со Скифией в VI-V вв.д.н.э.*, în *SA*, XXIII, 1955, p. 58 şi urm.

[3] Pentru Balta Verde, vezi mai sus nota 2, p. 297. La Basarabi s-au săpat opt movile, conţinînd fiecare mai multe morminte de inhumaţie. Un raport foarte succint este publicat de Vl. Dumitrescu, în *Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului Naţional de Antichităţi în anii 1942 şi 1943*, Bucureşti, 1944, p. 85 şi fig. 17. O parte din materiale este expusă în Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti.

[4] D. Berciu şi Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 307—319 şi p. 474.

[5] D. Berciu, în *Materiale*, V, p. 531. Necropola este întinsă, dar au putut fi cercetate în bune condiţii numai trei morminte. Potrivit informaţiei primită de la D. Berciu, ceramica aparţine culturii Basarabi şi se aseamănă cu cea de la Blejeşti.

Există desigur mai multe aspecte locale ale culturii Basarabi (materialele de la Şoldăneşti din R. S. S. Moldovenească [1] se deosebesc de cele de la Poiana, din r. Tecuci [2], sau Novaci [3], r. Drăgăneşti-Vlaşca, Blejeşti, r. Videle [4], şi Balta Verde), dar coincidenţa unităţii culturale cu cea teritorială ne obligă a o atribui tracilor.

În cadrul ceramicii hallstattiene incrustate cu alb, cultura Basarabi are un decor propriu(motive spiralo-meandrice, stampile în forma literei S etc.). Ritul de înmormîntare în cultura Basarabi, în măsura în care este cunoscut, este incineraţia la Balta Verde, Blejeşti şi Şoldăneşti [5] şi inhumaţia la Basarabi [6]. Asupra acestui din urmă caz, care reprezintă o etapă mai nouă, izolată, a acestei culturi, vom mai reveni.

Ceea ce trebuie reţinut este că la Balta Verde, în prima jumătate a hallstattului mijlociu, se găsea o variantă a culturii Basarabi cu morminte de incineraţie „a pozzo".

Orizontul următor (a doua jumătate a Hallstattului mijlociu şi Hallstattul tîrziu, 650—500 î.e.n) este reprezentat de o grupă de tumuli conţinînd fiecare mai multe morminte de inhumaţie, cu scheletul în poziţie întinsă [7]. Cadavrul era aşezat fie într-o groapă simplă deasupra căreia se construia movila (după autorii săpăturii, aceste morminte sînt cele mai vechi), fie într-o groapă acoperită cu bolovani, fie, în sfîrşit, într-o groapă pe fundul căreia se afla un strat de pietre şi care era acoperită cu bolovani. Unele morminte sînt colective, acelaşi strat de pietre acoperind mai multe morminte[8]. Ceramica este rară. Unele morminte conţin cîte o strachină cu marginea arcuită în interior sau o ceaşcă cu toarta supraînălţată [9]. Inventarul metalic este în schimb bogat în fibule, brăţări, „saltaleoni". aplice, verigi, pandantive, cuţitaşe, cute de piatră şi arme. Într-un singur mormînt s-au găsit şi piese de harnaşament [10].

Cimitirul tumular de la Gogoşu [11], lîngă Balta Verde, reprezintă etapa următoare, care derivă genetic din cea anterioară. Este vorba tot de morminte de inhumaţie în poziţie întinsă. Scheletele se află în gropi simple în centrul movilei [12]. Spre deosebire de Balta Verde, unde se întîlnesc morminte colective sau tumuli cu multe morminte secundare de acelaşi tip, la Gogoşu mormintele sînt individuale, iar cele cîteva morminte secundare de incineraţie se referă la un orizont mai nou de care vom vorbi

---

[1] A. I. Meliukova, *loc. cit.*

[2] R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 188, fig. 10—12, idem, în *SCIV*, III, 1952, p. 200, fig. 10, 11.

[3] Alex. Vulpe, *Sălaşul hallstattian de la Novaci*, în *Materiale*, VIII, p. 359.

[4] D. Berciu, în *Materiale*, II, p. 553 şi fig. 90, 91.

[5] A se vedea analogia între mormîntul de la Şoldăneşti, cel de la Ciurelu şi unul de la Bîrseşti (Alex. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IV, p. 199, nota 52). În întreaga zonă tracică, încă de la începutul epocii fierului, incineraţia este semnalată ca exclusivă. Este drept că datele pe care le posedăm sînt destul de sărace.

[6] Cf. mai sus, nota 3, p. 301.

[7] D. Berciu şi Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 320 şi urm.

[8] *Ibidem*, observaţii asupra ritualului la p. 390.

[9] *Ibidem*, p. 396.

[10] *Ibidem*, observaţii asupra inventarului la p. 394 şi urm.

[11] *Ibidem*, p. 406 şi urm.

[12] *Ibidem*, p. 453 şi urm.

mai jos. Ceramica continuă a fi sărăcăcioasă. Se găsesc multe podoabe iar la mormintele de luptători se întîlnesc cîte două vîrfuri de lance. Datorită fibulei „a navicella" necropola a fost datată în sec. V î.e.n., ceea ce duce la datarea necesară în sec. VII—VI a perioadei anterioare (Balta Verde) [1].

Cele două necropole, Balta Verde şi Gogoşu, formează o unitate culturală, care reprezintă o discrepanţă în rit faţă de cîmpul de urne „a pozzo" mai vechi. În cele ce urmează se va vedea că tocmai aceste două necropole tumulare (Balta Verde şi Gogoşu), vor face obiectul discuţiei cu privire la definirea culturală şi etnică a unui grup deosebit de celelalte necropole de incineraţie mai vechi de la Balta Verde. De asemenea, acest grup de înhumaţi în tumuli de la Balta Verde—Gogoşu se deosebeşte de orizontul mai tîrziu reprezentat de cele 17 morminte secundare de incineraţie de la Gogoşu [2]. Prin analogii cu Ferigile, aceste morminte de la Gogoşu se datează în a doua jumătate a sec. V î.e.n. [3].

Vom încerca acum să definim mai bine grupul mormintelor tumulare de la Balta Verde — Gogoşu, prin comparaţie cu celelalte grupuri hallstattiene contemporane.

După cum am arătat în altă parte, întreaga zonă subcarpatică şi în parte Cîmpia Dunării din Oltenia şi Muntenia este ocupată, în perioada de sfîrşit a hallstattului, de complexul Bîrseşti — Ferigile [4]. În acest complex cultural ritul de înmormîntare este incineraţia. Oasele calcinate depuse, în prima fază pe sol, în a doua în urnă, sînt acoperite, împreună cu tot inventarul ceramic şi metalic, de o manta de bolovani [5]. Mormintele sînt individuale. La Ferigile, într-un tumul, alături de mormîntul principal, întotdeauna cel mai bogat (de luptător), se află şi cîteva morminte secundare mai sărăcăcioase, niciodată de luptători (aparţinînd desigur familiei defunctului). Ceramica este numeroasă, variată ca forme şi decor, mai ales în aspectul Ferigile. Armele şi piesele de harnaşament sînt numeroase, iar podoabele relativ rare [6].

Prin poziţia sa geografică şi prin legătura genetică, în rit, ritual şi ceramică, cu mediul local anterior, complexul Bîrseşti — Ferigile poate fi considerat drept tracic [7].

În complexul Bîrseşti — Ferigile au fost deosebite mai multe faze. Faza I corespunde în timp, parţial cu Balta Verde şi în întregime cu etapa Gogoşu. Faza a II-a, caracterizată fie prin urne aşezate în groapă în tumuli speciali, fie prin morminte secundare în tumulii fazei I, corespunde grupului de incineraţi de la Gogoşu [8]. Ţinînd seama de identitatea ritua-

[1] D. Berciu şi Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 482. Este posibil ca autorii săpăturii să aibă dreptate cînd consideră începutul necropolei în a doua jumătate a sec. VII (650 î.e.n.).

[2] *Ibidem*, p. 456.

[3] Este vorba de analogii cu faza a II-a a mormintelor de la Ferigile. Cele mai multe sînt inedite.

[4] *Materiale*, VI, p. 246 şi în special *Dacia*, N.S., IV, p. 193 şi urm; cultura Bîrseşti — Ferigile a fost definită cu ajutorul metodei expuse mai sus; s-au folosit în primul rînd analogiile de rit şi ritual.

[5] Alex. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IV, p. 193 şi urm.; cf. Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S., I, p. 117 şi urm.

[6] Alex. Vulpe, *op. cit.*, p. 183 şi 193.

[7] *Ibidem*, p. 197 şi urm.

[8] *Ibidem*, p. 193 şi urm.; cf. mai sus, nota 2.

lului și a ceramicii, am putea chiar include incinerații de la Gogoșu în faza a II-a a complexului Bîrsești — Ferigile [1].

Complexul Bîrsești — Ferigile derivă mai ales din cultura Basarabi (formele ceramicii, unele motive ale decorului și ritul de înmormîntare arată acest lucru) [2]. În sec. VI î.e.n. s-au petrecut evenimente care au dus la dezagregarea acestei culturi. Apar astfel mai multe grupe culturale care se disting mai ales prin particularități ale formelor ceramice și prin receptivitatea la influențele străine cauzate de orientarea geografică a activității lor de schimb [3]. După părerea noastră, un produs al acestei dezagregări este chiar complexul Bîrsești — Ferigile.

Ritul inhumației în poziție chircită în R.S.S. Moldovenească și în sud-estul Moldovei în grupa Stoicani [4] — Solonceni [5] este un alt exemplu al afirmației de mai sus. Deși ritul de înmormîntare este schimbat (la Șoldănești, în sec. VII, erau morminte de incinerație), ceramica păstrează vădite legături nu numai în forme, dar și în decor (persistența S-urilor și a stampilelor cu cercuri concentrice) cu cultura Basarabi.

O situație asemănătoare este posibilă și în Transilvania, dar cultura Basarabi este prea puțin cunoscută aici pentru a vedea în ce măsură grupul inhumaților în poziție întinsă, din așa-zisa perioadă scitică, se referă la o cultură străină (scitică), sau reprezintă un grup dezmembrat, ca și în cazul Stoicani — Solonceni, din cultura Basarabi, care, sub influențe străine — scitice sau ilirice — și-a modificat ritul. Obiectul lucrării de față nefiind acela de a adînci această problemă [6], atragem doar atenția că rezolvarea ei nu este posibilă decît prin metodele de care a fost vorba pînă acum.



Pentru a reveni la grupul de inhumați în tumuli de la Balta Verde și Gogoșu, problema se pune astfel : reprezintă ei un grup străin, pătruns aici într-un mediu Basarabi, sau sînt doar *influențe* din părțile ilirice, ce s-au exercitat asupra unei anumite zone a culturii Basarabi ?

Pentru prima soluție vorbesc următoarele considerente, care resping în același timp pe cea de-a doua soluție :

Grupul de inhumați în tumuli de la Basarabi și Hunia (la numai 20 km est de Balta Verde) este însoțit de o ceramică ce păstrează în continuare decorul caracteristic culturii Basarabi. Acest grup nu poate fi contemporan cu necropola „a pozzo" a culturii Basarabi de la Balta Verde (cf. mai sus); el este sigur parțial contemporan cu grupul de inhumați în tumuli de la Balta Verde. Inventarul metalic (fibule Glasinac, dintre

[1] D. Berciu și Eug. Comșa (*op. cit.*, p. 482) consideră acest grup ca făcînd parte integrantă din tumulii de la Gogoșu, fiind vorba numai de o schimbare a ritului. Descoperirile de la Ferigile și însăși situația de la Gogoșu vin împotriva acestei afirmații.

[2] Alex. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IV, p. 199.

[3] *Ibidem*, p. 198 și urm.

[4] M. Petrescu-Dîmbovița, în *Materiale*, I, p. 157.

[5] A. I. Meliukova, în *MIA*, 64, 1958, p. 76 și urm. ; denumirea de *complex Stoicani — Solonceni* a fost dată de noi, în *Dacia*, N.S. IV, p. 198.

[6] Ultimele păreri ale specialiștilor romîni în această chestiune la : D. Popescu, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 9 și I. H. Crișan, *op.cit.*.

care unele cu arcul costiform, aplice de bronz, vîrfuri de suliţă etc.) indică hotărît acest lucru. De asemenea, dacă fragmentele celor două vase Basarabi din movila 20 de la Balta Verde provin într-adevăr dintr-un mormînt de inhumaţie, am avea încă un argument pentru contemporaneitatea celor două grupuri [1]. Aşadar prezenţa, în aropiere de Balta Verde, a grupului de înhumaţi de la Basarabi, a căror legătură genetică cu fondul local este evidentă, reprezintă un puternic argument pentru a demonstra caracterul străin al grupului Balta-Verde. Cazul movilei 20 de la Balta Verde, care ar explica un contact între cele două grupe, vine în sprijinul aceluiaşi argument. Ritul de inhumaţie la Basarabi se explică prin influenţa exercitată de grupul străin de la Balta Verde asupra unei zone a culturii Basarabi. Aceste influenţe au pătruns în special pe valea Dunării. Mormintele de inhumaţie de la Zimnicea, cu schelete în poziţie întinsă, sînt, după părerea noastră, rezultatul aceleiaşi influenţe [2]. Pe de altă parte complexul Bîrseşti — Ferigile, care pătrunde parţial pînă în sudul Olteniei (grupul Gura Padinei), reprezintă în continuare fondul local nealterat. El poate fi luat drept exemplu tipic al culturii celei mai mari părţi a tracilor de la nordul Dunării din această vreme.

Particularităţile de ritual ale grupului Balta Verde — Gogoşu aduc al doilea argument în favoarea caracterului străin. Se cuvine a fi remarcată disproporţia între bogăţia inventarului metalic şi sărăcia ceramicii. Amintim că mormintele culturii Bîrseşti — Ferigile se caracterizează prin cantitatea mare a ceramicii. Acest lucru este valabil pentru aproape toate mormintele aparţinînd grupurilor ce pot fi derivate din mediul local, la tracii din nordul Dunării. Precizăm că ne referim *doar* la proporţia inventarului; morminte sărace în obiecte pot fi sărace şi în ceramică.

Un exemplu statistic este şi mai grăitor : în complexul Balta Verde (inclusiv Gogoşu) în 82 de tumuli cu 120 de morminte de inhumaţie, s-au găsit doar 98 de vase [3]. La Ferigile, în 130 movile cu circa 400 de morminte de incineraţie, numărul vaselor este în jur de 1 400 (numărul riguros al mormintelor secundare şi al ceramicii va fi precizat abia după prelucrarea definitivă a materialului, deoarece, unele movile fiind deranjate, situaţia mormintelor nu a putut fi totdeauna clarificată pe teren). S-ar putea reproşa că cele două necropole nu sînt total contemporane. Astfel, după D. Berciu şi Eug. Comşa, unele morminte de la Balta Verde aparţin

---

[1] D. Berciu şi Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 373. Informaţiile privind inventarul necropolei Basarabi le deţin prin bunăvoinţa lui Vl. Dumitrescu. Cf. de asemenea D. Berciu, în *Istoria Romîniei*, p. 153.

[2] I. Nestor, în *Studii*, II, 1, 1949, p. 123. Ritul inhumaţiei a fost curînd părăsit, pentru a se trece la incineraţie, în sec. V şi IV. Tot în valea Dunării s-au mai descoperit morminte de inhumaţie izolate de la sfîrşitul epocii hallstattiene, la Celei (D. Tudor, Expectatus Bujor şi Ana Matrosenco, în *Materiale*, VII, p. 484, fig. 7) şi la Olteniţa (săpături Sebastian Morintz, 1961). Scheletele de la Celei şi Olteniţa sînt aşezate însă în poziţie chircită. Ele trebuie puse în legătură probabil cu o influenţă venită din direcţia E spre V. În Moldova de sud (Poiana), Dobrogea (Histria; cf. D. Tudor, în *Materiale*, IV, 35), Muntenia de sud (Popeşti; R. Vulpe, în *Materiale*, V, p. 342, fig. 3) apar în sec. V—IV î.e.n., în mod izolat, astfel de morminte. Cele mai multe (Poiana, Popeşti, Histria) s-au găsit în interiorul aşezărilor. Lipsa de date suficiente împiedică atribuirea acestor morminte unui anumit grup cultural.

[3] D. Berciu şi Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 396 şi p. 458 şi urm.

încă hallstattului mijlociu (începutul necropolei fiind considerat în jurul lui 650 î.e.n.). Deşi nu împărtăşim întru totul acest punct de vedere, credem că la Balta Verde poate fi considerată existenţa unui orizont mai vechi decît cel al primelor morminte de la Ferigile [1]. Începutul necropolei de la Ferigile a fost situat de noi în cadrul sec. VI î.e.n., fără alte precizioni deocamdată [2]. Evident, deoarece inhumaţii în tumuli de la Balta Verde şi Gogoşu formează un complex unitar, ei pot fi comparaţi ca atare cu celălalt complex unitar care este necropola de la Ferigile. Aşadar proporţia dintre inventarul ceramic şi cel metalic se poate aplica tuturor mormintelor de la Balta Verde şi Gogoşu şi respectiv tuturor mormintelor din sec. VI şi V de la Ferigile. Iată însă şi o comparaţie între necropola de la Gogoşu şi o grupă de 26 tumuli de la Ferigile, care sînt absolut contemporane. La Ferigile, în 26 de tumuli cu circa 125 de morminte de incineraţie, s-au găsit, alături de un bogat inventar în arme dar sărac în podoabe, circa 300 de vase, în timp ce la Gogoşu, în 55 de tumuli conţinînd 47 de morminte de inhumaţie (din care 43 sigure), s-au găsit de asemenea alături de un bogat număr de arme dar şi de podoabe, numai 27 vase, din care doar 19 ca aparţinînd în mod sigur mormintelor respective. Nu este vorba aşadar de morminte sărace la Gogoşu şi de morminte bogate la Ferigile, ci de o deosebire de ritual ce afectează proporţia inventarului.

Cum am spus deja, la triburile trace din nordul Dunării podoabele sînt rare. Morminte bogate de luptători, cum s-ar putea cita multe exemple la Ferigile, nu conţin uneori de loc podoabe. Luptătorii de la Balta Verde, în schimb, aveau frecvent podoabe (fibule, brăţări, verigi etc.). Acest lucru îşi are desigur explicaţia generală că în lumea ilirică existau mai multe zăcăminte de aramă decît în cea tracică, dar în cazul culturii Balta Verde — cultură de graniţă — un exemplu statistic ar fi instructiv : numai în cei 27 de tumuli de la Balta Verde cu 66 de morminte s-au găsit 44 de fibule [3]. La Ferigile, în toate cele 130 movile cu 400 de morminte, s-au găsit doar 12 fibule, adică exact de patru ori mai puţine. Acelaşi lucru s-ar putea spune despre brăţări etc.

---

[1] Alex. Vulpe, în *Dacia*, N.S., IV, p. 193; sîntem de părere că în urma ultimelor săpături poate fi acceptată şi o dată mai timpurie pentru Ferigile.

[2] Nu sîntem convinşi că începutul necropolei de la Balta Verde ar putea fi considerat ca sigur la mijlocul sec. VII î.e.n. (cf. D. Berciu, *Materiale*, II, p. 482 şi *Istoria Romîniei*, I, p. 152). Deocamdată reţinem că fibulele-ochelari de la Balta Verde se găsesc şi în depozitul de la Bîlvăneşti (D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 174, fig. 220), depozit care prin parte din brăţările de bronz şi prin topoarele bipene este contemporan cu cele mai vechi descoperiri de la Ferigile. Rămîn doar zăbalele de bronz şi aplicile circulare ajurate, de harnaşament, din movila 2 de la Balta Verde, ce reprezintă într-adevăr, cum observă şi D. Berciu un orizont mai vechi decît movilele de la Ferigile, conţinînd de asemenea aplici de harnaşament, stilistic mai evoluate şi asociate cu zăbale de fier (cf. Alex. Vulpe, în *Materiale*, VII, p. 222). Nu credem că există suficiente argumente pentru a data cu precizie aceste descoperiri, dar, ţinînd seama de evoluţia generală a necropolei de la Balta Verde — Gogoşu, pe de o parte, şi a celei de la Ferigile pe de alta, considerăm că nu este posibil ca începutul primei să fie cu mai mult de o jumătate de veac mai vechi decît primele morminte de la Ferigile.

[3] D. Berciu şi Eug. Comşa, *loc. cit.*

Din păcate ne lipsesc date suficiente pentru a extinde această analiză statistică şi în afara ariei complexului Bîrseşti — Ferigile. Dar, din cîte cunoaştem în momentul de faţă, atît mormintele din grupul Stoicani — Solonceni, cît şi cele din grupul tîrziu hallstattian din Transilvania, deşi în general sensibil mai sărăcăcioase decît cele de la Ferigile, vădesc în cadrul inventarului aceeaşi preponderenţă în favoarea ceramicii.

Aceste fapte ni se par suficiente pentru a considera grupul inhumaţilor din tumuli de la Balta Verde şi Gogoşu ca reprezentînd un complex cultural străin diverselor grupuri hallstattiene de la noi din ţară, provenite mai ales din mediul Basarabi. Această constatare ni se pare un fapt pe deplin cîştigat în stadiul actual al cercetărilor şi care nu implică încă o interpretare etnică anume. Despre aceasta ne vom ocupa în cele ce urmează.



În problema etnicului complexului Balta Verde se pot formula două ipoteze : fie un grup sud-tracic cu puternice influenţe culturale ilirice, care, la sfîrşitul sec. VII sau începutul sec. VI î.e.n., a trecut şi în stînga Dunării ; fie un grup curat iliric, care, la aceeaşi dată, a migrat spre est.

Este greu să discutăm prima ipoteză, deoarece lipsesc date suficiente pentru cunoaşterea culturii tracilor de la sud de Dunăre în sec. VII şi VI î.e.n. Descoperirile izolate din nord-vestul Bulgariei, care se referă la această epocă (mormintele de la Teteven şi Vlaško-Selo şi, în general, descoperirile izolate din regiunea Vraţa) [1] sînt prea puţin numeroase pentru a defini o cultură [2]. În cazul primei ipoteze trebuie admise două lucruri : — o puternică influenţă ilirică şi o deplasare spre nord a acestei presupuse populaţii tracice. În favoarea acestei ipoteze vorbeşte deocamdată doar poziţia geografică a complexului Balta Verde.

În sprijinul celei de-a doua ipoteze intervin puternicile analogii pe care complexul Balta Verde le are cu lumea ilirică şi în special cu cultura Glasinac.

Părerea că în sud-vestul Olteniei ar fi apărut, la sfîrşitul primei epoci a fierului, o enclavă ilirică a fost formulată de V. Pârvan [3], care se baza în primul rînd pe analogiile obiectelor descoperite întîmplător la Gruia (r. Vînju Mare) (o fibulă şi cîteva vase). În al doilea rînd, V. Pârvan se sprijinea pe un text din Appian cu privire la migraţia spre est a autariaţilor [4]. Deşi în cazul respectiv aplicarea metodei arheologice nu s-a putut face în mod suficient, datorită numărului mic de date avute la dispoziţie, considerăm necesar a reţine părerea cu privire la interpretarea textului lui Appian.

---

[1] Pentru Teteven, cf. V. Mikov, în *Izvestiia-Institut*, VI, 1930—1931, p. 153 şi urm. ; pentru Vlaško-Selo, cf. R. Popov, în *Izvestiia-Institut*, II, 1923—1924, p. 99 şi urm. Pentru restul descoperirilor din NV-ul Bulgariei, cf. V. Mikov, *Stations et trouvailles préhistoriques en Bulgarie*, Sofia, 1933 ; R. Popov, în *Izvestiia-Institut*, III, 1912—1913, p. 297 şi A. Tvetkov, în *Izvestiia-Institut*, VI, 1930—1931, p. 261 şi urm.

[2] D. Berciu şi Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 480 şi urm., le consideră ca aparţinînd culturii Balta Verde. Argumentele ni se par insuficiente din motivul expus în text.

[3] V. Pârvan, în *Dacia*, I, 1924, p. 35—50.

[4] Appianus, *Bellum Illyricum*, cap. IV.

Încă din 1949, Vl. Dumitrescu a susţinut caracterul intrusiv al grupului Balta Verde, scoţînd în evidenţă analogiile dintre podoabele şi armele de acolo, cu cele ilirice [1]. Deşi sîntem de acord cu concluziile d-sale, credem că demonstraţia lui Vl. Dumitrescu nu poate rămîne necompletată. Repetăm că folosirea tipologiei obiectelor de metal — obiecte de schimb şi de imitaţie, deci de mare circulaţie prin excelenţă — nu poate rezolva o problemă etnică. Folosind aceleaşi argumente, Vl. Dumitrescu crede că şi grupul inhumaţilor de la Basarabi ar fi iliric [2]. Or, cu privire la acest caz special de care a mai fost vorba, ceramica, cu decorul ei specific, joacă un rol hotărîtor. Ceramica de la Basarabi este asemănătoare cu cea de la Popeşti, Poiana, Şoldăneşti; ea nu se întîlneşte în lumea ilirică. Aşadar grupul izolat de la Basarabi este tracic [3].

În 1956, D. Berciu, publicînd săpăturile ample efectuate în 1949 şi 1950, insistă asupra caracterului tracic al grupului Balta Verde — Gogoşu. Argumentul principal îl constituie tipologia ceramicii [4]. Deoarece, la data cînd D. Berciu scria acest lucru, descoperirile de la Ferigile erau cu totul insuficient cunoscute, argumentele d-sale puteau sta la baza unei ipoteze posibile. În lumina noilor descoperiri însă, argumentele privind apartenenţa tracică a ceramicii de la Balta Verde îşi pierd din eficacitate. Insuficienţa lor rezultă limpede din cele scrise mai sus cu privire la cele două forme predominante de la Balta Verde şi Gogoşu (strachina cu marginea arcuită în interior şi ceaşca cu toarta supraînălţată), forme comune unei arii mai întinse chiar decît cea traco-ilirică. Trebuie revizuite, după părerea noastră şi analogiile de rit dintre grupul Balta Verde şi grupul Stoicani [5]. Este în afară de orice discuţie că aceste două grupuri se referă la complexe culturale deosebite. Ritualul de la Stoicani (schelete în poziţie chircită) şi ceramica este diferită de cea de la Balta Verde. Folosind argumente asemănătoare, D. Berciu consideră ca aparţinînd aceluiaşi fond cultural, grupul Balta Verde şi grupul Teleşti — Drăgoeşti [6]. Am arătat în altă parte că, în urma săpăturilor de la Ferigile, grupul Teleşti — Drăgoeşti se încadrează prin rit, ritual şi ceramică în complexul Bîrseşti — Ferigile [7], atît de opus ca aspect complexului Balta Verde.

În sfîrşit, D. Berciu, respingînd textul lui Appian, crede a putea aduce în sprijinul părerii d-sale un text din Tucidide privitor la poziţia

[1] Cf. *SCIV*, I, 1, 1950, p. 19 (completat cu explicaţiile orale ce mi-au fost date de R. Vulpe şi Vl. Dumitrescu).

[2] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 85; d-sa şi-a repetat părerea şi cu prilejul discuţiilor la comunicarea noastră de la Sesiunea Institutului de arheologie, din mai 1961. Evident, trebuie avută o rezervă pînă la publicarea întregului material de la Basarabi, dar orizontul corespunzător acelor vase cu decor specific, expuse în vitrinele Muzeului Naţional de Antichităţi. nu poate aparţine în nici un caz unei culturi ilirice.

[3] D. Berciu ne-a atras atenţia asupra pătrunderii în zona de dealuri a Olteniei a acestul grup întîrziat (cf. descoperirile de la Verbiţa, în *Istoria Romîniei*, p. 144, fig. 26/5).

[4] D. Berciu şi Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 483. Cf. de asemenea, D. Berciu, în *Istoria Romîniei*, I, p. 153.

[5] *Ibidem*, p. 485.

[6] *Ibidem*, p. 484.

[7] *Dacia*, N.S., IV, p. 196.

tribalilor[1], precum şi toponimia tracică a multor localităţi antice din regiunea Moravei şi a Vardarului.

Examinarea textului lui Tucidide arată clar că nu poate fi vorba de determinarea riguroasă a ariei ocupate de tribali. Ba chiar cele mai multe indicii se referă la nord-vestul Bulgariei, sau sud-estul Olteniei. În această zonă se află cel puţin două culturi deosebite: grupul Vraţa (cf. mai sus p. 307) şi grupul Gura Padinei[2]. La acestea se adaugă şi grupul izolat Basarabi, deosebit de Balta Verde, cum am arătat.

Cît priveşte toponimia tracică a unor localităţi de pe Morava şi Vardar, izvoarele noastre se referă la o epocă tîrzie (epoca romană)[3], deci după momentul maxim de expansiune a triburilor nord-tracice, sub Burebista.

Argumentele care se pot aduce astăzi în sprijinul ipotezei caracterului iliric al complexului Balta Verde sînt următoarele:

Discrepanţa izbitoare dintre aspectul cultural al populaţiilor din Hallstattul vechi şi mijlociu de la Balta Verde şi cel al noilor veniţi (inhumaţii în tumuli); analogiile strînse pe care aceştia din urmă le prezintă cu cultura Glasinac şi cu mormintele recent săpate la Ražana şi Kriva Reka[4] în Serbia. Aceste analogii se referă în primul rînd la rit şi la ritual, în al doilea rînd la funcţia rituală a inventarului ceramic şi metalic.

La Glasinac se întîlnesc tipurile de morminte de la Balta Verde. Tot acolo există obiceiul tumulilor colectivi, cu opt-zece morminte[5]. Spre deosebire de necropola tracică de la Ferigile, în movilele ilirice, în general, nu este atît de accentuată deosebirea în ce priveşte bogăţia, între mormîntul principal şi cele secundare. La Glasinac, ca în toate necropolele ilirice din sec. VI—V î.e.n., se remarcă preponderenţa obiectelor de metal, mai ales a podoabelor, faţă de ceramică[6]. Tipologia izolată a ceramicii şi mai ales a obiectelor de metal ar scoate în relief predominarea tipurilor ilirice în necropolele din Oltenia şi nord-vestul Bulgariei, ceea ce, cum am văzut, ar putea duce la concluzii greşite. Vom aminti doar că două obiecte, care deşi nu reprezintă argumente în sine, pot fi folosite drept confirmare a ipotezei noastre. În primul rînd akinakes-ul despre care am vorbit deja şi care nu se găseşte în zona ilirică. În al doilea rînd, pumnalul cu mînerul în forma literei T, caracteristic

---

1 *Thukidides*, II, 96.

2 Alex. Vulpe, în *Dacia*, N.S., p. 196.

3 G. G. Mateescu, *Graniţa de apus a tracilor*, în *Anuarul Institutului de istorie naturală*, III, 1924—1925, Cluj, 1926, p. 377—491; cf. şi I. I. Russu, *Graniţa etnică între traci şi iliri*, în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 37—146.

4 D. Garašanin, *Glasnik Srpske akademije nauka*, IV, 1952, 2, p. 359; *ibidem*, V, 1953, 1, p. 197—198; idem, *Archeologia jugoslavica*, II, 1956, p. 11—18; cf. de asemenea, *Inventaria Archeologica*, Iugoslavia, II, Bonn, 1958, p. 18—20.

5 A. Benać şi B. Čović, *op. cit.*; cf. şi săpăturile recente efectuate pe podişul Glasinac, la B. Čović, în *Glasnik*, N. S., XIV, 1959, p. 53—85.

6 Citám, spre exemplu, în afara uriaşei necropole de la Glasinac, şi alte grupuri ilirice contemporane: *Donja Dolina* (C. Truhelka, în *WMBH*, IX, orizontul mormintelor de inhumaţie din sec. VI—V î.e.n.), *Brezje* în Slovenia (K. Kromer, *op. cit.*,; sec. V). De asemenea întinsa necropolă de la Hallstatt, aparţinînd se pare tot unor populaţii ilirice, se remarcă, în orizontul corespunzător sec. VII—V, printr-o sărăcie a ceramicii.

luptătorilor de la Balta Verde[1], care a mai fost găsit, deocamdată, numai la Glasinac[2], lipsește în aria tracică propriu-zisă.

La sugestia lui I. Nestor, vedem că și rezultatele măsurătorilor antropologice ale scheletelor de la Balta Verde și Gogoșu, publicate în urma săpăturilor[3], vorbesc în favoarea unei populații ilirice. Într-adevăr, tipul dinaric este predominant la Balta Verde și Gogoșu. Fără îndoială, însă, numai o analiză antropometrică executată pe un mare număr de schelete din zona de interferență traco-ilirică va putea rezolva din punct de vedere antropologic chestiunea dezbătută de noi.

Principalele elemente, care ne împiedică încă a considera etnicul iliric al luptătorilor de la Balta Verde și Gogoșu ca deplin dovedit, sînt : lipsa de informații ample privitoare la culturile ilirice din Serbia și insuficienta cunoaștere a Hallstattului tîrziu din nord-vestul Bulgariei.

Deci concluziile ar fi următoarele :

— În stadiul actual al cercetărilor în domeniul epocii hallstattiene tîrzii, în cazurile în care sîntem lipsiți de existența unui decor caracteristic al ceramicii, singura metodă de a deosebi grupe culturale este analiza particularităților de rit și ritual și a funcției rituale a inventarului. Numai datorită folosirii acestei metode pot fi susținute celelalte două puncte de mai jos[4].

— Bizuindu-ne pe această metodă, considerăm drept un fapt dovedit, complexul Balta Verde drept independent și străin vechiului mediu local.

— Nu credem că discuția asupra etnicului acestei culturi s-a terminat. Deși datele pe care le posedăm în momentul de față pledează pentru caracterul iliric al culturii Balta Verde (ipoteză pe care o îmbrățișăm și noi), trebuie încă avută în vedere o populație sud-tracică, cu puternice influențe ilirice, care la începutul sec. VI î.e.n. s-a întins spre est și nord-est. În ambele cazuri Dunărea a fost trecută prin vadurile cunoscute[5] de o populație străină tracilor de la nord de Dunăre. Această populație, după ce a suferit influențele mediului înconjurător, a fost absorbită de

[1] Un exemplar a fost găsit în apropiere de Balta Verde, la Ostrovul Mare (cf. D. Berciu, în *Materiale*, I, pl. XXXVIII/6, 7). În săpăturile de la Teleac (r. Alba Iulia) din 1960, s-a găsit un fragment de pumnal al cărui mîner lipsește (informație I. Berciu). Cu toate acestea, descoperitorul îl atribuie seriei pumnalelor cu mînerul în forma literei T. Fără să negăm această eventualitate, atragem atenția că la Ferigile s-a găsit un pumnal asemănător, avînd însă capătul mînerului în formă de antene mici (inedit).

[2] B. Čović, *op. cit.*, pl. VIII/1.

[3] N. Harasim, în *Probleme de Antropologie*, III, 1957, p. 47—72. Cf. și D. Berciu, în *Istoria Romîniei*, I, p. 153.

[4] O metodă asemănătoare celei folosite de noi în prezenta lucrarea este cea utilizată de H. Jürgen Eggers (*Arch. Geogr.* 8/9, 1959/1960, p. 51) pentru delimitarea cercului cultural lusacian de cel nordic.

[5] Este interesantă observația lui C. S. Nicolăescu-Plopșor privitoare la vadurile tradiționale ale Dunării pînă de curînd folosite de locuitorii din partea locului ; ele se situează în dreptul localităților Basarabi, Balta Verde și Gruia. În orice caz, prezența ilirilor sau influențelor ilirice în SV-ul Olteniei corespunde momentului de dezvoltare maximă a culturii ilirice (sec. VII—VI î.e.n.) și al expansiunii ei (cf. R. Vulpe, *L'age du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique*, Paris, 1930, p. 128 și urm.).

fondul autohton în a doua jumătate a sec. V î.e.n. Ne referim la mormintele de incinerație de la Gogoşu care ar putea aparține chiar culturii Bîrseşti—Ferigile.

ALEXANDRU VULPE

ФРАКИЙЦЫ И ИЛЛИРИЙЦЫ В КОНЦЕ РАННЕЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА В ОЛТЕНИИ

РЕЗЮМЕ

Работа начинается методологическим анализом вопроса об этнических различиях между фракийцами и иллирийцами, проживавшими на территории РНР, особенно в Олтении. Автор указывает, что единообразие орнамента керамики позднегальштатского периода чрезвычайно затрудняет дифференциацию и определение отдельных культурных групп даже с точки зрения археологии, не говоря уже об их этнической принадлежности. Культура Басараби с богатым и характерным орнаментом, бытовавшая в среднегальштатский период на всей территории Румынии, может служить образцом несомненно фракийской культуры. Однако в позднегальштатский период, когда орнамент упрощается или совершенно отсутствует, можно провести различие лишь на основании форм сосудов, большинство которых является общими для очень обширного пространства.

То же наблюдается и в отношении металлических изделий (оружие и украшения), в основном общих для всего иллиро-фракийского мира. Автор указывает, что только акинакес является фракийско-скифским видом оружия, не обнаруженным в иллирийских областях (прим. 9), между тем как двуобушный железный топор представляет собой иллиро-фракийское оружие (прим. 8).

При таком положении вещей одни лишь особенности культа и погребального обряда в сочетании с изучением ритуального назначения глиняной посуды и металлических изделий (статистика, сочетания в погребениях и т. п.) могут привести к разрешению проблемы о культурной и этнической принадлежности.

Автор уделяет особое внимание могильнику в Балта Верде; он отмечает, что если в начале и в середине гальштатской эпохи бытовал исключительно обряд трупосожжения (существует даже могильник с погребениями с трупосожжением типа «a pozzo» в Басараби), то в позднегальштатский период в VI и V вв. до н.э. обнаружен курганный могильник с трупоположением (Балта Верде и Гогошу). В то же время, в остальной части Олтении и в гористой области Валахии встречается комплекс Бырсешть-Фериджиле с курганными погребениями с трупосожжением.

В отличие от мнения Д. Берчу (прим. 54), автор считает группу погребений в Балта Верде и Гогошу чуждой автохтонному фонду по следующим причинам: 1) несоответствие обряда по сравнению с более ранними могильниками в Балта Верде; 2) культовые и ритуальные

различия по сравнению с несомненно автохтонным комплексом Бырсешть-Фериджиле. Далее автор приводит статистические данные относительно пропорции между керамикой и металлическими изделиями в Балта Верде и Фериджиле. Так, керамика чрезвычайно редка в Балта Верде (включая и Гогошу), где в 82 курганах со 120 погребениями с трупоположением были найдены лишь 98 сосудов, тогда как в Фериджиле в 115 курганах с примерно 400 погребениями с трупосожжением обнаружили около 1 400 сосудов. С другой стороны, в Балта Верде в 27 курганах с 66 погребениями нашли 44 фибулы, между тем как в Фериджиле на все 115 курганов с 400 погребениями приходится всего лишь 11 фибул. В то же время значительное количество оружия, найденного на обоих могильниках, примерно одинаково; это доказывает, что здесь речь идет не о различном уровне богатства инвентаря погребений, а о различии в культурной принадлежности.

Переходя к обсуждению вопроса об этнической принадлежности группы Балта Верде—Гогошу, автор утверждает, что ее можно считать иллирийской на основании аналогий не только изделий из металла (что было бы совершенно недостаточно при данном методе), но и обрядового назначения металлической и глиняной утвари, а также на основании культурных и обрядовых аналогий с иллирийскими могильниками в Сербии (Ражане и Крива Река) и Боснии (в частности, в Глазинаце). Автор подчеркивает, что и антропологическое исследование скелетов в Балта Верде и Гогошу указывает на преобладание динарского типа. Так, автор разделяет, исходя из археологических данных, старую теорию В. Пырвана (основанную, главным образом, на толковании текста Аппиана о переселении автариатов на восток, De rebus illyricis, IV) (прим. 49) о проникновении иллирийской группы в эту часть Олтении.

В заключении, автор высказывает мнение, что, по всей вероятности, иллирийская группа в Балта Верде и Гогошу поглощается в V в. до н.э. фракийской средой, как об этом свидетельствует горизонт фракийских погребений с трупосожжением (вторичные погребения) в курганах Гогошу. По виду и по времени эти погребения соответствуют II фазе могильника в Фериджиле.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Деталь бронзового пояса из Орли (р-н Корабия).

THRACES ET ILLYRIENS À LA FIN DE LA PREMIÈRE ÉPOQUE DE L'ÂGE DU FER EN OLTÉNIE

RÉSUMÉ

L'auteur attaque le problème de la différenciation des éléments thraces et illyriens dans la civilisation du Bas-Hallstatt de Roumanie et notamment d'Olténie. Le problème est particulièrement difficile, à

cause de l'uniformité de la céramique de cette époque sur une grande étendue des pays carpato-balkaniques. Si la diffusion au Moyen-Hallstatt de la civilisation de Basarabi, avec sa céramique à décoration riche et spécifique, sur le territoire actuel de la Roumanie peut bien être attribuée à l'homogénéité d'une population d'origine thrace, on ne saurait en dire autant pour ce qui est de la céramique du Bas-Hallstatt, dont les formes et les ornements, extrêmement simples — quand ils ne font pas complètement défaut —, sont communs à une aire beaucoup plus vaste. Il est presque impossible de discerner, au seul aide de la céramique, des groupes culturels différents dans des régions qui pourtant étaient peuplées, à cette époque-là, d'après les renseignements littéraires, par des tribus d'origines différentes : thrace et illyrienne.

On constate la même uniformité aussi en ce qui concerne les objets en métal (armes et parures) qui, en général, sont communs au monde thraco-illyrien. Il est montré toutefois que l'*akinakes* est une arme thraco-scythe qu'on ne rencontre pas en territoire illyrien (note 2, p. 300) ; quant à la hache bipenne en fer, c'est une arme également connue par les Thraces et par les Illyriens (note 1, p. 300).

Dans cette situation, ce n'est que dans le rite funéraire, avec ses particularités par rapport à la fonction rituelle de la céramique et de l'inventaire des objets métalliques (statistique, distribution dans les sépultures, etc.) qu'on peut chercher les indices les plus caractéristiques de la civilisation des deux différents groupes ethniques.

L'auteur discute notamment le cas des nécropoles de Balta Verde, dans la vallée du Danube, en Olténie, et fait observer que, tandis que l'on rencontre, au début et au milieu du Hallstatt, l'incinération exclusivement (il existe même une nécropole à tombes d'incinération « a pozzo » du type Basarabi), au Bas-Hallstatt on constate une nécropole à tumuli et à inhumation (Balta Verde et Gogoşu) datant des VI^{e} et V^{e} siècles avant notre ère, et dans l'est de l'Olténie, ainsi que dans la zone de montagne de l'Olténie et de la Valachie, on connaît le complexe de Bîrseşti Ferigile à tombes tumulaires à incinération.

L'auteur estime, contrairement à l'opinion de D. Berciu (note 4, p. 308), que le groupe des individus inhumés à Balta Verde et à Gogoşu est étranger un fond autochtone pour les raisons suivantes : 1) disparité de rite par rapport aux nécropoles antérieures de Balta Verde ; 2) différences de rite et de rituel par rapport au complexe, sûrement autochtone, de Bîrseşti — Ferigile avec les tombes à incinération. On présente une analyse statistique de la proportion existant entre l'inventaire des objets céramiques et métalliques respectivement de Balta Verde et de Ferigile. C'est ainsi que la céramique est fort rare à Balta Verde où (y compris Gogoşu) on a trouvé, dans 82 tumuli recouvrant un nombre de 120 tombes à inhumation, tout juste 98 vases, alors qu'à Ferigile on en a recueilli quelque 1400 dans 400 tombes à incinération environ, découvertes dans 130 tumuli. D'autre part, rien qu'à Balta Verde, 27 tumuli (soient 66 sépultures) ont livré 44 fibules, tandis qu'à Ferigile les 130 tertres et leur 400 sépultures n'en renfermaient guère que 12. En même temps, le nombre des armes est pratiquement tout aussi abondant, ce qui dénote qu'il ne

s'agit pas de nécropoles se différenciant par leur richesse, mais par leur rituel et appartenance culturelle.

Passant ensuite à la discussion de l'ethnie du groupe de Balta Verde — Gogoşu, l'auteur croit qu'on peut le considérer illyrien, en vertu des analogies non seulement de l'inventaire des objets en métal (ce qui serait totalement insuffisant en regard de la méthode adoptée), mais encore de la fonction rituelle de l'inventaire de ces pièces métalliques et céramiques, ainsi que du rite et du rituel en général, avec les nécropoles illyriennes de Serbie (Ražane et Kriva Reka) et de Bosnie (Glasinac notamment). Il montre que l'étude anthropologique des squelettes de Balta Verde et de Gogoşu indique elle aussi la prédominance du type dinarique. Il partage ainsi, pour des raisons d'ordre archéologique, la thèse ancienne de Vasile Pârvan — démontrée surtout par l'interprétation du texte d'Appien, *De rebus Illyricis*, IV, (note 3, p. 307), — relatif à la migration vers l'est des Autariates, thèse concernant la pénétration d'un groupe illyrien dans cette partie de l'Olténie.

L'auteur montre, en conclusion, que le groupe, très probablement illyrien, de Balta Verde et de Gogoşu s'est absorbé au V[e] siècle avant notre ère, dans le milieu thrace, comme le montre l'horizon des tombes à incinération (tombes secondaires) des tumuli de Gogoşu, lesquelles correspondent, comme aspect et époque, à la II[e] phase de la nécropole de Ferigile.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Pièce de ceinture en bronze trouvée à Orlea (district de Corabia).

CERCETĂRI ÎN NECROPOLA TUMULARĂ DE LA HISTRIA

Imediat în preajma orașului Histria, de o parte și de alta a lacurilor Sinoe și Istria se întinde un mare cimitir compus aproape în întregime din tumuli. Movilele sînt așezate pe grupe, foarte aproape unele de altele, numărul lor depășind 700. Unele sînt de înălțime considerabilă (6—8 metri), îndeosebi acelea care se găsesc la periferia nord-vestică a necropolei. Majoritatea lor sînt însă scunde, aplatizate sau chiar complet nivelate[1].

Deși esențiale pentru cunoașterea completă a orașului Histria și a relațiilor sale cu populațiile învecinate, cercetările în movilele funerare au început abia în timpul din urmă, cînd Academia R.P.R. a luat sub conducerea sa săpăturile în ruinele orașului antic. Un fapt deosebit de important este că, în momentul începerii lucrărilor, necropola era aproape intactă. În afara cîtorva tumuli jefuiți, puțini la număr, și a unor mici sondaje, acest important sector era neatins. Situația aceasta își are explicația ei. Pînă la identificarea definitivă a Histriei de către Vasile Pârvan în 1914 — care este și data începerii săpăturilor —, nu se cunoștea decît în mică măsură valoarea arheologică a regiunii. De aceea, spre deosebire de multe alte cimitire plane sau tumulare ale orașelor nord sau vest-pontice, exploatate masiv de negustorii de antichități sau răvășite de arheologii amatori, necropola histriană ca și orașul însuși au rămas intacte pînă la începerea săpăturilor, oferind posibilitatea unor cercetări metodice și integrale.

---

[1] Necropola cu tumuli pare să fi fost mai întinsă în antichitate decît în zilele noastre. S-a constatat, de pildă, că în culoarul de apă dintre lacurile Sinoe și Istria, care are o adîncime foarte mică, zac numeroși tumuli înecați ; s-a observat de asemenea că o parte dintre movilele situate în zona inundabilă dinspre lacul Sinoe sînt periodic, în anotimpurile ploioase, cuprinse sau chiar complet înecate de apă. Aceste constatări, completate de altele ca, de pildă, aceea că cele mai vechi nivele de locuire din cartierul periferic precum și fundațiile unor clădiri de pe acropolă se găsesc în prezent sub nivelul mediu al apelor lacului, ne-au făcut să presupunem că, în urma unor fenomene geologice, o bună parte din teritoriul ocupat de tumuli a fost, din vechime pînă în prezent, înghițit de apele lacurilor Sinoe și Istria. Aspectul geomorfologic al terenului a fost studiat într-o serie de articole romîne și sovietice, cf. Petre Coteț, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 424 urm., cu indicații bibliografice.

În ansamblul lucrărilor de la Histria, tăcuta şi misterioasa zonă a tumulilor constituie un obiectiv de o amploare considerabilă. De aceea la începerea lucrărilor, în 1955, s-a hotărît împărţirea programului de săpături, care prin întinderea obiectivului trebuia eşalonat pe o lungă durată, în două etape distincte. Prima etapă din planul nostru trebuia să aibă caracterul unei vaste prospecţiuni. În cadrul ei trebuiau realizate trei puncte principale : în primul rînd efectuarea unor operaţii ajutătoare de ordin topografic (o amănunţită ridicare a necropolei şi a ţinutului înconjurător) ; în al doilea rînd, precizarea unei metode adecvate şi unitare de săpătură[1] ; în sfîrşit, un al treilea punct se referea la dirijarea lucrărilor, care trebuia realizată în aşa fel încît la capătul acestei etape să poată fi abordate o parte din problemele cheie (de pildă : periodizarea, recunoaşterea principalelor grupe cronologice de tumuli, sistemele de construcţie, principalele rituri funerare etc.). Abia după obţinerea unei experienţe de teren suficiente şi a unui tablou de ansamblu asupra situaţiei obiectivului nostru devenea posibilă a doua etapă de lucru în care se urmăreşte cercetarea integrală a tuturor grupurilor de tumuli. În această fază finală se tinde la obţinerea unor rezultate complete şi definitive.

În momentul de faţă ne aflăm, după şapte campanii arheologice, la capătul primei etape a cercetării noastre. Între 1955—1961 am sondat, prin săparea a 40 de tumuli şi a unor şanţuri şi sondaje de suprafaţă, întreaga necropolă tumulară situată dincolo de lacul Sinoe, totalizînd o suprafaţă de aproape 5 km^2, precum şi mica necropolă din imediata apropiere a oraşului[2].

În cele ce urmează ne propunem să prezentăm pe scurt cîteva din principalele rezultate ale cercetărilor noastre. Însuşi faptul fixării lor pe hîrtie şi a sistematizării lor în cadrul unui asemenea studiu conferă acestor rezultate un caracter oarecum definit ceea ce nu corespunde realităţii. Ţinem deci să atragem atenţia că cele cîteva date pe care le vom înşira mai jos sînt şi trebuie luate drept provizorii, ca rezultate ale fazei de prospecţiuni a cercetărilor noastre[3].



[1] Ţinînd seamă de faptul că la Histria se sapă pentru prima dată o necropolă tumulară de asemenea întindere cu metodă şi tehnică modernă, s-a urmărit precizarea unei metode de săpătură cît mai sensibile şi a unui sistem unic de înregistrare a observaţiilor şi descoperirilor. Principiul de la care am pornit şi care a fost împrumutat tehnicii săpăturilor preistorice a fost cercetarea integrală a oricărui tumul, chiar şi a acelora de înălţime mare. Am urmărit astfel, la fiecare tumul, toate indicaţiile privind ritualul funebru ; rămăşiţele rituale se află pe întreaga suprafaţă pe care s-a ridicat tumulul. Săpătura integrală oferă posibilitatea descoperirii tuturor înmormîntărilor secundare, importante nu numai prin ele însile, ci şi prin indicaţiile de cronologie pentru mormîntul central. Sistemul de săpătură folosit a fost acela al excavării în sectoare de cerc, cruţîndu-se de fiecare dată cel puţin doi pereţi-profile, care se taie unul pe celălalt perpendicular în cruce.

[2] Rapoarte preliminare asupra acestor săpături au apărut în *Materiale*, IV, 1957, p. 55 şi urm. (campania 1955) ; V, 1959, p. 303 şi urm. (campania 1956) ; VI, 1959, p. 289 şi urm. (campania 1957) ; VII, p. 255 şi urm. Cf. Petre Alexandrescu et Victoria Eftimie, *Tombes Thraces d'époque archaïque dans la nécropole tumulaire d'Histria*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 143 şi urm. Raportul amplu asupra săpăturilor va apărea în curînd în *Histria*, vol. II, în curs de redactare.

[3] Cimitirele plane din epoca greacă nu au fost încă identificate la Histria. Pînă acum nu au fost descoperite decît cele romane şi bizantine timpurii.

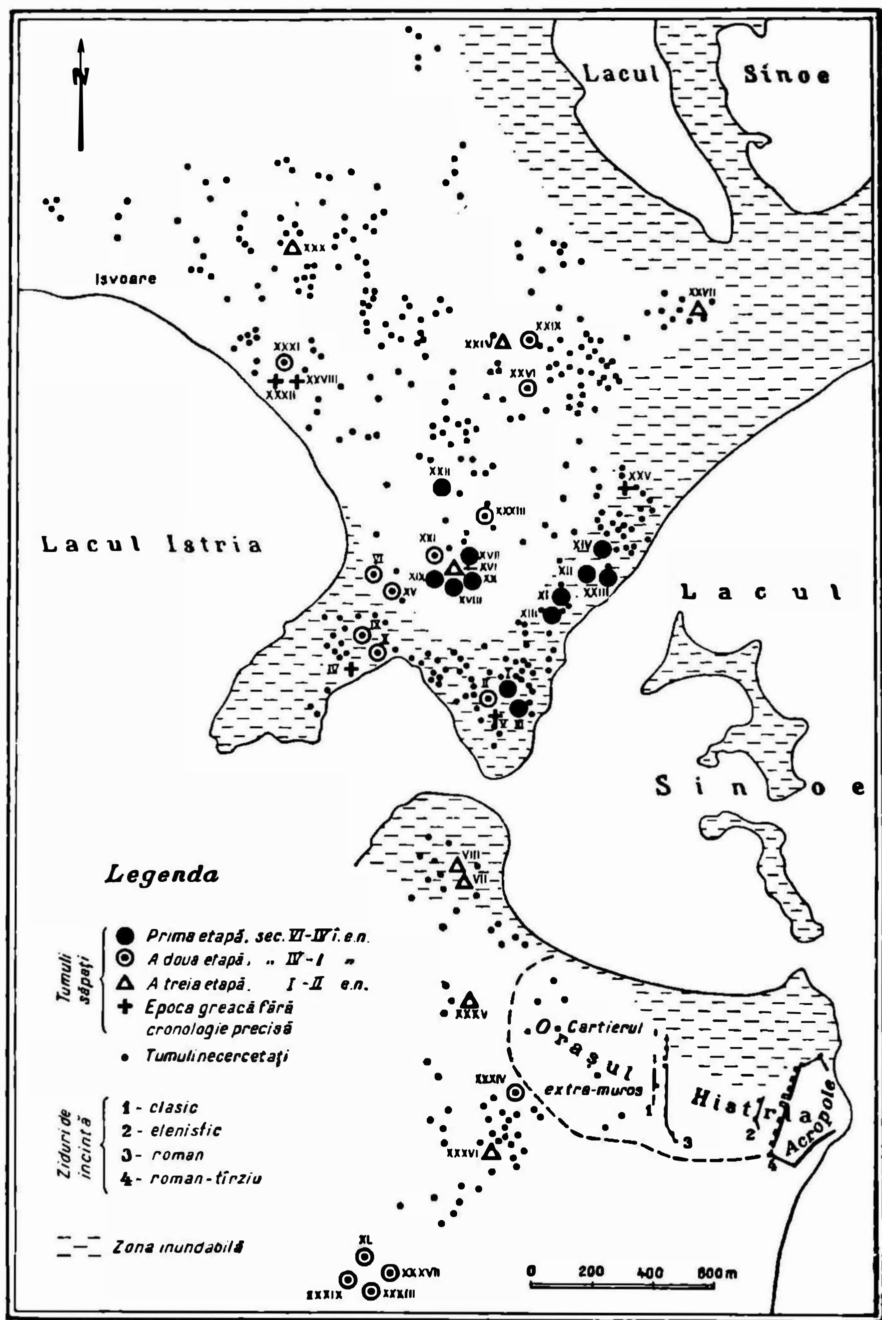

Lacul
Sinoe
Isvoare
Lacul Istria
Lacul
Sinoe
Legenda
Tumuli săpaţi
Prima etapă, sec. VI-IV î.e.n.
A doua etapă, „ IV-I „
A treia etapă. I-II e.n.
Epoca greacă fără cronologie precisă
Tumuli necercetaţi
Ziduri de incintă
1 - clasic
2 - elenistic
3 - roman
4 - roman-tîrziu
Zona inundabilă
Oraşul
Cartierul extra-muros
Histria
Acropole
0 200 400 600 m

Fig. 1

Suprafaţa pe care se ridică tumulii funerari este imensă. Ea începe sub zidurile oraşului antic şi se întinde pînă dincolo de satul actual Istria. Mai mult chiar decît atît; grupuri izolate de movile, depărtate unele de altele, continuă şi mai departe spre vest, dincolo de orizont, pierzîndu-se în interiorul Dobrogei. Întrebarea pe care ne-am pus-o în timpul lucrului nostru a fost următoarea: oare întreaga suprafaţă ocupată de tumuli, succedîndu-se aproape neîntrerupt de la cetate către vest şi nord-vest era exclusiv cimitirul Histriei? În urma cercetărilor efectuate pînă acum se pare că în cuprinsul uriaşei zone tumulare se află de fapt mai multe necropole. E greu de precizat pe acest întins ţinut funerar, împărţit probabil de histrieni cu locuitorii unor aşezări vecine, care era hotarul propriei lor necropole şi e greu de afirmat dacă ei au stabilit un asemenea hotar. Observaţiile noastre asupra topografiei movilelor, precum şi etapele cronologice ale ocupării teritoriului funerar ne îndreptăţesc să presupunem că o limită a putut exista, ea pornind din dreptul locului numit „Izvoarele", îndreptîndu-se apoi către nord-est, spre malul lacului Sinoe. Prima observaţie pe care ne bazăm este că în repartiţia tuturor grupelor de tumuli se remarcă un *hiatus*, un spaţiu neocupat, un *no man's land*, între necropola de pe peninsula dintre lacurile Istria şi Sinoe şi aceea de la marginea satului modern Istria — unde sondaje recente au descoperit urme abundente ale unei aşezări şi ale unui cimitir antic. A doua observaţie de care ne-am folosit este aceea cu privire la repartiţia cronologică a movilelor. Cercetările care s-au făcut în diverse puncte ale zonei funerare, de-o parte şi de alta a lacurilor, au urmărit să surprindă ordinea în timp şi în spaţiu a mormintelor cu movile. Cu alte cuvinte — pentru a folosi un termen care începe să aibă o largă utilizare în arheologia modernă —, am început să stabilim stratigrafia orizontală a necropolei histriene. Astfel am constatat că nucleul de formare a ei se situează pe plaja dinspre lacul Sinoe şi pe înălţimile imediat învecinate (tumulii din prima etapă de pe planul nostru). Necropola s-a urcat apoi pe versantele platoului peninsulei, ocupîndu-l în întregime, şi a anexat şi o îngustă zonă din imediata apropiere a oraşului (tumulii din a doua etapă). Ultimii tumuli, cei din epoca romană, se găsesc la periferia de nord-vest a necropolei, indicînd astfel limita sa extremă[1]. Socotim deci că în stadiul actual al cercetărilor se poate susţine ipoteza existenţei unei limite, a unui hotar spre nord-vest al necropolei histriene în raport cu cimitirele unor aşezări vecine, de caracter etnic încă neprecizat, poate mixhellen.

Dacă lucrurile stau aşa, dacă se poate constata o direcţie „centrifugă" de răspîndire a mormintelor tumulare de la Cetate către exterior, din punct de vedere topografic şi deci istoric, necropola de lîngă Histria aparţine locuitorilor Cetăţii. Această constatare antrenează dintr-o dată problema atît de complexă a apartenenţei etnice a acestei necropole şi a caracterului ei istoric. Vom lua în discuţie ceva mai jos această spinoasă chestiune.

---

[1] În afară de tumulii nr. XXIV, XXVII şi XXX, s-au practicat unele mici sondaje şi în alte movile, îndeosebi în cele de dimensiuni mari, de la periferia nord-vestică. După tipul de construcţie „olbiană" (vezi mai jos nota 1, p. 322) s-a constatat că majoritatea dintre ele sînt romane.

Iată mai întîi cîteva dintre cele mai importante observații de teren obținute în cercetările noastre.

Așa cum s-a arătat mai sus, în decursul celor șapte campanii care s-au succedat între 1955—1961 au fost săpate un număr de 40 de movile din diferite puncte ale necropolei și de dimensiuni variate. În același timp, cu prilejul unor săpături speciale de sondaj sau chiar a excavării tumulilor înșiși au fost scoase la lumină o serie de morminte plane, care fie că se grupează în cimitire, fie că sînt izolate. Atît mormintele tumulare cît și cele secundare sau plane au prilejuit observații interesante asupra caracteristicilor funerare ale necropolei pe care o cercetăm. Deși diverse și adesea unice ele permit totuși, cu o mare doză de prudență însă, o sistematizare pe etape a istoriei acestei necropole.

După cercetările efectuate pînă acum, cimitirul tumular de la Histria s-a constituit în secolul VI î.e.n. Cei mai vechi tumuli apar în al treilea sfert al acestui secol (nr. XVII, XIX și XX). Astfel, în cadrul coloniilor pontice necropola tumulară histriană este cea mai veche, eventual cu excepția Olbiei-Berezan[1]. Ea a continuat să fie folosită pînă în sec. II—III e.n. În decursul acestei lungi perioade de folosire se pot recunoaște, pornind de la diversele particularități de ritual, componență a inventarelor funerare, sisteme constructive, repartiție topografică etc., trei etape avînd caracteristici proprii. Cea mai veche dintre ele, se plasează între a doua jumătate a sec. VI și mijlocul sec. IV î.e.n. În această etapă s-au cercetat 12 tumuli, cei mai mulți pe actuala plajă a lacului Sinoe și pe versantul învecinat al platoului necropolei. Sînt movile de dimensiuni mici și mijlocii (pînă la 3 m). Din punct de vedere constructiv se remarcă faptul că ele sînt constituite din mai multe mantale, de obicei două. La cele mai tîrzii se utilizează ca material de consolidare și piatra. În jurul unora dintre tumuli se constată existența unui șanț circular periferic, uneori pavat cu pietre, element care nu este străin tumulilor grecești dar care apare curent și la movilele din Tracia. În sfîrșit, printre particularitățile constructive menționăm prezența unor platforme de pămînt de înălțime mică, ocupînd întreaga suprafață pe care se ridică tumulul și pe care se găsește mormîntul. Din punct de vedere al elementelor de ritual mormintele tumulare ale acestei grupe se distribuie în felul următor: cinci incinerații pe ruguri-morminte de suprafață, o incinerație cu oasele puse în groapă, trei inhumații și două cenotafe. După cum se vede raportul dintre incinerație și inhumație în această etapă este 2 : 1 pentru incinerație. Dintre mormintele de incinerație cele cu rug-mormînt de suprafață sînt în majoritate (cinci față de unul cu oasele în groapă). Rugul se caracterizează printr-o întinsă suprafață arsă, variind ca diametru între 3—6 m, pe care se găsesc, în cantitate mare, cenușă, oase calcinate, cărbuni, fragmente ceramice neîntregibile și alte obiecte de inventar. În cele mai multe cazuri resturile rugului sînt lăsate pe loc

[1] Pe planul săpăturilor lui G. L. Skadovski din cimitirul arhaic de pe insula Berezan (pe care l-am putut consulta la Ermitaj prin bunăvoința cercetătoarei V. M. Skudnova) apar unele construcții funerare circulare, care ar putea reprezenta inele de piatră a unor movile aplatizate.

fiind acoperite de tumul. Scheletele inhumate, în general orientate est-vest, sînt așezate în sicrie de lemn sau înconjurate de un dreptunghi de pietre. Observații interesante s-au făcut asupra dispoziției ofrandelor. Se remarcă astfel la tumulii săpați, acoperind fie morminte de incinerație, fie morminte de inhumație, fie cenotafe, două grupe de ofrande, deosebite unele de altele prin poziția lor în raport cu mormîntul movilei. Astfel un grup de ofrande se găsește central, înăuntrul sicriului sau cutiei de piatră la inhumați, în rugul-mormînt sau în groapă la incinerați, în centrul suprafeței pe care se ridică tumulul (consacrată desigur mortului) la cenotafe. O a doua grupă de ofrande se situează la marginea tumulului pe nivelul antic, acoperită de a doua manta a lui, uneori în șanțul periferic care înconjoară movila. Uneori, a doua ofrandă nu se găsește pe suprafața funerară pe care s-a construit tumulul, ci în cuprinsul mantalei, la o înălțime oarecare. În genere se constată că a doua ofrandă se leagă de a doua manta de pămînt, a cărei construire se poate uneori disocia în timp de cea a primei. Nu este lipsit de interes de a adăuga aici observația făcută la una din movilele acestei grupe unde s-a constatat prezența unei a treia ofrande[1].

Inventarele mormintelor primei etape se pot împărți în două. La mormintele de incinerație ele sînt integral sparte și aproape de fiecare dată neîntregibile; la cele de inhumație ele sînt întregi. Inventarele funerare se compun aproape exclusiv din ceramică grecească. Remarcăm doar că într-un tumul datat în al treilea sfert al sec. V î.e.n. apare pentru prima dată ceramica pictată de fabricație histriană. Ca obiecte de metal în morminte, s-au descoperit cuțite de fier, un mîner de oglindă de bronz, precum și două monede histriene de bronz cu roata, apărute într-un context datat în al treilea sfert al sec. V î. e. n.

Acestea sînt cîteva din caracteristicile tumulilor din prima etapă a necropolei histriene. Nu putem trece la expunerea celei de a doua grupe fără a atrage atenția asupra unui grup de tumuli care se izolează în raport cu ceilalți prin anumite elemente proprii. Ne referim la cele patru movile care acopereau ruguri-morminte înconjurate de resturile unor sacrificii funerare de oameni și cai, și pe care, într-un studiu special, împreună cu Victoria Eftimie le-am caracterizat drept getice[2]. Micul grup se situează într-un interval scurt de timp și anume în a doua jumătate a sec. VI î.e.n. El reunește o serie de caracteristici constructive și rituale comune celorlalți tumuli din aceeași etapă, cu unele elemente proprii, ca arderea secundară a ofrandelor, prezența fragmentelor de ceramică poroasă hallstattiană etc. Toate aceste trăsături, împreună desigur cu resturile ritualului funerar sîngeros, fac din acești tumuli un grup aparte de caracter indiscutabil autohton, oarecum izolat în raport cu celelalte movile.

---

[1] În movila nr. XXIII, la periferia ei, a fost constatată o groapă care perfora a doua manta — groapa era umplută cu arsură neagră compactă, și conținea cîteva vase întregi și fragmentare, precum și o statuetă rudimentară din teracotă reprezentînd o barcă funerară. Ținînd seama de poziția stratigrafică a groapei (ea perforează mantaua exterioară a movilei), de conținutul ei și de faptul că ceramica este contemporană cu aceea din interiorul tumulului, presupunem că avem de-a face cu resturile celei de-a treia ofrande, depuse în marginea movilei după construirea ei.

[2] Petre Alexandrescu et Victoria Eftimie, *op. cit.*, p. 150 și urm.

A doua etapă din periodizarea noastră cuprinde mormintele tumulare construite între a doua jumătate a sec. IV şi sfîrşitul sec. I î.e.n. (15 movile). În contrast cu diversitatea tumulilor din etapa precedentă, privind sistemele constructive, riturile funerare, epoca elenistică se caracterizează prin unitatea tipurilor funerare. Movilele sînt de dimensiuni mici (numai două ating 2 m, celelalte sînt sub 1 m). În construcţia tumulului, de regulă compus din două mantale, se foloseşte frecvent pietrişul. Se remarcă construcţia cu inel de piatră, reprezentînd o imitaţie rudimentară a tipului de tumul cu *crepis* aparentă de piatră din Asia Mică; această construcţie apare în necropola histriană, cel puţin pînă în prezent, numai la movilele din sec. IV—III î.e.n. Şanţul periferic şi platforma funerară constatate în etapa precedentă la grupul getic apare numai la o movilă din sec. V î.e.n. Din punct de vedere al ritualului de înmormîntare avem următorul tablou: 13 movile de incineraţie, dintre care una în urnă, una cu rug-crematoriu, trei neprecizate încă (fiind în curs de săpare) şi opt cu rug-mormînt; o movilă cenotaf; o movilă cu ritul neprecizat încă (în curs de săpare). După cum se vede din această statistică provizorie, incineraţia devine în epoca elenistică ritul exclusiv la Histria. Tipul cel mai frecvent de mormînt este acel al rugului-mormînt. Spre deosebire însă de etapa precedentă arhaică-clasică, cînd mormîntul cu ardere pe loc era reprezentat de rugul la suprafaţă, în această etapă apare tipul de rug cu alveolă centrală. În săpătură resturile unui asemenea rug se prezintă sub forma unei albieri, de obicei de formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite sau a unui oval de 1,50—1,80 m lungime şi 0,50—0,60 m lăţime şi o profunzime de 0,15—0,30 m. Pereţii alveolei sînt puternic arşi împreună cu o mică porţiune din terenul dimprejur. În interiorul albierii se găsesc resturile arderii, cenuşă, oase calcinate, cărbune, ofrande etc. Acest tip de rug apare în necropola de la Histria în sec. IV î.e.n. şi durează în tot cursul perioadei elenistice şi romane. Originea sa este fără îndoială grecească. Spre deosebire de movilele etapei precedente — cel puţin în săpăturile efectuate pînă acum — lipseşte o diferenţiere sensibilă a diverselor grupe de ofrande; se remarcă o împrăştiere a lor, ofrandele ocupînd nu numai zona arsă, ci şi întreaga suprafaţă pe care s-a construit tumulul. Diferenţierea ofrandelor apar numai la o singură movilă din sec. III î.e.n. Asupra inventarelor nu ne vom opri, deoarece în acest articol am preferat să punem accentul pe unele probleme de caracter general. Ne mulţumim a semnala că inventarele descoperite în movilele acestei etape sînt sărace; ceramica este exclusiv grecească, iar obiectele de metal rare.

Ultima etapă din istoria necropolei tumulare histriene (sec. I — II e.n.) cuprinde opt movile, săpate, care se grupează atît la periferia de nord-vest a cimitirului situat dincolo de lacuri, cît şi în imediata vecinătate a Cetăţii. Din punct de vedere constructiv se remarcă faptul că o bună parte dintre aceşti tumuli sînt de dimensiuni mari (tumulii cei mai înalţi, săpaţi pînă acum la Histria, sînt romani) şi ating, uneori depăşind, 6 m. Construcţia este fie aceea tradiţional grecească, după sistemul mai

multor mantale care se acoperă una pe alta, fie de tip „olbian"[1]. Acest al doilea tip constructiv a putut fi studiat cu amănunţime la doi tumuli din necropola histriană (nr. XVI şi XXIV)[2]. El apare dintr-o dată la Histria în această etapă, ca şi în restul Dobrogei de altfel[3]. Ca ritual funerar situaţia movilelor romane este următoarea: patru movile cu incineraţia pe locul înmormîntării, o movilă cu resturile incineraţiei depuse pe sol, o movilă cu inhumaţie probabilă, două movile cenotaf. Tipul de mormînt-rug este aproximativ acelaşi ca şi în etapa precedentă. Există şi unele variante noi; de pildă apare rugul-mormînt cu două alveole dispuse în cruce.

Ofrandele tind din nou să se diferenţieze. Ca şi la unele particularităţi ale sistemului constructiv (reapariţia platformei centrale funerare şi a şanţului periferic), se constată o reînviere a unor vechi tradiţii din prima etapă. Se remarcă la unele movile, unde observaţiile stratigrafice au putut fi făcute pînă la capăt, că ofrandele se împart din nou în două grupe: grupa centrală şi aceea periferică. Există şi indicii asupra prezenţei celei de a treia ofrande. Se remarcă însă ca un element nou apariţia vetrelor de ofrandă, situate în zona celei de a doua ofrande.

În sfîrşit, cîteva cuvinte despre inventar. Se compune din ceramică comună şi sticle. Metalele preţioase lipsesc, celelalte sînt rare. Monede nu au apărut pînă în prezent la acest grup de tumuli.

Aşa cum reiese din cele de mai sus, necropola tumulară durează pînă la sfîrşitul sec. II, poate pînă în primii ani ai sec. III e.n. Pînă acum nu am descoperit movile care să poată fi datate după primele invazii gotice de la mijlocul sec. III. Presupunem deci că ridicarea de tumuli a încetat o dată cu aceste evenimente dramatice din istoria vechii cetăţi pontice. Resturi de aşezare sau morminte ulterioare acestor vremi trebuie astfel integrate în alte contexte istorice, a căror desfăşurare se plasează cu mult după încheierea istoriei necropolei tumulare ca atare.



Este desigur prematur şi chiar riscant ca pornind numai de la rezultatele celor şapte campanii arheologice întreprinse pînă acum în necropola cu tumuli de la Histria, pe care am încercat să le sinte-

---

[1] Termenul nu se referă la originea acestui sistem constructiv, ci la asemănarea frapantă, pur formală de altfel, cu cunoscutele temelii „olbiene", întîlnite atît de frecvent la Olbia şi la Histria.

[2] Iată acest sistem de construcţie: pe suprafaţa destinată ridicării movilei (sistemul pare să fi fost folosit numai la construirea marilor movile) au fost aşezate în primul rînd o serie de grămezi, alcătuite din straturi alternative de pămînt brun şi de lut galben; aspectul în secţiune al acestor grămezi, a căror înălţime atinge 1 m, era apropiat de acela al cunoscutelor fundaţii „olbiene". Grămezi de pămînt erau depuse în cerc, aproximativ la periferia suprafeţei pe care urma s-o ocupe tumulul. Ele erau un fel de movile mici, funcţia şi structura lor era diferită: ele nu adăposteau morminte, ci trebuiau să servească la susţinerea masei de pămînt a movilei mari. După ce aceste grămezi de pămînt au fost înălţate, s-a umplut craterul creat între ele, azvîrlindu-se în continuare straturi alternative de pămînt şi lut, înglobînd toate movilele de susţinere în acelaşi corp şi constituind astfel masa bine consolidată a marelui kurgan.

[3] De pildă în necropolele de la Callatis (Mangalia) şi Noviodunum, ca şi la Olbia şi în Tracia.

tizăm mai sus, să stabilim caracteristicile principale, distinctive — am zice — ale acestei necropole. Metoda însăşi de cercetare aplicată aici nu prevedea pentru această etapă de prospecţiuni, mai mult decît obţinerea unor puncte de perspectivă, a unor baze de plecare pentru explorări viitoare. Totuşi putem încerca să schiţăm cîteva linii caracteristice. Dintre elementele care trebuie luate în seamă sînt şi următoarele:

— orientarea topografică spre Cetate;

— predominarea incineraţiei în prima etapă şi mai ales în a doua şi a treia, în forma arderii pe locul înmormîntării;

— continuitatea formelor rituale;

— caracterul modest, chiar sărac, al tumulilor din epoca elenistică şi romană, reieşind din lipsa unor construcţii interioare (camere funerare, morminte de piatră cu dromos etc.) şi din componenţa inventarelor.

Aceste elemente urmează să fie confirmate şi îmbogăţite de cercetările viitoare, căci, ca în orice studiu de acest gen, bazat pe metode statistice, valoarea rezultatelor obţinute depinde direct de numărul cazurilor examinate. De aceea nu este momentul încă de a discuta pe larg punctele scoase în relief mai sus, deşi ele promit încă de pe acum a fi deosebit de utile pentru cine studiază istoria oraşului Histria.

Ne vom mărgini să discutăm pe scurt numai una din problemele de caracter istoric pe care aceste rezultate le pun şi care are un caracter de urgenţă pentru corecta orientare a cercetărilor noastre şi anume problema apartenenţei etnice a marelui cimitir tumular. Această problemă a preocupat în permanenţă colectivul şantierului. Examinînd întreaga necropolă, cu intenţia expresă de generalizare şi de sistematizare a descoperirilor, credem că discuţia ar cîştiga în amploare şi adîncime. Punctele de plecare ale unei eventuale cercetări sînt următoarele:

1. se constată numeroase analogii de rit şi de sisteme constructive cu necropolele din bazinul pontic şi cu cele din Asia Mică şi chiar din Grecia.

2. există un grup unitar de tumuli de caracter getic, care este în acelaşi timp şi cel mai vechi grup tumular.

3. elemente răzleţe trace apar în unele morminte plane din epoca elenistică tîrzie.

Partea cea mai delicată a examinării problemei caracterului etnic şi apartenenţei necropolei Histriei este selectarea elementelor tipice greceşti, de cele negreceşti şi cîntărirea valorii lor. În această ordine de idei trebuie subliniat, de pildă, faptul că provenienţa obiectelor din inventarele funerare nu poate constitui prin ea însăşi un criteriu distinctiv demn de a fi luat în consideraţie. Astfel caracterul exclusiv grecesc al obiectelor sau prezenţa unor piese de fabricaţie tracică sau scită nu ne pot determina atribuirea mormintelor, cu asemenea inventare, grecilor, respectiv tracilor, sciţilor. Calea pe care ne-am angajat este aceea a examinării multilaterale a situaţiilor descoperite în săpătură acordînd prioritate caracteristicilor rituale, cele mai conservatoare.

Dintre elementele funerare care pot fi de origine greacă trebuie citat în primul rînd tumulul însuşi. După cum este bine cunoscut, acest tip de mormînt monumental de origine frigiană, dacă nu chiar mice-

niană în Egeea, a fost preluat de grecii de pe coastele Anatoliei. Astfel marile orașe micro-asiatice Milet, Smyrna, Pergamon, Larissa pe Hermos, Cyzic aveau necropole de kurgane. Obiceiul a fost preluat și de coloniile ioniene din Marea Neagră. Creșterea atît de mare a necropolelor cu tumuli în jurul orașelor pontice, depășind cu mult în amploare pe cele din metropolele asiatice, nu poate fi explicată însă numai ca o dezvoltare la scară mare a tradiției micro-asiatice. Aceasta cu atît mai mult cu cît se constată că unele colonii ioniene stabilite în alte regiuni decît Pontul Euxin nu au păstrat tradiția mormintelor tumulare. În schimb în jurul Mării Negre acest obicei a întîlnit o veche tradiție indigenă, care a constituit un teren propice continuării și dezvoltării lui. În acest sens este semnificativ faptul că primii tumuli nu apar nicăieri la cetățile pontice imediat după întemeierea lor, ci cel puțin la un interval de un secol. Mai semnificativ decît atît este că unele necropole, chiar din prima etapă de existență a lor, au un caracter mixt : în cuprinsul aceleiași zone funerare tumuli grecești, identificați ca atare, se învecinează cu tumuli ai populațiilor locale (Nymphaeum).

Aportul populațiilor autohtone se recunoaște și în orientarea pe care o imprimă unor anumite necropole către un anumit tip de ritual. De pildă necropolele orașelor din nordul Mării Negre vădesc puternic influența ritului inhumației și a construcției funerare obișnuite populațiilor scitice cu care se învecinează. În schimb cele de pe litoralul vestic, Histria de pildă, au adoptat incinerația, pe care o practicau și tracii indigeni.

Acesta este unghiul din care considerăm necesară să fie examinată și necropola de la Histria. Fără îndoială că ea aparține orașului grecesc și că o parte dintre histrieni se înmormîntau aici. Coloratura ei specifică, contururile ei distinctive față de alte necropole pontice, i-au dat-o însă populațiile locale, respectiv geții, din preajma ei. În felul acesta își găsește o explicație și prezența de movile getice din prima etapă. Mai mult decît atît, persistența ritului de incinerație, sub forma arderii pe locul înmormîntării, care constituie poate principala trăsătură a ritului funerar histrian, deși grec de origine, își justifică larga sa prezență și evoluția prin existența unui asemenea ritual atît la tracii din sudul Dunării cît și la cei din nord.

PETRE ALEXANDRESCU

ИССЛЕДОВАНИЕ КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА В ХИСТРИИ

РЕЗЮМЕ

Курганный могильник в Хистрии занимает площадь в несколько кв. километров по обе стороны от озер Синое и Хистрия. Систематические археологические раскопки начались в 1955 г. До 1961 г. продолжался первый этап разведки (отдельные раскопки на всей территории могильника) с целью получения общей картины. На втором этапе будут

подробно и широко изучены некоторые вопросы, возникшие в ходе работ первого этапа. До сих пор проводились исследования с целью установления горизонтальной стратиграфии, в результате которых добыты сведения о фазах использования могильника и о северо-западных границах его территории. Установлена следующая периодизация могильника: *Первый этап* — вторая половина VI в. до н.э. — первая половина IV в. до н.э.; раскопано 12 курганов, из числа которых в пяти трупосожжение совершалось на погребальных кострищах, в одном кости были положены в простой яме, три были с трупоположением и два кенотафа. Жертвоприношения разделяются на три группы: одни клались в погребение, другие — около погребения, третьи приносились уже после возведения кургана; на этом этапе есть группа курганов гетских вождей, характеризующихся трупосожжением на месте и жертвоприношениями людей и коней. *Второй этап*: вторая половина IV в. до н.з. — I в. до н.з.; раскопано 15 курганов, из числа которых в восьми трупосожжение совершалось на погребальном кострище, в одном кости были положены в урну, один с трупосожжением на кострище-крематории, три с трупосожжением, осуществленным по еще не выясненому обряду, один с пустым погребением (кенотаф), один с невыясненным обрядом. Дифференциация групп жертвоприношений отсутствует. *Третий этап*: I в. н.з. — первая половина III в. н. з.; раскопано восемь курганов, из числа которых в четырех трупосожжение совершалось на месте погребения, в одном останки сжигали непосредственно на земле, в одном было трупоположение, в двух — кенотафы. Здесь снова наблюдается группировка жертвоприношений.

Следующие основные признаки характеризуют курганный могильник в Хистрии:

— Принадлежность могильника Хистрии.

— Наличие курганов, погребение в которых совершалось по местному погребальному обряду.

— Преобладание обряда трупосожжения на месте погребения.

— Непрерывное бытование ритуальных обрядов архаической эпохи вплоть до римской.

— Скромный характер погребений эллинистическо-римской эпохи (отсутствие монументальных внутренних сооружений, скудная погребальная утварь).

RECHERCHES DANS LA NÉCROPOLE TUMULAIRE D'HISTRIA

RÉSUMÉ

La nécropole tumulaire d'Histria occupe une surface de plusieurs km². Elle s'étend de part et d'autre des lacs de Sinoé et d'Histria. Les fouilles archéologiques systématiques ont commencé en 1955. On a effectué jusqu'au 1961 une première étape de reconnaissances (sondages

à travers tout le cimetière) destinées à donner une vue d'ensemble de la situation. Une seconde étape de recherches y fera suite, durant laquelle on se livrera à une étude exhaustive de certains problèmes soulevés par la première. Les recherches faites jusqu'ici ont eu en vue de déterminer une stratigraphie horizontale et ont livré des données concernant les phases d'utilisation de la nécropole et ses limites territoriales vers le nord-est. On a déterminé les périodes de la nécropole. Les voici : *Première étape* : seconde moitié du VI^e^ siècle avant notre ère — première moitié du IV^e^ siècle avant notre ère. Douze tumulus ont été fouillés, dont cinq à incinération sur des bûchers-tombes ; une incinération suivie de la mise des ossements dans une simple fosse, trois inhumations et deux cénotaphes. Les offrandes se divisent d'après leur position en trois groupes : dans la tombe, à côté de la tombe et dans une fosse pratiquée après l'érection du tumulus ; il existe pendant cette étape un groupe de tumulus appartenant à des chefs gètes, caractérisés par l'incinération sur place et des sacrifices d'êtres humains et de chevaux. *Deuxième étape* : seconde moitié du IV^e^ siècle avant notre ère — I^er^ siècle avant notre ère. Quinze tumulus fouillés, dont huit à incinération sur bûcher-tombe ; une incinération à urne ; un tumulus à incinération sur bûcher-crématoire ; trois à incinérations à rituel non précisé ; un cénotaphe ; un à rituel non précisé. Une différenciation des groupes d'offrandes fait défaut. *Troisième étape* : I^er^ siècle de notre ère — première moitié du III^e^ siècle de notre ère. Huit tumulus fouillés, dont quatre à incinération sur l'emplacement même de la tombe ; un où les restes de la crémation étaient déposé à même le sol ; un à inhumation ; deux cénotaphes. La différenciation des offrandes en trois groupes réapparaît.

Les caractéristiques principales de la nécropole tumulaire d'Histria sont les suivantes :

— elle desservait Histria ;

— la présence de certains tumulus à rituel funéraire indigène ;

— l'incinération sous la forme de la crémation sur l'emplacement même de la tombe est prédominante ;

— les formes rituelles de l'époque archaïque se continuent jusqu'à l'époque romaine ;

— les sépultures de l'époque hellénistique et romaine ont un caractère modeste (absence de constructions intérieures monumentales, pauvreté du mobilier funéraire).

DESPRE ORGANIZAREA MILITARĂ A HISTRIEI ÎN EPOCA PREROMANĂ

Pînă nu demult, știrile privind organizarea militară a Histriei în perioada preromană erau ca și inexistente [1]. Fără îndoială, informații despre războaie mai mult sau mai puțin însemnate în care cetatea s-a găsit implicată, sau despre asedii cărora a trebuit să le facă față de-a lungul unei istorii frămîntate, nu lipseau cu totul [2]. Ceea ce nu știam erau metodele de care se va fi slujit pentru a ieși din primejdii, mijloacele cu ajutorul cărora — în lipsa unui potențial militar care oricum nu putea fi considerabil — a izbutit să-și păstreze timp de mai multe veacuri o independență cel puțin formală.

În această ordine de idei, nu poate fi trecută cu vederea așezarea geografică favorabilă, care chiar dacă nu făcea din Histria o cetate inexpugnabilă, era totuși de natură să-i ușureze apărarea. Așezată pe extremitatea unui promontoriu devenit mai tîrziu o insulă prin ruperea istmului care-l lega de continent, apărată din trei părți de apa unui golf pe care ivirea unui cordon aluvional, către sfîrșitul epocii elenistice, avea să-l despartă de mare, transformîndu-l în lagună, Histria s-a bucurat vreme îndelungată de privilegiul de a nu fi vulnerabilă decît dinspre vest, ceea ce înseamnă că timp de mai multe veacuri cetatea s-a putut mulțumi cu un simplu zid de apărare, care, tăind istmul aproximativ de la nord la sud, la o distanță de acropolă care a variat cu împrejurările istorice, îi asigura securitatea împotriva atacurilor pornite din interiorul Dobrogei.

---

[1] Vezi cele scrise în această ordine de idei de T. V Blavatskaia, *Западнопонтийские города в VII-I в.д.н.э.*, Moscova, 1952, p. 194.

[2] Istoria coloniilor grecești de pe litoralul romîn al Marii Negre, de la origini pînă în epoca bizantină, a fost schițată de R. Vulpe în lucrarea sa *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938. Pentru istoria Histriei, în special, cf. B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien* (*Die antike Münzen Nord-Griechenlands*, I, 1) Berlin, 1898, p. 139—158 și Em. Condurachi, în *Histria*, I, 1954, p. 9—62.

Faptele abia amintite au fost stabilite cu ajutorul cercetărilor arheologice din ultimii ani [1]. În aceste condiţii, nu credem util să ne oprim asupra cunoscutei afirmaţii a lui Patsch, care, interpretînd un pasaj din decretul în cinstea lui Aristagoras fiul lui Apaturios (ἀτειχίστου τῆς πόλεως ὑπαρχούσης[2]), nu şovăia a trage încheierea că, „la 500 de ani după întemeiere, Histria era încă lipsită de ziduri" [3]. În loc să reiau examenul unei ipoteze a cărei zădărnicie am dovedit-o altădată [4] şi care astăzi nu mai e împărtăşită de nimeni [5], găsesc preferabil să-mi îndrept atenţia spre decretul fragmentar (acum dispărut) în care, încă din 1916, Pârvan credea a fi descoperit o aluzie la „... unii conducători de oaste ai Histriei care au binemeritat de la patrie, — poate cu prilejul unor lupte împotriva celţilor, care tocmai în acest timp, pe la sfîrşitul secolului al III-lea, făceau incursiuni şi prădăciuni în tot ţinutul nord-vestic şi vestic al Mării Negre, pînă la Olbia, de unde avem inscripţia de laudă a lui Protogenes" [6].

În originalul grec, „conducătorii de oşti" de care se vorbeşte sînt numiţi ἡγεμόνες, astfel încît (făcînd abstracţie de presupunerile cu privire la împrejurările care le vor fi adus lauda concetăţenilor) nu se vede ce obiecţie s-ar putea aduce împotriva traducerii termenului, propusă de Pârvan. În schimb, se poate face observaţia că locul din text unde sînt pomeniţi *hegemonii* exclude posibilitatea ca aceştia să fi fost beneficiarii decretului, cu alte cuvinte că faptele lor ostăşeşti să le fi meritat această recompensă. Într-adevăr, — lucru la care editorul nu pare să fi luat seama, — fragmentul face parte din ultimele rînduri ale dispozitivului, unde numele titularilor nu figurează nicicînd şi unde se citesc în mod obişnuit deciziile privitoare la gravarea şi expunerea textului adoptat de Adunare. Era de ajuns să se înţeleagă această particularitate pentru ca fragmentul să nu mai prezinte dificultăţi, ceea ce mi-a şi permis să încerc o întregire confirmată mai tîrziu de descoperirea cîtorva alte documente similare : [ἀναγράψαι δὲ τόδε τὸ] ψήφισμα [εἰς στήλην τοὺς] ἡγεμόνας [καὶ ἀναθεῖναι] ἐν τῶι Σαμο[θρακίωι] („decretul să fie săpat pe o stelă prin grija *hegemonilor* şi aşezat în templul zeilor din Samothrake") [7].

În toate cazurile pe care le am în vedere, *hegemonii* se înfăţişează ca demnitari a căror funcţie n-are nimic militar, ceea ce poate însemna fie că la Histria termenul a indicat — ca la Chalkis — o magistratură civilă

[1] O privire de ansamblu asupra lucrărilor efectuate la Histria începînd din 1949, din iniţiativa şi sub auspiciile Academiei R.P.R., încearcă D. M. Pippidi, în *BCH*, LXXXII, 1958 (I), p. 335—350.

[2] Gr. Tocilescu, *AEM*, VI, 1882, p. 36, nr. 78 (= Syll.[3], 708), r. 7—8.

[3] *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V. Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas. 1. Teil: Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, în *SB Wien*, CCXIV, 1932, p. 25 : „auffallend ist, dass Istros erst damals, nach fünfhundertjährigem Bestande, eine Stadtmauer erhielt ... Es wird sich also bis dahin auf eine andere Weise für geschützt gehalten haben".

[4] *SCIV*, IV, 1953, p. 492 = *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin, 1962, p. 16—17.

[5] Cf. F. G. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften*, I (Heidelberg, 1959), p. 261.

[6] *Histria*, IV, *ARMSI*, XXXVIII, 1916, p. 544—545.

[7] *Histria*, I, p. 496—497. Cf. *ibidem*, p. 494, nr. 3, r. 1—3, şi *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 308, r. 27—30.

cu rosturi vag definite [1], fie o demnitate cu adevărat militară ai cărei titulari, în afara atribuţiilor lor obişnuite, mai aveau şi sarcina de a supraveghea săparea în piatră şi expunerea decretelor Adunării [2].

O împrejurare ce nu contribuie nici ea la lămurirea problemei e aceea că, în timp ce în alte locuri *hegemonii* sînt uneori comandanţi de mercenari angajaţi în vederea unei anume operaţiuni [3], alteori comandanţi ai unei miliţii cetăţeneşti recrutate în ceasuri de primejdie [4], la Histria ne găsim fără îndoială înaintea unui colegiu de magistraţi ordinari ale căror ocupaţii — departe de a fi limitate la un singur moment — sînt pomenite în documentele epigrafice timp de două secole cu regularitate [5].

În starea prezentă a documentării, mai mult nu credem că s-ar putea spune. De aceea, aşteptînd descoperirile în măsură să lămurească definitiv acest aspect al constituţiei Histriei în epoca elenistică, trecem la examenul celor cîteva texte în chip neîndoios referitoare la organizarea militară a cetăţii, în ciuda faptului că şi în aceste cazuri semnificaţia informaţiilor e departe de a fi generală.

Ca început, amintim decretul din Apollonia Pontică de curînd descoperit la Histria, din care — în legătură cu un război pornit de mesambrieni împotriva apolloniaţilor — aflăm că histrienii au trimis în ajutorul acestora din urmă un număr de corăbii de război: ἐξαπέστειλαν πλοῖά τε μακρ[ὰ] καὶ στρατιώτας τοὺς βοηθήσοντας ἡμῖν, τάξαντες ἐπὶ τούτων ναύαρχον αὐτοκράτωρα [Ἡ]γησαγόραν Μονίμου [6].

Acest decret e din secolul al II-lea şi, cum credem a o fi dovedit cu alt prilej [7], una din trăsăturile lui cele mai interesante e de a dovedi că între cele două colonii milesiene de pe coasta de apus a Mării Negre au existat în perioada dintre moartea lui Lysimach şi domnia lui Mithridates nu numai vagi legături de prietenie, dar şi un tratat de ajutor reciproc pe temeiul căruia, de două ori în cursul unui veac, cetatea de la gurile Dunării a dat ajutor aliatei sale de pe coasta tracă. Particularităţile primului război la care facem aluzie nu ne sînt cunoscute decît în chip cu totul nesatisfăcător. Se poate totuşi afirma că şi în această împrejurare histrienii acţionau în virtutea tratatului ce-i lega de apolloniaţi şi că, la cererea acestora, le-au trimis ca sprijin o escadră comandată de Callicrates, fiul lui Callicrates.

Dedicaţia care ne-a păstrat amintirea expediţiei nu ne permite să apreciem importanţa efectivelor comandate de acest împuternicit, nici amploarea operaţiilor întreprinse. Abia de se poate presupune că războiul

---

[1] *Syll.*[3], 898, r. 1.

[2] *OGI*, 81, r. 23 (Oropos); 248, r. 58 (Pergamon); Cf. E. Bikerman, *Institutions des Séleucides*, Paris, 1938, p. 158.

[3] V. Ehrenberg, *Der Staat der Griechen. II. Der hellenistische Staat*, Leipzig, 1958, p. 69.

[4] Cf. importantul decret din Tomis folosit mai departe, p. 332, n. 1.

[5] Vezi textele citate mai sus, p. 328 şi n. 7, cu observaţiile noastre, *Epigraphische Beiträge*, p. 37–40.

[6] D. M. Pippidi şi Em. Popescu, *Les relations d'Istros et d'Apollonie du Pont à l'époque hellénistique*, *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 241, nr. 4, r. 8–11.

[7] *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 238–240; *Nouvelles Études d'Histoire publiées à l'occasion du XI*[e] *Congrès des Sciences Historiques*, Bucarest, 1960, p. 49–52.

purtat alături de apolloniaţi a fost pînă la urmă încununat de succes, ţinînd seamă de faptul că relieful consacrat de Callicrates înfăţişează pe Dioscuri şi că, în cuprinsul inscripţiei, Gemenii divini sînt slăviţi în ipostaza de „mîntuitori" (σωτῆρες)[1].

Trebuie să regretăm împrejurarea că dedicaţia nu cuprinde alte informaţii asupra activităţii desfăşurate de Callicrates în fruntea corpului expediţionar, ori asupra gradului deţinut de el în ierarhia militară a Histriei. Din acest punct de vedere, decretul din Apollonia e mai explicit şi, fără a reveni asupra unor particularităţi examinate altădată în amănunt [2], amintesc că numele comandantului escadrei trimise să lupte împotriva mesambrienilor — Ἡγησαγόρας Μονίμου — figurează în documente însoţit de gradul personajului, care e acela de „amiral cu depline puteri" (ναύαρχος αὐτοκράτωρ).

Titlul apare aci pentru întîia oară într-o inscripţie privitoare la istoria Histriei. Aşa fiind, şi în ciuda faptului că înţelesul pe care trebuie să i-l atribuim e limpede [3], avem dreptul să ne întrebăm care era realitatea istorică pe care o exprimă, cu alte cuvinte dacă în Histria epocii elenistice funcţia de şef de escadră era permanentă sau excepţională şi, în al doilea rînd, dacă un ναύαρχος era prin natura atribuţiilor sale αὐτοκράτωρ, sau dacă deplinele puteri îi erau conferite numai în timp de război şi numai cînd teatrul de operaţii al flotei se găsea la o mare distanţă de bază? În lipsa unor ştiri precise privitoare la această problemă, ni se pare firesc să presupunem că Histria trebuie să fi dispus din totdeauna de un număr oarecare de corăbii „lungi" (νῆες μακραί), termen prin care — în lipsă de o determinare mai precisă — trebuie să înţelegem corăbii de luptă. Această forţă navală avînd nevoie să fie comandată, e firesc să presupunem că trebuie să fi stat sub ordinele unuia sau mai multor ναύαρχοι (cu toate că nu-i uşor de spus dacă, în condiţii normale, funcţia era sau nu colegială). Cît priveşte deplinele puteri, ţinînd seamă de spiritul public al cetăţilor greceşti guvernate democratic, aş înclina că cred că nu erau conferite decît cu titlu excepţional, în împrejurări de o gravitate deosebită şi pentru o durată limitată [4].

---

[1] V. Pârvan, *AA*, 1915, col. 270 = *Histria*, IV, p. 546, nr. 6, reeditat şi comentat de D. M. Pippidi şi Em. Popescu, *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 236, 238 şi urm.

[2] Vezi memoriul indicat mai sus, n. 1, de completat cu observaţiile făcute pe marginea lui de J. şi L. Robert, *RÉG*, LXXIV, 1961, p. 187–201.

[3] Strack în *RE*, XVI, col. 1889–1896, care nu uită să semnaleze imprecizia tradiţiei, în special pentru perioada care ne interesează.

[4] Cu privire la dedicaţia deliană în cinstea unui demnitar al lui Ptolemaios VIII, care poartă titlul de ναύαρχος καὶ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ καὶ ὑπέρτατος ... τῶν κατὰ Κύπρον, s-a făcut observaţia întemeiată că o asemenea concentrare de puteri „a putut părea necesară într-un ţinut depărtat şi expus primejdiilor, unde căpeteniile de oaste aveau de luat hotărîri fără a putea întotdeauna raporta regelui" (F. Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos*, Paris, 1922, p. 177. Asupra aceluiaşi text, vezi consideraţiile lui M. Holleaux, ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΥΠΑΤΟΣ. *Étude sur la traduction en grec du titre consulaire*, Paris, 1918, p. 127–128, şi, mai de curînd, H. Bengtson, *Die Strategie in der hellenistischen Zeit*, III, München, 1952, p. 151–152). De bună seamă, singurele comandamente extraordinare cunoscute pînă în prezent în istoria Histriei sînt de explicat prin împrejurări de aceeaşi natură. Pentru situaţia din Tomis, vezi decretul citat mai departe, p. 332, n. 1.

Asemenea situații trebuie să se fi prezentat nu o dată în istoria zbuciumată a cetății de pe țărmul lacului Sinoe. De aceea n-avem temei să fim surprinși citind (într-un document abia editat, dar a cărui publicare era așteptată de treizeci de ani, decretul în cinstea lui Agathocles fiul lui Antiphilos [1]) că, într-o împrejurare grea pentru cetate, către începutul secolului al II-lea î.e.n., cînd tracii, călcînd acordurile încheiate, amenințau cu pustiirea holdelor și a întregului teritoriu rural, titularul decretului a primit de la concetățenii săi însărcinarea de στρατηγὸς ἐπὶ τῆς χώρας αὐτοκράτωρ[2].

Că această funcție trebuie să fi fost de cea mai mare importanță, se poate înțelege fie și numai din titlu. Dar împrejurările în care Agathocles urma să-și îndeplinească misiunea arată și ele că, învestindu-l cu acest înalt comandament, histrienii erau hotărîți să-și încredințeze soarta unui om a cărui destoinicie le era cunoscută și de la care-și așteptau mîntuirea. Limpede, oricum, e faptul că Agathocles nu exercită o magistratură ordinară, ci e ales cu titlu personal de poporul histrian întreg: αἱρεθεὶς ὑπὸ τοῦ [δήμ]ου. Tot așa, că n-are la dispoziție efective recrutate în condiții normale, ci e pus în situația de a-și constitui singur o trupă de cetățeni-voluntari.

Cu neînsemnate diferențe, e ceea ce se întîmplă cu Diophantos, fiul lui Asclepiodoros, care, în Chersonesul amenințat de sciți [3], procedează în mai multe rînduri la recrutări în vederea cutărei sau cutărei acțiuni ofensive: παραλαβὼν τοὺς ἐν ἀκμᾶι τῶν πολιτᾶν; sau: ἀναλαβὼν... τῶν πολιτᾶν τοὺς δυνατωτάτους; sau iarăși: παραλαβὼν δὲ καὶ τῶν πολιτᾶν ἐπιλέκτους ἐν πληρώμασι τρισί[4]. În toate aceste cazuri, dacă înțelegem bine textul care ne-a păstrat amănuntele citate, trimisul lui Mithridate își alege singur tovarășii de arme, cu alte cuvinte procedează la înrolări obligatorii. Tehnica operației ne e dezvăluită de un document din Tomis, unde, în împrejurări ce amintesc în multe privințe situația din Chersonesos, vedem Adunarea poporului adoptînd măsuri asemănătoare: „Sfatul și Poporul să găsească nimerit a alege din întreg corpul cetățenesc doi conducători, care să înroleze patruzeci de bărbați în putere, cu misiunea de a păzi porțile ziua și noaptea și de a patrula în cuprinsul orașului pînă ce — ajuns într-o situație mai bună și scăpat de primejdiile ce-l amenință — norodul va putea aduce zeilor mulțumirea cuvenită" (δεδόχθαι τῆ[ι] βουλῆι καὶ τῶι δήμωι ἑλέσθαι ἡγεμόνας ἐκ πάντων τῶν πολ[ε]ιτῶν ἤδη δύο, οἵτινες καταγράψουσιν ἄνδρ[α]ς ἐπιλέκτους τεσσαράκοντα τοὺς ἐφημερεύσοντας ἐπὶ τῶν πυλῶν καὶ παρακοιτήσοντας τὰς νύκτας κ[αὶ] ἐφοδεύσοντας τὴν πόλιν. ἕως

---

[1] *Revue des Études roumaines*, V–VI, 1960, p. 180–217. Cf. L. Robert, *Rev. Phil.*, XXXIII, 1959, p. 179; J. și L. Robert, *RÉG*, LXXIV, 1961, p. 201, nr. 420.

[2] R. 41–42. Asupra acestui titlu, în epoca elenistică, există o întreagă literatură, citată în parte de J. și L. Robert, *RÉG*, LXXIV, 1961, p. 194. Disertația lui M. Scheele, *Strategos Autokrator*, Leipzig, 1932, nu mi-a fost accesibilă. Cf. totuși H. Bengtson, *Die Strategie in der hellenistischen Zeit*, I, München, 1937, p. 6 și urm., 233.

[3] Despre campaniile lui Diophantos în Crimeia, vezi încă Th. Reinach, *Mithridate Eupator, roi de Pont*, Paris, 1890, p. 66 și urm.; dintre contribuțiile mai noi, în special S. Jebelev, *RÉG*, XLIX, 1936, p. 17–37.

[4] *IPE*, I², 352 (= *Syll.*³, 709), rîndurile 12, 19, 39–40.

ἂν εἰς βελτίονα κατάστασιν παραγενηθεὶς ὁ δῆμος καὶ διαφυγὼν τοὺς περ[ι]εστῶτας κινδύνους ἀποδῷ τὰς ἀξίας χάριτας τοῖ[ς] θεοῖς [1]).

Ceea ce, în acest caz special, subliniază gravitatea situației și amploarea puterilor conferite de tomitani celor doi ἡγεμόνες e latitudinea lăsată acestora de a obliga pe cetățeni să se înroleze aplicîndu-le pedepse pecuniare. Mai mult, liberi să-și aleagă după bunul lor plac mijloacele de a încasa amenzile pe care le vor fi pronunțat, cei doi conducători militari puteau fi siguri de a se sustrage pînă la urmă oricărei urmăriri intentate pentru orice act săvîrșit în exercițiul funcțiunilor lor [2].

În schimb, la Histria, dacă puterile conferite lui Agathocles par să fi fost foarte întinse pentru tot ce privește conducerea operațiilor militare, de o recrutare obligatorie nu se vorbește în pasajul din decret la care am făcut aluzie, unde se menționează numai *voluntari* recrutați din rîndurile cetățenilor sau ale „barbarilor" refugiați în cetate: λαβὼν τ[ῶν τε π]ολιτῶν ἐ[θελ]οντὰς στρατιώτας καὶ τῶν συμφευγόν[των β]αρβάρων ε[ἰς τὴν] πόλιν [3].

Ultimul amănunt merită să ne rețină atenția prin lumina interesantă pe care o aruncă asupra legăturilor dintre greci — proprietari nominali ai unei χώρα al cărei proces de formare l-am studiat cu alt prilej [4] — și locuitorii traci ai acesteia, a căror condiție trebuie să se fi asemănat în multe privințe cu a băștinașilor — πελάται din regatul Bosporan, ori cu a așa-zișilor λαοί și πάροικοι din Asia Mică elenistică [5]. Pînă și particularitatea „barbarilor" căutînd scăpare printre greci de teama altor „barbari" (de același sînge cu ei sau de neam străin) se întîlnește la Olbia, între alte exemple, în zilele lui Protogenes, cînd, sub amenințarea unei invazii a celților, thisamații, sciții și saudarații înspăimîntați de cruzimea atacatorilor tînjeau — ni se spune — după adăpostul zidurilor: Θισαμάτας καὶ Σκύθας καὶ Σαυδαράτας ἐπιθυμεῖν τοῦ ὀχυρώματος, δεδιότας... τὴγ τῶγ Γαλατῶν ὠμότητα [6]. Că, în această împrejurare, dorința lor n-a fost împlinită, se poate presupune, întrucît, dacă lucrul s-ar fi întîmplat, olbienii ar fi întîmpinat greutăți mari înainte de a redobîndi controlul propriei cetăți. În schimb, ceea ce citim în același text despre mixhelenii care, cu prilejul unui alt război, luptaseră împotriva vrăjmașului comun, după ce fuseseră primiți între ziduri (Μιξέλληνας, οὐκ ἐλάττους ὄντας τὸν ἀριθμὸν χιλίων καὶ πεντακοσίων, τοὺς ἐν τῶι προτέρωι πολέμωι συμμαχήσαντας ἐν τῆι πόλει [7]) amintește în multe privințe situația Histriei așa cum e descrisă în decretul de cinstire a lui Agathocles și de care ne propunem să ne ocupăm în alt loc.

---

[1] *AEM*, XIV, 1890, p. 22, nr. 50 (= *Syll.*[3], 731), rîndurile 11 și urm.

[2] ...Τοὺς δὲ αἱρεθέντας ἡγεμόνας ἐξουσίαν ἔχειν ἀναγκάζειν καὶ ζημιοῦν ἑκάστης ἡμέρας ἀργυροῖς δ[έκ]α κ]αὶ πράσσειν τοὺς ἀτακτοῦντας τρόπον ὃν ἂν δύνωντα[ι, ἀ]ζημίους ὄντας καὶ ἀνυποδίκους; (*ibidem*, rîndurile 19 și urm.).

[3] *Ibidem*, rîndurile 42—44.

[4] *Epigraphische Beiträge*..., p. 60—74, 79 și urm.

[5] Cf. *Contribuții la istoria veche a Romîniei*, București, 1958, p. 74—96; *Archeologia*, IX, 1957, p. 91—98.

[6] *IPE*, I[2], 32 B (= *Syll.*[3], 495), rîndurile 9—11.

[7] Rîndurile 17—20.

Întorcîndu-ne la problema care ne-a prilejuit această digresiune, să reținem deci că — și de va fi fost creată la o dată anterioară, ceea ce înseamnă că primul ei titular n-a putut fi Agathocles, așa cum ne-am simți înclinați să credem, judecînd după singurul document care i-a păstrat amintirea — funcția de στρατηγὸς ἐπὶ τῆς χώρας αὐτοκράτωρ n-a putut fi decît extraordinară [1]. În aceste condiții, nu poate fi vorba să vedem în ea un *grad* oricît de înalt în armata regulată a Histriei, și aceasta cu atît mai mult cu cît, judecînd după informațiile de care dispunem, neputînd întreține o armată permanentă cît de cît importantă [2], cetatea noastră pare să-și fi încredințat apărarea unei miliții cetățenești, ajutată — ori de cîte ori lucrul era cu putință — de o trupă de mercenari sau de un corp de auxiliari dintre „barbarii" sălășluiți în χώρα.

Și în această privință, decretul pe care-l folosesc ne aduce o știre prețioasă, informîndu-ne că într-un moment critic pentru Histria, cînd cete de vrăjmași amenințau să pustiască teritoriul, Agathocles, numit comandant al unei forțe de arcași, a primit misiunea de a apăra ținutul și de a asigura înmagazinarea recoltei: τῆς τε π[όλεως] οὔσης ἐν ταραχῆι καὶ πειρατευ[όντ]ων θραικῶν οὐκ [ὀλί]γων τήν [τε χ]ώραν καὶ τὴν [πόλ]ι[ν], τ[ῶ]ν δ[ὲ θ]ερῶν ὄντ[ων ὑ]πογύων καὶ τῶν πολιτῶν ἐν ἀγωνίαι καθεστώτ[ων], α[ἱρεθ]εὶς τοξάρχης καὶ λαβὼν στρατιώτας μισθοφόρους [δι]ε[φύ]λαξε τήν τε χώραν καὶ τὰ θέρη ἐποίησε τοὺς πολίτ[ας ἀ]βλαβεῖς συναγαγεῖν [3] („într-un timp cînd orașul era frămîntat de tulburări interne, iar tracii în număr mare atacau ținutul și cetatea; cînd holdele stăteau să dea în pîrg, iar cetățenii se pierdeau cu firea, (Agathocles) ales căpetenie a arcașilor și primind sub ordinele lui oșteni cu plată, a păzit cu strășnicie teritoriul și a dat putință cetățenilor să-și strîngă recolta fără vătămare").

Faptul că în aceste împrejurări pare să-și fi îndeplinit cu prisosință însărcinările, n-are să ne intereseze astăzi. În schimb, ceea ce se cade să ne rețină atenția e împrejurarea că pentru întîia oară într-un document histrian decretul vorbește lămurit de un corp de mercenari în slujba cetății, arcași la ordinele unui cetățean învestit cu gradul de τοξάρχης.

Ca să înțelegem sensul unei asemenea măsuri, trebuie să ținem seamă de faptul că în epoca elenistică viața coloniilor de pe litoralul dobrogean n-a fost nici pe departe atît de liniștită și de înfloritoare cum s-a susținut [4] și că, în special în secolele II—I î.e.n., pînă la cucerirea romană, situația lor a fost adesea precară. Cum, pe de altă parte, în fiece vreme, teritoriul oricărei cetăți era mai expus la atacuri decît cetatea

---

[1] Împrejurările conferirii acestui grad, așa cum sînt descrise în rîndurile 40 și urm. ale decretului, nu fac decît să întărească această convingere: [παραβά]ν[τ]ων δὲ τῶν Θρ[αι]κῶν τοὺς ὅ[ρκ]ους καὶ τὰς ὁμο[λογίας καὶ π]οιο[υ]μένων ἐπιδρομ[ὰς] συνεχε[ῖ]ς... διετήρησεν ἀσφαλῶς τήν τε χώρα[ν κ]αὶ τὰ κτήν]η καὶ τὰ] θέρη...

[2] E ceea ce reiese în chip neîndoios din indicațiile decretului cu privire la ajutorul militar oferit cetății de „regele" Rhemaxos: prima dată 100 de călăreți (r. 51: [ἱ]ππεῖς ἑκατόν); a doua oară, în împrejurări de o gravitate deosebită, 600: προφυλ[ακὴ]ν ἱπ[πέ]ων ἑξακοσίων (r. 55).

[3] *Ibidem*, rîndurile 8—14.

[4] Astfel Pârvan, *Dacia. An Outline of the Carpatho-Danubian Countries*, Cambridge, 1928, p. 89—90, urmat de R. Vulpe, *op. cit.*, p. 85.

însăşi, — de bine, de rău, apărată de ziduri[1] — apare evidentă necesitatea pentru ei de a-şi organiza, pe măsura mijloacelor, trupe de mercenari înarmaţi uşor, în stare să ţină piept cetelor de jefuitori.

La data decretului în cinstea lui Agathocles aceştia erau traci conduşi de Zoltes, dinast al unui ţinut situat undeva la sud de Dobrogea[2], a cărui autoritate — cît se poate judeca — nu pare să fi fost nici de lungă durată, nici deosebit de fermă. Alteori, evident, atacurile trebuie să fi fost pornite de alţi vrăjmaşi — sciţi, bastarni, sarmaţi sau geţi — singurele trăsături comune acestui soi de razii fiind lăcomia invadatorilor şi repeziciunea cu care-şi dădeau loviturile. În aceste condiţii, şi ţinînd seamă de armamentul propriu neamurilor amintite, era firesc ca mercenarii puşi să apere teritoriul Histriei să fie de cele mai multe ori arcaşi, originari din locuri unde arcul era din totdeauna preţuit: cretani, ilirieni sau sciţi [3]. La şcoala acestora din urmă, grecii înşişi trebuie să se fi deprins a mînui arma lui Apollo, cum rezultă din exemplul cutărui olbian ale cărui performanţe sînt celebrate într-o epigramă publicată cu şaizeci de ani în urmă de E. v. Stern [4], precum şi din monumentele sculpturale din cetatea de la gura Bugului, ale cărei stele funerare înfăţişează nu o dată pe defunct călare, înarmat cu arcul şi cu o mare tolbă de săgeţi [5].

Oricum ar sta însă lucrurile cu olbienii, din punctul de vedere al problemei ce ne interesează e de reţinut că, aşa cum a subliniat-o de curînd Louis Robert, „inscripţiile ne vorbesc de soldaţi arcaşi — în afara trupelor de poliţie — îndeosebi la periferia lumii greceşti, acolo unde barbari uşor înarmaţi obligau pe vecinii lor elini să adopte — pentru a-i putea combate cu folos — acelaşi armament şi aceeaşi tactică" [6]. Apare deci firesc faptul că, pentru a face faţă unor astfel de vrăjmaşi, locuitorii Histriei s-au văzut siliţi să organizeze un corp de mercenari deprinşi să mînuiască arcul, şi tot atît de firească apare şi precauţia de a pune în fruntea lor un cetăţean cu vază, priceput în treburile războiului.

---

1 Cf. textele citate mai sus, p. 332, în legătură cu Histria şi Olbia, fără a uita amănuntele oferite de Ovidiu cu privire la situaţia din Tomis în primii ani ai erei noastre.

2 În lipsa unor informaţii clare şi precise, indicaţiile din decret privitoare la atacurile lui Zoltes lasă impresia că acesta pătrunsese în Sciţia Mică venind dinspre Tracia. Cf. r. 14 şi urm., şi mai ales cele scrise în r. 25—27 în legătură cu asediul cetăţii Bizone: ἐμβ[αλόν]των αὐτῶν τὴν χ[ώρ]αν καὶ Βιζώνην μὲν πολιορκούντων τήν τε χώραν πορθο[ύν]των...

3 Despre arcaşii cretani, în general, H. van Effenterre, *La Crète et le monde hellénique de Platon à Polybe*, Paris, 1948, p. 175—177; M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, Paris, 1949, p. 280—281; despre ilirieni; Launey, *op. cit.*, p. 410—418 şi L. Robert, *Hellenica*, XI—XII, 1960, p. 272; despre sciţi, Launey, *ibidem*, p. 421—423 şi mai jos notele 4—6. Cît se poate judeca, arcul nu pare să fi fost un element caracteristic al armamentului tracilor: Stanley Casson, *Macedonia Thrace and Illyria*, Oxford, 1926, p. 166—167; Launey, *op. cit.*, p. 395—397, iar acum în urmă Chr. Danoff, *Zum Kriegswesen der alten Thraker*, în *Studii Clasice*, III, 1961, p. 39—47.

4 *JOAI*, IV, 1901, Beibl. 54 = *IPE*, I², 195; Cf. M. M. Kublanov, în *Das Altertum*, VI, 1960, p. 132.

5 L. Robert, *Hellenica*, XI—XII, 1960, p. 270, n. 3, care trimite la Kieseritzky-Watzinger, *Griechische Grabreliefs aus Südrussland*, Berlin, 1909 (mie inaccesibilă). De adăugat M. I. Maximova şi M. A. Nalivkina, în lucrarea colectivă Античные города Северного Причерноморья I, Moscova, 1955, p. 310 şi fig. 23.

6 *Hellenica*, XI—XII, 1960, p. 271.

S-ar putea spune că informațiile cuprinse în decretul pentru Agathocles epuizează datele cu privire la organizarea militară a Histriei în epoca elenistică, dacă, în legătură cu acest subiect, la textele analizate n-ar fi venit să se adauge în ultimul moment o știre suplimentară,



Fig. 1

oferită de un monument modest, descoperit nu se știe în ce împrejurări, actualmente în muzeul Histria (nr. inv. 165).

E vorba de un relief votiv de mici dimensiuni (21 × 10,5 × 7 cm), rupt sus, la stînga și mai puțin la dreapta, păstrînd pe latura inferioară vagi urme de inscripție. Ceea ce s-a păstrat din relief înfățișează un orant, la dreapta, în fața unui altar ce ocupă partea centrală a cadrului. Cît privește textul la care am făcut aluzie, puținul ce se poate descifra abia dacă ar merita osteneala unei editări, dacă — printre alte cuvinte mutilate — n-am recunoaște un termen de un interes neobișnuit, sub raportul prezentei cercetări. Judecînd după scris, fragmentul ar putea fi din secolele II—I î.e.n.

...ΕΙΔΙΟΥ ταξιαρχ[ήσας]
...ΛΙΑΚΩΙ ΔΙΟ...

Puținele indicații și examenul fotografiei reproduse mai sus sînt de natură să facă dovada că, indiferent de numele autorului dedicației (din care s-a păstrat sfîrșitul patronimicului: [Μ]ειδίου sau ceva asemănător), și indiferent de divinitatea căreia-i va fi fost oferită ofranda, caracterul monumentului nu poate fi pus la îndoială, nici calitatea celui ce l-a închinat: omul se mîndrește de a fi fost ταξίαρχος în cetatea-i de baștină, și e de crezut că inscripția trebuie să fi fost gravată cu prilejul ieșirii din această demnitate.

Sîntem astfel aduşi să presupunem că — măcar de la instaurarea regimului democratic, către jumătatea secolului V î.e.n. [1] — armata regulată a Histriei era alcătuită din atîtea τάξεις cîte triburi teritoriale număra cetatea. Aceste unităţi de infanterie, comandate de ταξίαρχοι aleşi de Adunare, constituiau nu numai elementul cel mai numeros al oştii, dar — dacă pot să mă exprim astfel — „nucleul" ei cetăţenesc: corpul în care era o cinste să slujeşti şi din care a fi exclus echivala cu pierderea drepturilor politice. Amănuntele pe care, în această ordine de idei, le citim într-o cuvîntare a lui Lysias [2], unde oratorul îşi acuză adversarul de laşitate pentru că în loc să-şi facă datoria ca *hoplit* preferase să slujească într-un corp de cavalerie, se aplică, putem fi siguri, situaţiei din orice πόλις a cărei forţă militară era constituită dintr-o pedestrime recrutată după reguli mai mult sau mai puţin asemănătoare cu cele descrise de Aristotel în *Constituţia Atenienilor* [3].

Printre coloniile de pe ţărmul de vest al Mării Negre, instituţia de care vorbim ne era pînă aci cunoscută numai la Mesambria, mulţumită unei inscripţii publicate în 1886 de Jirecek [4], de atunci în mai multe rînduri reeditată şi comentată [5]. E vorba de o dedicaţie din sec. I î.e.n., închinare Afroditei din partea colegiului de ταξίαρχοι care, judecînd după numele păstrate, pare să fi numărat şase membri. Textul necuprinzînd nici o altă informaţie, fie asupra atribuţiilor acestor magistraţi, fie asupra efectivelor de ei comandate, mi se pare riscant să se ia ca bază indicaţiile oferite de autori din epoca imperială asupra armatelor din vremea lor pentru a calcula — fie şi cu aproximaţie — numărul *hopliţilor* de care a putut dispune o cetate ca Mesambria [6]. O asemenea încercare ar fi şi mai temerară în cazul Histriei, ale cărei instituţii din epoca elenistică nu ne sînt toate cunoscute şi în cazul căreia, în ciuda ipotezelor formulate în această privinţă [7], continuăm să ignorăm nu numai numărul triburilor în care era împărţit corpul cetăţenesc, dar şi pe acel al persoanelor alcătuind principalele colegii de magistraţi. În aceste condiţii, renunţînd a scoate din textele analizate şi alte amănunte decît acelea pe care le-am expus, socot preferabil să aştept — în legătură

---

[1] *Epigraphische Beiträge*..., p. 43 şi urm.

[2] XIV 7: ἀστρατείας μὲν γὰρ δικαίως ἂν αὐτὸς ἁλῶναι, ὅτι καταλεγεὶς ὁπλίτης οὐ συνεξῆλθε μεθ'ὑμῶν..., δειλίας δέ, ὅτι δεῖν αὐτὸν μετὰ τῶν ὁπλιτῶν κινδυνεύειν ἱππεύειν εἵλετο...

[3] *Const. aten.*, LXI, 3: χειροτονοῦσι δὲ καὶ ταξιάρχους δέκα, ἕνα μὲν τῆς φυλῆς ἑκάστης; LXI, 5: χειροτονοῦσι δὲ καὶ φυλάρχους ⟨ι'⟩, ἕνα τῆς φυλῆς, τὸν ἡγησόμενον ⟨τῶν ἱππέων⟩ ὥσπερ οἱ ταξίαρχοι τῶν ὁπλιτῶν. Acestor texte din totdeauna cunoscute li se poate acum adăuga un decret descoperit în săpăturile din Agora, editat şi comentat de W. B. Dinsmoor, *Hesperia*, XXIII, 1954, p. 284, nr. 182, unde citim că taxiarchii dintr-un anumit an (271/270 î.e.n.)... ἐπεμελήθησαν δὲ καὶ τῆς φυλῆς τῆς ἑαυτοῦ ἕκαστος ἂν ὡς βέλτιστα τοῖς ὅπλοις κατασκευασμένοι εἴς τε τὰς φυλακὰς καὶ τὰς ἐφεδρείας καὶ τοὺς ἐξετασμοὺς πορεύωνται. Asupra problemei, în general, se mai pot vedea Busolt-Swoboda, *Griechische Staatskunde*, II (München, 1926), p. 891, 1128 şi Fr. Lammert, în *RE* V A, co. 75 şi 85—87.

[4] *AEM*, X, 1886, p. 175.

[5] *SGDI*, III, 3079 = G. Seure, *R A*, XVIII, 1911 (2), p. 423 = *IGB*, I, 325.

[6] Astfel Blavatskaia, *op. cit.*, p. 199 şi n. 6.

[7] D. M. Pippidi, *SCIV*, VI, 1955, p. 889—895; *Contribuţii la istoria veche a Romîniei*, p. 65—73.

cu organizarea militară, ca şi cu alte aspecte obscure ale consituţiei cetăţii de pe ţărmul lacului Sinoe — informaţiile pe care fără îndoială ni le vor aduce descoperiri epigrafice viitoare.

D. M. PIPPIDI

О ВОЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ХИСТРИИ В ДОРИМСКУЮ ЭПОХУ

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает ряд эпиграфических документов II—I вв. до н.э., содержащих сведения о военной организации Хистрии в период, предшествовавший римскому владычеству на Нижнем Дунае. Он исследует декреты, упоминающие о существовании коллегии ἡγεμόνες («Histria», IV, стр. 544, № 4; «Histria», I, стр. 494, № 3; «Dacia», N. S., V, стр. 308) в добруджской крепости; недавно найденный декрет («Dacia», N.S., III, 1959, стр. 241, № 4), где в связи с участием жителей Хистрии в войне между Месамбрией и Аполлонией говорится о «командующем флотом с неограниченными полномочиями» (ναύαρχος αὐτοκράτωρ); наконец, автор внимательно изучает декрет в честь Агафокла, сына Антифила (найденный в 1930, но опубликованный лишь в 1961 г.), из содержания которого вытекает, что вышеупомянутое лицо выполняло в трудное для города время обязанности «полномочного правителя территории» (στρατηγὸς ἐπὶ τῆς χώρας αὐτοκράτωρ) и «начальника наемных лучников» τοξάρχης.

В заключительной части работы исследуется отрывок посвящения, относящегося к II—I вв. до н.э. и составленного ταξίαρχος, который позволяет предположить, что — по крайней мере с момента установления демократического строя в середине V в. до н.э. — регулярное войско Хистрии состояло из стольких τάξεις, сколько территориальных племен насчитывал город. В колониях Западного Причерноморья коллегия таксиархов была до сих пор обоснована лишь в Месамбрии (IGB, I, 325). Хотя и поврежденный, новый эпиграфический памятник дополняет картину внутренней организации Хистрии в эллинистическую эпоху и увеличивает количество сходных черт между ее институтами и организацией Афин после реформ Клисфена (ср. Arist., Const. Athen., LXI, 3 и 5).

À PROPOS DE L'ORGANISATION MILITAIRE D'HISTRIA À L'ÉPOQUE PRÉROMAINE

RÉSUMÉ

L'auteur passe en revue un certain nombre de documents épigraphiques des IIe et Ier siècles avant notre ère dans le but de recueillir des informations concernant l'organisation militaire d'Histria pendant

la période antérieure à l'instauration de la domination romaine sur le Bas-Danube. C'est ainsi qu'il examine les décrets mentionnant l'existence dans cette cité de la Dobroudja d'un collège de ἡγεμόνες (*Histria*, IV, p. 544, **4**; *Histria*, I, p. 494, **3**; *Dacia*, N. S., V, p. 308); un décret de découverte récente (*Dacia*, N. S., III, 1959, p. 241, **4**) où, à propos de la participation des gens d'Histria à une guerre entre Mésambria et Apollonie du Pont, il est fait mention d'un « commandant de la flotte investi de pouvoirs discrétionnaires » (ναύαρχος αὐτοκράτωρ); enfin, il analyse attentivement le décret en l'honneur d'Agathoclès fils d'Antiphilos (découvert en 1930 et publié seulement en 1961), d'où il ressort que ledit personnage avait exercé à des heures difficiles pour la cité les fonctions de « commandant du territoire à pouvoirs discrétionnaires » (στρατηγὸς ἐπὶ τῆς χώρας αὐτοκράτωρ) et de « commandant des archers mercenaires » (τοξάρχης).

La partie finale du travail donne l'édition d'un fragment de dédicace datant du IIe ou du Ier siècle avant notre ère et émanant d'un ταξίαρχος, ce qui autorise l'auteur à supposer que — tout au moins depuis l'instauration du régime démocratique, vers le milieu du Ve siècle avant notre ère — l'armée régulière d'Histria était composée d'autant de τάξεις que la cité comptait de tribus territoriales. Dans les colonies de la rive occidentale de la mer Noire, le collège des taxiarques n'était attesté jusqu'ici qu'à Mésembria (*IGB*, I, 325). En dépit de son état fragmentaire, le nouveau document épigraphique vient donc compléter le tableau de l'organisation intérieure d'Histria à l'époque hellénistique et accroître le nombre des points de ressemblance que ses institutions présentent avec celles d'Athènes après les réformes de Clisthène (cf. Aristote, *Const. Athen.*, LXI, 3 et 5).

CERAMICA DIN CARIERA DE CRETĂ DE LA BASARABI (reg. Dobrogea)

În dealul de cretă de la sud de satul *Basarabi* (fost Murfatlar, r. Medgidia), s-a descoperit, după cum se știe, o mare carieră de cretă, iar în strînsă legătură și contemporane cu ea, șase bisericuțe, cîteva încăperi, galerii și morminte, cioplite în masivul alb în perioada de timp cît a funcționat cariera. Monumentele se înșiruie pe panta dealului, la diferite înălțimi, toate avînd intrările pe latura de nord și nord-vest, încotro era orientată fața dealului. Prima descoperire o constituie bisericuța B1, situată către extremitatea de est a complexului, în partea superioară a carierei și datată, cu ajutorul inscripției din dreapta intrării, în anul 6500 (=992). Urmează după aceea, imediat spre nord-vest și la un nivel mai jos, un mare masiv de cretă, de forma unui cub neregulat, cu fiecare latură de circa 9,50 m, legat de dealul de cretă din spatele lui printr-o mică fîșie, motiv pentru care a și fost denumit „masivul-peninsulă". În acest masiv sînt cioplite trei bisericuțe suprapuse (*B2*, *B3*, *B4*), o galerie de acces (*H*) și două morminte în formă de cavou. Imediat la sud de masivul-peninsulă, în spatele lui, sînt cioplite două mici încăperi comunicînd între ele (*C1*—*C2*), care într-o primă etapă au servit ca locuință, iar în a doua ca loc de înmormîntare.

Puțin mai departe, spre sud-vest, se întinde a doua parte a complexului de monumente cioplite în masivul de cretă: cinci galerii (*G1*—*G5*) și șase încăperi (*E1*—*E6*), comunicînd între ele și cu galeriile și servind, cele dintîi, ca loc de înmormîntare, iar dintre încăperi, prima (*E1*) ca încăpere de acces, a doua (*E2*) ca încăpere de locuit, alte două (*E3* și *E5*) ca paraclise funerare, iar ultimele două (*E4* și *E6*) de asemenea ca încăperi pentru locuit, transformate în a doua etapă în locașuri de înmormîntare [1].

La poalele monumentelor menționate și în jurul masivului-peninsulă, pe panta dealului, se întindea cariera de cretă, pe o lungime de

[1] I. Barnea și Virgil Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi (reg. Constanța)*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 541—566.

peste 200 m şi o lăţime de circa 40 m. În general, sistemul de exploatare era cel din carierele greco-romane în aer liber. Se creau drumuri de acces şi se alegeau suprafeţe mai mari sau mai mici din masiv, care se exploatau de sus în jos, în formă de excavaţiuni (bazine) ce atingeau adîncimea maximă de 10—15 m. Gropile rămase în urma exploatării erau umplute în cea mai mare parte sau în întregime, cu cretă sfărîmată mărunt şi cu bolovani de diferite mărimi, provenind de la exploatarea unei suprafeţe vecine, precum şi de la cioplirea monumentelor situate mai sus. Un astfel de sistem de exploatare uşura pe de o parte procesul de muncă, iar pe de alta accesul la locul de exploatare şi la monumentele cioplite în masivul de cretă. Treptat, treptat, locul stîncii de cretă exploatată l-a luat un strat gros şi compact de umplutură, peste care se călca, accesul la monumentele rupestre făcîndu-se numai pe această umplutură.

Deasupra stratului de umplutură şi pe toată grosimea lui, pînă la fund şi mai puţin în interiorul unor monumente, lucrătorii carierei au lăsat diferite vestigii, ca : unelte de fier şi gresii pentru ascuţitul acestora, două amnare pentru aprinsul focului, obiecte de diferite forme şi mărimi cioplite din bucăţi de cretă, ceramică etc. Dintre toate, cele mai numeroase sînt resturile ceramice. Ele prezintă o deosebită importanţă istorică, în primul rînd pentru datarea carierei însăşi. Pe de altă parte, ajută la o mai bună cunoaştere a unor anumite categorii ceramice din perioada feudalismului timpuriu. De aici necesitatea să ne oprim atenţia asupra ceramicii descoperite în cariera de cretă de la Basarabi, încercînd să desprindem din studiul ei unele concluzii cu caracter istoric.

Din capul locului trebuie făcută observaţia că, faţă de întinderea mare a carierei şi de volumul imens de umplutură a ei, resturile ceramice sînt foarte puţine. Explicaţia acestei situaţii trebuie văzută în faptul că numărul mare de lucrători care au activat în carieră, locuiau undeva în apropiere, nu în cuprinsul acesteia, foarte probabil nici în acea porţiune a vechii cariere distrusă înainte de 1957 de cariera de cretă din zilele noastre. Cele mai multe fragmente ceramice s-au descoperit în porţiunea albiată sub forma unei mici vîlcele, orientată nord-sud, a umpluturii carierei de la nord de masivul-peninsulă. În două locuri din această porţiune a umpluturii, către extremitatea de nord a carierei, la nivelul de acces spre bisericuţele *B3* şi *B4*, s-au descoperit două vetre de foc din lut galben lipit peste stratul gros de umplutură de cretă, aflate, se pare, în interiorul unor colibe, iar în jurul vetrelor şi deasupra lor, s-au găsit mai multe fragmente ceramice. În alte puncte, spre nord-vest şi nord-est de acelaşi masiv, unde focul fusese făcut de-a dreptul peste umplutura de cretă, şi în ultimul timp, la extremitatea de vest a carierei, unde au apărut trei vetre de lut, s-au aflat de asemenea puţine fragmente ceramice — toate provenite din vasele folosite pentru hrană în timpul lucrului. Restul fragmentelor ceramice s-au aflat răspîndite ici şi colo, pe toată întinderea şi grosimea umpluturii carierei. În însăşi umplutura carierei, mai multe fragmente ceramice s-au descoperit nu în straturile de cretă curată, ci în cele amestecate cu pămînt, reprezentînd fie un nivel de călcare în timpul lucrului, fie pămîntul şi pietrişul curăţate de deasupra cîte unei

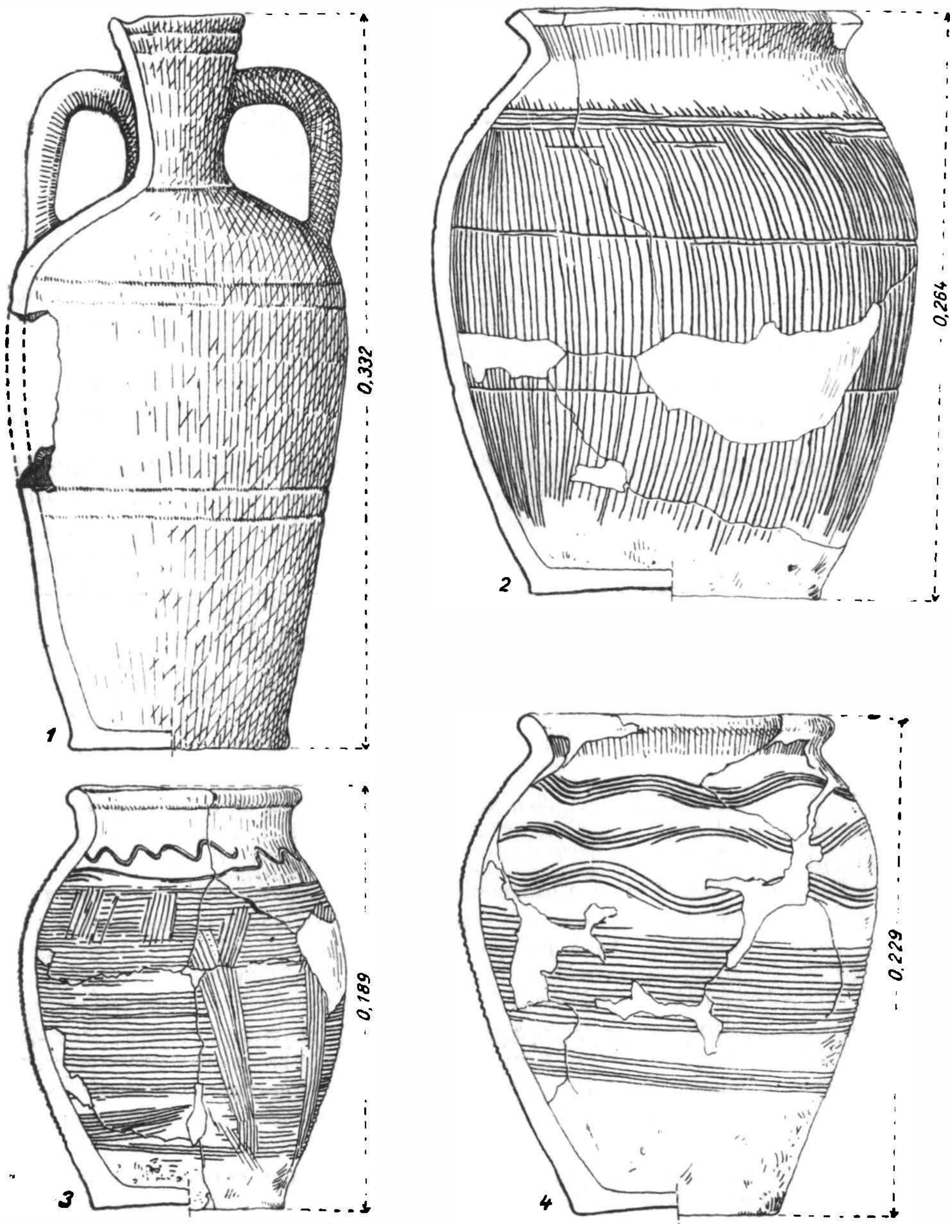


Fig. 1—3 : vase din încăperea *E* *2* și *4* : din locuința *L* *1*.

porţiuni a masivului, înainte de a se trece la exploatarea acestuia şi aruncate într-o groapă vecină, creată de asemenea în urma exploatării.

În interiorul monumentelor cioplite în masiv, puţina ceramică găsită era distribuită cu totul inegal. De exemplu, în bisericuţa *B1* s-a aflat un singur mic fragment ceramic, primul descoperit la Basarabi în 1957, amestecat în pămîntul galben cu care s-a astupat una din fisurile de pe latura de sud a naosului. Pe pavimentul bisericuţei *B2*, în pronaos, s-a găsit de asemenea un singur fragment ceramic. În umplutura şi pe pavimentul bisericuţei *B4*, ca şi în cavoul anexat acesteia pe latura de vest, s-au găsit puţine fragmente ceramice. În cavoul marcat cu siglele *C1—C2* nu s-a aflat nici un fragment ceramic. Pe pavimentul unei încăperi anexe de pe latura de nord a paraclisului *E3*, zăcea spart în bucăţi un ulcior cu două mănuşi. Alte fragmente ceramice erau împrăştiate în galeriile *G1—G5*. Cele mai multe fragmente ceramice, printre care patru vase ce au putut fi reîntregite (două oale şi două ulcioare) (fig. 1/1—3), s-au descoperit în încăperea *E2*, unica locuită în momentul părăsirii complexului. O oală sfărîmată în bucăţi (fig. 1/4) şi mai multe fragmente ceramice diferite s-au aflat pe podeaua locuinţei *L1*, singura construcţie din bolovani neregulaţi de cretă, înălţată deasupra umpluturii carierei, în partea de vest a complexului de monumente marcat cu sigla *E*. Despre ceramica aflată în interiorul acestei locuinţe şi despre cea aflată pe pavimentul încăperilor *E2* şi *E3*, se poate afirma cu siguranţă că aparţine monumentelor în care a fost găsită. Restul a ajuns cel mai probabil întîmplător înăuntrul încăperilor unde s-a descoperit.

Deoarece, după observaţiile făcute, nu există deosebiri între ceramica găsită în diferite niveluri ale umpluturii carierei şi nici între aceasta şi cea aflată în interiorul monumentelor cioplite în masivul de cretă, am socotit că cea mai bună prezentare a ei este nu după locul de găsire, fapt care ar duce la unele repetări inutile, ci pe categorii de ceramică. Ţinînd seama de acest criteriu, ceramica descoperită în umplutura carierei şi în cuprinsul monumentelor rupestre de la Basarabi, se împarte în cinci categorii principale.

1. Prima şi cea mai numeroasă categorie o constituie *ceramica de uz comun*, întîlnită în cantitate mai mare, numai sub formă de fragmente, în umplutura carierei şi mai redusă, în trei cazuri sub formă de vase reîntregibile, în interiorul monumentelor (fig. 1—5). Vasele sînt lucrate la roata de mînă, din argilă amestecată cu pietricele fine sau cu calcar şi cuarţ pisat. Altele sînt din argilă obişnuită, aproape curată, sau din humă alburie şi în mod excepţional albă curată. În pasta unui vas din humă alburie a fost amestecat şi ocru, care i-a dat acesteia o culoare roşiatică. Mai mult de jumătate din fragmentele ceramice sînt arse complet şi uniform.

Unica formă folosită pentru această categorie ceramică este oala fără mănuşă, de mărime mijlocie, mai rar mare şi numai în mod excepţional mică. Corpul oalelor este ovoidal sau piriform, cu diametrul maxim mai sus de mijloc, fără să aibă totuşi umerii prea proeminenţi, ceea ce le dă o înfăţişare plăcută, chiar elegantă. Gîtul este relativ scurt şi bine definit; gura, în general, mai largă decît fundul şi buza întoarsă mai mult

sau mai puțin în afară, în numeroase variante. În cele mai multe cazuri buza oalelor are marginea îngroșată, răsfrîntă și rotunjită în afară. Uneori ea este teșită oblic spre exterior, și în mod excepțional, cu o ușoară șănțuire pe fața interioară (fig. 4/4 și 5/7, 10). Mai rar buza este simplă,

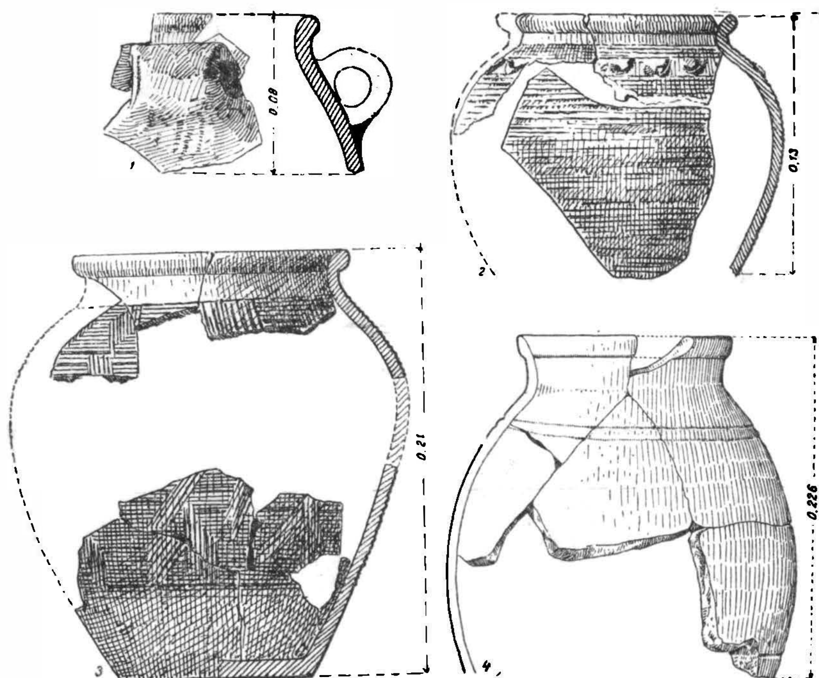


Fig. 2. — Ceramică din umplutura carierei de cretă.

avînd peste tot aceeași grosime (fig. 1/4 și 5/1). Într-un singur caz buza subțiată spre margine prezintă o nervură în relief ușor pe fața exterioară, aproximativ la mijlocul acesteia (fig. 5/9). De asemenea, în mod excepțional, gîtul unei oale poartă un guler subțire, în relief puternic (înalt de 1,5 cm), al cărui scop este mai curînd decorativ decît structural (fig. 3/1 și 4/5).

Decorul oalelor din categoria de care ne ocupăm constă în incizii orizontale continue, ce acoperă tot corpul vasului, ca un covor uniform, începînd de la umăr sau chiar de la gît, pînă la 4—5 cm distanță de fund (fig. 1/3 ; 4/1). Inciziile au fost executate cu pieptenele cu dinți regulați și deși ; pe cîteva vase cu un pieptene cu dinți mărunți și fini și numai în mod excepțional cu vîrful rotunjit al unui bețișor crestat în două (fig. 3/6). Peste inciziile orizontale, unele vase poartă pe umăr benzi de incizii oblice, care cîteodată se prelungesc, întretăindu-se sau nu, pînă la baza covorului de incizii orizontale (fig. 1/3, 2/3, 3/7, 8, 12). Cele mai multe vase aveau în partea de sus a inciziilor orizontale o bandă

sau benzi de linii în val, ce alcătuiesc cîteodată un decor în ochiuri (fig. 1/4, 4/5, 7). Rareori cîte o bandă de linii în val se suprapune inciziilor orizontale de pe umărul vasului (fig. 4/6). Uneori, cînd covorul de incizii

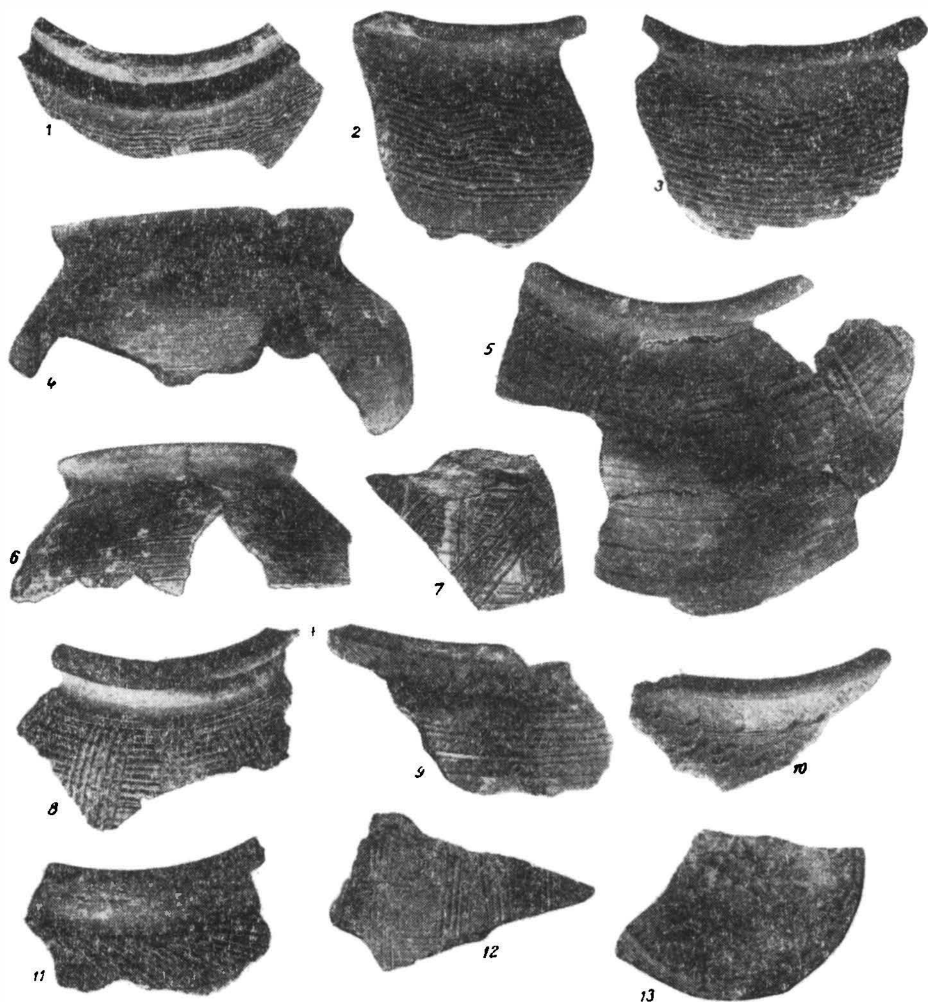


Fig. 3. — Fragmente ceramice din oale de uz comun.

orizontale acoperă și umărul vasului, decorul ondulat urcă pe gîtul acestuia și se reduce de obicei numai la o linie în val (fig. 3/9, 4/4, 5/2). Un singur vas, cel cu gulerul proeminent pe care l-am amintit, e împodobit pe fața interioară a buzei arcuite în afară cu o bandă lată de incizii

învălurite (fig. 3/1, 4/5). Cîteva vase purtau pe umăr mici gropițe executate cu vîrful unui bețișor sau cu capătul mai lat al pieptenului (fig. 2/2). Mai multe n-aveau nici un fel de decor pe gît și în partea superioară a

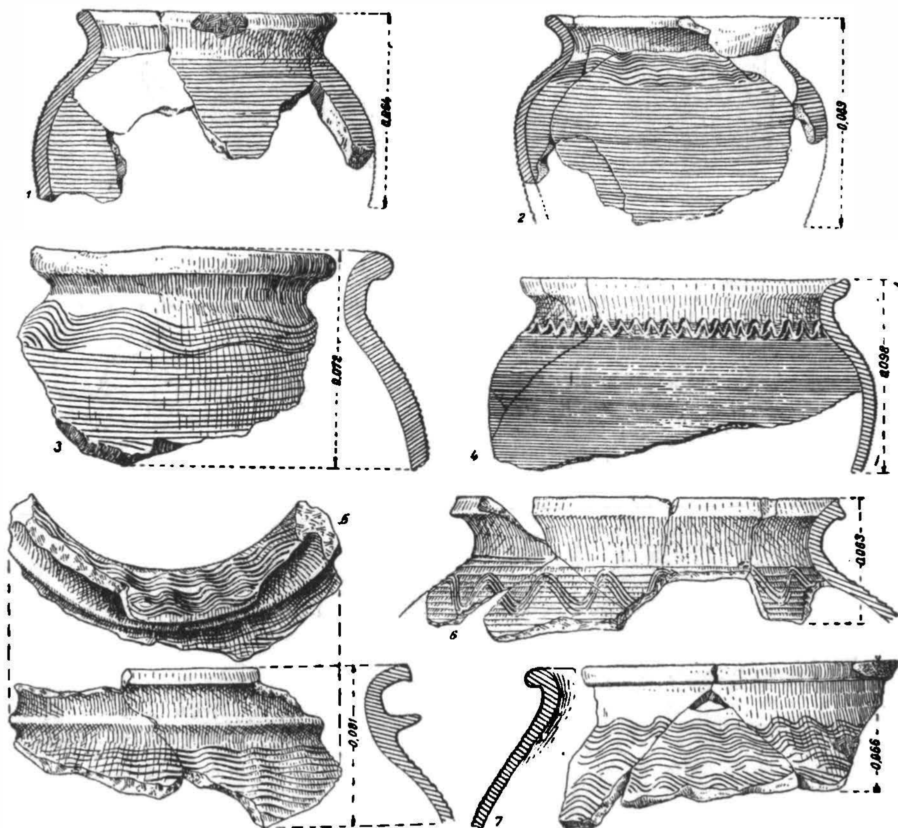


Fig. 4. — Ceramică de uz comun.

umărului. O oală e decorată pe tot corpul cu incizii verticale (fig. 1/2), iar alta cu incizii oblice (fig. 3/11), peste care sînt trasate cîteva linii orizontale. Alta nu poartă nici un fel de decor (fig. 5/6).

Dintre relativ puținele funduri de vase descoperite, numai unele poartă cîte un semn sau marcă de olar în relief, reprezentînd într-un caz pentagrama (fig. 3/13), în altul un cerc împărțit în patru părți egale [1] ș.a. În două cazuri, în locul mărcii de olar se află cîte un cartuș adîncit în mijlocul fundului. Acesta este rezultatul fixării cîte unei plăcuțe dreptunghiulare peste capătul supraînălțat al fusului roții pe care

[1] I. Barnea și Virgil Bîlciurescu, *op. cit.*, p. 551, fig. 16/8.

au fost lucrate [1]. Plăcuța ajuta ca în timpul lucrului vasul să fie mai bine fixat pe roata olarului.

Ceramica de uz comun de la Basarabi se aseamănă cel mai mult şi este aproximativ de aceeaşi bună calitate cu ceramica aparţinînd

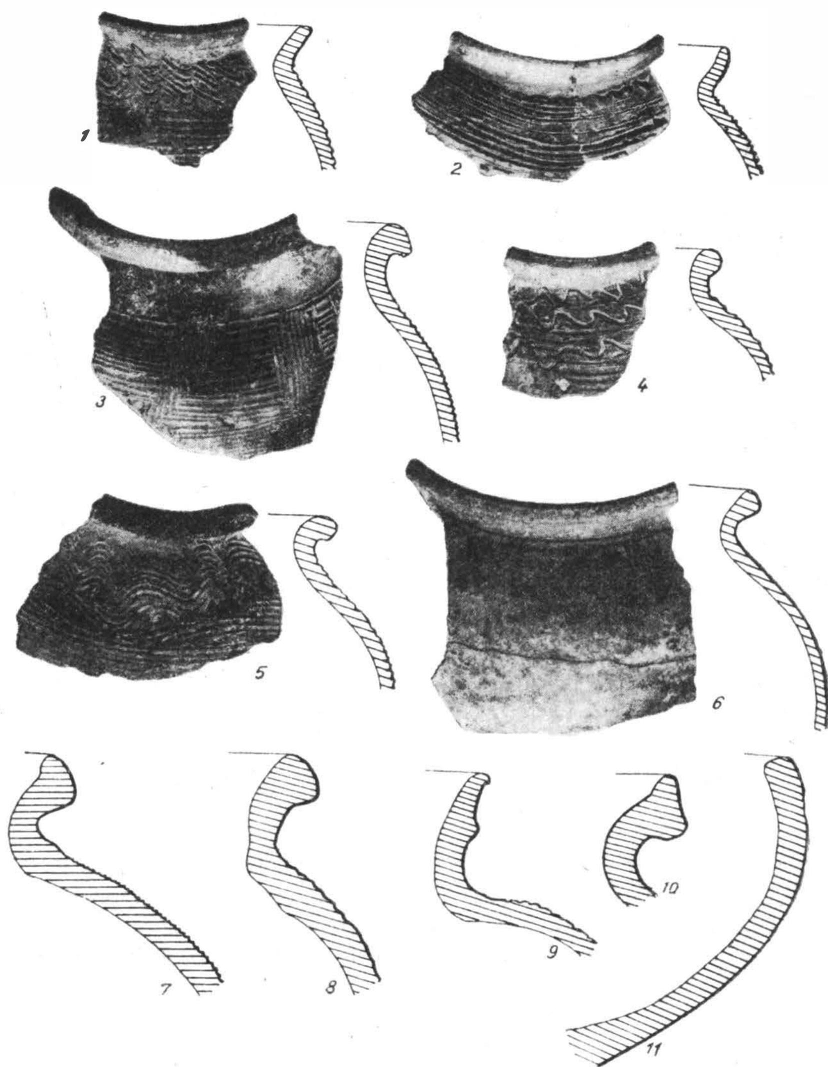


Fig. 5. — Ceramică de uz comun.

aceleiaşi categorii din a doua jumătate a secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea, descoperită pînă acum în aşezările de pe ruinele

[1] Maria Comşa, *Cu privire la semnificația mărcilor de olar din epoca feudală timpurie*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 294.

cetăților romano-bizantine de la Axiopolis[1], Capidava[2], Troesmis[3], Dinogetia[4], Noviodunum[5], cu cea din așezările similare din nord-estul Bulgariei (Abrittus[6] ș.a.). În general, față de ceramica din același timp, folosită ca urne în unele cimitire de incinerație din Dobrogea (Istria-Capul viilor[7], Castelu[8], Satu Nou[9]), de cea din așezarea rurală de la Istria — Capul viilor[10] și, într-o măsură mai mare sau mai mică, față de cea din așezările descoperite în Cîmpia Munteană, la Dridu[11], Ileana-Podari[12], Bucov[13] ș.a., ceramica de uz comun din așezările urbane din Dobrogea și din cariera de cretă de la Basarabi, se deosebește atît prin calitatea superioară a pastei, cît și prin tehnica mai bună a execuției, ceea ce confirmă ipoteza despre originea romană provincială a unei astfel de ceramici[14]. Pentru ceramica mai puțin bună din cimitirele de incinerație amintite, poate fi valabilă o dublă explicație: 1) că acestea aparțin unor așezări rurale; 2) pentru înmormîntări, mai ales după concepția unor incineranți, nu era nevoie să fie folosită ceramica de cea mai bună calitate.

2. A doua categorie ceramică descoperită la Basarabi o constituie *ceramica* decorată pe dinafară *cu vopsea roșiatică* sau maro. Astfel de ceramică s-a descoperit sub forma a trei ulcioare, dintre care două în încăperea *E2* (fig. 1/1 ; 6/4) și unul în încăperea *E3*, iar restul sub forma unui număr destul de mare de cioburi aruncate în umplutura carierei de cretă. Toate sînt lucrate la roată, în general într-o tehnică superioară ceramicii de uz comun, din humă albă, care în mai multe cazuri a căpătat prin ardere o nuanță roz, datorită ocrului amestecat în pastă. Cu unele excepții, arderea este completă și omogenă.

Forma cea mai frecventă este cea de ulcior amforoidal, cu corpul oval alungit, fundul plat și gura în formă de pîlnie (fig. 1/1). Mănușile,

---

[1] I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 69—80.

[2] Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava*, monografie arheologică, I, București, 1958, p. 162 și urm. (se va prescurta mai departe: *Capidava*).

[3] Fragmente ceramice izolate, culese la suprafața terenului.

[4] Rapoartele preliminare de săpături, în *SCIV*, II, 1, 1951—VI, 3—4, 1955 și în *Materiale*, IV, 1957—VIII, 1962; Maria Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 276 și urm.

[5] *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 175—182.

[6] Sonia Georgieva, *Средневековното селище на развалините на античния град Абритус*, în *Izvestiia—Institut*, XXIV, 1961, p. 9—36.

[7] *Materiale*, V, 1959, p. 311—317 și informații Vl. Zirra.

[8] Inedită, în Muzeul regional din Constanța.

[9] B. Mitrea, în *Studii*, 2, 1, 1949, p. 146—151; *Materiale*, V, 1959, p. 535—542; VI, 1959, p. 579—592; VII, 1960, p. 551—560.

[10] Informații V-. Zirra.

[11] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *Sondajele de la Dridu*, în *Materiale*, V, 1959, p. 547—553; VI, 1959, p. 593—603; VII, 1960, p. 561—569.

[12] Vl. Zirra, *Cercetări feudale timpurii la Ileana-Podari*, în *Materiale*, V, 1959, p. 501—509.

[13] M. Chișvasi-Comșa, în *Materiale*, V, 1959, p. 495—500 și în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 92, fig. 6.

[14] Gr. Florescu, *Capidava în epoca migrațiilor*, în *RIR*, XVI, 1946, fasc. IV, p. 325—343; Kr. Miatev, *La céramique slave en Bulgarie et son importance pour l'archéologie slave des Balkans*, (l. bulgară cu rezumat în l. franceză), Sofia, 1948, p. 75, 98—80; Ion Nestor, *Contributions archéologiques au problème des proloroumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire*, în *Dacias*, N.S., II, 1958, p. 381.

ovale în secţiune, în anumite cazuri şi cu o albiere uşoară în sens longitudinal a feţei superioare, pornesc de sub gură şi coboară arcuindu-se

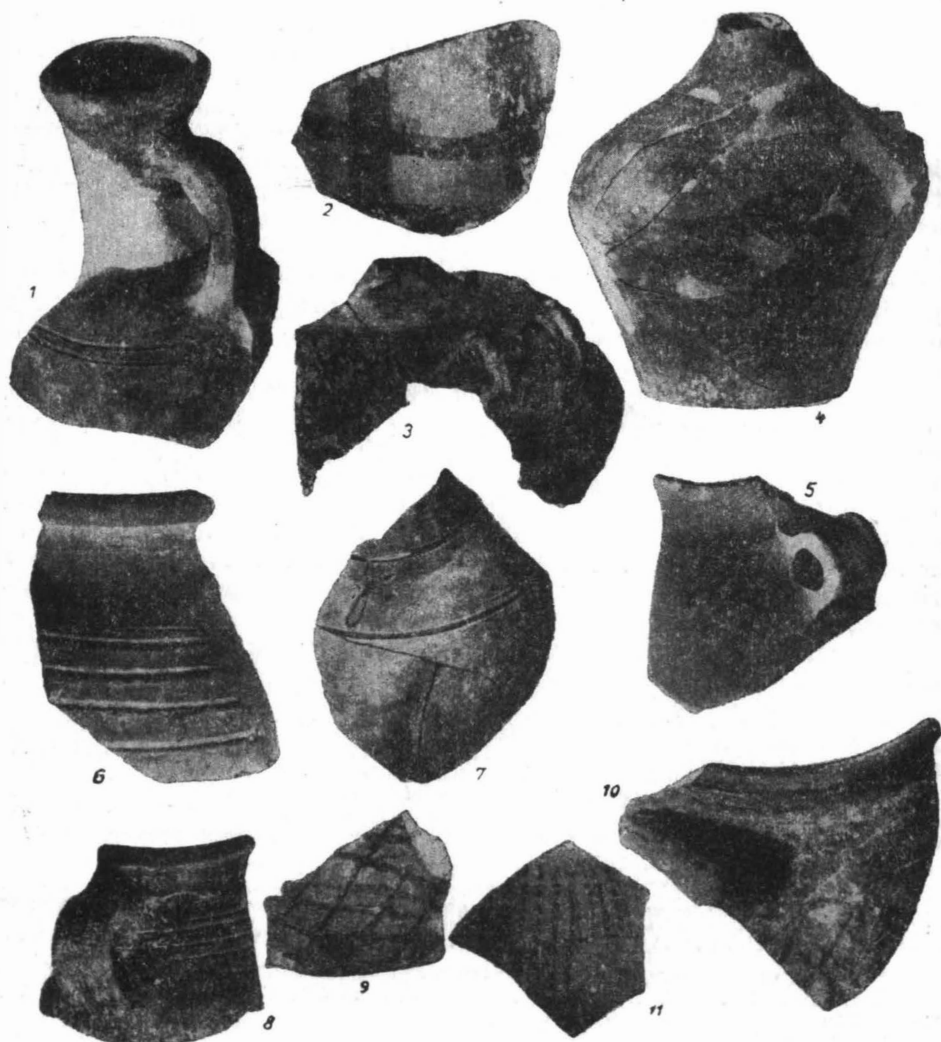


Fig. 6. — 1 — 5 ceramică decorată cu vopsea roşie ; 6 — 10 cenuşie cu decor lustruit ; 11 fragment de ulcior cu decor lustruit.

în jos pînă pe umerii vasului, prelungindu-se uneori cu o proeminenţă (fig. 6/1), pe care o vom întîlni şi la unele ulcioare cu smalţ verde-măsliniu (fig. 7/2). Altă formă este aceea a ulcioraşelor bitronconice, mai scunde şi mai largi, cu diametrul maxim aproximativ la mijlocul înălţimii, lucrate într-o tehnică inferioară celor dintîi, pe o roată cu

învîrtirea înceată, ce a dus la o lipsă de simetrie a formei vaselor. Un exemplar parțial reîntregit a fost găsit fixat într-o scobitură cilindrică, cioplită înadins în pavimentul încăperii *E2*; el avea o singură mănușă, prea mică și insuficientă pentru mărimea și greutatea vasului (fig. 6/4) Despre celelalte fragmente de vase avînd o formă asemănătoare cu a acestuia de pe urmă, aflate în umplutura carierei de cretă, nu se poate spune dacă provin din ulcioare numai cu una sau cu două mănuși.

Altă formă a vaselor decorate cu vopsea roșiatică este cea de oală cu sau fără mănuși. Oala fără mănuși are corpul oval, zvelt și forma foarte regulată, ceea ce dovedește o tehnică de lucru superioară. Buza este oblică în afară, cu marginea răsfrîntă și îngroșată la exterior (fig. 2/4). Excepție fac trei fragmente dintr-o oală de mărime submijlocie, cu pereții subțiri și corpul neregulat. Oala cu mănuși are corpul scund, iar gîtul și gura aproape întocmai ca și oala fără mănuși. Pe umeri, în două puncte opuse, se află cîte o proeminență rotunjită, perforată orizontal, ambele alcătuind mănușile tubulare ale vasului (fig. 6/3). În mod excepțional s-a întîlnit un fragment dintr-un vas în formă de castron, cu peretele concav spre interior și cu buza simplă (fig. 5/11).

În ceea ce privește decorul, unele din vasele despre care este vorba erau îmbrăcate de sus pînă jos într-o pojghiță fină și uniformă de vopsea roșie aprinsă. La altele, locul acestei pojghițe îl ia o angobă gălbui-roșiatică (fig. 6/5). În anumite cazuri, vopseaua roșiatică de diferite nuanțe, este inegal distribuită pe suprafața vasului (fig. 6/1, 3, 4). Acest lucru s-a întîmplat de obicei cînd vasul, în loc să fie afundat în vopsea lichidă a fost pictat în grabă cu o pensulă oarecare. Mai frecvent decît sistemele arătate, era cel care consta mai întîi în vopsirea prin afundare a întregii suprafețe a vasului cu o culoare roșiatică mai deschisă sau galben-roșiatică, iar peste aceasta cu fîșii neregulate de vopsea roșie mai închisă sau maro, executate cu pensula (fig. 6/2). În locul unor astfel de fîșii, două fragmente ceramice din vase diferite, poartă pe fondul mai deschis un decor constînd din dungi subțiri lustruite, dispuse în rețea cu ochiuri romboidale, peste care s-a aplicat aceeași culoare de nuanță mai închisă.

În afară de acest decor colorat, vasele cu vopsea roșiatică poartă, în cele mai multe cazuri, un decor alcătuit din cîte una, două sau o bandă, de caneluri orizontale (fig. 1/1; 6/1), ce împreună cu formele vaselor, amintesc ceramica asemănătoare, vopsită sau nu cu roșu, din epoca romano-bizantină [1]. Întru-nu singur caz, umărul unui ulcior, de mărime submijlocie, e decorat cu cîteva rînduri oblice de împunsături dispuse oarecum neregulat.

Ceramică asemănătoare cu cea decorată cu vopsea roșiatică, de la Basarabi, s-a descoperit, după cum se știe, în așezările situate de-a lungul Dunării, la Popina, spre vest de Silistra (R.P. Bulgaria) [2], Rasova [3], Capi-

[1] Ceramică romano-bizantină asemănătoare, vopsită cu roșu, s-a descoperit la Dinogetia. Noviodunum (inedită) și Histria (informație Em. Popescu).

[2] Jivka Văjarova, *Славяно-българското селище край село Попина, Силистренско*, Sofia, 1956, p. 44—45 și 48.

[3] Informație A. Aricescu (Muzeul regional Constanța).

dava [1], Dinogetia şi Noviodunum [2], iar la nord de Dunăre, cîteva mici fragmente la Ileana-Podari (reg. Bucureşti [3]). Mai la sud, în Peninsula Balcanică, astfel de ceramică cunoaştem deocamdată numai la Preslav [4] şi Corint [5].

Condiţiile de găsire ale ceramicii cu vopsea roşiatică de la Basarabi, la un loc cu cea de uz comun deja amintită şi cu alte categorii ceramice datate cu siguranţă în a doua jumătate a secolului al X-lea, cum sînt, de exemplu, amforele sferoidale şi ceramica cu smalţ verde-măsliniu, despre care va fi vorba mai departe, confirmă în special datarea fragmentelor asemănătoare, descoperite mai înainte la Corint, Dinogetia şi Noviodunum, acestea de pe urmă la un loc cu aceeaşi ceramică de uz comun ca şi la Basarabi. Această fixare în timp nu exclude datarea mai timpurie a unei atare ceramici de origine romană tîrzie — pînă la care trebuie să existe unele verigi de legătură — cu condiţia ca o astfel de datare să se întemeieze pe dovezi cronologice cît mai sigure cu putinţă [6].

O primă observaţie de amănunt, ce merită să fie menţionată în legătură cu această categorie ceramică, este aceea că pe faţa interioară a unui fragment de vas din humă albă, decorat cu incizii orizontale şi în val, din categoria oalelor de uz comun, s-a prelins o dîră subţire de vopsea roşiatică. Aceasta arată că el provine dintr-un atelier în care se lucrau ambele categorii de ceramică.

A doua şi ultima observaţie măruntă, privind aceeaşi categorie ceramică, este că pe un mic fragment aflat în umplutura de cretă sfărîmată a carierei, este incizată în pasta arsă litera chirilică н.

3. A treia categorie o constituie *ceramica cenuşie* de diferite nuanţe. Cantitativ ea reprezintă mai puţin de 50% faţă de ceramica vopsită cu culoare roşiatică şi constă numai din fragmente. Cu excepţia cîtorva fragmente găsite în umplutura galeriei de acces din masivul-peninsulă, toate celelalte fragmente ceramice s-au descoperit în umplutura veche a carierei de cretă.

Această ceramică este de asemenea lucrată la roată, într-o tehnică bună, din humă albă sau alburie, uneori amestecată cu nisip fin. În urma arderii mai mult sau mai puţin inoxidante, pasta a căpătat diferite nuanţe cenuşii, începînd de la cea alburie, pînă la cea foarte apropiată de negru. Cu cîteva excepţii, vasele sînt bine arse. Formele sînt cea de ulcior amforoidal şi de oală cu corpul globular sau oval, de mărime mijlocie şi submijlocie. Oalele au fundul lat, umerii cînd rotunjiţi, cînd aproape inexistenţi (căzuţi), purtînd cîte una sau două mănuşi inelare (fig. 6/8) sau tubulare (fig. 2/1, 6/10), gîtul scurt şi buza uşor răsfrîntă, îngroşată şi rotunjită

---

[1] *Capidava*, p. 173 şi urm.; R. Florescu, *Unele observaţii cu privire la ceramica decorată cu culoare roşie din aşezarea tîrzie de la Capidava*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 131—139.

[2] Inedită.

[3] Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 505 şi 506, fig. 5/29.

[4] Iordanka Čangova, *Търговски помещения в Преслав*, în *Izvestiia—Institut*, XXI, 1957, p. 278, pl. VI, 3—5.

[5] Ch. H. Morgan, II, *The Byzantine pottery* (*Corinth, XI*), Cambridge, Massachusetts, 1942, p. 71, pl. XVIII, c, f, i.

[6] R. Florescu, *op. cit.*, p. 131.

la exterior. Toate vasele sînt îmbrăcate într-o angobă de culoare cenuşie, peste care se distinge un decor lustruit, mai adesea constînd din dungi subţiri oblice, ce se întretaie în reţea (fig. 6/9, 10), mai rar din dungi neregulate, verticale (fig. 6/8). În afară de aceasta, aproape fiecare vas poartă pe umăr sau pe corp caneluri izolate sau benzi de caneluri orizontale (fig.6 /6—8).

Ceramică cenuşie, cu decor lustruit, asemănătoare şi contemporană cu cea de la Basarabi, s-a mai descoperit în Dobrogea la Capidava [1], Dinogetia [2], Istria — Capul viilor [3], Satu Nou [4] ş.a., iar în Cîmpia Munteană, la Dridu [5], Bucov [6], Sultana [7] etc.

Ipoteza cu privire la originea locală a acestei categorii ceramice, de veche tradiţie Latène, întîlnită mai tîrziu în centrele romano-bizantine (sec. IV—VI) de la Dunărea de jos, pare a se adeveri din ce în ce mai mult [8]. În ultimul timp, doi cercetători bulgari, Sonia Georgieva [9] şi Stamen Mihailov [10], observă că părerea, după care astfel de ceramică ar fi fost introdusă la sud de Dunăre de către protobulgari, nu poate fi susţinută, din cauza neconcordanţei cronologice. Anume, cultura Saltovo-Maiaţk, căreia îi este atribuită această ceramică, datează din secolele VIII—X, în timp ce protobulgarii se ştie că au poposit la Dunăre în ultimul sfert al secolului al VII-lea. În acest caz, mai firească pare răspîndirea unei astfel de ceramici din centrele de la Dunărea de jos, unde ea se întîlneşte în secolele IV—VI, înspre nord şi nord-est, pînă în stepele din sudul U.R.S.S. [11]. În afară de datarea, nu totdeauna convingătoare, atribuită anumitor complexe arheologice cu astfel de ceramică, ceea ce se pierde din vedere întrunul din cele două studii recente la care ne referim [12], este trecerea cu vederea a rolului pe care populaţia locală traco-geto-dacă romanizată l-a avut în perpetuarea şi răspîndirea acestei ceramici, înainte ca ea să fi fost preluată de către protobulgari, slavo-romîni şi străromîni.

4. A patra categorie ceramică întîlnită în cariera de cretă de la Basarabi, este *ceramica cu smalţ verde-măsliniu.* Ea este mai puţin numeroasă decît ceramica cenuşie, reducîndu-se, cu excepţia unui singur ulcioraş aproape întreg (fig. 7/2), la un număr mic de fragmente provenind din cîteva ulcioare (fig. 7/1,3). Aproximativ jumătate s-au găsit în umplutura carierei de cretă, la diferite adîncimi, iar cealaltă jumătate în galeria cio-

---

1 *Capidava*, p. 171—173 şi 203—205.

2 *Materiale*, IV, 1957, p. 205 şi fig. 10/1 (p. 206); V, 1959, p. 570, fig. 5/1.

3 Informaţie Vl. Zirra.

4 B. Mitrea, în *Materiale*, VI, 1959, p. 589, fig. 11; VII, 1960, p. 556, fig. 5/3.

5 Ion Nestor şi Eugenia Zaharia, *op. cit.*, V, p. 551—552; VI, p. 599.

6 Maria Comşa, în *Materiale*, VII, 1960, p. 544, fig. 2.

7 Informaţie B. Mitrea.

8 Astfel de fragmente romano-bizantine s-au descoperit la Dinogetia şi Noviodunum (inedite).

9 S. Georgieva, *op. cit.*

10 Stamen Mihailov, *Относ но произхода на ранно средневековната чернолъскава керамика в България*, în *Археология*, III, 4, Sofia, 1961, p. 5—11.

11 Cf. pentru ceramica de la Saltovo-Maiaţk: N. Ia. Merpert, *О генезисе салтовской культуры*, în *KS*, XXXVI, 1951, p. 14—30.

12 S. Georgieva, *op. cit.*

plită în masivul-peninsulă şi în încăperea *E2*. Toate vasele sînt lucrate la roată, într-o tehnică superioară, dintr-o pastă cenuşie sau roz, de bună calitate şi bine arsă. Singura formă folosită la Basarabi, pentru astfel de ceramică, pare să fi fost ulciorul oval sau globular, de mărime mijlocie şi mică. Din cele cinci funduri de vase găsite pînă în prezent, două sînt



Fig. 7 — Ulcioare decorate cu smalț verde-măsliniu.

simple, plate, unul purtînd şi un rest de marcă de olar în relief — dovadă a contaminării cu ceramica de uz comun. Celelalte sînt lățite (fig. 7/2,3), pentru a asigura un echilibru mai bun vasului, care de obicei era înalt şi zvelt, uneori susținut de un picior cilindric. Gîtul subțire şi relativ înalt al ulcioarelor se termina cu o gură în formă de pîlnie (fig. 7/1). De gît era prinsă o mănuşă arcuită, a cărei parte inferioară era lipită pe umăr, prelungindu-se uneori în jos cu o proeminență (fig. 7/2), întîlnită şi la ulcioarele cu vopsea roşiatică. Din fragmentele păstrate nu se poate deduce dacă la Basarabi s-au folosit şi ulcioare cu două mănuşi sau numai cu una singură. În afară de cămaşa exterioară de smalț verde-măsliniu, decorul consta din caneluri orizontale izolate sau în fascicole, pe marginea exterioară a buzei, pe umăr şi pe corp, iar în două cazuri şi din cîteva ghirlande incizate pe umărul vasului (fig. 7/2)[1].

Tot aici este cazul să fie amintit un mic fragment ceramic din caolin, smălțuit cu verde pe ambele fețe, provenind dintr-un mic vas deschis, poate o cană, găsit pe pavimentul galeriei nr. 5 (*G5*). Spre deosebire de ulcioarele cu smalț verde-măsliniu, care pot fi datate în a doua jumătate a secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea acesta credem că poate fi datat cel mai probabil la începutul secolului al XI-lea.

[1] Un fragment ceramic cu smalț verde-măsliniu, purtînd un astfel de decor, s-a descoperit şi la Dinogetia-Garvăn (inedit).

O observaţie privind ultimele trei categorii ceramice de la Basarabi — ceramica cu vopsea roşiatică, ceramica cenuşie cu decor lustruit şi ceramica cu smalţ verde-măsliniu — este aceea că, în afară de pastă şi tehnică de lucru, unele forme (ulciorul de tradiţie romano-bizantină) şi elemente de decor (canelurile orizontale) sînt comune tuturor acestora. În special, ceramica cu vopsea roşiatică şi cea cenuşie cu decor lustruit au comun decorul lustruit în reţea, mănuşile tubulare sau inelare etc. iar, pe de altă parte, ceramica cu vopsea roşiatică şi cea cu smalţ verde-măsliniu au ca element comun, forma ulcioarelor decorate cu caneluri orizontale şi cu cîte o proeminenţă în prelungirea capătului inferior al mănuşii. În această privinţă, menţionarea altui element de amănunt şi anume existenţa unei singure picături de smalţ verde-măsliniu pe faţa interioară a peretelui unui vas cu vopsea roşiatică, nu pare lipsită de însemnătate. Ea face dovada că existau ateliere în care se lucrau cel puţin ambele categorii ceramice. Fără a exclude posibilitatea unei contaminări de forme şi elemente de decor de la o categorie ceramică la alta, datorită îndeosebi executării lor în aceleaşi ateliere, asemănarea dintre diferitele specii ceramice şi, în cazul de faţă, dintre cele trei categorii despre care este vorba, se datorează, credem, *originii lor comune*. De altfel, pentru fiecare din aceste categorii ceramice există dovezi că îşi au originea în ceramica romană tîrzie (romano-bizantină)[1]. Ceea ce nu trebuie pierdut din vedere, urmînd să fie determinat cu precizie prin cercetări atente şi îndelungate, este provenienţa elementelor de formă şi decor adăugate în decursul timpului, schimbîndu-le într-un fel sau altul aspectul pe care l-au avut la început. Aceste elemente noi reprezintă interpretarea diferită şi aportul propriu, pe care fiecare populaţie le-a dat unora şi aceloraşi bunuri culturale, preluate de la lumea romano-bizantină, cu care a venit în contact.

5. A cincea şi ultima categorie ceramică întîlnită în cariera de cretă de la Basarabi, o formează *amforele* şi *ulcioarele amforoidale bizantine*, ambele specii reprezentate printr-un număr de fragmente descoperite, cîteva în umplutura bisericuţei *B4* şi a cavoului anexat acesteia, iar restul în umplutura carierei. Şi unele şi altele sînt lucrate la roată, din argilă aproape totdeauna curată şi, cu o singură excepţie, arse uniform la roşu.

Amforele sînt de tipul celor sferoidale, întîlnite în aşezările din Dobrogea, în a doua jumătate a secolului al X-lea şi în primele decenii ale secolului al XI-lea[2]. Pe faţa exterioară, cele mai mari poartă caneluri orizontale largi şi adînci, iar cele mai mici caneluri dese şi superficiale.

Ulcioarele sînt de mărime mare şi mijlocie, cu pereţii subţiri. Ele au fundul lat şi corpul oval sau aproape globular, subţiindu-se treptat

---

[1] I. Barnea, *Relaţiile dintre aşezarea de la Bisericuţa-Garvăn şi Bizanţ în secolele X–XII*, în *SCIV*, IV, 3–4, 1953, p. 652–655.

[2] Idem, *Amforele feudale de la Dinogetia*, în *SCIV*, V, 3–4, 1954, p. 513–518; Gr. Florescu şi R. Florescu, *Săpăturile arheologice de la Capidava*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 625–626, fig. V/7.

înspre gît, care e destul de înalt şi mai gros ca la ulcioarele cu vopsea roşiatică sau cu smalţ, terminîndu-se cu o gură largă, în formă de pîlnie, cu marginea buzei şănţuită sau nu. Mănuşile sînt late şi mari, prinse cu un capăt pe partea superioară a gîtului, iar cu celălalt de umăr. Decorul constă din caneluri orizontale, izolate sau în fascicole [1].

Excepţie fac două fragmente de ulcioare, dintre care unul cu pereţii mai groşi, insuficient arşi, ambele purtînd pe faţa exterioară un decor lustruit, alcătuit într-un caz din dungi verticale subţiri şi neregulate (fig. 6/11), iar în celălalt din dungi oblice, abia vizibile [2]. Datorită în special condiţiilor de găsire —la un loc cu cealaltă ceramică, amintită mai înainte— atribuim şi această ultimă specie de vase aceleiaşi perioade de timp, mai probabil ultimelor decenii ale secolului al X-lea şi primului sfert al secolului al XI-lea.

La sfîrşitul acestei sumare prezentări a ceramicii de la Basarabi, aruncînd o privire înapoi, observăm mai întîi că, din punct de vedere al întrebuinţării, ea se împarte în două mari grupe: 1) oale de uz comun, folosite pentru gătitul mîncării, toate purtînd urme de arsură şi de fum şi 2) vase (ulcioare, amfore, cîteva oale şi un singur castron) de factură şi întrebuinţare mai aleasă, unele chiar de lux, folosite pentru apă şi în general pentru lichide. Dintre acestea de pe urmă numai două-trei, nesmălţuite, au fost întrebuinţate pentru fiert. Cu excepţia singurului fragment de castron amintit, ca făcînd parte din categoria ceramicii cu vopsea roşiatică, se observă lipsa totală a străchinilor, farfuriilor, opaiţelor şi a altor forme ceramice întîlnite în aşezările feudale timpurii din Dobrogea. Explicaţia lipsei este aceea că în cazul de faţă nu ne aflăm într-o aşezare, ci pe un şantier. Pentru mîncare, în timpul zilei, lucrătorii din carieră foloseau cel mai probabil chiar oalele întrebuinţate pentru gătit. Pentru luminat, în cele şase bisericuţe şi în cele cîteva încăperi folosite ca locuinţe, în loc de opaiţe se vor fi întrebuinţat numai luminări.

Altă caracteristică a ceramicii de la Basarabi este aceea că, deşi foarte redusă cantitativ, ea este destul de variată în ceea ce priveşte diferitele categorii de vase. Judecînd după aceste categorii ceramice, şi după calitatea lor, se poate spune că ceramica în discuţie reprezintă o continuare a ceramicii de tradiţie romană tîrzie sau romano-bizantină. Trebuie să admitem că în perioada de adînci transformări sociale şi politice care au avut loc la Dunărea de jos şi în general în Peninsula Balcanică, începînd de la sfîrşitul secolului al VI-lea şi pînă în secolul al X-lea, această ceramică a continuat să fie produsă numai în anumite centre, care s-au bucurat de oarecare viaţă mai liniştită. Producţia ei n-a fost întreruptă niciodată cu totul, pentru că altminteri nu s-ar putea explica reapariţia pe scară largă, în secolul al X-lea, a unei ceramici vădind aproximativ aceeaşi tehnică, aceleaşi forme şi acelaşi decor ca şi ceramica din secolele IV—VI.

Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi se identifică, în general, cu ceramica pe care o întîlnim în a doua jumătate a secolului al X-lea şi

---

[1] Cf. A. L. Iacobson, *Средневековые амфоры северного Причерноморья*, în *SA*, XV, 1951, p. 337—338, fig. 1/29—32.

[2] Cf. B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Sultana*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 532—533.

în primele decenii ale secolului al XI-lea, în centrele cu caracter orăşenesc de la Dunărea de jos. Demn de observat este faptul că, spre deosebire de grafitele şi reprezentările de pe pereţii monumentelor rupestre de la Basarabi, care vădesc prezenţa unui amestec de populaţii de neam turcic, slav şi poate grecesc, precum şi unele influenţe, dacă nu chiar elemente, de populaţie nordică, ceramica, variată, ca forme şi categorii, se prezintă mult mai unitară. Originea ei trădează, continuitatea elementului autohton, pe care-l lasă să se întrevadă şi sistemul roman de exploatare a carierei, ca şi unele forme arhitectonice, sculpturale şi iconografice (oranta, etc.), caracteristice perioadei paleocreştine. Contradicţia aparentă între ceea ce arată inscripţiile şi între concluziile ce se desprind din examinarea ceramicii, se explică prin aceea că aceasta de pe urmă, ca şi alte produse ori chiar forme de cultură materială, au fost preluate *tale quale* de către populaţiile care se aflau pe o treaptă culturală inferioară. Faptul mai arată că ceramica nu poate fi socotită întotdeauna şi în întregime o oglindă fidelă a caracterului etnic al unei populaţii, aceeaşi ceramică putînd fi folosită la un moment dat de mai multe populaţii diferite ca neam [1].

Acest lucru credem că s-a întîmplat şi cu ceramica de bună calitate sau „de tîrg", folosită de populaţia amestecată ca neam, care lucra în cariera de cretă de la Basarabi. Datarea acestei ceramici în a doua jumătate a secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea, duce la restrîngerea datării mai largi, propusă mai înainte, pentru monumentele de la Basarabi, cînd afirmam că acestea „nu depăşesc ca început ultima treime a secolului al IX-lea, terminîndu-se în jurul anului 1000" [2]. O restrîngere în timp, limitată la trei-patru decenii, cel mult o jumătate de secol, este confirmată în primul rînd chiar de monumente. Astfel rezultă clar că, din cauza rocii prezentînd mari fisuri şi foarte puţin rezistentă faţă de intemperiile naturii, bisericuţele şi celelalte încăperi au fost folosite pe o perioadă de timp destul de scurtă, unele dintre ele poate nici cîţiva ani. Îngrămădirea celor şase bisericuţe în una şi aceeaşi carieră se datorează, în primul rînd faptului că unele dintre ele prăbuşindu-se mai repede decît era de aşteptat, în locul lor au fost cioplite altele. Pentru anumite bisericuţe şi încăperi există dovada că gradul de uzură în decursul celor cîţiva ani de cînd au fost descoperite şi pînă în prezent este comparativ mai mare decît în tot timpul de cînd monumentele au fost cioplite şi pînă la descoperirea lor. Această uzare şi în mai multe puncte chiar deteriorare de nereparat a lor s-a petrecut pe de o parte din cauză că au stat complet descoperite, pînă să intervină Direcţia Monumentelor Istorice cu acoperişurile şi sprijinirile provizorii pe care le-a executat, pe de altă parte din cauza afluenţei mari de vizitatori, îndeosebi în primul an al descoperirilor.

Cît despre diferitele porţiuni (excavaţiuni) cioplite în trepte şi terase ale carierei în aer liber, ele s-au păstrat atît de bine, încît se poate spune că n-au rămas descoperite nici de la un an la altul. Dovada s-a făcut în special în 1961—1962 cu o parte din carieră, care golindu-se de umplutură

[1] Cf. Stamen Mihailov, *op. cit.*
[2] I. Barnea şi Virgil Bilciurescu, *op. cit.*, p. 562.

şi rămînînd neacoperită, atît de mult s-a degradat în cele trei luni de iarnă, încît a devenit aproape de nerecunoscut.

În sprijinul ipotezei unei scurte folosiri a bisericuţelor pot fi amintite şi cele 20 de morminte, dintre care 11 în interiorul încăperilor cioplite în masiv (cavouri, galerii), iar nouă săpate în umplutura carierei, în preajma unora din bisericuţe. Numărul mic al mormintelor, în comparaţie cu marea mulţime de oameni care a trebuit să lucreze în carieră, poate constitui un alt indiciu pentru scurta durată a carierei şi folosire a bisericuţelor.

În sfîrşit, dacă admitem ipoteza că blocurile de cretă exploatate din carieră au fost întrebuinţate pentru construirea unei porţiuni din valul mare de piatră [1], — ipoteză foarte verosimilă dar care are nevoie de verificări prin săpături arheologice în val, — atunci trebuie să admitem de asemenea că exploatarea era cerută de o lucrare ce n-a putut fi prelungită multă vreme. În lumina celor arătate pînă acum şi ţinînd seama de proporţiile mari ale lucrării, putem presupune că valul a fost construit de bizantini, stăpînitorii din ultimele trei decenii ale secolului al X-lea ai Dobrogei întregi, construirea lui începînd cel mai devreme după anul 971, în timpul lui Tzimisces, şi fiind terminată în timpul lui Vasile al II-lea Bulgarohtonul, cel mai tîrziu în anul 1025. Fără a renunţa la jumătatea de nord a Dobrogei, bizantinii dublau obstacolul natural al văii Carasu, înălţînd valul în porţiunea cea mai îngustă dintre Dunăre şi Marea Neagră a acestei provincii, ca o pavăză împotriva duşmanilor de la nord, în primul rînd al pecenegilor, cu menirea de a apăra mai întîi Silistra, capitala themei Paradunavon, şi după aceea însăşi capitala imperiului, situată mult mai departe spre sud. Dacă valul va fi existat şi în epoca romană, ceea ce nu pare exclus, el a fost numai refăcut de bizantini, ca şi alte fortăreţe romano-bizantine de pe malul drept al Dunării. Pentru construirea sau refacerea valului a putut fi folosită populaţia locală romîno-slavo-bulgară şi poate chiar pecenegi ş.a., trecuţi în slujba imperiului bizantin şi creştinaţi. Lipsa monedelor bizantine pare mai greu de explicat. O explicaţie ar fi aceea că nu ne aflăm într-o aşezare, ci într-o carieră. În plus, s-ar putea face observaţia că obiectele mărunte de bronz sau de aramă se puteau păstra greu în umplutura plină de umezeală a carierei şi chiar în interiorul încăperilor, tot atît de umede. De altfel, după cum s-a observat la început, însăşi ceramica este extrem de rară, iar restul obiectelor descoperite se reduce la un număr relativ mic de piese cioplite din bucăţi de cretă, cîteva pietre de rîşniţă, gresii pentru ascuţitul uneltelor folosite la cioplitul în carieră şi puţine unelte de fier (şapte tîrnăcoape şi un topor) prost conservate.

Acestea sînt noile observaţii şi ipoteze ce credem că se pot formula pe baza studiului mai adîncit al ceramicii şi în mai mică măsură al monumentelor de la Basarabi. Urmează ca aceste observaţii să fie verificate şi completate pe baza studiului cît mai temeinic al monumentelor înseşi,

---

[1] Ipoteză formulată pe baza observaţiilor făcute mai întîi de P. Diaconu în punctul Valea Seacă şi apoi de subsemnatul în unele puncte ale valului, situate pe teritoriul G.A.S. Murfatlar (Basarabi).

al săpăturilor sistematice în valul mare de piatră și, eventual, al descoperirilor așezării (așezărilor) în care a locuit numărul mare de lucrători din vechea carieră de cretă de pe teritoriul de azi al comunei Basarabi.

I. BARNEA

КЕРАМИКА ИЗ МЕЛОВОЙ РАЗРАБОТКИ В БАСАРАБИ
(Обл. Добруджа)

РЕЗЮМЕ

В карьере и внутри памятников X в. на меловом холме в *Басараби* (обл. Добруджа) нашли относительно небольшое количество керамики, имеющей особенное историческое значение. Она разделяется на пять основных категорий.

1. Первую и самую многочисленную категорию составляет *обиходная керамика* (рис. 1—5), сработанная из глины и, реже, из каолинового теста. Единственная форма — это горшок без ручек, обычно средней величины. Лишь в виде исключения попадаются большие или маленькие сосуды. Орнамент состоит из последовательных горизонтальных нарезок, покрывающих все тулово сосуда, от плеча или даже от горлышка почти до самого дна. К ним добавляются косые врезанные полосы, врезанные волнистые линии и — гораздо реже — маленькие ямки на плече сосуда. В двух случаях врезанный орнамент состоит из косых или вертикальных линий, покрывающих все тулово сосуда (рис. 1/2, 3/11). На некоторых доньях имеются гончарные клейма (рис. 3/13). Сходная керамика была обнаружена в городских центрах в Добродже (Аксиополе, Капидаве, Троезме, Диногетии, Новиодунуме и т.д.). Наряду с формой и техникой более высокое качество такой керамики в центрах к югу от Дуная подтверждает предположение об ее провинциально-римском происхождении.

2. Вторую категорию составляет керамика, покрытая снаружи *красноватой краской* (рис. 1/1, 2/4, 6/1—5). Сосуды имеют форму амфороподобного кувшинчика с овальным удлиненным туловом (рис. 1/1), небольшого широкого и низкого кувшина в виде двуусеченного конуса (рис. 6/4), горшка с овальным и тонким туловом (рис. 2/4) и лишь в исключительных случаях форму корчаги (рис. 5/1).

Красная краска, покрывающая сосуды, различных оттенков: кое-где она лежит ровным слоем (рис. 2/4), а в других местах положена неравномерно (рис. 6/1, 3, 4); иногда она состоит из неравномерных темных полос на более светлом фоне (рис. 6/2) и, реже, из лощеных полос, расположенных косой сеткой. Керамика этого же типа была найдена на побережье Дуная в Попине на запад от Силистрии (НР Болгария), в Расове, Капидаве, Диногетии, Новиодунуме, к югу на Балканском полуострове в Преславе и Коринфе, а к северу от

Дуная — на Валашской равнине, в Иляне - Подарь. Подобная керамика известна до сих пор в римско-византийских городах IV—VI вв. в Диногетии, Новиодунуме и Хистрии.

3. *Серая керамика* различных оттенков, с лощеным узором на наружной стороне составляет третью категорию, найденную в Басараби (рис. 2/1, 6/6—10). Гипотеза о местном происхождении этой категории керамики древней латенской традиции, встречающейся в IV—VI вв. в римско-византийских центрах нижнедунайских областей, все более и более подтверждается, в то время как против предположения об ее протоболгарском происхождении высказываются даже некоторые болгарские археологи.

4. *Керамика с оливково-зеленой глазурью* — самая немногочисленная — представлена небольшим, почти целым кувшином (рис. 7/2) и несколькими фрагментами кувшинов (рис. 7/1, 3). Эта категория керамики, несомненно позднеримского происхождения, приближается по форме и некоторым элементам орнамента к керамике с красноватой краской и к серой керамике с лощеным узором. В Басараби имеются некоторые материалы, доказывающие, что все четыре категории керамики могли быть изготовлены в одной и той же мастерской.

5. Пятую и последнюю категорию керамики составляют *амфоры* и византийские *амфоровидные кувшины*, уже известные в некоторых поселениях второй половины X в. и начала XI в. в Добродже и на левом берегу Дуная. Некоторые кувшины украшены лощеным узором (рис. 6/11).

В заключение автор высказывает свое мнение о римско-византийском происхождении (IV—VI вв.) категорий керамики, найденной в меловой разработке в Басараби, допуская, что их продолжали изготовлять и в VI—X вв. в некоторых отдельных, менее развитых центрах на территории или на окраинах византийской империи. В отличие от надписей и рисунков на каменных памятниках в Басараби, доказывающих существование смешанного населения, керамика гораздо более единообразна. Ее происхождение свидетельствует о непрерывности автохтонного элемента, бытование которого отражается как в системе эксплуатации карьера, так и в некоторых формах архитектуры, скульптуры и живописи, характерных для римско-византийского периода. Это особенно наблюдается в шести церковках, высеченных в меловой разработке.

Датировка керамики второй половиной X века и началом XI в. ведет к ограничению хронологии памятников в Басараби. Такое ограничение подтверждается и весьма незначительной степенью износа памятников за короткий срок их использования. Степень разрушения некоторых памятников и части карьера, оставшихся без защитной кровли после их открытия в течение последних двух-трех лет, показывает, что они не могли долго оставаться на открытом воздухе. При условии дальнейшей проверки в ходе археологических раскопок автор полагает, что меловые глыбы из разработки были использованы для постройки неподалеку расположенного «великого каменного вала»,

вероятно возведенного или перестроенного византийцами в эпоху Иоанна Цимисхия или Василия II Болгаробойцы (971—1025) для защиты от нападающих с севера племен, и в первую очередь от печенегов.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1 – 3, сосуды из помещения *E2* (1—3) и 4, из жилища *L*.I.
Рис. 2. — Керамика из отвала меловой разработки.
Рис. 3. — Черепки обиходных горшков.
Рис. 4. — Обиходная керамика.
Рис. 5. — Обиходная керамика.
Рис. 6. — 1 – 5, керамика, украшенная красной краской (6—10); серая керамика с лощеным узором; 11, фрагмент небольшого кувшина с лощеным орнаментом.
Рис. 7. — Небольшие кувшины, украшенные оливково-зеленой глазурью.

LA CÉRAMIQUE DE LA CARRIÈRE DE CRAIE DE BASARABI (Région de Dobrogea)

RÉSUMÉ

Dans la carrière et les monuments rupestres (X[e] siècle) de la colline de craie de Basarabi, on a découvert une quantité plutôt réduite de céramique, laquelle présente néanmoins une importance historique particulière. Celle-ci se divise en cinq catégories principales.

1. La première catégorie, qui est aussi la mieux représentée, est constituée par la *céramique d'usage courant* (fig. 1—5), modelée en argile et, plus rarement, dans une pâte caolinoïde. L'unique forme qu'elle présente est le pot dépourvu d'anses, le plus souvent de dimensions moyennes, et, exceptionnellement seulement, de grande ou petite dimension. La décoration consiste en incisions horizontales continues qui recouvrent tout le corps du vase, depuis l'épaule ou même depuis le col et presque jusqu'au fond. A cela s'ajoutent des bandes à incisions obliques, sinusoïdales et, bien plus rarement, à petites alvéoles pratiquées à même l'épaule du récipient. On ne connaît qu'un seul cas de décoration constituée de lignes verticales et un cas à lignes obliques recouvrant le vase tout entier (fig. 1/2, 3/11). Le fond de quelques vases porte une marque de potier (fig. 3/13). Une céramique semblable a été découverte dans les centres urbains de Dobroudja (Axiopolis, Capidava, Troesmis, Dinogetia, Noviodunum, etc.). Outre la forme et la technique, la qualité assez bonne d'une telle céramique dans les centres du sud du Danube confirme l'hypothèse de son origine romaine provinciale.

2. La seconde catégorie est représentée par la *céramique* décorée extérieurement avec une *peinture rougeâtre* (fig. 1/1, 2/4, 6/1—5). Les vases ont une forme de cruche amphoroïdale au corps oval allongé (fig. 1/1), de cruche bitronconique, assez trapue et large (fig. 6/4), de pot au corps

oval et svelte (fig. 2/4) et, exceptionnellement seulement, en forme de soupière (fig. 5/11).

La couleur rouge qui revêt les vases est de nuances diverses; elle consiste tantôt en une couche uniforme (fig. 2/4) ou assez inégale de couleur (fig. 6/1, 3,4), tantôt en bandes irrégulières plus foncées sur fond plus clair (fig. 6/2) et, plus rarement, de traînées lustrées disposées en réseau aux mailles romboïdales. Une céramique du même type a été découverte le long du Danube à Popina (à l'ouest de Silistra, Bulgarie), Rasova, Capidava, Dinogetia, Noviodunum; plus au sud, dans la péninsule balkanique à Preslav et à Corinthe, et au nord du Danube, dans la plaine valaque, à Ileana-Podari. On connaît présentement une céramique semblable dans les forteresses romano-byzantines (IV^e — VI^e siècles) de Dinogetia, Noviodunum et Histria.

3. *La céramique grise*, de diverses nuances, à décoration lustrée sur la face extérieure, constitue la troisième catégorie découverte à Basarabi (fig. 2/1, 6/6—10). L'hypothèse relative à l'origine locale de cette catégorie de céramique, de vieille tradition Latène, rencontrée aux IV^e —VI^e siècles dans les centres romano-byzantins du Bas-Danube, semble se confirmer de plus en plus, tandis que contre celle de son origine proto-bulgare se prononcent, ces derniers temps, même des archéologues bulgares.

4. *La céramique à émail vert-olive* est la moins nombreuse. Elle se réduit à un cruchon conservé presque entier (fig. 7/2) et à quelques tessons de cruches (fig. 7/1,3). Cette céramique, incontestablement d'origine romaine tardive, ressemble par ses formes et certains éléments de décoration, à la céramique peinte en rougeâtre et à celle de couleur grise à décoration lustrée. Il existe à Basarabi des preuves que les quatre catégories céramiques ci-dessus pouvaient être exécutées par un seul et même atelier.

5. La cinquième et dernière catégorie céramique renferme les *amphores* et les *cruches amphoroïdales* byzantines, déjà connues dans certains établissements de la seconde moitié du X^e siècle et du début de XI^e, en Dobroudja et sur la rive gauche du Danube. Certaines cruches présentent une décoration lustrée (fig. 6/11).

La conclusion de cet article met l'accent sur l'origine romano-byzantine (IV^e —VI^e siècles) des catégories céramiques découvertes dans la carrière de craie de Basarabi, tout en admettant qu'elles ont continué à être produites aussi aux VI^e —X^e siècles dans certains centres isolés moins troublés, du territoire ou des confins de l'Empire byzantin. A la différence des graffites et des représentations relevés sur les monuments rupestres de Basarabi, lesquels attestent la présence d'une population mêlée, la céramique se présente bien plus unitaire. Son origine trahit la continuité de l'élément autochtone dont la présence résulte encore du système d'exploitation de la carrière, de même que de certaines formes architectoniques, sculpturales et iconographiques caractéristiques de la période paléochrétienne, ce que l'on peut notamment observer dans les six chapelles aménagées dans le massif de craie.

La date assignée à la céramique — seconde moitié du X^e siècle et début du XI^e — restreint les limites mêmes des monuments de Basarabi.

Pareille limitation est confirmée également par le degré d'usure très réduit de ces monuments durant le court intervalle de leur fonctionnement. Le degré d'usure de certains monuments et d'une portion de la carrière demeurés sans abri dès leur découverte, survenue ces deux ou trois dernières années, montre qu'ils n'ont pu demeurer longtemps en plein air. Sous réserve d'une vérification archéologique, l'auteur suppose que les blocs de craie extraits de la carrière ont servi à la construction d'une certaine portion du grand vallum de pierre situé dans le voisinage, lequel fut élevé ou probablement refait par les Byzantins sous Jean Tzimiscès ou Basile II le Bulgarochtone (971—1025), pour stopper les envahisseurs venus du nord, en premier lieu les Pétchénègues.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1 — 3, vases provenant de la chambre *E2* ; 4, de l'habitation *L1*.
Fig. 2. — Céramique trouvée dans les déchets de la carrière de craie.
Fig. 3. — Fragments céramiques de vases d'usage courant.
Fig. 4. — Céramique ordinaire.
Fig. 5. — Céramique commune.
Fig. 6. — 1 — 5, céramique décorée en rouge ; 6 — 10, grise à décoration lustrée ; 11, fragment de cruche à décoration lustrée.
Fig. 7. — Cruches à émail vert-olive.

REPREZENTĂRI ZOOMORFE PE CERAMICA DIN SEC. XI, DE LA DUNĂREA DE JOS

Printre categoriile ceramice descoperite în așezările feudale timpurii din Dobrogea, se numără și una compusă din vase smălțuite verde-măsliniu, ornamentate cu figurine zoomorfe, sau avînd ele însești o formă parțial sau total zoomorfă. Exemplarele descoperite pînă în prezent sînt destul de puține la număr, dar ele au apărut în săpăturile efectuate în principalele așezări cercetate din această vreme (Garvăn-Dinogetia, Capidava, Păcuiul lui Soare) și este de presupus existența lor și în restul regiunii [1].

Decorul caracteristic bazat pe reprezentări zoomorfe a reținut atenția unor cercetători, care au abordat în treacăt problema acestei ceramici [2]. Raportată atît la poziția adoptată de aceștia, cît și la lipsa unor analogii directe din publicațiile de specialitate ale țărilor vecine, considerăm oportună prezentarea în ansamblu a materialelor din această categorie, pe care le cunoaștem pînă în prezent.

Din punct de vedere al folosirii elementului zoomorf în ornamentarea vaselor se pot stabili următoarele grupe tipologice :

1) Figurine aplicate pe torțile vaselor.
2) Figurine aplicate pe corpul vaselor.
3) Figurine aplicate pe capace de vase.
4) Părți de vase (ulcioare) stilizate zoomorf.
5) Vase zoomorfe.

Vom prezenta în această ordine exemplarele de care dispunem pentru studiu.

---

[1] Unul din ele a fost descoperit întîmplător pe malul dobrogean al Dunării în apropierea comunei Ostrov (r. Adamclisi) – informație Florian Anastasiu.

[2] Vezi Gh. Ștefan și colaboratori, *Șantierul Garvăn (Dinogetia)*, în *SCIV*, III, 1952, p. 359 ; I. Barnea, *Relațiile dintre așezarea de la Garvan și Bizanț*, în *SCIV*, 3–4, 1953, p. 652 ; idem, *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, partea I, București, 1954, p. 213–215 ; idem, *Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas-Danube du X^e au XII^e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, București, 1955, p. 179 ; Petre Diaconu, R. Popa și N. Anghelescu, *Șantierul arheologic Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VIII, p. 411 ; Petre Diaconu, *Крепость X—XV в. в Пэкуюл луй Соаре в свете археологических исследований*, în *Dacia*, N. S., V, p. 198.

După piesele din prima grupă pe care le cunoaştem s-ar părea că vasele cu torţi ornamentate cu figurine zoomorfe erau de un anumit tip. Deşi nu dispunem decît de fragmente, descoperite la Garvăn-Dinogetia şi Păcuiul lui Soare, se poate afirma că aceste vase aveau un corp bombat şi se caracterizau printr-o buză înaltă, verticală sau uşor evazată şi două torţi puternice, aplatizate, cu capătul superior fixat imediat sub marginea buzei şi cel inferior aproape de mijlocul vasului. Buza şi chiar partea superioară a vasului erau decorate uneori cu baghete verticale în relief. Figurinele sînt aplicate pe partea superioară a torţilor, în sens longitudinal, botul animalului depăşind în general buza spre interiorul vasului.

Modul de reprezentare a animalelor este realist şi anumite simplificări pe care le prezintă figurinele nu se datoresc unei tendinţe de schematizare ci lipsei de îndemînare a olarului, sau dificultăţilor tehnice de redare a detaliilor. Astfel, pe cîteva torţi de la Garvăn-Dinogeţia sînt aplicate mici figurine părînd să reprezinte mistreţi (fig. 1/2)[1]. Asemănarea este sugerată de „coama" care împodobeşte jumătatea din faţă a spinării pînă la cap şi de botul care, fără a avea forma caracteristică, este exagerat de lung. Date fiind dimensiunile reduse ale figurinelor, n-au fost redate alte detalii ale capului, în afara urechilor, care sînt reprezentate prin bucăţele diforme de pastă, aplicate în locurile corespunzătoare. Coada, a cărei lungime depăşeşte proporţiile normale, este redată cu ajutorul unei fîşii subţiri de pastă aplicată într-o linie sinuoasă pe aproape jumătate din lungimea spinării.

Trebuie să remarcăm că exagerarea dimensiunilor cozii se manifestă la toate tipurile de figurine din această categorie; acest amănunt trebuie avut în vedere pentru a nu ne lăsa induşi în eroare în eventuale încercări de identificare a animalelor figurate.

Pasta vaselor şi figurinelor respective este de culoare roşie şi conţine o cantitate destul de mare de nisip, uneori cu granule mari. Arderea nu este întotdeauna egală. În general, calitatea pastei nu este excepţională. Smalţul de culoare verde-măslinie, cu reflexe roşietice în anumite zone, are consistenţă şi acoperă peretele vasului atît în exterior cît şi în interior.

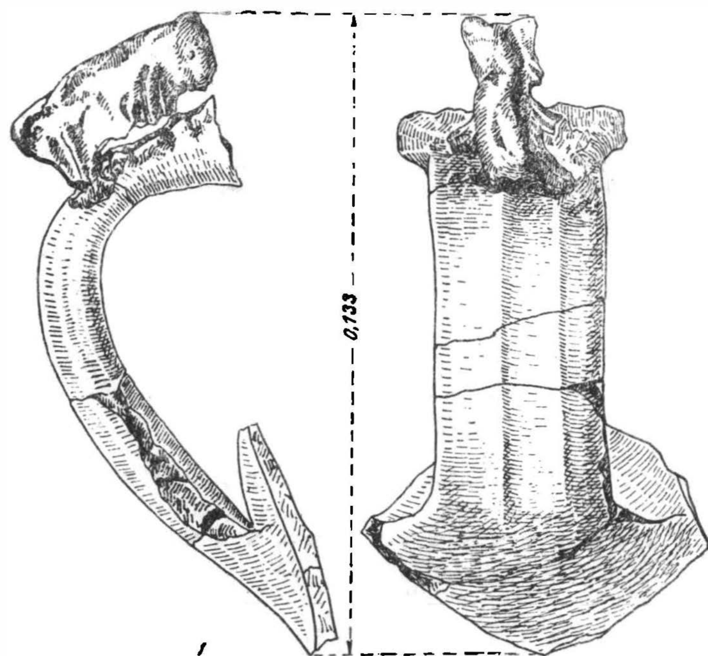
În ciuda anumitor stîngăcii în execuţia figurinelor, ele sînt expresive şi reuşesc să sugereze destul de evident asemănarea cu modelele reale. Din ţinuta lor, se desprinde impresia de forţă caracteristică anumitor animale sălbatice în momentele de încordare.

Deosebit de figurinele de mai sus, dar făcînd parte din aceeaşi grupă, un exemplar descoperit de data aceasta la Păcuiul lui Soare pare să reprezinte un bovideu (fig. 1/1)[2]. Silueta animalului este masivă, greoaie, cu contururi rotunjite. Maniera de lucru grosolană, sumară, fără linii precise. Capul are o formă aproape rotundă; partea sa de jos care a fost lipită de buză este ruptă. Două proeminenţe de formă aproape conică, cu orien-

---

[1] Exemplarul este publicat cu permisiunea lui I. Barnea, căruia îi mulţumim pe această cale; vezi şi desenele reproduse în *SCIV*, III, 1952, p. 359, fig. 11/13 şi *SCIV*, 3–4, 1953, p. 653, fig. 3/7.

[2] Desenul a mai fost publicat în *Materiale*, VIII, p. 411, fig. 6/2, ca reprezentînd un urs şi în *Dacia*, V, p. 498, fig. 10/1.



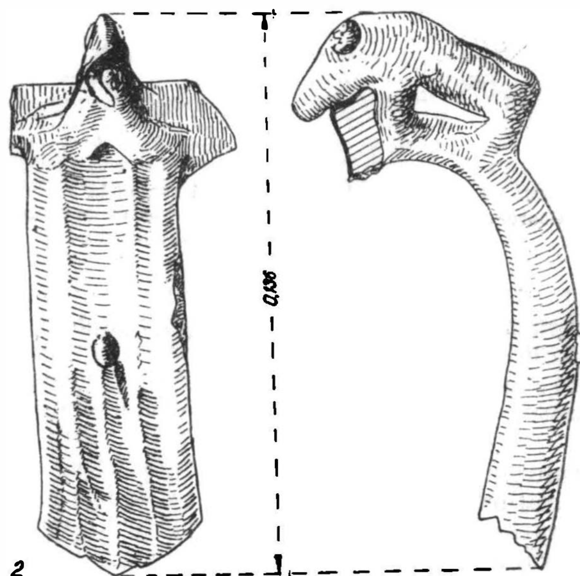


Fig. 1. — Torți de vas cu aplice zoomorfe : 1, Păcuiul lui Soare ; 2, Garvăn (Dinogetia).

tarea frontală, pot fi urechile sau coarnele. Redarea realistă a coarnelor nu era în nici un caz posibilă din cauza friabilității materialului. Coada descrie o linie sinuoasă pe spinare, vîrful său ajungînd pînă la cap. Figurina a fost fixată pe toarta vasului în aceeași manieră ca și cele de la Garvăn.

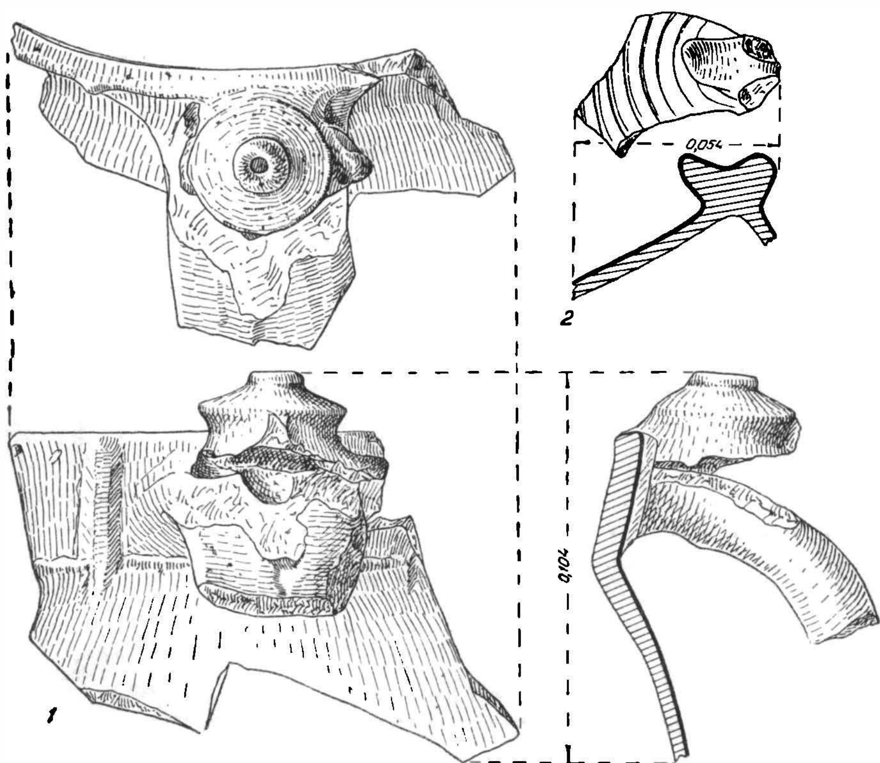


Fig. 2. — 1, fragment de vas cu aplică zoomorfă pe capătul superior al torții (Păcuiul lui Soare) ; 2, fragment dintr-un capac de vas cu apucătoare stilizată zoomorf (Păcuiul lui Soare).

Picioarele animalului sînt redate prin patru monturi scurte, diforme ; pentru a crea impresia de înălțime și suplețe, ele au fost incizate vertical, inciziile plecînd cam de la jumătatea corpului. Pasta figurinei conține o mare cantitate de nisip ; arderea este inegală, miezul rămînînd cenușiu. Smalțul verde-măsliniu este de nuanță închisă.

În sfîrșit, o ultimă piesă din această categorie, descoperită tot la Păcuiul lui Soare, pare să reprezinte o broască țestoasă. Pe capătul superior al torții unui vas de același tip, a fost aplicat un buton mare, înălțat, cu muchea de sus îngroșată și gol în interior. Partea lui superioară este perforată în centru, marginile orificiului fiind reliefate. La buza butonului, orientată spre dreapta, apare o prelungire cu capătul îngroșat și rotunjit, reprezentînd probabil capul animalului, scos din carapace (fig. 2/1). Pe

partea opusă, ușor deplasată spre dreapta și spre exterior, în prelungirea torții vasului, par să mai fi existat două excrescențe (azi rupte), reprezentînd probabil picioarele animalului, care ieșeau de asemenea de sub cara-

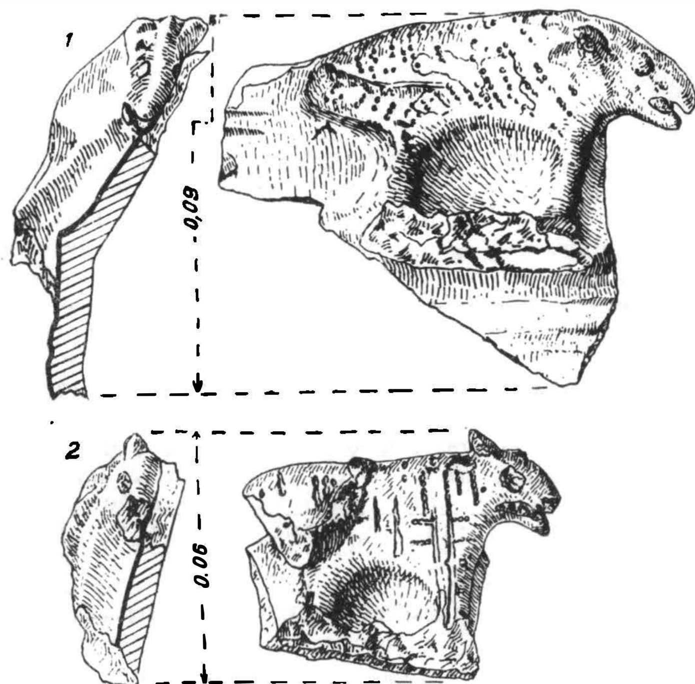


Fig. 3. — Fragmente din pereții unor vase decorate cu aplice zoomorfe (Păcuiul lui Soare).

pace. Pasta este de culoare cenușie și conține granule destul de mari de nisip. Smalțul verde-măsliniu a lăsat dîre și în interiorul vasului.

Din cea de-a doua grupă, a figurinelor aplicate pe corpul vaselor, cunoaștem doar două exemplare, ambele provenind de la Păcuiul lui Soare. Primul din ele, aplicat pe un vas, care după grosimea și curbura fragmentului de perete păstrat, este probabil de dimensiuni mai mari, pare să reprezinte un mistreț (fig. 3/1)[1]. Figurina a fost aplicată deasupra locului de fixare a capătului de jos al torții. Animalul este reprezentat în poziție normală, statică, fiind orientat spre dreapta. Corpul este aplatizat; picioarele, realizate prin două baghete, au fost dispuse în așa fel încît partea lor de jos să coincidă cu marginile zonei de priză a capătului torții cu peretele vasului, avînd astfel și un rol de consolidare. Pentru aceasta a fost însă nevoie ca picioarele din spate să fie deplasate mult înainte față de poziția lor normală, lăsînd partea din spate a corpului suspendată.

---

[1] Vezi nota 2, p. 364 și *Dacia*, V, p. 498, fig. 10/3.

În rest, maniera de execuție este realistă. Pe toată lungimea spinării apare coama caracteristică. Capul, cu bot alungit, are ochiul drept realizat prin aplicarea unei mici pastile, iar cel stîng, de pe partea dinspre vas, incizat circular. Urechile sînt lăsate pe spate. O parte din pasta rezultată din tăietura gurii se păstrează în colțul acesteia, numai pe partea exterioară, poate simbolizînd un colț. Toată suprafața corpului, cu excepția capului și a picioarelor, este acoperită cu mici șiruri de puncte incizate cu pieptenul. Vasul a fost lucrat dintr-o pastă bună, cu nisip fin, arsă la cenușiu ; smalțul verde-măsliniu are reflexe aurii.

Cel de-al doilea exemplar se păstrează lipit pe un fragment de perete mult mai mic, care nu depășește dimensiunile figurinei. Grosimea peretelui, pasta și smalțul sînt identice cu ale celui descris mai sus, dar este greu de precizat dacă avem de-a face cu părți ale aceluiași vas, sau cu fragmente din vase asemănătoare. Modul de aplicare a figurinei este identic cu al celei precedente.

Animalul reprezentat este de talie înaltă, deși picioarele sînt relativ scurte. Corpul este masiv, gîtul scurt, capul mic în raport cu corpul. Ochiul drept a fost realizat prin aplicarea unei pastile circulare, cel stîng, de pe partea invizibilă, a fost doar incizat. Urechile sînt lăsate pe spate. Coada, reprezentată de o bandă aplicată, descrie o mișcare largă pe partea dreaptă a corpului, ajungînd cu vîrful la jumătatea lungimii spinării. În afara capului, tot corpul este acoperit cu o rețea de incizii făcute cu pieptenul. În general, figurina sugerează asemănarea cu un bovideu (fig. 3/2)[1].

Din cea de-a treia grupă, a figurinelor zoomorfe aplicate pe capace de vase, cunoaștem tot două exemplare. Primul dintre ele, aplicat pe un fragment ceramic rupt după conturul său, reprezintă un cap de animal ce poate fi identificat cu un elefant (fig. 4/3)[2]. La prima vedere, dat fiind că fragmentul pe care e aplicat capul este perforat în centru, comunicînd cu interiorul capului care este gol și respectiv cu orificiul gurii, s-ar putea crede că avem de-a face cu un tub de scurgere al unui vas. La o cercetare mai atentă, observînd urmele roții olarului, vedem că punctul de începere a lucrului coincide cu centrul curburii fragmentului pe care e aplicat capul animalului. Aceasta ne face să presupunem că aplica zoomorfă îndeplinea rolul mînerului unui capac de dimensiuni destul de mari ; gaura din centrul capacului este probabil practicată ulterior. Deși deteriorat, capul de elefant oferă suficiente trăsături caracteristice. Urechile, de o mărime neobișnuită pentru alt animal, au aceeași înălțime cu capul și formă aproape semicirculară ; orificiile sînt reprezentate simbolic prin două crestături verticale. Ochii migdalați sînt dispuși tot vertical, marginile și pupilele fiind aplicate. În partea de jos a capului, pe laturi, se păstrează locul de pornire al fildeșilor, reliefați și cu marginile marcate de incizii ; restul a fost rupt. Direcția fildeșilor este aproape

---

[1] Vezi mai sus, nota 2, p. 364 și *Dacia*, V, p. 498, fig. 10/2.

[2] Piesa a fost descoperită întîmplător în apropiere de Ostrov (r. Adamclisi) și face parte din colecțiile Muzeului de Istorie din Brăila (inv. 881). Permisiunea de a o publica, împreună cu exemplarele similare din acest muzeu, ne-a fost acordată de Florian Anastasiu, directorul muzeului, căruia îi mulțumim și pe această cale.

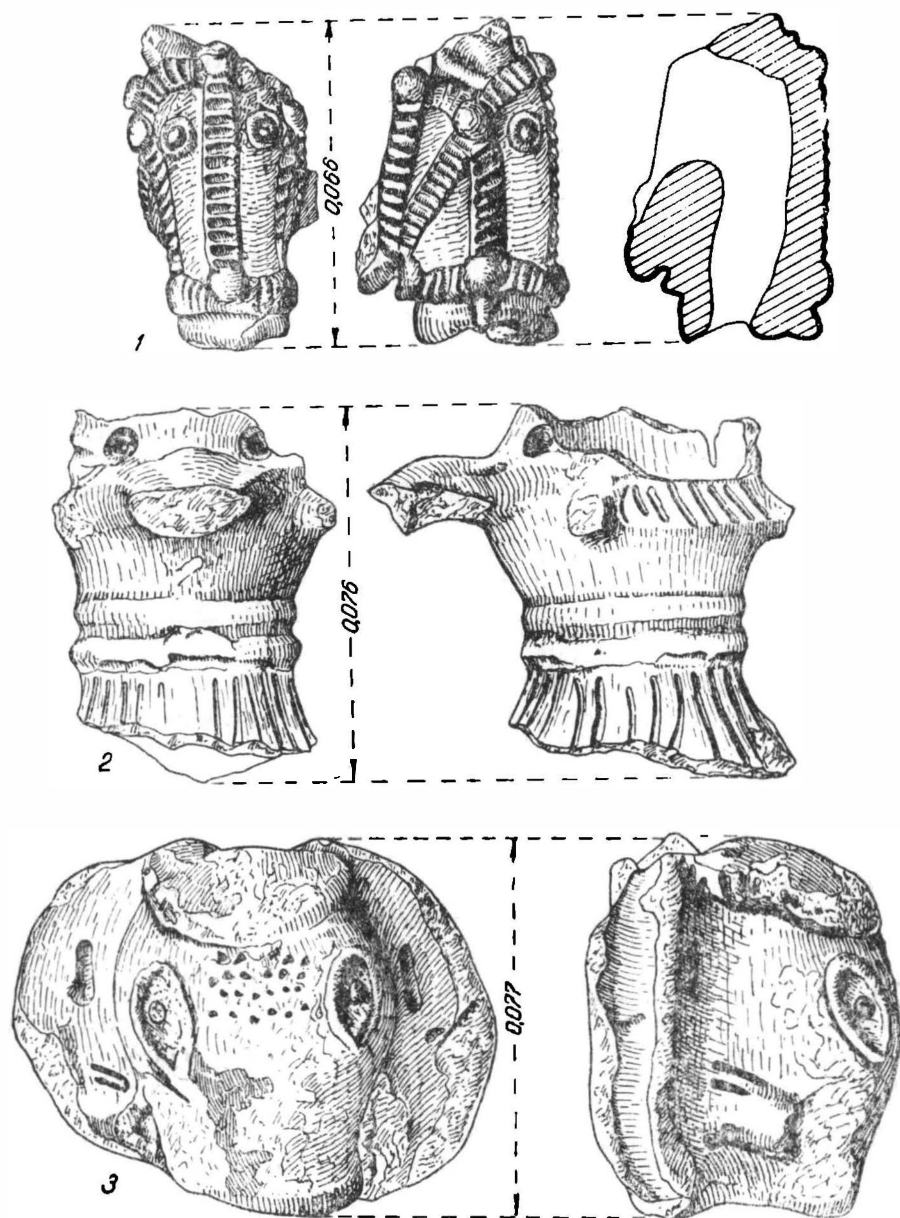


Fig. 4. — 1, tub de scurgere de ulcior (Capidava) ; 2, fragment din gîtul unui ulcior (Garvăn- Dinogetia) ; 3, apucătoare de capac în formă de cap de elefant (Ostrov, r. Adamclisi).

perpendiculară pe verticala capului. Din cauza pastei, care este fină şi moale, la prima vedere, terminaţia botului pare normală; prin cercetare atentă, se poate însă vedea că linia actuală constituie în realitate o ruptură netezită prin rulare. Astfel nu se pot preciza dimensiunile şi poziţia trompei care în mod normal trebuia să existe în continuare. Pe frunte, apare un brîu aplicat, cu incizii transversale (în cea mai mare parte şterse), reprezentînd probabil o curea cu aplice metalice. Dedesubt, între ochi, au fost incizate în şiruri regulate care formează o zonă rectangulară, mici triunghiuri. Probabil aceste elemente constituie un gen de harnaşament. Pasta este, cum am mai spus, foarte fină şi moale, de culoare cenuşie-gălbuie; smalţul verde-măsliniu cu o nuanţă deschisă.

Al doilea exemplar din această grupă, provenind de la Păcuiul lui Soare, este reprezentat printr-un căpăcel de forma aproape conică, terminat cu un cap de animal stilizat (fig. 2/2). Capacul este în stare fragmentară, iar capul de animal are şi el partea de sus ruptă. Pasta conţine granule mari de nisip şi este de culoare roşiatică. Smalţul acoperă numai reprezentarea zoomorfă.

Pentru cea de-a patra grupă tipologică, dispunem de asemenea de două piese. Prima dintre ele, probabil tubul de scurgere al unui ulcior, reprezintă un cap de cal cu harnaşamentul respectiv, realizat într-o manieră extrem de realistă şi descoperit la Capidava [1] (fig. 4/1, 5/1). Capul este desprins de restul vasului pe linia unde ar fi trebuit să înceapă gîtul. Este gol în interior şi are gura deschisă pentru a lăsa apa să curgă. Ochii sînt redaţi prin două pastile circulare, cu pupila reliefată. După cum arată fragmentul păstrat din urechea dreaptă, urechile erau uşor înclinate pe spate. Căpăstrul, realizat prin aplicarea unor benzi de lăţime şi grosime egală, a fost lucrat cu multă atenţie. Forma sa este identică cu a unor tipuri folosite şi azi (fig. 4/1).

Incizarea transversală a „curelelor" este făcută probabil în scopul de a arăta că modelul real era placat cu aplice metalice dreptunghiulare. Tot aplice metalice reprezintă şi pastilele circulare care marchează toate punctele de intersecţie a „curelelor". La capătul celor laterale, banda aplicată se îngustează, venind pînă la marginea gurii, probabil cu intenţia de a reda zăbala. În punctul de întîlnire al „curelei" care înconjoară gîtul cu cea care traversează în diagonală părţile laterale ale capului s-a redat veriga, care este folosită în cazul cînd animalul este priponit.

Capul de cal este lucrat dintr-o pastă compactă, cu nisip foarte fin, arsă egal la roşu. Smalţul verde-măsliniu are o nuanţă închisă.

Cea de-a doua piesă din această grupă este reprezentată printr-un gît de ulcior păstrat fragmentar, stilizat în formă de cap de pasăre (fig. 4/2, 5/2), descoperit în aşezarea feudală timpurie de la Garvăn [2]. Este vorba probabil de o pasăre de baltă, cu ciocul redat convenţional prin unica toartă a vasului. Ochii, dispuşi foarte aproape de marginile torţii, sînt realizaţi prin imprimare. Pe linia ciocului au fost executate

---

[1] Piesa se găseşte tot în Muzeul de istorie din Brăila (inv. 968); informaţiile privitoare la condiţiile de descoperire le-am primit de la R. Florescu, autorul săpăturii.

[2] Fragmentul se găseşte în Muzeul de istorie din Brăila (inv. 880).

trei proeminențe (două pe părțile laterale și una în spate), reprezentînd probabil „urechile" și moțul caracteristic acestor specii de păsări. După fragmentul păstrat nu se poate preciza forma respectivului ulcior, dar după toate probabilitățile n-a fost o formă deosebită. Pasta fragmentului conține nisip fin și are o culoare cărămizie-gălbuie. Smalțul, verde-măsliniu, are o nuanță închisă; dîre de smalț s-au scurs și în interiorul vasului.

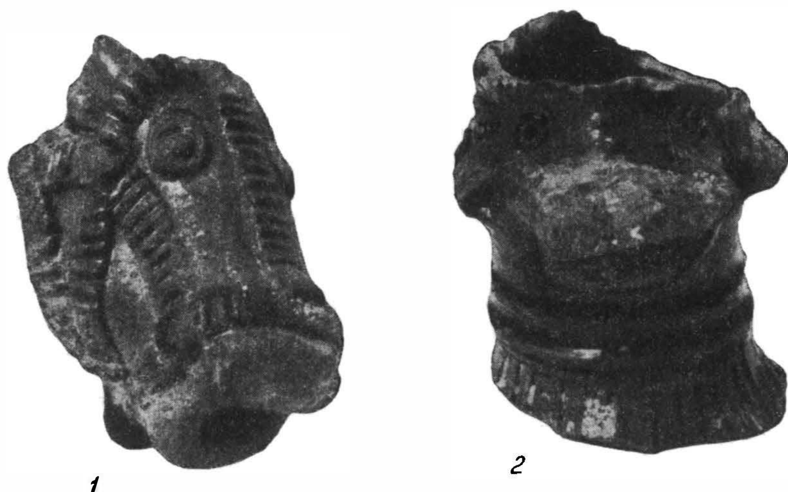


Fig. 5. — 1, tub de scurgere de ulcior (Capidava); 2, fragment din gîtul unui ulcior (Garvăn-Dinogetia).

În sfîrșit, din ultima grupă a vaselor zoomorfe se semnalează descoperirea la Garvăn (Dinogetia) a unui vas în formă de pasăre, acoperit cu același smalț verde-măsliniu [1].



Elementele comune ceramicii prezentate în aceste diverse grupe sînt, pe de o parte, smalțul verde-măsliniu, care apare constant, pe de altă parte, descoperirea tuturor exemplarelor provenind din cercetări sistematice în contexte datînd din sec. XI [2]. Mai ales primul dintre aceste elemente a jucat un rol important în emiterea uneia din ipotezele referitoare la originea ceramicii cu reprezentări zoomorfe. Pornind de la constatarea general acceptată că elementul zoomorf, în decorarea ceramicii, a apărut inițial la triburile sarmatice vechi și s-a păstrat în unele regiuni ale U.R.S.S. pînă în epoca contemporană [3], I. Barnea ajunge la concluzia

[1] I. Barnea, *Relațiile dintre...*, p. 652 și fig. 3/3.

[2] P. Diaconu, *op. cit.*; informații de la R. Florescu pentru exemplarul de la Capidava; Gh. Ștefan și colaboratori, *op. cit.*, p. 365.

[3] În acest sens, vezi articolul lui K. M. Skalon, *Изображение животных на керамике*, în *Труды отдела истории первобытной культуры*, I (Государственный Эрмитаж), Ленинград, 1941.

că reprezentările zoomorfe de pe vasele din sec. XI de la Dunărea de jos reflectă o influenţă sarmatică [1]. Considerînd că ceramica smălţuită este o ceramică de import, produsă de diversele centre bizantine, autorul citat indică drept loc de origine a ceramicii smălţuite cu reprezentări zoomorfe centrele bizantine din nordul Mării Negre [2], ştiut fiind că în primele secole ale erei noastre Chersonesul a fost una din regiunile producătoare de ceramică cu decor zoomorf [3]. Astfel prezentată, ipoteza oferă avantajul de a limita influenţa sarmatică în sine la regiunile din nordul Mării Negre, prezenţa ei în aşezările de pe malul Dunării nemaiavînd în acest caz, decît cel mult semnificaţia unui comerţ cu regiunile respective.

O atare preciziare ar prezenta o importanţă deosebită, avînd în vedere că abordînd recent aceeaşi problemă, Petre Diaconu pune în legătură ceramica cu figurine zoomorfe din sec. XI cu o prezenţă alanică efectivă la Dunărea de jos, în această perioadă [4]. Evident, această ipoteză este cu atît mai atrăgătoare cu cît un asemenea eveniment este semnalat de sursele istorice abia la sfîrşitul sec. XIII [5].

Trebuie să precizăm că în ambele cazuri, cercetătorii nu utilizează analogii directe, bazate pe materiale contemporane, ci argumentul, ce-i drept valabil, al conservării tradiţiei vaselor cu torţi zoomorfe la sarmaţi, de-a lungul secolelor, analogiile în sine fiind anacronice [6]. Lucrul nici nu este de altfel posibil, deoarece în literatura de specialitate din U.R.S.S. şi R.P. Bulgaria nu sînt publicate, după cîte ştim, materiale care să permită o comparaţie. Astfel, în publicaţiile de specialitate bulgare apare un singur exemplar provenind de la Pliska, oarecum asemănător cu cele de la Dinogetia, dar aplicat pe ceramică cenuşie, nesmălţuită şi datînd cu cel puţin un secol mai devreme [7]. Cît priveşte publicaţiile sovietice, deşi nu ne oferă analogii directe, conţin o serie de indicaţii care trebuie avute în vedere în discutarea problemei.

În primul rînd, trebuie reţinut faptul că figurinele utilizate în general ca torţi la vasele sarmatice nu aveau un simplu rol ornamental, ci o profundă semnificaţie magică-religioasă, avînd menirea de a feri conţinutul vaselor de spiritele rele [8]. Acest lucru este documentat atît arheologic, prin prezenţa cu precădere a acestor vase în cimitire [9], cît şi etnografic, tradiţia păstrîndu-se de exemplu în Daghestan pînă la începutul sec. XX [10]. Dat fiind rolul important pe care credinţele i-l atribuiau, elementul zoomorf apare masiv şi pe diverse categorii de vase [11], la triburile sarmatice. Dacă, după toate probabilităţile, credinţa respectivă s-a propagat de-a lungul

---

[1] I. Barnea, *Elemente de cultură...*, p. 213.
[2] Idem, *Byzance...*, p. 179.
[3] K. M. Skalon, *op. cit.*, p. 216.
[4] P. Diaconu, *op. cit.*, p. 498.
[5] Cf. *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, p. 40.
[6] Exemplarele oarecum asemănătoare publicate de K. M. Skalon şi utilizate ca analogii de I. Barnea în articolul din *Studii şi referate*, sînt datate în primele secole ale erei noastre.
[7] St. Stancev, *Некрополът до Нови Пазар*, p. 69–71, fig. 10/6, 7.
[8] K. M. Skalon, *op. cit.*, p. 215.
[9] *Ibidem*, p. 217.
[10] *Ibidem*, p. 183.
[11] *Ibidem*, p. 217.

secolelor în forma sa inițială, despre execuția figurinelor zoomorfe nu se poate spune același lucru. Spre deosebire de primele secole ale erei noastre, cînd execuția lor era cît se poate de realistă, trebuie avut în vedere că în perioada tîrzie, începînd aproximativ din sec. VIII, reprezentarea figurinelor zoomorfe este din ce în ce mai schematică [1]. Sub acest raport, constatăm că între figurinele prezentate aici și exemplarele descoperite în complexe cert alanice din sec. XI—XII [2] nu există nici cea mai mică asemănare. Pe de altă parte, în aceeași perioadă, se semnalează în unele centre orășenești din vechea Rusie dezvoltarea unei producții ceramice cu forme sau decor zoomorf, executat într-o manieră realistă, unele exemplare fiind smălțuite [3]. Bazîndu-se pe adevărul general acceptat că la origine ceramica cu reprezentări zoomorfe este sarmatică, unii autori atribuie acest nou curent apărut în producția de ceramică unei influențe sarmatice [4]. Este însă cel puțin ciudat faptul că se admite ca motiv de inspirație al unor piese de execuție net realistă, o categorie asemănătoare, ce-i drept, dar ajunsă la stilizare prin degenerare în timp. Se pune întrebarea dacă centrul de influență trebuie căutat în lumea sarmatică și nu în altă parte. În acest sens, atragem atenția că în săpăturile de la Corynth au fost descoperite vase cu smalț verde-măsliniu, datînd din sec. X—XI, cu reprezentări zoomorfe și antropomorfe, executate într-o manieră realistă [5]. Este vorba de vase care după toate probabilitățile n-au fost importate din centrele nord-pontice, iar influența sarmatică directă credem că nici nu mai trebuie pusă în discuție. Nu trebuie să uităm că stilurile animaliere caracteristice orientului au pătruns în Bizanț încă din perioada timpurie, o dată cu celelalte influențe orientale asimilate de civilizația bizantină [6]. Este sigur pe de altă parte că, aici și în această vreme, aceste figurine nu mai aveau decît un rol pur decorativ. E puțin probabil ca lucrurile să se fi prezentat altfel la Dunărea de jos; o dovadă pare s-o constituie asocierea figurinelor cu smalțul, care dădea ceramicii respective un caracter de lux. Deși există părerea că tehnica smălțuirii ar fi fost cunoscută și de olarii locali [7] — lucru care nu este imposibil — pînă în prezent nu avem nici o dovadă sigură în acest sens. În mod normal, dacă ar fi existat o producție de vase smălțuite în Dobrogea secolelor X—XII, acestea ar fi trebuit în orice caz să aibă o mai largă răspîndire în așeză-

---

[1] E. T. Kastanaian, *Сарматские сосуды из Тиритаки с ручками в виде животных*, în *SA*, XV, 1951, p. 255.

[2] Vezi V. A. Kuznețov și O. V. Miloradovici, *Археологические исследования в Северной Осетии в 1958.*, în *KS*, 84, 1961, p. 105, fig. 37/3,6; S. S. Kussaeva, *Некоторые итоги археологических раскопок катакомбного могильника в станице Змейской*, în *Известия Северо-осетинского научно-исследовательского Института*, V-XVI, 1956.

[3] O. C. Hovanscaia, *Гончарное дело города Балгара*, în *MIA*, 42, p. 344—345; vezi și A. V. Varganov, *Из ранней истории Суздаля*, (IX—XIII вв), în *KS*, XII, 1946, p. 130.

[4] O. S. Hovanskaia, *op. cit.*, p. 345.

[5] Ch. H. Morgan, II, *Corynth*, Cambridge, Massachusetts, 1942, pl. I, II.

[6] În acest sens, vezi *Early Christian and Byzantine Art* (*The Walters art gallery*), Baltimore, 1947.

[7] R. Florescu, *Note despre olăria smălțuită din sec. X—XII*, în *SCIA*, 1—2, 1956, p. 291.

rile de pe Dunăre şi eventual să treacă Dunărea spre nord [1]. Este adevărat că unele din figurinele prezentate aici sînt de o factură destul de modestă, atît ca execuţie cît şi ca pastă, în schimb altele exclud, aproape posibilitatea unei realizări locale (capul de cal şi cel de elefant). Cît priveşte capul de elefant, în afara faptului că este executat într-o tehnică superioară, indică cu certitudine un centru de producţie străin, un centru situat într-o zonă unde motivul real de inspiraţie era accesibil. Aceasta ne face să presupunem că filiera prin care acest exemplar şi altele, de factură superioară, au pătruns la Dunărea de jos a fost cea sudică, locul lor de origine fiind centrele imperiului Bizantin.

Cunoaştem prea puţin realităţile din aşezările bizantine din Crimeea, pentru a precizia măsura în care ele înseşi produceau ceramică smălţuită cu reprezentări zoomorfe, dar reamintim că pentru a realiza figurine de realismul celor prezentate, meşterii de acolo ar fi trebuit să-şi caute motivele de inspiraţie cu cîteva secole în urmă, ceramica alanică contemporană avînd cu totul alte caracteristici.

Este mult mai probabil ca influenţa realistă care se manifestă la vasele de la Corynth, şi probabil şi din alte centre ale Bizanţului, să se fi răsfrînt asupra centrelor de la periferia imperiului. În acest caz, atît exemplarele de la Dunărea de jos cît şi cele din anumite puncte ale U.R.S.S. n-ar constitui decît reflexul unui curent ornamental venit prin filieră bizantină şi neavînd nici o legătură cu lumea sarmatică.

D. VÎLCEANU

ЗООМОРФНЫЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ НА КЕРАМИКЕ XI В. В НИЖНЕДУНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

РЕЗЮМЕ

К наиболее хорошо изученным археологическим материалам, найденным на раннефеодальных поселениях в Добродже (Гарвэн-Диногетия, Капидава, Пэкуюл луй Соаре), относится и ряд фрагментов керамики с зооморфными изображениями. Все эти фрагменты покрыты оливково-зеленой глазурью и датируются XI в. н.э. При их изучении выяснилось, что зооморфные изображения помещались на верхнем конце ручек сосудов (рис. 1/1,2 и 2/1), на тулове сосудов над нижним концом ручки (рис. 3/1,2) и на крышках сосудов (рис. 2/2 и 4/3); кроме того, существовали сосуды частично или полностью зооморфной формы (рис. 4/1,2 и прим. 1, стр 371). Говоря о сосудах с таким орнаментом, некоторые исследователи считают, что они отражают сарматское влияние, так как известно, что традиция сосудов с зооморфными ручками

[1] Menţionăm că în aşezările din această epocă de la nord de Dunăre nu se semnalează prezenţa ceramicii cu smalţ verde-măsliniu în afara cîtorva fragmente smălţuite, de o factură deosebită de a ceramicii similare din Dobrogea, descoperite la Bucov (inf. M. Comşa).

бытовала у сарматов с первых веков нашей эры. Это влияние осуществлялось либо через византийские центры Северного Причерноморья (прим. 1, стр. 372), либо передавалось непосредственно, как элемент материальной культуры, принадлежащий аланской группе, находившейся в это время в нижнедунайской области (прим. 4, стр. 372).

Однако этому предположению противоречат следующие обстоятельства:

1 — Вышеуказанная категория керамики известна, во всяком случае в настоящее время, только на поселениях, где встречаются многочисленные элементы византийской культуры.

2 — Зооморфные изображения на сарматских сосудах XI в. (аланы) схематизированы до максимума в результате эволюции от реалистического изображения к схематическому.

3 — В некоторых южных византийских центрах (Коринф) встречаются сосуды с реалистическими зооморфными изображениями. Они являются наиболее близкими аналогиями описанных экземпляров.

4 — Среди описанных предметов есть и изображение головы слона на крышке сосуда (рис. 4/3). Это указывает на то, что место производства было скорее на юге, а не в Северном Причерноморье.

В заключение можно предположить, что эти изображения не имеют ничего общего с сарматскими изображениями; они являются отражением восточных влияний в римском и византийском искусстве в орнаментике керамики. До тех пор пока не будет доказано противоположное, остается предположить, что этот тип сосудов проник в нижнедунайскую область южным путем или, в худшем случае, является отражением южного влияния.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Ручки амфор с зооморфными апликами: 1, Пэкуюл луй Соаре; 2, Гарвэн (Диногетия).

Рис. 2.—1, фрагмент сосуда с зооморфной апликой на верхнем конце ручки (Пэкуюл луй Соаре); 2, фрагмент крышки сосуда с стилизированными зооморфными ручками (Пэкуюл луй Соаре).

Рис. 3. — Фрагменты стенок сосудов, украшенных зооморфными апликами (Пэкуюл луй Соаре).

Рис. 4. — 1, желобок для стока от венчика кувшина (Капидава); 2, фрагмент горлышка кувшина (Гарвэн-Диногетия); 3, ручка крышки в виде головы слона (Остров, р-н Адамклиси).

Рис. 5.—1, желобок для стока от венчика кувшина (Капидава); 2, фрагмент горлышка кувшина (Гарвэн-Диногетия).

REPRÉSENTATIONS ZOOMORPHES SUR LA CÉRAMIQUE DU XIe SIÈCLE, DANS LA RÉGION DU BAS-DANUBE

RÉSUMÉ

Parmi les matériaux archéologiques découverts dans les stations de Dobrogea du haut moyen âge, explorées plus intensivement (Garvăn-Dinogetia, Capidava, Păcuiul lui Soare), on compte une série de fragments

céramiques à représentations zoomorphes. Tous sont recouverts d'un émail vert-olive et datent du XI^e siècle de notre ère. Ces figurines zoomorphes étaient appliquées à l'extrémité supérieure des anses de certains vases (fig. 1/1,2 et 2/1), sur le corps des vases, au-dessus de l'extrémité inférieure de l'anse (fig. 3/1,2), et sur des couvercles (fig. 2/2 et 4/3). Il y avait également des vases partiellement ou entièrement modelés en forme d'animaux (fig. 4/1,2 et note 1, page 371). Pour ce qui est de l'origine des vases à représentations zoomorphes, certains auteurs ont estimé qu'ils accusent une influence sarmate, car la tradition des vases à anses zoomorphes connue chez les Sarmates a longuement persisté. Cette influence était transmise soit par les centres byzantins du nord de la mer Noire (note 1, page 372) soit directement, en tant qu'élément de culture matérielle appartenant à un groupe d'Alains, présent dans la région du Bas-Danube à cette époque (note 4, page 372).

Cette hypothèse peut être combattue par les objections suivantes :

1. Jusqu'ici du moins, cette catégorie céramique n'est connue que dans des stations où apparaissent de nombreux éléments de la culture matérielle byzantine.

2. Les représentations zoomorphes des vases sarmates, survivant au XI^e siècle chez les Alains, sont schématisées au maximum.

3. Dans certains centres byzantins du sud (Corynthe), on trouve des vases à représentations zoomorphes exécutées, par contre, d'une manière réaliste. Ce sont là les analogies les plus proches pour les exemplaires étudiés.

4. Parmi nos pièces citons aussi la représentation d'une tête d'éléphant sur un couvercle de vase (fig. 4/3). Ceci dénote de même un centre de production situé bien plutôt dans le sud, qu'au nord du Pont Euxin.

En conclusion, il faut supposer que ces représentations n'ont rien de commun avec celles rencontrées chez les Sarmates ; elles constituent une transposition des influences orientales de l'art romain et byzantin dans le décor de notre céramique. Jusqu'à preuve contraire, on doit supposer que ce type de vase, tel quel, apparaît dans la région du Bas-Danube en venant du sud. À la rigueur il pourrait représenter seulement le reflet des influences méridionales.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Anses de vase à appliques zoomorphes. 1, Păcuiul lui Soare, 2, Garvăn (Dinogetia).

Fig. 2. — 1, fragment de vase à applique zoomorphe sur l'extrémité supérieure de l'anse (Păcuiul lui Soare) ; 2, fragment d'un couvercle de vase à poignée stylisée à l'aide d'éléments zoomorphes (Păcuiul lui Soare).

Fig. 3. — Fragments de la panse de vases décorés d'appliques zoomorphes (Păcuiul lui Soare).

Fig. 4. — 1, goulot de cruche (Capidava) ; 2, fragment de col d'une cruche (Garvăn-Dinogetia) ; 3, poignée de couvercle en forme de tête d'éléphant (Ostrov, district d'Adamclisi).

Fig. 5. — 1, goulot de cruche (Capidava) 2, fragment d'un col de cruche (Garvăn-Dinogetia).

PROBLEME RIDICATE DE DESCOPERIRILE DIN PEȘTERA DE LA DEVETAKI (R. P. Bulgaria)

În 1960 a apărut monografia privind cercetările făcute de către V. Mikov și N. Djambazov în peștera de la Devetaki, r. Loveč, în valea rîului Ossam, care se varsă în Dunăre, în apropiere de gurile Oltului. Lucrarea celor doi arheologi bulgari, binecunoscuți și prin alte studii de specialitate a fost publicată de către Editura Academiei de Științe a R.P. Bulgaria: *Devetaškata Peštera* (*La Grotte de Devetaki*), Sofia, 1960, 199 p., 140 figuri și o planșă în culori, cu un rezumat în limba franceză (p. 191—195). Se publică aici rezultatele săpăturilor efectuate în 1950 și 1952.

Stratele de cultură din peșteră ating pe alocuri o adîncime de 5,50m. Au fost descoperite trei orizonturi culturale aparținînd paleoliticului mijlociu (musterian), paleoliticului superior și un altul datînd de la sfîrșitul paleoliticului superior. Așa cum arată N. Djambazov, descoperirile paleolitice de la Devetaškata Peštera își găsesc analogii în alte părți din Balcani și Romînia. Se subliniază în special analogiile uneltelor musteriene cu cele din nivelele corespunzătoare descoperite mai demult în peștera Bačokiro din Munții Balcani.

Epoca neolitică este bogat documentată. A fost determinat un strat cu ceramică pictată aparținînd complexului Starčevo-Kremikovci-Karanovo I. Ceramica pictată din acest orizont se apropie însă mai mult de aspectul Starčevo din Serbia și Oltenia [1]. Nu lipsesc nici vasele cu piedestal în patru colțuri (fig. 28/a = fig. 29/a), pe care de asemenea le întîlnim și în Oltenia. Este frecventă pictura albă pe fond roșu, dar uneori apare și pictura neagră pe același fond roșu. De subliniat că tehnica și unele motive decorative (ex. plasa) leagă ceramica pictată din stratul I de la Devetaki de Karanovo I din Bulgaria de sud. Poziția geografică a peșterii ușura legăturile cu cîmpia Traciei. Valea Ossamului se leagă, peste trecătoarea Troian și pe valea Striamei, cu bazinul fluviului Marița. În pasta ceramicii pictate de la Devetaki se folosește amestecul cu pleavă, cu nisip

[1] Cf. D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului din Romînia, în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 111.

şi cu cioburi pisate. După părerea noastră, credem că în părţile de nord şi nord-vest ale Bulgariei, complexul Kremikovci a dăinuit relativ mai mult decît acelaşi orizont cu ceramică pictată din Bulgaria de sud, respectiv Karanovo I (fost I A şi I B) [1]. Cum între stratul paleolitic şi stratul Kremikovci-Starčevo se interpune un orizont steril, fără urme arheologice şi cum cultura neolitică din primul strat de acest fel din Devetaškata Peštera documentează o fază destul de avansată, rezultă că cel mai vechi neolitic lipseşte în peştera de la Devetaki. De altfel, în stadiul actual al cercetărilor problema existenţei pe teritoriul R.P. Bulgaria a celui mai vechi neolitic este încă deschisă.

V. Mikov atribuie orizontul neolitic cu pictură de la Devetaki neoliticului mijlociu. Chiar dacă am admite că ne găsim aici în faţa unei dăinuiri mai îndelungate a culturii Kremikovci, totuşi stratul I neolitic din Devetaškata Peštera se caracterizează, — de altfel ca şi întregul mare complex Karanovo I - Starčevo-Criş, — printr-un conţinut bine încadrat din punct de vedere cultural şi cronologic în cuprinsul etapei neoliticului vechi.

Stratul neolitic următor suprapune direct stratul anterior. El are o grosime foarte mică (fig. 8 şi 11) care atinge abia 0,10 m. Se publică doar cîteva fragmente ceramice ornamentate cu spirale, meandre, triunghiuri, crestături etc. Autorii consideră că ceramica din acest strat corespunde „neoliticului superior" şi ar fi sincronică fazei Protoboian din Romînia, pe considerentul că ornamentarea unor fragmente (fig. 33) ar fi „de tip Bolintineanu". Cu prilejul vizitei în Bulgaria, în 1958, am avut prilejul să studiez mai de aproape descoperirile de la Devetaki. Ceramica în discuţie a depăşit, din punct de vedere tehnic şi fazeologic orizontul Protoboian. Excizia, pasta, profilele etc. se apropie foarte mult de produsele ceramice ale sfîrşitului fazei Boian III şi ale fazei următoare. Există însă o serie de fragmente ceramice lucrate dintr-o pastă amestecată cu pleavă şi ornamentate cu pliseuri fine şi slip de culoare cenuşie lustruită, avînd profile care se aseamănă cu acelea ale culturii Vinča, fazele vechi, şi parţial cu cele din cultura Vădastra I. Unele dintre fragmentele publicate la figura 56 şi 57 aparţin acestui orizont, şi nu „eneoliticului". Aceste fragmente sînt acoperite cu pliseuri orînduite în sistem de căprior şi au profile similare (fig. 56) celor descoperite de noi la Verbicioara în nivelurile imediat premergătoare stratului conţinînd materiale caracteristice culturii Sălcuţa [2]. Alte elemente orientează nu numai spre cultura Vinča, dar şi spre complexele din Bulgaria de sud datînd din perioada anterioară cristalizării culturii Gumelniţa de acolo. Pe baza materialului publicat, a observaţiilor făcute de noi direct pe acest material, ţinînd seama şi de evoluţia şi cronologia relativă a culturilor neolitice din nord-vestul Bulgariei, cît şi de legăturile acestora cu dezvoltarea sincronică de la nord de

[1] Vezi noua succesiune cultural-stratigrafică de la Karanovo făcută recent de G. I. Georgiev, cu care noi sîntem în general de acord : *Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Süd-Bulgarien)*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré au problèmes du Néolithique européen*, Praga, 1961, p. 45 şi urm. Asupra problemelor stratigrafiei şi cronologiei relative stabilite pe baza săpăturilor făcute de V. Mikov şi G. I. Georgiev la Karanovo, vom reveni cu alt prilej în *Dacia*, N. S., VI (sub tipar).

[2] D. Berciu, *Contribuţii* . . . , p. 111.

Dunăre, se poate spune că în Devetaškata Peštera se prezintă o situaţie analogă celei de la Verbicioara şi din alte aşezări din Oltenia şi sud-vestul Munteniei, şi anume : după orizontul *Devetaki I*, care corespunde, — după cum am văzut — complexului Starčevo-Criş-Kremikovci-Karanovo I, urmează orizontul *Devetaki II*, a cărui poziţie stratigrafică este certă, el suprapunînd stratul neolitic I ; din punct de vedere cultural-tipologic se înfăţişează însă cu un caracter eterogen, în care se întîlneşte o componenţă Vinča veche, alta Vădastra timpurie, o a treia Boian şi alta ce orientează spre sudul şi estul Bulgariei. Unele elemente merg pînă la începutul procesului formării culturii Sălcuţa-Krivodol. Orizontul Devetaki II ocupă totuşi tot răstimpul dintre sfîrşitul ceramicii pictate de stil Kremikovci pînă la apariţia orizontului *Devetaki III*, care corespunde complexului tîrziu neolitic Sălcuţa-Krivodol. Rămîne a se lămuri mai clar pe viitor poziţia stratigrafică a diferitelor niveluri ce par a se defini în interiorul orizontului Devetaki II, care reprezintă, — după noi, — un neolitic mijlociu.

Deosebit de interesante şi bogate sînt materialele arheologice din al treilea strat neolitic de la Devetaki, care, din nou, îşi găsesc o strînsă legătură pe teritoriul Romîniei, în valea Dunării. V. Mikov atribuie conţinutul orizontului Devetaki III, — cum îl numim noi — *eneoliticului* (p. 51 şi urm.) şi care corespunde în Romînia culturilor tîrzii neolitice : Sălcuţa, Gumelniţa, Cucuteni, Petreşti. Dată fiind poziţia geografică a peşterii de la Devetaki, într-o zonă de interferenţă între aria culturii Gumelniţa dinspre est şi aceea a complexului Sălcuţa-Krivodol dinspre vest, se înţelege că în structura orizontului Devetaki III întîlnim un caracter mixt, sălcuţeano-gumelniţean, aşa cum reiese el în chip concludent din bogatul şi variatul material ceramic publicat de autori. De altfel, V. Mikov indică unele analogii cu zona de vest (p. 192). Grosimea stratului „eneolitic" variază între 0,20—1,40 m. În interiorul său se pot deosebi niveluri corespunzînd diferitelor faze ale culturii Sălcuţa-Krivodol. Astfel, noi am deosebit materiale caracteristice fazei timpurii Sălcuţa, altele, — cele mai multe, — fazei Sălcuţa II, unele fazei Sălcuţa III şi, cîteva, sporadice, fazei Sălcuţa IV. Vasul reprodus la fig. 52/c = fig. 47/4 datează dintr-un orizont postsălcuţean. Într-o locuinţă s-au găsit resturi dintr-o plasă de împletitură de in (fig. 68—69). Plastica este rară, ca şi în cultura Sălcuţa. Un material, care nu a fost definit stratigrafic în timpul săpăturilor şi nici separat de restul materialului din punct de vedere tipologico-cultural, documentează prezenţa în peştera de la Devetaki a complexului Cernavoda-Ezero-Donja Slatina [1].

Cît priveşte epoca bronzului, V. Mikov deosebeşte un strat cu două niveluri care, deşi sînt separate printr-un strat steril (fig. 8), reprezintă totuşi o continuitate în ceea ce priveşte evoluţia formelor ceramice (p. 193). Atît cît permit materialele publicate, observaţiile şi concluziile, precum şi constatările făcute cu prilejul călătoriei de studii, amintită mai sus, stratul de cultură datînd din epoca bronzului din Devetaškata Peštera poate fi împărţit în cîteva niveluri, care corespund unor faze anumite ale culturii

[1] D. Berciu, *Contribuţii* . . . . p. 111.

respective. V. Mikov a deosebit, în interiorul stratului, a cărui grosime variază între 0,50—1,20 m (fig. 7 cu p. 192—193), două niveluri, cel de jos aparţinînd epocii de început a bronzului, iar al doilea ultimei perioade a epocii bronzului. Autorii nu au numit cultura acestui strat, dar ei au observat, cu drept cuvînt, prezenţa unor elemente similare celor de la nord de Dunăre şi altele de caracter sudic, egeo-micro-asiatic. Dacă lăsăm la o parte orizontul atribuit de noi complexului balcanic Cernavoda-Ezero-Donja Slatina, putem spune că stratul IV de la Devetaki cuprinde materiale cu totul caracteristice *culturii Verbicioara* a cărei arie de răspîndire s-a extins şi la sud de Dunăre, centrul său de dezvoltare fiind în Oltenia [1]. Se deosebesc forme de vase tipice fazei timpurii (de pildă fig. 81/b), în care se întîlnesc încă şi elemente de legătură cu cultura Glina III şi cu complexul Cernavoda-Donja Slatina (analogii cu acest din urmă aspect, v. vasele cu torţi prevăzute cu butoni [2]), a cărui prezenţă la Devetaki am semnalat-o mai înainte. Acestei perioade, — care aparţine deja bronzului mijlociu, — trebuie să i se atribuie şi ciocanele-barosuri *à rainure* (fig. 74—75), şi nu bronzului timpuriu. Atît cît se poate spune în prezent, ţinînd seama şi de stadiul actual al cunoaşterii culturii Verbicioara din Romînia, la Devetaki lipsesc deocamdată materiale atribuite de noi fazei Verbicioara II (orizontul clepsidrelor) şi, pe cît se pare, parţial fazei următoare [3] (orizontul „brăzdarelor" de corn de cerb şi al ceştilor cu două torţi neevoluate încă spre forme baroce). Lipsa aceasta se explică deocamdată prin prezenţa, — acolo unde cercetătorii bulgari au descoperit stratul Verbicioara, — a unui strat steril, destul de gros (fig. 7). În schimb, în interiorul „stratului din ultima perioadă a epocii bronzului", — cum îl numeşte V. Mikov (p. 193) — se disting clar fazele Verbicioara IV (fig. 100/a, d, f şi h) şi Verbicioara V (v. de pildă fig. 100/c—d; fig. 97/e—f şi i), aceasta din urmă fiind sincronică fazei V a culturii Tei din Muntenia (aspectul Fundenii Doamnei [4]).

Descoperirea unei aşezări de peşteră la Devetaki, aparţinînd culturii Verbicioara, a îmbogăţit documentarea noastră privind deopotrivă geneza, periodizarea cît şi problema sfîrşitului acestei culturi. Fenomene similare celor de la nord de Dunăre s-au petrecut şi în ţinuturile învecinate de la sudul fluviului, atît la începutul procesului formării acestei culturi cît şi la încheierea evoluţiei sale şi în perioada de tranziţie spre prima epocă a fierului. Ne aflăm cu ultimele materiale, încă de caracter Verbicioara, de la Devetaki la un orizont cronologic sincronic la nord de Dunăre cu orizontul Protonoua [5].

---

[1] Pentru conţinutul, originea, periodizarea şi răspîndirea culturii Verbicioara, a se vedea: D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur. Vorbericht über eine neue, in Rumänien entdeckte bronzezeitliche Kultur*, în *Dacia*, V, 1961, p. 124 şi urm.; idem, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 227 şi urm.

[2] Compară cu: M. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în 39. *BerRGK*, 1958, pl. 13/1 şi pl. 14/5—6.

[3] Fig. 95/c, de pildă, precum şi alte fragmente ceramice, atestă totuşi, cel puţin pe o durată oarecare, prezenţa fazei Verbicioara III la Devetaki.

[4] Recent, pentru material şi încadrare: Valeriu Leahu, *O nouă fază a culturii Tei din epoca bronzului: faza Fundenii Doamnei* (sub tipar); cf. D. Berciu, *loc. cit.*

[5] Cf. D. Berciu *loc. cit.*

Printre materialele publicate sînt unele care documentează în Devetaškata Pe tera prezenţa culturii Basarabi din prima epocă a fierului, întîlnită, precum se ştie, aproape pe totalitatea teritoriului Romîniei, apoi în Banatul iugoslav şi în R.S.S. Moldovenească. Semnalăm aici vasul caracteristic acestui orizont, de la fig. 91/n, fig. 92/m, care, prin tehnică, profil şi decor nu poate fi atribuit epocii bronzului. Prima epocă a fierului fiind mai slab documentată, V. Mikov publică, printre altele, doar cîteva fragmente ceramice caracteristice. Se publică de asemenea şi două fibule de bronz, de tip Glasinac II (fig. 108/a, b; fig. 109) şi una de tip Donja Dolina (fig. 108/c [1]) descoperite precum se ştie, în număr mare în necropolele de la Balta Verde şi Gogoşu din Oltenia. Epoca Latène este, în schimb, bine documentată. Autori publică numeroase vase şi fragmente ceramice lucrate cu mîna şi cu roata, precum şi un fund de amforă rhodiană cu inscripţie (fig. 130). Subliniem importanţa, atît a ceramicii Latène lucrată cu mîna, care prezintă frapante analogii cu cea din aşezările geto-dace de la nord de Dunăre, cît mai ales a celei lucrate la roată, pe care V. Mikov o atribuie pe drept cuvînt culturii tracice, începînd din sec. al V-lea î.e.n. Şi aici se sesizează uşor unele analogii din valea Dunării muntene.

Cîteva descoperiri din epoca stăpînirii romane atestă folosirea peşterii şi în acea vreme. S-au găsit aici şi urmele unui sanctuar roman, în apropierea unui izvor.

În sfîrşit atragem atenţia cercetătorilor din ţara noastră şi a celor care se ocupă în mod special de arheologia Europei sud-estice asupra noii şi bogatei documentări arheologice de la Devetaki, pe care colegii bulgari o pun la dispoziţia oamenilor de ştiinţă şi care ridică probleme multiple, pe care le-am privit, în principal, în lumina descoperirilor din ultimii 15 ani din Romînia.

D. BERCIU

ВОПРОСЫ В СВЯЗИ С ОТКРЫТИЯМИ В ПЕЩЕРЕ ДЕВЕТАКИ (НР Болгария)

РЕЗЮМЕ

Автор подчеркивает значение находок в пещере Деветаки (р-н Ловец) и указывает, что ее исследование выдвигает новые вопросы, связанные с древней историей Болгарии и Румынии. В работе рассматриваются, в частности, общие вопросы археологических исследований в обеих странах. Первый слой неолитической культуры в Деветаки соответствует горизонту с расписной керамикой комплекса Старчево — Криш — Кремиковцы — Караново. Второй неолитический слой современен фазе Боян III и Боян IV, между тем как слой Деветаки III принадлежит к комплексу Сэлкуца-Криводол поздненеолитической

[1] Cf. D. Berciu, *loc cit.*, în *Dacia* N.S., I, 1957, p. 355—356.

эпохи. Выделяются также материалы, характерные для комплекса Чернавода—Езеро—Донья Слатина.

Культурный слой бронзовой эпохи (слой Деветаки IV) принадлежит к культуре Вербичиоара, центр развития которой находится в Олтении. Обоснованы фазы Вербичиоара I, III, IV и V; фаза Вербичиоара II (горизонт «клепсидр») еще не достаточно обоснована.

В пещере Деветаки встречаются и материалы культуры Басараби раннежелезного века, открытой за последние годы почти на всей территории Румынии.

В той же пещере был открыт богатый слой фракийской культуры, относящейся к латенскому периоду.

PROBLÈMES SOULEVÉS PAR LES DÉCOUVERTES DE LA GROTTE DE DEVETAKI (R.P. de Bulgarie)

RÉSUMÉ

L'auteur attire l'attention sur les importantes découvertes faites en Bulgarie, dans la caverne de Devetaki (district de Loveč), et sur les problèmes nouveaux que les recherches de la Deveta kata Peştera soulèvent aussi bien pour l'histoire reculée de la Bulgarie que pour celle de la Roumanie. Il prend tout particulièrement en considération les questions communes à la recherche archéologique dans les deux pays. La première couche de civilisation néolithique de Devetaki correspond à l'horizon à céramique peinte du complexe Starčevo-Criş-Kremikovci-Karanovo I. La couche néolithique II est synchrone des phases Boian III et Boian IV, tandis que la couche Devetaki III appartient au complexe Sălcuţa-Krivodol, qui date du néolithique-bas tardif. On distingue également des objets caractéristiques du complexe Cernavoda-Ezero-Donja Slatina.

La couche de civilisation datant de l'âge du bronze (couche Devetaki IV) appartient à la civilisation de Verbicioara, dont le centre de développement se trouve en Olténie. Les phases Verbicioara I, III, IV et V sont attestées, tandis que la phase Verbicioara II (horizon des « clepsydres ») ne l'est pas encore suffisamment.

On rencontre encore dans la grotte de Devetaki la civilisation de Basarabi de la première époque de l'âge du fer, découverte ces dernières années sur presque tout le territoire de la Roumanie.

On a décelé aussi dans la même caverne une couche abondante appartenant à la civilisation du Latène thrace.

UNELE CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA MODUL DE CONSTRUCȚIE AL LOCUINȚELOR DIN AȘEZĂRILE CULTURII CUCUTENI-TRIPOLIE

Printre problemele arheologice cărora specialiștii se străduiesc să le dea o rezolvare cît mai concludentă, este și aceea a construirii locuințelor neolitice aparținînd culturii ceramicii pictate Cucuteni-Ariușd-Tripolie. Săpăturile întreprinse în acest domeniu au luat o mare amploare și în Romînia în anii puterii populare.

În vederea elucidării acestei probleme, cercetătorii sovietici au făcut apel chiar la anumite reconstituiri, fără să se ajungă totuși la rezultate cu totul satisfăcătoare [1].

Este de nădăjduit însă că săpăturile arheologice viitoare vor reuși să facă lumină în această problemă, mai ales că în fiecare an se ivesc noi elemente, generînd alte posibilități pentru rezolvarea acestei probleme. Așa, de pildă, în vara anului 1960, în cursul săpăturilor efectuate de Muzeul regional de Istorie din Galați, pe teritoriul comunei Tg. Berești, la punctul numit „Bîzanu" (r. Bujor, reg. Galați [2]), s-au descoperit anumite resturi care pot da posibilitatea formulării unor ipoteze referitoare la modul de construcție al locuințelor neolitice tîrzii, aparținînd culturii Cucuteni, faza A.

Pe baza documentării arheologice, cît și a unor observații etnografice făcute în comuna respectivă, s-a ajuns la concluzia că pereții locuințelor cucuteniene de la Bîzanu, se făceau dintr-un schelet lemnos, alcătuit din numeroși pari și nuiele, intercalați de furci groase ce se îngropau pe marginea podinilor sau platformelor de formă dreptunghiulară [3]. De obicei, aceste platforme erau compuse din bîrne de lemn, rotunde și des-

---

[1] T. S. Passek, *Периодизация*, în *MIA*, 10, 1949, p. 132 și urm., p. 136, fig. 72 (așezarea Kolomiișcina I).

[2] I. T. Dragomir, *Săpături arheologice la Tg. Berești (r. Bujor, reg. Galați)*, în *Materiale*, X (în pregătire).

[3] Cu prilejul săpăturilor arheologice întreprinse în așezarea neolitică tîrzie de pe teritoriul comunei Tg. Berești, la punctul Bîzanu, au fost degajate resturile a două locuințe cucute-

picate, așezate una lîngă alta, de-a latul, întocmai ca la un pod de lemn, peste care se aplica apoi lut.

În ceea ce privește nuielele existente în pereții locuințelor, avem suficiente motive să presupunem că ele nu erau împletite orizontal, ci așezate în poziție verticală, fie una lîngă alta, fie înmănunchiate uneori printre parii și furcile casei. Peste scheletul de lemn se aplica pomesteala de lut, amestecată cu pleavă și cu paie tocate, așa cum de altfel se mai construiau pînă nu demult case la Tg. Berești și în alte părți ale țării. După cîte se știe, în nici o așezare cucuteniană nu s-au găsit bucăți de pomesteală arsă cu impresiuni încrucișate de la pari, furci și nuiele, sau impresiuni concave de la arcuirea nuielelor, ci întotdeauna numai cu amprente drepte și paralele. Prin urmare înclinăm să credem că în pereții locuințelor nuielele nu se împleteau cu restul lemnăriei.

În aceeași așezare mai sus amintită, s-a descoperit și un ornament spiralic, de lut ars, în relief, pe o suprafață de circa un metru pătrat, făcînd parte integrantă din pereții unei locuințe cucuteniene [1] și avînd clare urme de pictură tricromă. Acest ornament este alcătuit din două feluri de lut. Pe fața interioară, lutul este amestecat cu pleavă și paie, purtînd cîteva amprente de lemnărie, slab reliefate, iar fața exterioară, ce reprezintă ornamentul spiralic, este alcătuită dintr-un strat subțire de lut, fără impurități, care prin lovire se exfoliază ușor. Acest lut fin a fost întrebuințat cu dublu scop. În primul rînd pentru a modela mai bine decorul și în al doilea rînd pentru a netezi și pregăti locul în vederea aplicării picturii. Spunem acestea, deoarece decorul prezintă urme de pictură fixată prin ardere, după aceleași metode tehnice aplicate ceramicii pictate cucuteniene.

Descoperirea acestui ornament sprijină argumentarea unei alte ipoteze. Într-adevăr, putem deduce că atît platformele, cît și pereții locuințelor cucuteniene, se ardeau imediat după ce se usca pomesteala și decorurile timp de mai multe zile, întocmai ca și un cuptor rudimentar de ars cărămida, ce are forma unui trunchi de piramidă, fiind continuu alimentat cu combustibil [2]. De altfel mulți cercetători admit că platformele sau podinile caselor erau arse în mod intenționat [3], și cu toate acestea, chir-

---

niene, faza A (loc. nr. I și nr. II). După ridicarea masei de chirpic a locuinței nr. I, ce se afla situată la partea superioară a pămîntului cafeniu închis, s-au trasat mai multe șanțuri de control, orientate est-vest. În profilul peretelui de nord al unui astfel de șanț, săpat pe latura sudică a locuinței, s-au descoperit patru gropi, așezate în linie dreaptă, pe o distanță de 9 m, la intervale de 1,60—2,60 m. Aveau diametrul de 0,35—0,65 m și adîncimea de 0,70—0,90 m. Ținînd cont de dimensiunile gropilor, precum și de poziția lor față de suprafața masei de chirpic, se înțelege că acestea nu pot reprezenta decît locul unde au fost îngropate furcile de bază ale peretelui sudic, ce aparținea locuinței cucuteniene nr. I.

[1] I. T. Dragomir, *op. cit.*, vezi și ornamentul spiralic, fig. 2/3.

[2] Procesul arderii cărămizii și a ceramicii necesită o temperatură constantă de peste 900°, fiind însoțită de curenți de aer bine dirijați, pentru a transforma lutul în ceramică. Așadar, o incendiere întîmplătoare și temporară nu poate atinge și menține temperatura arătată. (Informațiile documentare sînt culese de la Nicolau Ion, fost funcționar la fabrica de cărămidă, și Negruțu Iosif, sculptor, ambii din Galați).

[3] În privința arderii platformelor, ideile sînt împărțite. De pildă, Vladimir Dumitrescu consideră că unele platforme erau arse inițial, în mod intenționat. Vezi: *Hăbășești. Monografie arheologică*, Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 176—189. Aceeași ipoteză o adoptă și Hortensia Dumitrescu cu prilejul săpăturilor arheologice întreprinse la Traian (r. Buhuși, reg. Bacău), în

picii rezultați au aproape aceeași consistență si culoare, asemănătoare dărîmăturilor de la pereți. Prin urmare, ni se pare că nu ar fi exclus ca și pereții să fi fost arși o dată cu platformele. În felul acesta se poate presupune că văpaia focului era concentrată mai mult asupra platformelor, cuprinzînd însă în același timp și pereții locuințelor. Inegalitatea arderii și a concentrării focului, precum și dirijarea curenților de aer în timpul arderii poate fi dedusă din însăși culoarea și sonoritatea bucăților de chirpici arși. Așa de pildă, cei proveniți din platforme sau podine, unde concentrația focului a fost mare, oxidantă, sînt bine arși și de culoare roșie-cărămizie; cei de la pereți, sînt de asemenea bine arși, însă de o culoare ceva mai deschisă, cu o nuanță cărămizie-gălbuie și ceva mai friabili. În locurile unde concentrația focului a fost foarte mare, probabil pe la colțurile pereților, acolo desigur că lutul s-a zgurificat parțial. Spunem acestea, deoarece în săpături întîlnim adesea astfel de chirpici. Fenomenul unei arderi complete depinde nu numai de felul combustibilului, ci și de dirijarea curenților de aer. Observații adecvate asupra evoluării unei arderi oxidante se pot face cu ocazia arderii cuptoarelor rudimentare de cărămidă, în care au loc fenomene aproape similare cu acelea pe care le discutăm aici și unde întîlnim cărămidă bine arsă, uneori înnegrită și zgurificată și cărămidă mai puțin arsă, rezultată din pereții exteriori ai cuptorului.

O altă nedumerire, strîns legată de rezolvarea arderii pereților de la casele cucuteniene, este și aceea a motivării prezenței cioburilor și a vaselor deformate sau zgurificate din cauza arderii, ce sînt descoperite, fie sub dărîmături, fie în afara dărîmăturilor și în gropi. E vorba de acele vase mari de păstrat provizii, din pastă grosolană și chiar de vase de bună calitate, pictate, care uneori se găsesc fie înnegrite și afumate din cauza unei arderi secundare, fie arse puternic, și cîteodată deformate pînă la zgurificare. În această privință credem că vasele arse secundar sau deformate nu au nimic comun cu arderea intenționată pe care am abordat-o, deoarece nu e verosimil să admitem că ele puteau fi prezente în interiorul caselor, pe platforme, în timpul unei astfel de arderi. În general, aceste vase se pot atribui, pe de o parte rebuturilor inerente pe care ni le-au lăsat meșterii olari cucutenieni, iar pe de altă parte, unui incendiu accidental și final care le-a surprins în interiorul caselor, de obicei, pe la colțuri, sau în afara lor, pe lîngă pereți, acolo unde flăcările și jăratecul fiind foarte puternice, se înțelege că ar fi putut să le degradeze.

---

așezarea cucuteniană faza A—B. Vezi *Șantierul Traian*, în *SCIV*, III, 1952, p. 128 și 137. În urma săpăturilor întreprinse la Trușești (reg. Suceava), pe înălțimea „Țuguieta", în așezarea neolitică tîrzie, specifică culturii Cucuteni, faza A, M. Petrescu-Dîmbovița presupune că urmele materiale de lut ars, ce aparțin locuințelor, adică chirpici de la platforme și pomesteala pereților, sînt rezultatul unui incendiu accidental. Despre arderea intenționată a platformelor nu pomenește nimic. Vezi: *Șantierul Valea Jijiei. Așezarea neolitică de la Trușești*, în *SCIV*, III, 1952, p. 60—66. Referindu-se la aceeași problemă, Adrian Florescu conclude că inițial se făceau platformele caselor, din lemne rotunde dar despicate, completate cu nuiele în locurile goale, întocmai ca un pod, ce se acopereau cu lut și apoi se ardeau în mod intenționat. După aceea se ridicau pereții în jurul platformelor, fiind îngrădiți cu nuiele, în poziție orizontală și se acopereau cu pomesteală. În privința arderii pomestelii pereților, cît și a anexelor existente pe platforme, autorul crede că acestea se datoresc unui incendiu accidental și final, care a distrus totul. Vezi: *Șantierul arheologic Trușești*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 79—83.

Pomesteala pereților locuințelor cucuteniene fiind în general destul de groasă (de circa 10—15 cm pe o față a peretelui) şi amestecată cu multă pleavă şi paie, căpăta o rezistență apreciabilă, fără să prezinte crăpături, deşi se ardea întreaga lemnărie. Chiar dacă aşezările cucuteniene au sfîrşit prin incendiu, aşa cum se susține, totuşi, ipoteza nu este suficient de plauzibilă pentru a crede că din cauza aceasta s-a putut arde pomesteala pereților la roşu-cărămiziu, sau uneori pînă la zgurificare. Tot printr-un incendiu final se presupune că au sfîrşit şi aşezările neolitice, specifice culturilor Boian şi Gumelnița (aceasta din urmă contemporană culturii Cucuteni), unde dărîmăturile sînt cu totul deosebite de cele cucuteniene, adică, sînt în general mult mai răvăşite şi numai uneori masate, iar chirpicii au culoare cenuşie, sau uneori gălbuie, fiind incomplet arşi. În acest caz, fireşte, poate fi vorba de un incendiu întîmplător, temporar, pe cînd în cadrul aşezărilor cucuteniene situația este cu totul alta, ținînd cont chiar de aşa-zisul incendiu final, care a distrus în general aşezările.

Urmele materiale extrem de bogate ale locuințelor cucuteniene, masate pe suprafețe mari, aproximativ dreptunghiulare, alcătuite din bucăți de chirpic, bine arse, variate ca forme şi dimensiuni, cu puternice impresiuni de lemnărie rotundă şi despicată, ne determină să înclinăm spre ipoteza unei incendieri inițiale şi intenționate a caselor, care fireşte, a fost de mai lungă durată şi puternic oxidantă. Num i o ardere intenționată, cu lemne din belşug, timp de mai multe zile putea să realizeze ceea ce descoperim noi astăzi, adică transformarea pomestelii pereților în chirpici arşi, la culoarea şi duritatea cărămizii. Această ipoteză ni se pare a fi mult mai plauzibilă, față de ipoteza incendierii accidentale şi de scurtă durată, pe care de altfel o putem admite, însă numai în producerea dezastrului final al aşezărilor.

Incendierea accidentală a unei aşezări cucuteniene nu putea să dureze mai mult de două zile, oricîtă lemnărie ar fi avut acoperişul şi pereții caselor. În acest sens, este binecunoscut faptul că, atunci cînd arde o casă de țară, asemănătoare din punct de vedere al construcției cu aceea de care ne ocupăm, incendiul nu înroşeşte niciodată pomesteala pereților, ci mai mult o afumă, lăsînd-o parțial în picioare. De asemenea şi faptul că în mai toate gropile cucuteniene din jurul locuințelor, s-au descoperit cantități însemnate de chirpici arşi, cu urme de pari, nuiele, furci şi lemne despicate, adesea situate către fundul lor, confirmă aceeaşi ipoteză şi anume că atît platformele, cît şi pereții caselor erau arşi inițial, în mod intenționat, resturile lor fiind uneori aruncate în gropi, cu prilejul unor refaceri, înainte de incendierea şi distrugerea finală a aşezării. Prin urmare, nu ni se pare că poate fi vorba de o incendiere întîmplătoare „de natură războinică"; dimpotrivă, considerăm că avem de-a face cu un progres în ceea ce priveşte modul de viață al societății neolitice, reflectat şi în felul de construire a caselor, specifice purtătorilor culturii Cucuteni, şi anume că atît platformele cît şi pereții caselor se ardeau inițial şi voit, urmărindu-se obținerea unei locuințe cît mai bune. De altfel, aceeaşi ipoteză în legătură cu explicarea resturilor arse ale locuințelor cucuteniene a mai fost emisă acum mai bine de o jumătate de secol de către arheologul rus Chvoika ş. a. Potrivit acestei ipoteze, nu numai platformele locuințelor,

dar şi pereţii acestora erau arşi intenţionat în prealabil[1]. De pildă, Chvoika analizînd modul de construcţie şi de utilare al platformei, susţinea că pentru fiecare platformă de lut în parte, se făcea o adîncitură mai mică sau mai mare în pămînt; după aceea se lipeau straturi de lut pe fundament şi se ridicau pereţii din stîlpi mici de lemn şi împletitură de nuiele. În urma acestor lucrări construcţia era supusă arderii. Mai departe autorul presupune că platformele erau un fel de — „locuri sfinte'' — ce aveau acoperişul plat din lut amestecat cu paie, putînd să aibă chiar şi două etaje. În orice caz, teza lui Chvoika relativ la caracterul nelocuibil al platformelor tripoliene a fost total înlăturată de rezultatele concludente ale noilor săpături efectuate în marea arie de răspîndire a acestei culturi[2].

Într-una din lucrările sale, cercetătoarea sovietică T. S. Passek, argumentînd asupra avantajelor importanţei platformelor tripoliene, arată că acestea trebuie puse fie în legătură cu ocrotirea sănătăţii oamenilor, fie în legătură cu păstrarea, uscarea şi pregătirea cerealelor, pe care podeaua arsă le ferea de umezeala pămîntului şi de animalele rozătoare [3].

Modul de construcţie al caselor ca şi celelalte realizări cucuteniene, mai ales din domeniul prelucrării ceramicii, a modelării în lut, a picturii tricrome şi a artei în general, sînt considerate apogeul dezvoltării societăţii epocii neolitice, atins, pe teritoriul ţării noastre, de purtătorii culturii Cucuteni. Pe drept cuvînt se poate spune că aceasta este una dintre cele mai strălucite culturi neolitice de pe întreg cuprinsul continentului nostru, realizările ei în domeniul ceramicii fiind de o fineţe şi de un efect artistic aproape unice[4]. Prin urmare, nu ar fi de mirare ca şi construirea locuinţelor cucuteniene să fi fost la nivelul dezvoltării şi perfecţionării uneltelor de muncă de atunci.

IOAN T. DRAGOMIR

К ВОПРОСУ О СПОСОБЕ ПОСТРОЙКИ ЖИЛИЩ НА ПОСЕЛЕНИЯХ КУЛЬТУРЫ КУКУТЕНИ-ТРИПОЛЬЕ

РЕЗЮМЕ

Автор, основываясь на наблюдениях сделанных во время раскопок поселения близ Берешти (обл. Галац), возвращается к вопросу о системе постройки жилищ культуры Кукутени-Триполье. Он полагает, что наряду с платформами из бревен, покрытых глиной и намеренно обожженных, и стены, состоявшие из солидного бревенчатого

---

[1] Asupra ipotezei lui Chvoika, atenţia mi-a fost atrasă de către Vladimir Dumitrescu de la Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., căruia ţin să-l mulţumesc şi pe această cale.

[2] Chvoika, *Каменный век среднего Поднепровья*, în *Труды Арх. съезда в Киеве в 1899*, t. I, 1901, p. 803 (citat de T. Passek, *op. cit.*, p. 129).

[3] Cf. T. S. Passek, *op. cit.*, p. 88.

[4] *Istoria Romîniei*, I, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 63.

каркаса, облепленного толстым слоем глины, были намеренно обожжены, как обгорел бы примитивный кирпичный горн, в котором непрерывно сжигали бы топливо. Таким образом, возможно, подтверждаются некоторые более ранние гипотезы русского археолога Хвойки. Необходимо, однако, тщательно проследить этот столь важный вопрос в ходе дальнейших исследований, чтобы прийти к совершенно достоверным выводам.

CONSIDÉRATIONS SUR LA CONSTRUCTION DES HABITATIONS DANS LES ÉTABLISSEMENTS DE LA CIVILISATION DE CUCUTENI-TRIPOLJE

RÉSUMÉ

Se fondant sur les observations faites lors des fouilles qu'il a pratiquées dans une station néolithique située près de Bereşti (région de Galaţi), l'auteur rouvre la discussion relative au système de construction des habitations de la civilisation de Cucuteni-Tripolje. Outre les plates-formes faites de poutres recouvertes d'argile et calcinées à dessein, il croit que l'on peut affirmer que les parois, faites d'un squelette solide de poutres et enduites d'une épaisse couche de terre glaise, étaient calcinées elles aussi intentionnellement, tout comme on calcinerait un four à briques rudimentaire, alimenté sans interruption en combustible. Il se pourrait de la sorte que certaines des hypothèses plus anciennes émises par l'archéologue russe Khvoïko soient confirmées, mais il est nécessaire que ce problème d'une particulière importance soit poursuivi d'une façon toute spéciale lors des prochaines fouilles, afin que l'on puisse arriver à des conclusions absolument certaines.

ASUPRA UNOR TEZAURE DE AUR DIN EPOCA BRONZULUI*

Am mai avut prilejul să arătăm că în lucrarea noastră asupra epocii bronzului în Transilvania[1], publicată în 1944, capitolul asupra descoperirilor de obiecte de aur are unele lipsuri[2], explicabile prin starea în care se găseau cercetările asupra acestei probleme, dar care ar fi putut fi evitate în parte printr-o examinare mai critică a descoperirilor respective.

Astfel, lucrarea noastră, tratînd numai despre perioada timpurie şi mijlocie a epocii bronzului din Transilvania, nu a cuprins decît cîteva din descoperirile pentru care astăzi se admite o datare în aceste perioade.

Totuşi, existau deja premisele pentru o revizuire a datării unor obiecte sau tezaure de aur şi faptul că nu am făcut acest lucru, constituie, fără îndoială o lipsă a lucrării noastre, asupra căreia s-a atras atenţia la cîţiva ani după apariţia ei[3]. Singura noastră scuză este că şi alţi specialişti comiseseră aceeaşi greşeală, datînd unele descoperiri care aparţin primei jumătăţi a epocii bronzului, la sfîrşitul acestei epoci, sau, mai bine zis. la începutul epocii fierului.

Ne referim îndeosebi la celebrul tezaur de aur de la Ţufalău (astăzi Tufălău, com. Boroşneu Mare, r. Tg. Secuiesc, reg. Braşov) la cel de la Şmig şi la discurile sau falerele de aur de la Vărşand, Săcuieni, Grăniceri, tezaure asupra cărora vom reveni în această lucrare.

Descoperirea, în 1939, a depozitului de bronzuri de la Apa[4], cît mai ales aceea a micului tezaur de aur de la Pecica, în 1938, erau în măsură

---

* Acest articol este al doilea din seria de „discuţii" privind probleme ale epocii bronzului în Romînia. Vezi Dorin Popescu, *Probleme ale epocii bronzului în Romînia*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 377–386.

[1] Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944.

[2] Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania* (IV), *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în *Materiale*, II, 1956, p. 197 şi urm. A se vedea şi D. Popescu, *Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgens*, în *ActaArch*-Budapesta, 7, 1956, p. 306–307.

[3] Vl. Milojči, în *Germania*, 28, 1944–1950, p. 271–272 şi P. Reinecke, *idem*, p. 274.

[4] Dorin Popescu, *Dépôt de bronzes de Apa*, în *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, p. 119–125.

să stimuleze îndoiala asupra datării tezaurelor de aur menţionate mai sus. Această îndoială a apărut, de altfel, în urma publicării tezaurului de aur de la Pecica — tezaur, care după cum se ştie a fost găsit într-un văscior de lut ce poate fi datat în perioada a doua a epocii bronzului — dar nu a fost suficient de categoric exprimată[1].

Aşa se explică faptul că în lucrarea noastră din 1944 nu am menţionat ca aparţinînd primelor două perioade ale epocii bronzului decît unele inele de buclă, descoperite în diferite localităţi, tezaurul de la Beba Veche (r. Sînnicolaul Mare), cel de la Pecica şi tezaurul de la Şmig (r. Mediaş, reg. Braşov).

Dîndu-ne seama de aceste lipsuri, am reluat problema tezaurelor de aur din Transilvania, într-o lucrare mai mare care nu a putut fi publicată decît în 1956[2]. Publicarea în acest timp a unor noi descoperiri sau a unor descoperiri mai vechi, dar inedite, precum şi a unui studiu cuprinzător asupra tezaurului de la Ţufalău[3], ne-au dat posibilitatea să prezentăm problema într-o formă mult mai completă şi mai corespunzătoare.

Descoperiri noi, publicarea altor descoperiri inedite şi a unor studii, cum este de exemplu acela despre inelele de buclă[4], făcute după 1956, ne pun astăzi în situaţia să aducem noi precizări atît asupra primei apariţii a aurului în Transilvania, cît şi asupra datării unor categorii de podoabe de aur.

Am considerat, după repertoriul lui M. Roska[5], drept cele mai vechi obiecte de aur inelul deschis şi inelul spiralic găsite în aşezarea de la Ariuşd, primul într-un strat neolitic, al doilea într-un strat al culturii Braşov-Schneckenberg, despre care Roska spune că nu ar fi făcute din aur ardelean. Astăzi putem să cităm şi alte obicte de aur printre cele mai vechi cunoscute în Ardeal.

Aşa de exemplu, sîntem informaţi că în 1877 a intrat în Muzeul Naţional Maghiar un pandantiv de aur de tipul verigilor prelungite în partea superioară printr-o placă avînd mai multe găuri, găsit la Tîrgu Mureş[6].

În acelaşi muzeu au intrat, în anul 1897 două pandantive asemănătoare, o perlă de aur lunguiaţă, un ac cu vîrful conic şi două ţevişoare găsite la Oradea[7].

---

[1] Vl. Dumitrescu, *Funde aus der zweiten Periode der Bronzezeit im Bezirk Arad*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 127—131; I. Nestor, în *RIR*, XI—XII, 1941—1942, p. 435.

[2] Dorin Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 197 şi urm.

[3] Mozsolics Amália, *A cófalvi (Tufalău) aranylelet*, în *Antiquitas Hungarica*, III, 1949, p. 14—29. Vezi şi Amália Mozsolics, *Der Goldfund von Velem-Szentvid*, *Praehistorica*, I, Basel, 1950, p. 19 şi urm.

[4] E. Zaharia, *Die Lockenringe von Sărata-Monteoru und ihre typologyschen und chronologischen Beziehungen*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 103—134.

[5] M. Roska, *Repertorium*, Cluj, 1942, p. 77. S-ar părea că la Ariuşd s-au găsit şi „salteleoni" de aur (informaţie N. Vlassa).

[6] Patay Pál, *Rézkori aranyleletek*, în *AÉ*, 1958, p. 39.

[7] *Ibidem*.

De asemenea, a putut fi plasat într-un cadru cronologic just tezaurul de la Moigrad care cuprinde un pandantiv din tipul cunoscut şi altul asemănător, de dimensiuni neobişnuite, cîntărind aproape 3/4 kg aur[1].

Toate aceste descoperiri au putut fi încadrate în cultura neolitică tîrzie de tip Bodrogkeresztúr[2], care după cum se ştie a fost identificată în mai multe locuri din Ardeal[3].

Aceste pandantive reprezintă un singur tip principal avînd multe variante atît după forma plăcii superioare, cît şi după forma inelului, care are o deschizătură mai mică sau mai mare, sau care poate deveni uneori o placă mare, ca exemplarul de la Moigrad, sau cel de la Hatvan-Ujtelep care nu mai are deschizătura la mijloc, ci o proeminenţă organică[4].

Varianta cea mai frecventă pare a fi aceea a inelului cu placă trapezoidală în felul exemplarelor de la Tîrgu Mureş, care se aseamănă mai mult cu cele două exemplare de la Jászladány, cu pandantivul de la Pusztaistvánháza, şi cu exemplarul mic de la Moigrad.

Varianta de la Tîrgu Mureş, cu inelul plat şi placa scurtă rectangulară pare a face tranziţia spre exemplarele cu deschizătura mai mică şi seamănă cu cele de la Magyartés.

În sfîrşit, piesa mare de la Moigrad seamănă, după cum am spus cu cea de la Tiszaszöllös şi prin mărimea ei cu cea de la Hatvan-Ujtelep, fiind totuşi puţin deosebită în sensul că ea are încă deschizătura de la mijloc, care a dispărut la cea din urmă, precum şi placa superioară mai bine conturată. S-ar părea că piesa de la Hatvan-Ujtelep reprezintă simplificarea celei de la Moigrad.

Evident e greu de spus cum a evoluat acest tip de pandantiv şi dacă ţinem seama de ipoteza, care ni se pare justă, a originii sale, atunci s-ar părea că tipul Moigrad-Hatvan ar fi cel mai vechi, nefiind exclusă nici prioritatea celui de la Hatvan asupra celui de la Moigrad.

P. Patay publicînd pandantivele de aur din Transilvania şi Ungaria le încadrează în cultura neolitică tîrzie de tip Bodrogkeresztúr. El constată în cadrul acestei culturi următoarele tipuri de podoabe de aur : pandantivele inelare sau în formă de plăci (discuri), tutuli, nasturi ţevişoare, bastonaşe, uneori în formă de sceptru, alteori cu patru spini mici la mijloc, inele deschise şi brăţări spiralice cu mai multe spire[5].

Acestea ar fi cele mai vechi obiecte de aur din bazinul Carpaţilor. Aurul din care sînt făcute pare a fi din Transilvania. Cunoaşterea aurului în aceste regiuni îşi are originea din Balcani.

Descoperirea unui pandantiv de aur inelar în aşezarea de tip Cucuteni A—B de la Traian, în Moldova, i-a dat prilejul Hortensiei Dumitrescu să scrie un studiu documentat asupra acestui tip de podoabe[6].

---

[1] Patay Pál, *Rézkori aranyleletek*, în *AÉ*, 1958, p. 41.

[2] *Ibidem*, passim.

[3] Vezi N. Vlassa, *Materiale aparţinînd culturii Bodrogkeresztúr în Muzeul din Cluj* (manuscris) şi P. Patay, *A bodrogkeresztúri kultura temetői*, în *Régészeti Füzetek*, Ser. II, 10, 1961.

[4] A se vedea descrierea şi reproducerea acestor podoabe tot la Patay Pál, *Rézkori aranyleletek*, în *AÉ*, 1958.

[5] *Ibidem*.

[6] Hortensia Dumitrescu, în *Dacia*, V, p. 69—94.

Concluziile ei ni se par cu totul întemeiate în sensul că originea acestui tip de pandantiv, care reprezintă fără îndoială schematizarea la maximum, a unei figuri umane, feminine de sigur, trebuie căutată în idolii de lut de forma unei viori (en violon) din lumea egeică. Modificată în felul variantelor pe care le-am arătat, forma acestor idoli se continuă, transpusă în aur în cultura Bodrogkeresztúr, din care un exemplar a ajuns pînă în Moldova.

Este clar că nu numai originea acestui tip de podoabă, dar chiar şi arta aurului îşi are originea în regiunile carpato-danubiene datorită influenţei venite din sud.

Hortensia Dumitrescu arată descoperirile de obiecte de aur din epoca neolitică a regiunilor noastre, demonstrînd în mod convingător această ipoteză şi lărgind consideraţiile lui Vl. Milojčič[1] şi Patay.

Fără a insista prea mult asupra acestei podoabe, accentuăm încă o dată că prin publicarea descoperirilor de la Tg. Mureş, Oradea şi Moigrad s-au adus dovezi pentru o vechime mai mare a unei arte destul de dezvoltate a prelucrării aurului în Transilvania.

Tot în legătură cu această problemă, vom trece acum la un alt tip de podoabe de aur, înrudit cu cel precedent şi poate derivînd din acesta, care deşi nu s-a găsit în Ardeal, are totuşi importanţa sa în ce priveşte dezvoltarea ulterioară a prelucrării aurului în această provincie.

Este vorba de discurile de aur cu trei proeminenţe, numite de tip, Stollhof, cunoscute în afară de această localitate şi la Osijek, pe Drava, plus şapte exemplare din locuri necunoscute (dintre care cinci publicate de Pulszky) alte două descoperite, în 1952, la Csàford, în sud-vestul Ungariei etc. Un exemplar din aramă provine de la Brzesc Kujawski, în Polonia.

Patay crede că şi aceste podoabe au o legătură cu cultura Bodrogkeresztúr, dar folosirea lor a fost mai răspîndită decît cadrul acestei culturi[2]. S-ar părea că ele s-au dezvoltat din podoabele de tip Bodrogkeresztúr, fiind mai noi decît acestea. Ele datează din perioada de trecere spre epoca bronzului şi nu sînt caracteristice pentru o singură cultură.

Acest tip de podoabe nu s-a descoperit încă pe teritoriul patriei noastre. Totuşi, credem că din aceste discuri se vor dezvolta cunoscutele discuri de aur din epoca de bronz din Transilvania şi din Oltenia. Cele mai apropiate de ele din punct de vedere cronologic sînt falerele de la Beba Veche. Deşi acestea nu sînt rotunde, ci ovale şi nu au nici cei trei bulbi de pe discurile de tip Stollhof, legătura dintre cele două tipuri e vizibilă. Falerele de la Beba Veche reprezintă un tip mai evoluat[3]. Ele aparţin culturii Periam de la începutul epocii bronzului, fiind astfel cronologic ulterioare falerelor de aur cu trei bulbi. Seria falerelor de aur se continuă cu exemplarele diferite de la Pecica, Ţufalău, Şmig, Ostrovul Mare, Săcuieni, Vărsand, Grăniceri (Otlaca), fiind cunoscute mai spre vest şi din epoca hallstattiană.

---

[1] Vl. Milojčič, *Ein Goldfund der Kupferzeit aus Ungarn*, în *Germania* 31, 1953, p. 7–11

[2] P. Patay, *Rézkori aranyleletek*, p. 34 şi urm.

[3] *Ibidem*, p. 44.

Cultura Periam începe după părerea noastră şi a altor cercetători încă în perioada A1 (Reinecke) a epocii bronzului[1]. Falerele de la Beba Veche, care se încadrează cronologic între falerele de aur de tip Stollhof, ce datează, după cum am văzut încă dinainte de epoca bronzului şi între falerele de tip Ţufalău etc., care, după cum vom vedea, nu pot data mai tîrziu sau mult mai tîrziu de faza A2 a lui Reinecke, ar fi şi ele un indiciu a datării culturii Periam începînd încă din faza întîi a epocii bronzului după cronologia lui P. Reinecke.

★

După cele arătate foarte pe scurt — scopul nostru nefiind să insistăm asupra unor probleme cunoscute — vom trece la un alt tip de podoabe de aur, asupra cărora s-au adus de asemenea, în ultimul timp, unele precizări de ordin cronologic.

Este vorba despre cunoscutele „inele de buclă", destul de răspîndite pe teritoriul ţării noastre. Publicarea de către Eugenia Zaharia — care cu acest prilej face un studiu mai larg asupra lor — a inelelor de buclă descoperite în aşezarea de la Sărata Monteoru [2] în condiţii stratigrafice bine observate, permite o mai precisă încadrare şi a exemplarelor găsite în afara acestei aşezări.

În săpăturile de la Monteoru, conduse de I. Nestor, s-au cercetat patru necropole. „Cele patru necropole, spune Eugenia Zaharia, corespund celor trei faze de dezvoltare mai recente ale culturii de la Monteoru, şi anume : cimitirul nr. 2 aparţine ultimei faze de dezvoltare a primei perioade a culturii de la Monteoru (Monteoru I a) ; cimitirul nr. 4 corespunde primei faze a perioadei a doua a culturii de la Monteoru (Monteoru II a) ; cimitirul nr. 1 în sfîrşit aparţine ultimei perioade datate în epoca bronzului (Monteoru II b)" [3].

S-ar părea că, vorbind în termeni convenţionali — nici I. Nestor nici E. Zaharia nu admit cronologia lui Reinecke pentru regiunile noastre — faza I de la Monteoru, cu subfazele ei, poate fi sincronizată cu perioada A a lui Reinecke, în timp ce celelalte faze ar corespunde în linii mari cu perioada B.

Eugenia Zaharia distinge trei tipuri principale în categoria inelelor de buclă [4]. Această împărţire ar părea la prima vedere pur tipologică, dacă ea nu ar fi susţinută de observaţiile stratigrafice şi cronologice de la Monteoru.

Tipul A cuprinde inele circulare ; tipul B inele ovale şi tipul C inele cu capetele modelate în formă de frunze.

Fiecare tip cuprinde mai multe variante.

Din tipul A fac parte şi aşa-numitele „Noppenringe", inele mici spiralice.

---

[1] Vezi Dorin Popescu, *Probleme ale epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 377—386.

[2] E. Zaharia, *op. cit.*

[3] *Ibidem*, p. 112 ; iar cimitirul nr. 3, fazelor Monteoru II a şi b (informaţie verbală E. Zaharia).

[4] *Ibidem*, p. 108 şi urm.

11—c. 4248

Autoarea distinge în materialul de la Monteoru patru faze de dezvoltare a inelelor de buclă. Aceste faze sînt următoarele :

Monteoru I = necropola nr. 2 = faza ultimă Monteoru I
Monteoru II = necropola nr. 4 = Monteoru II a
Monteoru III = necropola nr. 1 = Monteoru II b
Monteoru IV = necropola de tip Noua.

Încadrînd în aceste faze toate inelele de buclă descoperite în țara noastră, Eugenia Zaharia datează încă înainte de faza I un inel de o formă deosebită, avînd patru spire, găsit la Brașov [1] pe Dealul Șprenghi, și aparținînd culturii Brașov-Schneckenberg. Credem că acest inel poate fi asemuit cu mica spirală de aur de la Ariușd, care aparține aceleiași culturi [2].

Dintre exemplarele pe care le citează Eugenia Zaharia, cele de la Șmig (tipul B) se încadrează în prima sa fază, precum și, probabil, cele de la Țufalău și, tot probabil, inelele de buclă de la Ostrovul Mare — Țigănași [3].

Reținem deci, ca o constatare importantă, făcută pe baza observațiilor de la Monteoru, că inelele de buclă de la Șmig și Țufalău se încadrează în faza cea mai veche a inelelor de la Monteoru, adică în Monteoru I a (necropola nr. 2), care se pare că poate fi sincronizată cu perioada Reinecke A2.

Aceasta ne ajută la datarea tezaurului de la Țufalău în întregime, a falerelor de aur menționate mai sus, precum și a topoarelor de bronz cu ceafă prelungită, de tipul celui de aur de la Țufalău.

Tipul A nu apare în faza Monteoru I ; în Monteoru II apare la Verbicioara și în Monteoru III chiar la Sărata Monteoru [4].

Tipul B apare în faza Monteoru II, în afară de Sărata Monteoru, dar în bronz, la Balta Verde, Cîrna și Poiana iar în faza Monteoru III, la Verbicioara, Olpret, Alba Iulia, Moldovenești, precum și șase exemplare inedite provenind probabil din locuri necunoscute din Transilvania, care se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Antichități al Institutului de Arheologie.

În sfîrșit, pentru faza IV a Eugeniei Zaharia, care corespunde cu cultura Noua, se citează un exemplar de aur de la Pecica și un exemplar placat cu aur de la Morești [5].

Tipului C îi aparțin, după E. Zaharia, exemplarele găsite la Beba Veche, Stana, Sînzieni etc., care se pot sincroniza cu fazele Monteoru II și III. Inelele de o formă deosebită, dar tot de tip C, de la Sărmășag, Vețel și Sărăsău ar data de la începutul epocii hallstattiene [6].

---

[1] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 114.
[2] Vezi Dorin Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 201, fig. 118/2.
[3] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 115—117. Profităm de acest prilej pentru a face următoarea rectificare : din cauza unor informații greșite, în lucrarea Dorin Popescu și Valeria Popescu, *Asupra tezaurului de aur de la Ostrovul Mare*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 865 și urm., am scris că inelele de buclă și cele două brățări din acest tezaur ar fi dispărut : de fapt ele există în Colecția Dr. Severeanu a Muzeului de istorie a orașului București.
[4] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 115.
[5] *Ibidem*, p. 115 și urm.
[6] *Ibidem*, p. 121 și urm.

După cum s-a văzut, sincronizarea inelelor de buclă găsite pe teritoriul ţării noastre — şi ne referim îndeosebi la cele din Transilvania — cu cele de la Monteoru, ne oferă oarecare posibilităţi de datare mai precisă a celor dintîi. Important ni se pare faptul că exemplarele de la Şmig şi Ţufalău se datează într-o fază care ar corespunde cu faza Reinecke A2, fază în care s-a propus datarea tezaurului de la Ţufalău, de exemplu, şi pe alte considerente decît cel al inelelor de buclă.

Rămîne de văzut însă dacă pe teritoriul Transilvaniei, făcînd abstracţie de inelul de cupru de la Cîlnic şi de cel de o formă deosebită de pe Dealul Şprenghi de la Braşov, nu există inele de buclă din aur, mai vechi decît cele de la Ţufalău.

Ne gîndim în această privinţă dacă inelele de la Beba Veche nu trebuie datate într-o fază mai veche.

Credem că în evoluţia podoabelor de aur din Transilvania, ca şi în întreaga dezvoltare a epocii bronzului din această provincie, trebuie să distingem două faze, prima, în care nu putem constata încă influenţa miceniană şi a doua, în care această influenţă e aparentă ca, de exemplu, în tezaurul de la Ţufalău.

Am opina că descoperirile de la Beba Veche s-ar încadra în prima din aceste două faze.

E adevărat că, după Amália Mozsolics, inelele de buclă din aur apar în Ungaria, de pildă, în a III-a sa perioadă a epocii bronzului, care ar corespunde în linii mari cu perioadele Reinecke A2—B [1].

Am văzut însă, că în ce priveşte ţara noastră, inelul de buclă apare în cupru, la Cîlnic, încă înaintea epocii bronzului, ca şi alte inele, de aramă şi de argint, acestea descoperite în morminte cu ocru [2].

Într-o lucrare, publicată în 1958, Mozsolics [3] datează inelele de buclă din aur, descoperite la Kengyel (Szolnok), la sfîrşitul perioadei III (după împărţirea sa) şi citează ca analogii inelele de la Alba Iulia, care, am văzut că se datează în faza Monteoru III.

În linii mari, această datare a inelelor de la Alba Iulia ar corespunde încadrării pe care le-a dat-o Eugenia Zaharia.

Amintim că tezaurul de la Kengyel a fost găsit într-un vas aparţinînd unei faze tîrzii a culturii Füzesabony.

În aceeaşi lucrare Mozsolics se referă şi la alte inele de buclă descoperite în Transilvania. Ea datează exemplarele de la Moreşti, Pecica şi Sărmăşag în perioada IV a Bronzului ungar, ceea ce iarăşi ar corespunde cu încadrarea Eugeniei Zaharia.

Înainte de a continua consideraţiile noastre, reamintim că renunţînd, pe bună dreptate, la cronologia lui Reinecke, cercetătorii maghiari au întocmit un sistem cronologic [4], care poate fi paralelizat în linii mari cu

---

[1] A. Mozsolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung*, în *ActaArch.* Budapesta, VIII, p. 140.

[2] Vezi E. Zaharia, *op. cit.*, p. 113—114, după care inelul de cupru dintr-un mormînt cu ocru de la Glăvăneştii Vechi ar fi mai vechi decît cel de la Cîlnic.

[3] A. Mozsolics, *Der Goldfund von Kengyel*, în *AÉ*, 9, 1958, p. 253 şi urm.

[4] A. Mozsolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung*, în *Acta-Arch*-Budapesta, 8, 1957, p. 119; I. Bóna, *Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus*, *idem*, 9, 1958, p. 223.

perioadele lui Reinecke, la care ne vom referi doar convenţional pentru o mai uşoară posibilitate de comparaţie pe un plan mai vast.

Acelaşi lucru s-a făcut şi la noi în ultimul timp, împărţindu-se epoca bronzului de pe teritoriul Romîniei în trei perioade [1].

După această cronologie, culturile epocii bronzului transilvane — la care ne referim în primul rînd în această lucrare — se încadrează în felul următor :

Perioada I : faza mai nouă a culturii Coţofeni (ceramica decorată cu împunsături succesive) şi cultura Glina III — Schneckenberg.

Perioada II : culturile Periam-Pecica. Vatina, Otomani şi Wietenberg.

Perioada III : cultura Noua (şi am adăoga şi cultura Suciu de Sus).

Dar să ne întoarcem la inelele de buclă şi anume la cele de la Beba Veche. După cum se ştie, mormintele în care s-au găsit aceste inele au fost atribuite complexului Periam-Pecica, complex pe care I. Nestor îl plasează, în noua sa cronologie, foarte just în perioada mijlocie a bronzului, dar pentru care nu exclude începuturi mai vechi, ce ar putea data încă din perioada timpurie a epocii.

Am văzut, de asemenea, că inelele de buclă apar încă înainte de începuturile epocii bronzului ca şi discurile sau falerele de aur, considerate îndeobşte ca o expresie a influenţei miceniene, dar apărînd în regiunile noastre — e adevărat, sub forme diferite şi tot sub influenţă sudică — mult înainte ca această influenţă să se fi făcut simţită [2].

În datarea inelelor de buclă, de pe teritoriul patriei noastre trebuie să ţinem seamă în afară de diferite consideraţii şi analogii, între care cele mai importante sînt cele de la Monteoru, de asocierea pe care aceste mici podoabe o prezintă cu alte obiecte de aur. Din acest punct de vedere, cele mai importante descoperiri sînt cele de la Beba Veche, Şmig, Ostrovul Mare şi de la Ţufalău, aceasta din urmă avînd o importanţă deosebită prin faptul că cuprinde trei sau patru elemente care contribuie să se dateze unul pe celălalt, cel mai important fiind poate toporul de aur cu ceafa prelungită, de tip Apa, care a fost datat în ultimul timp cu o mai mare precizie.

Am opinat că podoabele de aur de la Beba Veche s-ar data într-o fază timpurie a epocii bronzului, înaintea celorlalte tezaure de aur menţionate mai sus.

După cronologia de la Monteoru, inelele de buclă de la Şmig, Ţufalău şi Ostrovul Mare se datează în aceeaşi perioadă, ceea ce înseamnă că cele trei tezaure de aur celebre ar fi contemporane. Această supoziţie este confirmată şi prin ceea ce am numi datarea lor reciprocă sau încrucişată. Astfel, tezaurul de la Şmig cuprinde discuri mai mici decorate cu puncte „en repoussé”, aşezate în cerc, ca acelea de la Ţufalău, iar tezaurul de la

---

[1] I. Nestor în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 90 şi urm.

[2] Discurile mici (tutuli) ca acelea de la Pecica şi cele de la Ţufalău par a fi însă de origine central-europeană — vezi A. Mozsolics, *Der Goldfund vom Velem-Szentrid*, p. 21 — ca şi discurile de tip Stollhof şi Beba Veche.

Ostrovul Mare discuri decorate cu spirale, asemănătoare cu discurile mai mari de la Ţufalău.

Discul mic de la Pecica, menţionat mai sus, face parte şi el din tipul discurilor mici de la Şmig şi de la Ţufalău.

Elementul cel mai important de datare care a fost luat în considerare mai ales la publicarea integrală a tezaurului de la Ţufalău, este, după cum am spus, toporul cu ceafă prelungită, care s-a găsit în ţara noastră, făcut din bronz, în mai multe exemplare.

De curînd ne-am ocupat de datarea acestui tip de topor, arătînd cum se datează în ultimul timp depozitul de bronzuri de la Apa, care cuprinde un astfel de exemplar. Dar depozitul de la Apa nu se datează numai pe baza acestui tip de topor, ci pe baza tuturor obiectelor pe care le conţine şi pe baza unor consideraţii de cronologie europeană, pe care nu am vrea să le repetăm aici.

Ceea ce este important în aceste consideraţii, este că datarea depozitului de la Apa şi prin acesta a tezaurului de la Ţufalău, a cîştigat în precizie. Într-adevăr, în ce ne priveşte, sîntem de acord cu alţi cercetători că depozitul de la Apa poate fi datat într-o fază pe care în mod convenţional continuăm să o numim Reinecke A2.

Bineînţeles nu avem intenţia să repetăm aici tot ce s-a scris în legătură cu datarea tezaurului de la Ţufalău, îndeosebi de către Amália Mozsolics, şi anume despre plasarea sa cronologică în Bronzul mijlociu (Reinecke B), lucruri pe care le-am reprodus în lucrarea noastră din 1956. Vom încerca numai să arătăm motivele pentru care tezaurul ar putea fi datat mai precis, eventual în perioada Reinecke A2, ceea ce în cronologia Europei centrale corespunde încă cu Bronzul timpuriu.

Datarea mai precisă a depozitului de la Apa şi prin aceasta şi posibilitatea unei mai mari precizări a datării tezaurului de la Ţufalău, s-a făcut în ultimul timp de către R. Hachmann. Părerile lui Hachmann, precum şi ale altor cercetători care se ocupă cu această problemă, le-am expus de curînd [1], astfel încît vom reveni asupra lor numai parţial în legătură cu toporul „cu ceafă prelungită" care apare, în bronz, la Apa şi în aur la Ţufalău.

Vorbind despre acest tip de topor, Hachmann aminteşte exemplarele de la Apa şi Hajdusámson, cel de la Kelebia şi tiparele de la Pecica. După el, toporul de la Naumburg dovedeşte că aceste tipuri de topoare existau deja în perioada timpurie a epocii bronzului. Acest lucru e dovedit şi prin celelalte obiecte pe care le conţine depozitul de la Naumburg : topoare de tip Unetiče, pumnale, brăţări.

Pentru cronologia depozitelor de la Apa şi Hajdusámson, spune Hachmann, este important faptul că toporul de la Naumburg presupune existenţa unor forme aşa de dezvoltate ca acelea de la Apa, Kelebia şi Ţufalău, cu care el e strîns înrudit. Chiar dacă acestea sînt mai noi decît exemplarele de la Hajdusámson — şi cel puţin tipologic acest lucru ni se pare valabil — totuşi ele nu sînt atît de tîrzii încît să nu poată fi încă contemporane cu cultura Unetiče, ceea ce înseamnă Bronz timpuriu.

[1] Dorin Popescu, în *Dacia*, N.S., VI (sub tipar).

Topoarele cu margini de la Naumburg continuă Hachmann, se găsesc și la Barca, în Slovacia de est, iar mînerul de pumnal aparține pumnalelor cu mîner plin de tip saxon ca acelea de la Pile, Hitzdorf și Lučteniše, depozite care nu pot fi datate prea tîrziu [1].

Cu topoarele cu ceafă prelungită ornamentate s-a ocupat în ultimul timp cercetătorul Mircea Rusu [2], cu prilejul publicării unui exemplar inedit din colecțiile Muzeului de antichități din Cluj. Toporul descoperit la Ernei (r. Tg. Mureș), a fost donat Muzeului în 1918. Autorul cunoaște 14 exemplare de topoare cu ceafa prelungită ornamentate, răspîndite spre vest pînă la cursul mijlociu al Dunării, iar spre est pînă la arcul Carpaților. El distinge două tipuri, tipul Apa și tipul Țufalău. Primul tip, din care fac parte, afară de exemplarul de la Apa, cele de la Batta, Cegléd, Dunaalmás, Komárom și Kelebia ar fi mai vechi și se caracterizează prin faptul că are aripioare la capătul prelungirii cefei și are tăișul arcuit. Tipul Țufalău apare, în afară de exemplarul de aur de la Țufalău, la Nehoiu, Ernei, Megyaszó și într-un loc necunoscut din Ungaria. El are tăișul foarte ușor arcuit.

Este neîndoielnic că în seria topoarelor cu ceafa prelungită se pot distinge chiar mai mult decît două variante tipologice, atît în ce privește forma cît și ornamentația lor, care însă, în ce privește cel puțin exemplarele menționate, nu se traduc în diferențe cronologice prea accentuate. Acest lucru se poate observa în tezaurul de la Țufalău, de pildă, care pare a fi conținut trei tipuri diferite.

Judecînd după faptul că toporul de la Naumburg [3], care e considerat ca un prototip al acestor serii de topoare, are la capătul cefei, acele aripioare, sau cîrlige, ar avea dreptate M. Rusu, cînd îi atribuie acestui tip o vechime mai mare decît tipului cu spirală sau buton la prelungirea cefei.

Topoarele cu ceafa prelungită fac parte din marea familie a topoarelor cu gaură de înmănușare transversală, atît de frecvente în regiunile noastre încă și mai ales înainte de începuturile epocii bronzului. Nu este în intenția noastră să ne ocupăm cu aceste topoare, asupra cărora există o bogată literatură. Menționăm numai că sîntem de acord cu M. Rusu că ele au fost lucrate, așa după cum arată și formele de turnat descoperite, pe întregul teritoriu al țării noastre.

Este probabil că aceste topoare își au originea în Mesopotamia, de unde au ajuns în Caucaz, iar apoi în regiunile noastre [4].

Întorcîndu-ne la tezaurul de la Țufalău, constatăm că încadrarea sa cronologică se bazează pe trei elemente. Acestea sînt : inelele de buclă, topoarele cu ceafă prelungită și discurile ornamentale. Am văzut că pe baza celor dintîi tezaurul ar putea fi datat în perioada A2. În aceeași

---

[1] R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen*, Hamburg, 1957, p. 96.

[2] M. Rusu, *Tezaurul de bronz de la Ernei*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 277–284.

[3] W. A. v. Brunn, *Vier frühe Metallfunde aus Sachsen und Anhalt*, în *PZ*, 34–35, 1949–50, p. 238 și urm. ; idem, *Bronzezeitliche Hortfunde*, 1, Berlin, 1959, p. 22, 46 ; Vl. Milojčić, în *Germania*, 33, 1955, p. 405 și urm. etc.

[4] Köszegi Frigyes, *Keleti tipusú bronzkori balták a Magyar Nemzeti Múzeumban*, în *Folia-Arch*, IX, 1957, p. 47–62 ; J. Deshayes, *Les outils de bronze de l'Indus au Danube*, Paris, Geuthner, 1960, capitolul VI și VII.

perioadă poate fi datat și pe baza topoarelor cu ceafă prelungită, dacă luăm în considerare asemănarea acestora cu toporul de la Apa. Aici intervine însă observația lui M. Rusu, după care exemplarul de la Apa ar fi mai vechi decît cel de la Țufalău. Nu știm în ce măsură se poate acorda însă o valoare mai mare unor considerații tipologice, cu atît mai mult cu cît în depozitul de la Hajdusámson, care fără îndoială este mai vechi decît cel de la Apa, există topoare mai puțin evoluate, care se apropie de celelalte trei topoare de la Țufalău și care — atît cele de la Hajdusámson, cît și cele de la Țufalău — au tăișul foarte puțin curbat.

Altfel stau lucrurile cu al treilea element de datare al tezaurului de la Țufalău : discurile de aur. Ne referim în primul rînd la cele mici de tip Pecica, care ar părea mai puțin importante.

În afară de exemplarul de la Pecica, găsim astfel de tutuli și în tezaurul de la Șmig și în acela de la Velika Vrbica [1], pe malul sîrbesc al Dunării. Mai ales acest tezaur permite unele legături ce merită să fie puse în discuție. Tezaurul e încadrat de M. Garašanin în grupa Dubovac-Zuto Brdo și datat în perioada B a epocii bronzului.

Tot în perioada B și în orice caz mai tîrziu decît depozitul de la Apa — dacă acceptăm pentru acesta datarea în A2 — este datat tezaurul de la Velika Vrbica și pe baza altor considerații. Amália Mozsolics aseamănă inelele de buclă din acest tezaur cu cele din tezaurul de aur de la Barca (Slovacia), iar pandantivele semilunare cu cele din depozitul de la Barca D2 și le datează spre sfîrșitul perioadei sale III, ceea ce corespunde cu sfîrșitul perioadei Reinecke B [2].

Totuși L. Hajek datează tezaurul de aur de la Barca în perioada A2 [3].

E adevărat că prin pandativele sale semilunare tezaurul de la Velika Vrbica se leagă de grupul Kosziderpadlás, totuși credem că el nu poate fi datat atît de tîrziu cum o face Mozsolics și I. Bóna [4], care îl datează spre jumătatea perioadei sale tîrzii (Spätbronzezeit) ceea ce corespunde în linii mari cu datarea Amáliei Mozsolics.

Pandantivul de la Velika Vrbica e un tip puțin evoluat și afară de aceasta nici depozitele de tip Kosziderpadlás nu pot fi datate toate în aceeași perioadă [5]. Pentru o datare atît de tîrzie nu ar pleda nici tutulul asemănător de tip Pecica, dacă ținem seamă de faptul că el apare împreună la Șmig și la Țufalău cu inele de buclă care pot fi datate într-o fază mai veche și cu falerele de aur cu ornamente spiralice în care specialiștii sînt de acord să vadă influența obiectelor descoperite în mormintele cu puț de la Micene și care, în consecință, nu pot fi datate prea departe de acestea.

Credem deci că chiar dacă tezaurul de la Țufalău este mai nou decît depozitul de la Apa, diferența de timp între aceste două descoperiri nu poate fi prea mare și dacă cel dîntîi trebuie datat în perioada B, el trebuie încadrat la începutul acestei perioade.

---

[1] M. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien*, în *39. BerRGK* (extras), 1958, p. 87 etc.

[2] A. Mozsolics, *Der Goldfund von Kengyel*, p. 260.

[3] R. Hajek, în *AR*, 6, 1954, p. 714.

[4] I. Bóna, *op. cit.*, p. 227.

[5] Vezi Dorin Popescu, în *Dacia*, N.S., VI (sub tipar).

De altfel s-a mai arătat că tocmai conţinutul acestei faze de sfîrşit al perioadei A şi de început al perioadei B nu este încă suficient de clar.

Maria Novotna [1] datează şi ea topoarele de luptă cu disc de tip A1 şi B1 în faza de tranziţie între perioadele A2 şi B1.

Din punct de vedere al cronologiei Bronzului romînesc nu are mare importanţă faptul că depozitul de la Apa, de pildă, este datat în perioada A2 sau B1 a lui Reinecke, căci dacă în sistemul lui cronologic perioada A2 înseamnă încă Bronz timpuriu, iar perioada B1 Bronz mijlociu, pentru regiunile noastre depozitul de bronzuri de la Apa şi tezaurul de aur de la Ţufalău reprezintă acelaşi „orizont", chiar dacă primul ar fi datat în perioada A2 iar al doilea în perioada B1. Credem că la sfîrşitul perioadei, pe care continuăm să o numim A2 şi în care apare în regiunile noastre influenţa miceniană în motivistica ornamentaţiei mai ales, chiar dacă, aşa cum e firesc, această fază constituie în multe privinţe continuarea unei perioade mai vechi, începe perioada a doua a epocii bronzului în ţara noastră. Între Apa şi Ţufalău nu există nici o sciziune din punct de vedere istoric-cultural ci o continuare organică, aşa cum există şi între Apa, Valea Chioarului (Gaura), Ighiel şi alte depozite de bronzuri. Chiar dacă la un moment dat în dezvoltarea Bronzului romînesc vom putea constata că începe o altă perioadă, a treia, evoluţia unor forme, ca de exemplu a topoarelor de luptă, atît a celor cu disc, cît şi a celor cu ceafa prelungită, va continua pînă la sfîrşitul epocii.



Dar, nu putem să insistăm mai mult asupra acestor consideraţii. Ne dăm seama că nici în această „discuţie" nu am putut atinge toate problemele pe care am fi vrut să le discutăm. Vom încerca să mai revenim o dată chiar asupra tezaurelor de aur.

Înainte de a termina însă, am vrea să mai amintim, foarte pe scurt, o altă categorie de obiecte de aur descoperite în Transilvania, pe care le-am numit inele de tip Brăduţ [2]. Aceste inele, care apar în cunoscutele depozite de bronzuri de la Tăuteu şi de la Brăduţ, precum şi la Apoldul de Sus şi la Tălişoara şi în tezaurul de aur de la Oradea, au suferit şi ele în ultimul timp o modificare de datare. Datate de obicei în perioada Hallstatt A, astăzi ele pot fi încadrate în perioada B1 a acestei epoci. Această nouă datare s-a propus de către H. Müller-Karpe [3] pe consideraţii a căror expunere ne-ar antrena într-o discuţie prea vastă. Specialiştii noştri care se ocupă cu aceste perioade au acceptat această datare. M. Petrescu-Dîmboviţa spune, referindu-se la această problemă, că depozitul de la Tăuteu, considerat în întregime, pe baza asociaţiilor de obiecte şi în special cu depozitul de la Brăduţ, este mai nou decît seria depozitelor Uriu-Domăneşti. El se datează în perioada H B1, după cronologia lui

[1] M. Novotna, *Poklad bronzov z V. Hulky*, în *PA*, 1959, p. 15.
[2] Dorin Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 228.
[3] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, p. 127.

Müller-Karpe, adică în secolul X î.e.n. [1]. Mircea Rusu, într-o comunicare recentă datează grupul de depozite Moigrad-Tăuteu tot în perioada Hallstatt B1 [2].

DORIN POPESCU

О ЗОЛОТЫХ КЛАДАХ БРОНЗОВОЙ ЭПОХИ

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа является второй из числа «дискуссионных» статей, написанных автором и посвященных некоторым вопросам, касающимся бронзовой эпохи в Румынии. Первая статья вышла в сборнике *Studii și cercetări de istorie veche*, XII, № 2, 1961.

Автор указывает, что в его труде *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, изданном в 1944 г., глава о находках кладов и изделий из золота обладает рядом недостатков, объяснимых тогдашним уровнем исследований, которые, однако, можно было бы избежать при более критическом подходе к некоторым открытиям. Многие из этих недочетов были устранены автором в работе, опубликованной в 1956 г. в *Materiale și cercetări arheologice*, II.

П. Патай опубликовал некоторые находки в Трансильвании (Тыргу-Муреш, Орадя, Мойград), среди которых наиболее интересной является золотая подвеска в виде круга или пластинки, продолженная другой пластинкой. Эти находки, датируемые позднeнеолитическим периодом культуры типа Бодрогкерестур, показывают, что искусство золотых дел в Трансильвании имеет богатую традицию, уходящую корнями в поздненеолитический период (энеолит). Гортензия Думитреску опубликовала в V томе «Dacia» документированную работу об этих находках.

Ряд уточнений относительно датировки золотых кладов в Трансильвании имеется и в хорошо обоснованной работе Евгении Захария о височных кольцах, найденных в могильниках бронзового века в Сэрата-Монтеору.

Автор считает, что височные кольца из Беба Веке, найденные вместе с золотыми фалерами, родственными экземплярам из Штольгофа и на которых еще не отразилось влияние микенского стиля, древнее кладов из Цуфалзу или Шмига, содержащих золотые фалеры более позднего типа.

---

[1] M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitul de obiecte de bronz de la Tăuteu*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 106.

[2] M. Rusu, *Răspîndirea depozitelor de bronzuri în Transilvania la sfîrșitul epocii bronzului și în Hallstattul timpuriu* (*A, B*) (manuscris).

Клад из Цуфалэу датируется на основании золотого топора с продолговатым обухом, небольших дисков типа Печика, фалер с микенскими узорами и височных колец. Все эти элементы позволяют датировать его периодом, в общих чертах соответствующим периоду Рейнеке А2. К этой датировке приводит и наличие топора с продолговатым обухом, сходного с бронзовым экземпляром из Наумбурга, относящимся к вышеупомянутому периоду; что же касается височных колец, то их датируют на основании аналогий в Сэрата-Монтеору. Золотые диски также не противоречат указанной датировке. Большие диски украшены микенскими орнаментами, следовательно, они близки во времени микенским погребениям «à fosse»; необольшие диски датируются в Печике на основании сосуда типа Ватина. Однако, в силу того, что их нашли и в кладе из Великой Врбицы, по-видимому относящемся к периоду В, следовало бы и клад из Цуфалэу датировать более (но не слишком) поздним периодом. Надо учитывать, что датируемый периодом А2 клад в Апе содержит топор с продолговатым обухом, сходный с экземпляром из Цуфалэу.

Даже в том случае, если первый древнее последнего, различие между ними не так уж велико, и если Апа относится к периоду А2, то Цуфалэу можно датировать началом периода В. Впрочем, как уже указывалось, переход от периода А к периоду В еще не вполне ясен.

Вопрос по существу не имеет большого значения; если по южногерманской периодизации А2 означает еще раннебронзовый век, то согласно румынской хронологии бронзового века Апа, Цуфалэу, Гаура, Игиел представляют собой один и тот же «горизонт» — начало и продолжение II периода.

В заключение автор указывает, что согласно новой хронологии гальштатской эпохи (Мюллер-Карпе) золотые кольца типа Брэдуц-Тэутеу должны датироваться гальштатским периодом В, а не А. Этого мнения придерживаются и другие румынские археологи, занимавшиеся в последнее время данным вопросом (М. Петреску-Дымбовица и М. Русу).

À PROPOS DE QUELQUES TRÉSORS D'OBJETS EN OR DE L'ÂGE DU BRONZE

RÉSUMÉ

Cet article est le deuxième publié par l'auteur dans la série de «discussions » concernant l'âge du bronze en Roumanie. Le premier a paru dans *Studii şi cercetări de istorie veche*, XII, n° 2, 1961.

L'auteur montre ici que dans son ouvrage *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, paru en 1944, le chapitre relatif aux découvertes de trésors et d'objets en or comportait plusieurs lacunes explicables

par l'état des recherches à cette date, mais qui auraient pu être évitées par un examen plus critique de certaines découvertes. Plusieurs de ces défauts ont été corrigés dans son travail de 1956 publié dans *Materiale şi cercetări arheologice*, II.

P. Patay a publié des découvertes inédites faites en Transylvanie (Tîrgu Mureş, Oradea, Moigrad), qui renferment comme pièce essentielle un pendentif en or en forme de cercle ou de plaque prolongée à une extrémité par une autre plaque et il les a attribuées au bas-néolithique, à savoir à la civilisation du type Bodrogkeresztúr, montrant que le travail artistique de l'or en Transylvanie a eu un riche début, qui date encore du bas-néolithique (énéolithique). Ces découvertes ont fait l'objet d'une étude détaillée de Hortensia Dumitrescu (voir *Dacia* N.S., V).

Une autre étude documentée a été publiée par Eugenia Zaharia ; elle porte sur les anneaux de boucle découverts dans les nécropoles de l'âge du bronze de Sărata-Monteoru, et elle fournit elle aussi certaines précisions quant à la date assignée à certains trésors d'objets en or découverts en Transylvanie.

L'auteur croit que les anneaux de boucle de Beba Veche, — qui apparaissent en même temps que les phalères d'or apparentés à ceux de Stollhof et n'ayant pas trace d'influence mycénienne—sont plus anciens que ceux de Ţufalău ou de Şmig, où l'on a trouvé des phalères en or d'un type plus récent.

Le trésor de Ţufalău peut être daté à l'aide de la hache d'or à arrêt prolongé, et grâce aussi aux disques (tutuli) plus petits, du type Pecica, des phalères à ornements mycéniens et des anneaux de boucle. Tous ces éléments permettent de lui assigner pour date une période correspondant dans les grandes lignes avec la période Reinecke A2. La hache à arrêt prolongé permet la même chose, grâce à l'exemplaire en bronze de Naumburg, daté de cette époque ; les anneaux de boucle aussi, en fonction de leurs analogies avec ceux de Sărata Monteoru. Les disques en or ne s'opposent pas non plus à cette datation. Les grandes disques ont des ornements mycéniens et ne se laissent pas dater par conséquent à une époque trop éloignée des sépultures à fosse de Mycène ; quant aux petits, ils sont datés à Pecica par un vase du type Vatina. Malgré cela, le fait qu'on les trouve aussi dans le trésor de Vélika Vrbica, qui, semble-t-il, devrait être daté de la période B, plaiderait pour une datation plus tardive (mais de peu) du trésor de Ţufalău. On doit tenir compte du fait que le dépot de Apa, daté de A2, contient une hache à arrêt prolongé, semblable à celui de Ţufalău.

Même si ce dernier est plus récent que le premier, la différence entre eux n'est pas grande et si Apa date de A2, Ţufalău pourrait remonter au début de la période B. Du reste, comme on l'a déjà dit, le passage de la période A à la période B est encore loin d'être clair.

La chose n'a pas grande importance en soi, car si pour la chronologie de l'Allemagne du sud, A2 désigne encore l'âge du bronze ancien, pour la chronologie de l'âge du bronze roumain, Apa, Ţufalău, Gaura, Ighiel

représentent le même « horizon », le début et la continuation de la IIe période.

L'auteur montre en fin d'article que, d'après la nouvelle chronologie de l'époque hallstattienne (Müller-Karpe), les anneaux d'or du type Brăduţ-Tăuteu doivent être placés dans la période Hallstatt B1 et non pas A. C'est ce qu'ont admis d'autres archéologues roumains qui se sont occupés de ce problème dans ces derniers temps (M. Petrescu-Dîmboviţa et M. Rusu).

O NOUĂ INSCRIPŢIE A LUI Q. TREBELLIUS MAXIMUS?

Printre puţinele inscripţii încă inedite din colecţiile M.N.A. se află una de provenienţă necunoscută săpată pe o lespede de calcar care, în timpuri moderne a fost tăiată şi utilizată ca piatră de tocilă. În această stare, piatra are un diametru de 49,5 cm şi o grosime de 8,5 cm. În mijlocul ei s-a tăiat, pentru axul tocilei, o gaură pătrată, cu latura de 5 cm. Cu prilejul transformării lespezii în piatră de tocilă, primele litere ale fiecărui rînd, ca şi rîndul sau rîndurile de la sfîrşitul inscripţiei au fost tăiate. Marginea din dreapta a inscripţiei s-a păstrat integral; de la aceasta pînă la marginea lespezii este o porţiune lată de circa 20 cm care a fost ciocănită.

Fig. 1

Deasupra primului rînd păstrat al inscripţiei, lespedea a fost de asemenea ciocănită, cu care ocazie au fost vătămate şi o parte din literele acestui rînd, lăsînd totuşi să se vadă şanţurile lor. Faptul că marginile de sus şi din dreapta ale lespezii au fost cioplite face să ne gîndim că inscripţia

a fost încadrată de un chenar profilat, care a fost cioplit pentru a se obţine un disc cu suprafaţa regulată şi cu echilibru în învîrtire. În acest caz, primul rînd al inscripţiei a fost săpat pe chenar şi a fost distrus o dată cu cioplirea chenarului.

Din inscripţie se păstrează şase rînduri. Literele, gravate îngrijit, sînt înalte în rîndul întîi de 7 cm, în rîndul doi de 5,5 cm, în rîndul trei de 4,5 cm, iar în celelalte de 4,2 cm. Putem citi:

	....
O T R E B E L	Q. Trebel-
L I V S Q F F A B	lius Q(uinti) f(ilius) Fab(ia)
M A X I M V S R O M A	Maximus Roma
X T R E C E N A R I O	[e]x trecenario
G V M A C I H P O S T	[(centurio?) le]g(ionis) V Mac(edonicae) I h(astatus) post(erior)
I I I I P R A E T	[(centurio?) coh] IIII Praet(oriae)

Personajul ne este cunoscut dintr-o inscripţie descoperită la Constanţa în 1865 şi comunicată Societăţii Arheologice din Atena, împreună cu copiile altor 17 inscripţii greceşti şi latine descoperite în aceeaşi vreme de către un grec stabilit la Constanţa, Karankiozoglu. Aceste inscripţii au fost publicate de epigrafistul atenian Kumanudis în 1868, în revista *Pandora* [1]. Inscripţia sus-amintită este transcrisă în majuscule tipografice fără a se adăuga vreun element de descriere sau vreo indicaţie asupra condiţiilor de descoperire şi asupra modului în care s-a transmis lectura :

I O M
heroi ?
Q T R E B E L L I V S
Q F (F) A B M A X I
M V S R O M A
S L E G V M A C
T R E C E N A R I V (S)
C O H I I I I P R
V S

Fără a se explica, literele din rîndul doi sînt transcrise în litere cursive, punîndu-se la sfîrşit semnul întrebării. Mai observăm că în rîndul patru litera F este pusă între paranteze [2], de asemenea litera S de la sfîrşitul rîndului şapte.

Pornind de la publicarea din revista *Pandora*, Ch. Perrot a prezentat unele din cele 18 inscripţii într-o comunicare la Acad. des inscriptions et belles-lettres, publicîndu-le apoi în *Revue Archéologique* [3].

Inscripţia în discuţie este redată într-o formă foarte asemănătoare cu cea în care a prezentat-o Kumanudis, cu excepţia rîndului opt, unde, în loc de COH IIII PR, a transcris COH III PR. Considerăm că această modificare este o scăpare, deoarece Ch. Perrot nu a văzut piatra care să-i fi permis să facă o comparaţie a textelor şi, eventual, o corectare a lecturii lui Kumanudis.

---

[1] S. Kumanudis, în *Pandora*, XIX, 1868, p. 84, nr. 8.

[2] Lucru explicat în *CIL*, III, 7534 „EAB traditur", deşi aceasta nu rezultă din primele publicări ale inscripţiei.

[3] Ch. Perrot, *Mémoire sur quelques inscriptions inédites des côtes de la Mer Noire*, în *RA*, 1874 p. 19—20.

Inscripţia a fost reluată de Th. Mommsen în *EphemEpigr*, II, 1875, nr. 397, unde, avînd la bază textul dat de Ch. Perrot, o transcrie cu unele mici modificări : la sfîrşitul rîndului doi n-a mai pus semnul întrebării, iar F din rîndul patru şi S din rîndul şapte nu le-a mai pus între paranteze. Mai tîrziu, inscripţia a fost publicată, în această ultimă formă, în *CIL*, III, 7534 şi în *ILS*, 4063.

Ce s-a întîmplat cu piatra după descoperire nu ştim. Ea nu se află la Muzeul din Constanţa ori în colecţiile vechi ale M.N.A., nici n-a fost publicată vreodată de Gr. Tocilescu. La sfîrşitul articolului în care publică inscripţiile de la Constanţa, Kumanudis adaugă că acestea sînt expuse distrugerii prin reutilizarea lor în construcţiile drumului de fier. E probabil ca unele din inscripţiile pe care le-a publicat Kumanudis să fi dispărut în acest fel, altele însă sînt astăzi în colecţiile M.N.A. [1].

Textul inscripţiei din M.N.A. şi acela al inscripţiei publicate în *CIL* sînt foarte asemănătoare. Diferă însă ordinea rîndurilor şi numărul literelor din fiecare rînd : în inscripţia publicată în *CIL*, Q. TREBELLIVS apare scris într-un singur rînd, apoi Q.F.FAB.MAXI- în următorul, iar -MVS ROMA în al treilea. În fragmentul din M.N.A., în primul rînd s-a scris Q. TREBEL-, în rîndul doi -LIVS Q.F.FAB., iar în al treilea, MAXIMVS ROMA. Într-o ordine diferită sînt înşirate şi gradele : în inscripţia din *CIL*, III, în ordine ierarhică descendentă : (*centurio*) *leg. V Mac.*, *trecenarius şi* [? (*centurio*)] *coh. III PR.* În fragmentul din M.N.A. nu se respectă nici o ordine : avem mai întîi *ex trecenario*, în loc de *trecenarius*, la nominativ, şi [? (*centurio*)*le*] *g. V Mac. I h*(*astatus*) *post*(*erior*), precizare care lipseşte în inscripţia publicată în *CIL* ; apoi, [? (*centurio*) *coh. PRAET*, în loc de *PR*, cum s-a prescurtat în inscripţia din *CIL*.

Cu toate aceste deosebiri, este foarte probabil ca inscripţia din M.N.A. să fie identică cu inscripţia publicată în *CIL* şi ca diferenţele să se datoreze unor greşeli de lectură, foarte explicabile dacă ne gîndim la condiţiile în care s-a făcut copia transmisă epigrafistului atenian Kumanudis. Pe lîngă aceasta, însuşi faptul că originalul inscripţiei din *CIL* nu se află nicăieri în altă parte pledează pentru identitatea celor două inscripţii. Lespedea cu inscripţia lui Q. Trebellius Maximus a primit după descoperirea sa la mijlocul sec. XIX o nouă întrebuinţare, fiind tăiată şi transformată într-o piatră de tocilă. Mai tîrziu, în condiţii necunoscute [2], a fost adusă la M.N.A.

Totuşi, nu putem exclude a priori posibilitatea ca să fi existat două inscripţii puse de acest personaj. Cazurile în care un personaj dedică două sau chiar mai multe altare unor divinităţi diverse, sau în locuri diferite, sînt frecvente şi asemenea exemple avem şi în Dobrogea [3]. Reamintim că nu cunoaştem condiţiile în care a fost descoperit exemplarul din M.N.A.

---

[1] Inscripţiile latine de la p. 83, nr. 5 = M.N.A. L. 109 ; p. 83, nr. 6 = M.N.A. L. 88 ; p. 85, nr. 14 = M.N.A. L. 76 ; p. 85, nr. 15 = M.N.A. L. 92.

[2] Fragmentul nu face parte din colecţiile vechi ale M.N.A. şi nu a fost inventariat cu prilejul lucrărilor de catalogare efectuate în 1946. Investigaţiile în manuscrisele lui Gr. Tocilescu şi în arhivele M.N.A. n-au dat nici un rezultat.

[3] De. ex. *CIL*, III, 14214[3], de la Tropaeum Traiani.

Q. Trebellius Maximus a fost *ex trecenario*, [(*centurio*)] *legionis V Macedonicae primus hastatus posterior* [(*centurio*)] *coh*(*ortis*) *IV praet*(*oriae*). În vremea cînd a dedicat inscripţia era centurion în legiunea V Macedonica. Înainte de venirea sa în Dobrogea, el servise la Roma în gărzile pretoriene ca centurion al cohortei a IV-a şi ca *trecenarius*. Trecenarii erau o categorie de centurioni pretorieni care, potrivit unei păreri general admise [1], comandau pe cei 300 de *speculatores*, garda personală a împăratului. Ei erau centurioni în „afară de ranguri", cum se exprimă unul din cercetătorii acestei probleme, avînd o poziţie distinctă de aceea a centurionilor simpli de cohorte şi superioară lor. Inscripţiile arată, cu rare excepţii, că trecenariatul era precedat de centurionatul pretorian şi urmat de centurionatul legionar, fără a preciza unitatea în care a servit trecenariul.

Cariera lui Q. Trebellius Maximus, aşa cum apărea în textul inscripţiei publicate de Kumanudis, a produs unele confuzii în problema trecenariatului. Formularea *trecenarius coh*(*ortis*) (*I*)*III pr*(*ae*)*toriae* se abătea de la schema cunoscută. Domaszewski a propus, pe bună dreptate, ca în faţa indicaţiei *coh.* (*I*)*III pr.* din inscripţia respectivă să se introducă semnul centurionului [2].

A. Passerini în studiul său asupra cohortelor pretoriene [3], reluînd izvoarele privitoare la trecenariat, ajunge la concluzia că ele nu permit vreo legătură între *trecenarii* şi *speculatores*. Din datele inscripţiilor rezultă că trecenariatul reprezenta cel mai înalt grad de centurion pretorian şi că cei ridicaţi la această funcţie continuau să fie încadraţi într-o cohortă, citînd ca exemplu, între puţine altele, chiar cazul lui Q. Trebellius Maximus. De aceea, nu e de acord cu întregirea şi interpretarea lui Domaszewski, considerînd-o arbitrară.

Fragmentul din M.N.A. nu aduce vreun element nou în lămurirea problemei trecenariatului, dar cariera lui Q. Trebellius Maximus fiind prezentată într-o ordine diferită de cea cunoscută din textul publicat de Kumanudis, problema dacă acest personaj a fost *trecenarius* al cohortei a IV-a pretoriene nu se mai pune. Fragmentul nostru se încadrează în seria de mărturii epigrafice despre *trecenarius* care nu precizează cărei unităţi i-a fost afectat. Conţinutul acestei funcţii nu este prin aceasta mai puţin nelămurit; dimpotrivă, formularea *ex trecenario* (*centurio*) *leg*(*ionis*) *V Mac*(*edonicae*), întîlnită şi în alte inscripţii, ne sugerează că îndoiala lui A. Passerini asupra ipotezei potrivit căreia *trecenarius* era comandantul speculatorilor este îndreptăţită. Credem că A. Passerini se găseşte pe drumul bun cînd scrie că indicaţia *ex trecenario* exprimă mai degrabă un titlu onorific. Datele oferite de inscripţii sînt încă insuficiente pentru a se putea da o soluţie satisfăcătoare problemei trecenariatului. Ele ne oferă însă un argument mai mult în favoarea părerii noastre exprimate mai sus asupra identităţii celor două texte. Căci, după cum am încercat să arătăm, în varianta anterior cunoscută, cariera lui Q. Trebel-

---

[1] A. V. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, în *BonnJahrb*, 117, 1908; M. Durry, *Les cohortes prétoriennes*, Paris, 1938; Fr. Lammert, în *RE*, s.v. Trecenarius.

[2] *Ibidem*, p. 99.

[3] A. Passerini, *Le coorti pretorie*, Roma, 1939, p. 89—96.

lius Maximus era greşit prezentată şi nu ne îndoim că această greşeală nu este a sa, ci a celor ce au copiat şi publicat inscripţia. Un alt semn de întrebare pe care-l ridică textul cunoscut din *CIL* este dedicaţia *I.O.M. Heroi*. În afară de faptul că însuşi primul său editor o pune sub semnul întrebării, o asociere între I.O.M. şi Heros este neobişnuită, mai ales pentru un fost pretorian originar din Roma. Menţionăm că acesta este unicul caz din *CIL*, III. M. Durry a încercat să explice această dedicaţie prin împrejurarea că fostul pretorian era, atunci cînd a pus inscripţia, centurion al legiunii V Macedonica în Moesia Inferioară, unde cultul eroului trac era larg răspîndit [1]. Am fi poate mai aproape de adevăr dacă am socoti şi această lectură greşită şi în loc de Heroi am citi numele unei alte divinităţi, eventual Hercule, frecvent întîlnit pe inscripţiile militare şi în asociere cu I.O.M. Din nefericire, fragmentul din M.N.A. este ciocănit în partea sa superioară, şi nu ne permite o verificare a primei lecturi.

EMILIA DORUŢIU

НОВАЯ НАДПИСЬ К. ТРЕБЕЛЛИЯ МАКСИМА?

РЕЗЮМЕ

Автор отождествляет надпись, поступившую при неизвестных обстоятельствах в коллекции Национального музея древностей, с надписью CIL III, 7534, открытой в 1865 г. в Констанце.

UNE NOUVELLE INSCRIPTION DE Q. TREBELLIUS MAXIMUS?

RÉSUMÉ

L'auteur identifie une inscription entrée dans les collections du Musée National des Antiquités de Bucarest dans des conditions inconnues, avec l'inscription CIL III, 7534, découverte à Constantza en 1865.

---

[1] M. Durry, *op. cit.*, p. 338, n. 9.

DOUĂ BASORELIEFURI DIONISIACE DESCOPERITE LA FĂGĂRAŞUL NOU

(r. Hîrşova, reg. Dobrogea)

Cu aproape un deceniu în urmă, în 1953, pe teritoriul comunei Făgăraşul Nou, surpîndu-se un mal din promontoriul prelungit al cetăţii romane Beroe, situat în partea de est a satului, s-au descoperit două tăbliţe votive de marmură (fig. 1 şi 2) împodobite cu basoreliefuri, dedicate zeului Dionysos [1].

Cu toate că cele două monumente reprezintă aceleaşi aspecte sintetice din cultul zeităţii greco-romane, totuşi, prin varietatea tematicii şi importanţa scenelor rituale pe care ni le înfăţişează, basoreliefurile diferă mult unul de altul.

I. Basorelieful de pe prima tăbliţă votivă (fig. 1), realizat în stil provincial roman cu reminiscenţe din arta elenistică, este relativ bine conservat, cu excepţia unei mici ştirbiri în dreptul gurii zeului Dionysos şi a unei fisuri care porneşte din partea mijlocie a bazei şi se opreşte în apropierea genunchiului drept al zeului.

Placa este prelucrată din marmură albă de import, de bună calitate [2]. Are o formă trapezoidală, cu baza mică de 0,180 m, baza mare de 0,195 m, înălţimea de 0,273 m şi grosimea de 0,015 m. Cîmpul basoreliefului este de 0,230 × 0,170 m. Pe marginea interioară a ramei se văd uşoare urme de culoare roşie.

În primul plan, în partea centrală a basoreliefului se află figura impunătoare a tînărului zeu, nud, stînd în picioare, puţin înclinat, privind spre dreapta. Are capul acoperit cu păr mare şi buclat, uşor lăsat pe

---

[1] Prin grija tovarăşului Bourceanu Vasile, fostul şef al Secţiei de învăţămînt, r. Măcin, reg. Dobrogea, cele două monumente dionisiace au fost înaintate Muzeului regional de Istorie din Galaţi, unde actualmente se găsesc expuse în una din sălile orînduirii sclavagiste, fiind inventariate: I la nr. 2387 şi II la nr. 2386.

[2] Analiza materialului a fost făcută de Vizante Giuseppe, maestru pietrar din Galaţi, Bd. Gh. Coşbuc nr. 203.



Fig. 1. — Făgăraşul Nou. Dionysos (basorelief în marmoră).

frunte, și în creștet despărțit printr-o cărare, iar apoi dat pe spate, în ondulații mari [1]. Pe umărul sting, Dionysos poartă nebrida, drapată în numeroase cute ce îi acoperă numai o mică suprafață din partea dreaptă a corpului. Cu mîna stîngă, îndoită de la cot pînă la înălțimea capului, ține strîns tyrsul, iar cu dreapta varsă dintr-un vas vinul. În picioare, poartă cizme scurte, cu carîmbul răsfrînt, prevăzute cu ciucuri laterali, ce ajung pînă în regiunea gleznelor.

Pe partea dreaptă a monumentului, la picioarele lui Dionysos, se află cunoscuta panteră, animal consacrat acestui zeu, sprijinindu-se pe picioarele din față. Cu gîtul întins și capul îndreptat către mîna dreaptă a divinității, animalul adulmecă spre vasul din care i se toarnă vinul.

În colțul din dreapta monumentului, jos, se află un personaj pe jumătate nud, probabil un acolit al acestei divinități, a cărei înălțime abia depășește genunchii lui Dionysos [2]. Cu ambele mîini, acolitul poartă deasupra corpului ofrande aduse în cinstea zeității. Are acoperit numai piciorul drept, de la șold pînă aproape de gleznă, cu un veșmînt clasic, drapat în falduri elipsoidale. De la baza monumentului, pe ambele laturi longitudinale, pornesc coardele înfrunzite a doi butuci de vie, care se împreună deasupra capului zeului, întocmai ca un baldachin, ornamentînd în același timp și chenarul plăcii.

Ținînd seama de spațiul restrîns pe care se desfășoară basorelieful, se poate conclude că artistul a reușit să redea în mod fidel conținutul unei scene rituale din cultul lui Dionysos, inspirîndu-se din nenumăratele reprezentări cultuale ale acestei zeități greco-romane. Din punct de vedere artistic este evident că e vorba de un modest produs al unui atelier de marmură. De altfel, nu putem vorbi de o adevărată artă la asemenea obiecte, lucrate în serie, cum sînt icoanele de cult din vremea romană. Desenate după modele tradiționale, scenele în relief erau executate mecanic și în trăsături sumare, fără nici un fel de contribuție temperamentală a sculptorului, care de fapt nu era decît un simplu meseriaș.

Pe baza celor relatate, basorelieful acesta poate fi încadrat în repertoriul monumentelor din timpul imperiului roman.

II. Cel de-al doilea monument este dedicat aceluiași zeu, reprezentat printr-o compoziție cu bogate elemente specific viticole, dispuse scenic în două registre (fig. 2).

Tăblița prezintă o spărtură orizontală la mijloc, precum și trei știrbiri : două pe marginile exterioare ale ramei și una la piciorul stîng al zeului Dionysos. Demn de relevat este faptul că basorelieful a fost sculptat în aceeași marmură de import [3] ca și primul. De formă dreptunghiulară, el măsoară 0,395 m înălțime, 0,235 m lățime și 0,027 m grosime. Cîmpul basoreliefului e de 0,350 × 0,210 m.

În primul registru, care ocupă aproape 3/4 din suprafața monumentului, este înfățișată o scenă rituală, specifică sărbătoririi și oficierii

[1] Vezi pentru analogii : D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, în *BCMI*, VIII, 29, București, ianuarie-martie 1915, p. 8 și urm.
[2] *Ibidem*, p. 10.
[3] Vezi nota 2, p. 411.



Fig. 2. — Făgăraşul Nou. Dionysos (basorelief în marmoră cu două registre).

cultului zgomotos al lui Dionysos, întovărășit de anumite divinități secundare. În mijlocul scenei se află figura zeului redat în poziția sa clasică, nud, stînd în picioare, surîzător, privind spre dreapta. Pe cap poartă o coroană de trandafiri. Cu mîna stîngă ține tyrsul, iar cu dreapta toarnă vinul sacru dintr-un cantharos ritual [1]. Pe umărul stîng poartă obișnuita *nebris*, care îi acoperă numai o mică porțiune din partea dreaptă a pieptului. În picioare are cizme scurte.

Pe un alt plan, în colțul din stînga al registrului, jos, se află figura zeului Pan, bătrîn și bărbos, cu coarne și picioare de țap, șezînd. În mîna dreaptă, ridicată în sus, pînă în dreptul capului, ține cornul abundenței, plin cu fructe, iar în stînga, adusă la piept, are probabil naiul, preferatul său instrument muzical [2].

În stînga zeului Pan, este înfățișat Silenul, un alt personaj al cortegiului, văzut din profil. Acesta este desigur beat, deoarece stă așezat jos, chiar la picioarele lui Bacchus, într-o poziție ghemuită, cu genunchii strînși în față, iar cu mîinile ridicate la înălțimea bărbiei ține cupa în care i se toarnă din belșug vinul.

Reprezentarea acestei zeități secundare este armonios completată prin redarea unei pantere, în profil spre dreapta, lungită la picioarele lor, sprijinindu-se pe labe. Cu gîtul întins, animalul are capul întors spre stînga, așteptînd cu nerăbdare să primească vin din același vas din care Bacchus toarnă continuu.

Din ansamblul acestui cortegiu face parte de asemenea un alt personaj cu înfățișare de copil, nud, care culege struguri și dansează ușor, parcă plutește. Are părul frumos buclat și corpul ornamentat la brîu cu o eșarfă. Acest personaj completează cîmpul basoreliefului în colțul de sus, din stînga ramei.

Tyrsul din mîna stîngă a zeului este împodobit la mijloc cu o panglică.

Scena primului registru se încheie cu un personaj feminin, situat în spațiul din partea dreaptă a monumentului. E vorba de o menadă, care poartă în mîna dreaptă o tamburină, folosită în cultul și procesiunile dionisiace. Bacchanta este înveșmîntată cu un chiton, care-i cade în falduri, ajungînd pînă la pămînt. Părul ei bogat este strîns într-un coc deasupra capului.

Întreaga solemnitate rituală, patronată de chipul zeului Dionysos, este încadrată de o cunună, alcătuită din coarde de viță de vie, desfrunzite, în schimb puternic arcuite de greutatea ciorchinilor de struguri.

În al doilea registru, jos, se poate vedea desfășurarea unui proces al muncilor din domeniul vinificației, de la cules, la tescuirea strugurilor, și pînă la transportarea mustului.

În prima scenă din stînga registrului, sînt reprezentați doi bărbați, dezbrăcați pînă la brîu, zdrobind struguri într-un teasc de lemn. Ei se țin de mîini pentru a-și menține probabil echilibrul în timpul tescuirii și a spori în comun efortul muncii. Alături, în stînga, se află profilată figura

[1] Cf. D. M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 8 și urm.

[2] Cf. O. Tafrali, *Noi achiziţiuni ale Muzeului de Antichităţi din Iaşi*, în *AArch*, II, 4, 1930, p. 27.

unui alt bărbat ce se îndreaptă către teasc, uşor încovoiat sub povara coşului de struguri, pe care îl sprijină cu mîinile pe umărul drept.

În restul registrului se înfăţişează un car pe două roţi, ce transportă un butoi, fireşte plin cu must, tras de doi boi. Conducătorul carului merge înaintea animalelor, ţinînd cu mîna stîngă dîrlogii, iar cu dreapta îndemnîndu-le.

În anumite puncte de pe cîmpul basoreliefului, persistă încă urmele culorii roşii. De fapt, se poate observa că pictura a fost iniţial aplicată numai pe unele elemente ale monumentului : pe laturile interioare ale ramelor ambelor registre, pe coroana de trandafiri şi pe cizmele lui Dionysos, pe panglica tyrsului şi pe cornul abundenţei din mîna dreaptă a zeului Pan, pe dîrlogii vitelor, precum şi pe literele inscripţiei.

Dacă ţinem seama de semnificaţia scenelor din registrul inferior, ce ilustrează procesul vinificaţiei, fără îndoială, se poate spune că meşterul, deşi înzestrat cu puţine calităţi artistice, a reuşit să imprime reliefului o notă specifică, datorită detaliilor realiste de o deosebită valoare documentară; ca întotdeauna în arta provincială, arta pierde din valoarea şi frumuseţea trăsăturilor sale clasice, în schimb cîştigă în alegerea şi ilustrarea subiectelor realiste [1].

Pe rama de sus şi de jos a plăcii, se află textul unei inscripţii latineşti, rudimentar dăltuită. Înălţimea literelor, variază între 0,010 m—0,015 m.

Cîmpul epigrafic conţine următorul text:

EX VOTO VLPIVS MAXIMVS POISVIT DIT (?)	După făgăduinţă, Ulpius Maximus a pus (a dedicat).

Inscripţia este neglijent gravată, avînd literele înghesuite una în cealaltă, datorită stîngăciei lapicidului, incult sau mai degrabă neroman care nu cunoştea bine literele latine. Fără îndoială, lapicidul a săpat peste nişte litere iniţial desenate de altcineva, pe care nu le înţelegea. Acele litere fuseseră scrise în grabă, *cursiv*, iar nu lapidar, fiind trasate probabil cu cărbunele, cu plumb, sau uşor zgîriate cu un vîrf ascuţit. În textul inscripţiei, compus numai din şase cuvinte, grupate în număr de cîte trei, pe rama de sus şi de jos a plăcii, literele M, P şi S sînt dăltuite în forme diferite, iar litera T este redată ca un τ din scrierea cursivă greacă. Mai mult decît atît, lapicidul a comis unele confuzii de litere, mai ales în rîndul al doilea. De pildă, cele două linii orizontale care separă cuvintele MAXIMVS şi POSVIT nu prezintă un semn de separaţie, ci fac parte din litera S de la sfîrşitul numelui MAXIMVS, literă care a fost defectuos săpată. Tot aşa se explică şi aspectul de N al literei M de la începutul aceluiaşi nume, precum şi acel I superfluu din PO < I > SVIT. De fapt, litera I în asocierea literei S a luat forma unui π, bineînţeles tot datorită neştiinţei lapicidului. În acelaşi mod va trebui să explicăm şi provenienţa literelor finale DIT, care ar putea să reprezinte o gravare greşită pentru (*de*)*DIT*. Ar fi să ne imaginăm că cel care a desenat literele cu „creionul" a scris mai întîi *dedit*, apoi a şters şi a corectat *posuit*. Dacă n-a şters destul

[1] Cf. S. Ferri, *Arte Romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 418—420.

de bine, au putut rămînea încă vizibile literele ultime din *dedit*, pe care lapicidul necunoscător a înţeles că trebuie să le graveze. S-ar putea presupune de asemenea că autorul „conceptului" să fi scris *dedit* după *posuit* şi, dîndu-şi seama că e fără rost, să-l fi şters în grabă şi incomplet [1].

În privinţa datării mai precise a monumentului, numele Ulpius Maximus constituie un indiciu că sîntem într-o epocă ulterioară împăratului Traian, întrucît se ştie că, începînd din vremea acestui împărat, numele Ulpius se răspîndeşte foarte mult în imperiul roman.

Din descrierea celor două monumente dionisiace, ce au evidente elemente şi trăsături comune, sîntem îndreptăţiţi a crede că ne aflăm în faţa unor opere concepute şi sculptate de mîna unui singur meşter, mai ales că au fost descoperite în acelaşi loc.

Pe baza elementelor epigrafice şi stilistice, respectivele tăbliţe votive nu pot depăşi, din punct de vedere cronologic, începutul secolului al III-lea e.n. Dar e mult mai probabil să dateze din a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., fiind caracteristice artei provinciale din timpul acestei perioade.

Cultul zeului Dionysos a avut o largă răspîndire în timpul orînduirii sclavagiste, fiind adoptat aproape peste tot şi de populaţiile băştinaşe ale provinciilor de sub stăpînirea şi influenţa culturii greceşti şi romane. De pildă, în Sciţia Mică, la Istria [2] şi Tariverdi [3], Callatis [4] şi Tomis [5], precum şi în nenumărate alte puncte, cultul lui Dionysos avea o mare extindere în epoca elenistică şi chiar mai tîrziu, în timpul stăpînirii romane, fiind în strînsă legătură cu cultivarea viţei de vie [6]. În sensul acesta, putem spune că ambele monumente dionisiace, descoperite pe raza cetăţii romane Beroe (în comuna Făgăraşul Nou, reg. Dobrogea), ilustrează cu prisosinţă acest lucru şi îmbogăţesc cunoştinţele noastre prin redarea scenelor realiste de viticultură şi vinificaţie.

Referindu-ne la marea popularitate a cultului dionisiac şi îndeosebi la aria sa de răspîndire, credem că nu e locul aici să enumerăm statistic toate punctele arheologice şi pietrele sculptate cu chipul acestei divinităţi. Cum am spus mai sus, îl întîlnim destul de frecvent în descoperirile efectuate pe teritoriul patriei noastre, mai mult în Dobrogea (Sciţia Mică sau Moesia Inferioară) şi în mai mică măsură pe teritoriul provinciei Dacia.

---

[1] Această interpretare mi-a fost sugerată de Radu Vulpe, căruia ţin să-i aduc mulţumiri şi pe această cale.

[2] S. Lambrino, *Arta greacă şi romană în România*, extras din *Artă şi tehnică grafică, Buletinul imprimeriilor statului*, nr. 4–5, 1938, p. 7, fig. 13; p. 15, fig. 30 şi 31; idem, *Cetatea Histria*, 1930, ambele figuri de la p. 10 şi 11.

[3] Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul arheologic Histria, Sectorul Tariverdi*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 83, fig. 63.

[4] V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, p. 207, fig. 98 şi p. 219.

[5] D. M. Teodorescu, *op. cit.*; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 131, fig. 68; S. Lambrino, *Arta greacă şi romană în România*, p. 11, fig. 21.

[6] V. Canarache, *Tomis*, Bucureşti, 1961, p. 31 şi 32; în general despre răspîndirea cultului lui Dionysos în Dobrogea vezi: R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 87, 99, 112, 222, 224–226, 228, 230, 232, 235, 259.

Cele două basoreliefuri, descoperite la Făgărașul Nou, constituie dovezi noi ale pătrunderii acestui cult în interiorul Dobrogei, relevînd în același timp marea popularitate și cinstirea de care se va fi bucurat zeul Dionysos în cetatea romană Beroe și pe teritoriul său rural, în epoca stăpînirii romane.

I. T. DRAGOMIR

ДВА БАРЕЛЬЕФА С ИЗОБРАЖЕНИЕМ ДИОНИСА ИЗ ФЭГЭРАШУЛ НОУ

(р-н Хыршова, обл. Добруджа)

РЕЗЮМЕ

В 1953 г. при обвале берега близ римской крепости Бероe на территории села Фэгэрашул Ноу (р-н Хыршова, обл. Добруджа) были найдены два римских барельефа из привозного белого мрамора, посвященных богу Дионису.

I. Первый имеет форму трапеции с малым основанием, равным 0,180 м, большим основанием, равным 0,195 м, высотой в 0,273 м и толщиной в 0,015 м. Он сравнительно хорошо сохранился (рис. 1). На внутреннем крае рамы видны неясные следы красной краски.

Учитывая ограниченную площадь барельефа, можно сказать, что художнику удалось верно передать содержание ритуальной сцены, относящейся к культу вышеупомянутого греко-римского божества.

II. Сцена на втором барельефе, изображающая того же бога в сопровождении пышного кортежа, размещена на двух регистрах. На верхней и нижней рамах начертан текст латинской надписи. Высота букв от 0,010 до 0,015 м. Барельеф прямоуголен; его высота равна 0,395 м, ширина — 0,235 м и толщина — 0,027 м. В середине видна горизонтальная трещина, в трех местах недостает кусков.

Из текста надписи, ярко выраженного провинциально-римского характера, вытекает, что памятник был поставлен богу неким Ульпием Максимом.

На основании эпиграфических и стилистических элементов автор датирует обе вотивные доски второй половиной II в. н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фэгэрашул Ноу. Дионис (мраморный барельеф).
Рис. 2. — Фэгэрашул Ноу. Дионис (мраморный барельеф с двумя регистрами).

DEUX BAS-RELIEFS DIONYSIAQUES DÉCOUVERTS À FĂGĂRAȘUL NOU
(district de Hîrșova, région de Dobrogea)

RÉSUMÉ

Un affaissement de terrain survenu en 1953 dans le voisinage de la cité romaine de Beroe, située sur le territoire de la commune de Făgărașul Nou (district de Hîrșova, région de Dobrogea) a entraîné la découverte de deux bas-reliefs romains en marbre blanc importé et dédiés au dieu Dionysos.

I. Le premier est de forme trapézoïdale, sa petite base ayant 0^m,180 et la grande 0^m,195, la hauteur mesure 0^m,273 et son épaisseur 0^m,015. Il est relativement bien conservé (fig. 1). Le bord intérieur de l'encadrement porte de légères traces de couleur rouge.

Compte tenu de l'espace restreint sur lequel se déroule le bas-relief, on peut conclure que l'artiste a réussi à rendre fidèlement le contenu d'une scène rituelle propre au culte de cette divinité gréco-romaine.

II. Le second est attribué à la même divinité, accompagnée d'un nombreux cortège. Les figures sont disposées sur deux registres. Le cadre supérieur et celui inférieur de la plaque portent le texte d'une inscription en latin. La hauteur des lettres varie entre 10 cm et 15 cm. De forme rectangulaire, ce bas-relief mesure 0^m,395 de haut, 0^m, 235 de large et 0^m,027 d'épaisseur ; il présente une fissure horizontale en son milieu et trois éclats.

Le texte de l'inscription, d'un caractère provincial romain prononcé, fait connaître que ce monument fut érigé en l'honneur du lieu par un certain Ulpius Maximus.

L'auteur date les deux tablettes votives — grâce à leur éléments épigraphiques et stylistiques — de la seconde moitié du IIe siècle de notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Făgărașul Nou. Dionysos (bas-relief en marbre).
Fig. 2. — Făgărașul Nou. Dionysos (bas-relief en marbre à deux registres).

DOUĂ MORMINTE SARMATICE DESCOPERITE ÎN MUNTENIA

Problema sarmată a preocupat în ultima vreme îndeaproape pe cercetătorii istoriei vechi a patriei noastre.

Descoperirile efectuate în ultimii 15 ani atît pe teritoriul Moldovei, cît mai ales pe cel al Munteniei, încep să contureze, mai precis geografic şi mai concret cultural, spaţiul în care s-au mişcat aceşti nomazi şi influenţa pe care au avut-o asupra populaţiei locale din punct de vedere cultural [1].

Pentru ca cercetătorii să poată urmări şi duce mai departe investigaţiile lor din acest domeniu, este necesar mai întîi ca aceste descoperiri izolate şi adesea fragmentare, dar nu mai puţin grăitoare şi interesante din punct de vedere ştiinţific, să fie publicate.

Cu aceste gînduri punem la dispoziţia cercetătorilor care se ocupă cu această problemă, informaţiile pe care le cunoaştem şi materialul arheologic de care dispunem în legătură cu două morminte sarmatice, descoperite în Muntenia şi cercetate de noi în două etape diferite.

1. MORMÎNTUL SARMATIC DE LA DRIDU (r. Urziceni)

Descoperirea de la Dridu s-a făcut în mod întîmplător. La 27 martie 1948, în comuna Dridu-Movilă, pe cînd săpa la adîncirea pivniţei de sub casa sa, locuitorul, Barbu Şerban, a descoperit un mormînt de inhumaţie. În acest mormînt s-a găsit o oglindă de metal alb ce ne-a fost prezentată de către Pr. Dumitraşcu din Dridu, la cîteva zile după descoperire.

Cercetările pe care le-am întreprins de îndată la faţa locului [2], ne-au asigurat că avem de-a face cu un mormînt de inhumaţie, în care scheletul era aşezat pe spate, cu mîinile şi picioarele întinse. Oglinda de metal a

---

[1] Sebastian Morintz, *Некоторые вопросы сарматского населения в Молдаве и Мунтении в связи с фокшанским погребением*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 451 — 471. Cf. acelaşi autor, *Ein sarmatisches Grab aus Căscioarele*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 553—560. Cf. şi I. Nestor, în *Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1960, p. 673—680.

[2] Cf. Raportul nostru din 13 aprilie 1948, dosar MNA, 1948, 232.

fost găsită, după cît ne informează descoperitorul, în regiunea pieptului. Scheletul fiind îndepărtat, nu s-au mai putut face alte observații, mai ales în ceea ce privește craniul, dacă a fost deformat sau nu.

De asemenea descoperitorul n-a putut să confirme dacă scheletul a avut ca inventar mărgele de pastă sticloasă ce apar în mod obișnuit în asemenea morminte. Răspunsul negativ ce l-am primit credem că trebuie pus mai curînd pe seama dimensiunilor mici ale acestor obiecte, greu de sesizat pentru cei neprevenițí, decît pe lipsa lor. De altfel, din informațiile primite de la același locuitor reiese că, cu vreo zece ani în urmă, deci cam prin 1938, cu ocazia construirii șoselei București-Fierbinți-Urziceni, s-ar fi găsit mai multe morminte, prin dreptul casei sale, și care aveau mărgele de culoare roșie, albastră și galbenă.

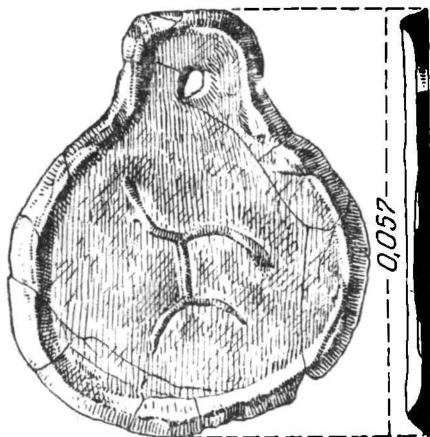


Fig. 1. — Dridu - Movilă (r. Urziceni). Oglindă de metal alb descoperită într-un mormînt.

Din acest mormînt s-a mai păstrat doar oglinda. Ea a fost spartă ritual în patru bucăți, din care una mai mare formează centrul, iar alte trei, mai mici, îi completează marginile (fig. 1). Are forma aproximativ circulară, cu o prelungire de formă dreptunghiulară, cu colțurile ușor rotunjite, și perforată. Una din fețe este netedă, iar cealaltă, are în mijloc, în relief, o tamga în forma literei H. Pe margine oglinda are un chenar în ușor relief. Este înaltă de 0,057 m[1].

Pe baza urmelor de oxid verde ce se observă în cîteva locuri pe suprafața oglinzii, este probabil că a fost confecționată dintr-un aliaj în care a predominat cuprul, peste care găsim o foaie de metal alb, probabil antimoniu.

2. MORMÎNTUL SARMATIC DE LA TATINA (r. Oltenița)

Cel de-al doilea mormînt sarmatic s-a descoperit în anul 1959, în satul Tatina (comuna Spanțov, r. Oltenița), sat așezat în marginea luncii Dunării [2].

Punctul în care s-a făcut descoperirea se numește Răsturnica și se află situat chiar în marginea ultimei terase a Dunării. În această parte, diferența de nivel între lunca Dunării și ultima terasă pe care se află satul, este de circa 20 m. De la piciorul acestei pante locuitorii au scos

[1] O reproducere a acestei oglinzi, în *Istoria Romîniei*, I, p. 677, fig. 169/5.
[2] Cf. Raportul nostru de cercetări, dosarul Institutului de arheologie, din 23.II.1959.

pămînt galben și cu această ocazie s-au prăbușit nivelurile superioare. Prin februarie 1959, din asemenea prăbușiri, locuitorul Matei Chirciov a cules o parte dintr-un schelet și două vase de lut.

Din schelet au fost strînse și salvate pentru cercetări craniul, un humerus și un radius. Craniul poartă urme vizibile de deformare fronto-occipitală, confirmată de către specialiști [1].

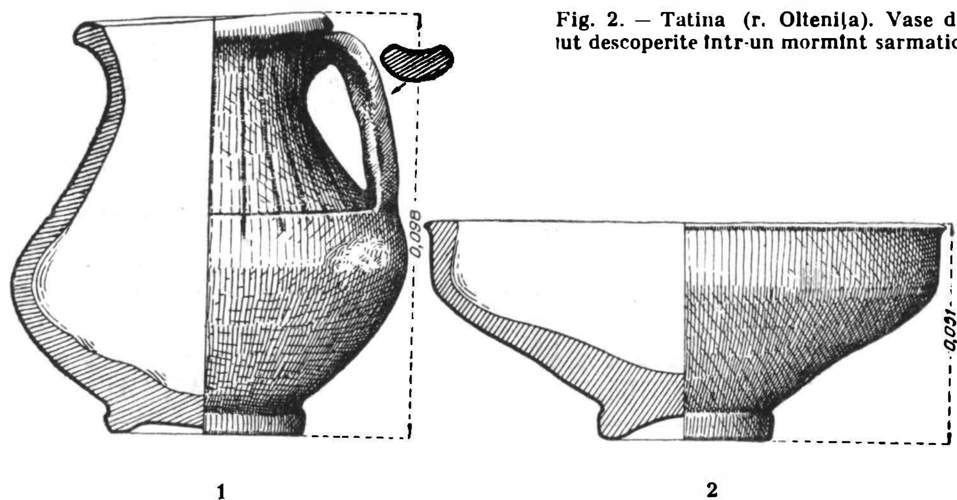


Fig. 2. — Tatina (r. Oltenița). Vase de lut descoperite într-un mormînt sarmatic.

Dintre cele două vase de lut, primul este o căniță, iar cel de-al doilea, un castronaș.

Cănița (fig. 2/1) este lucrată la roată dintr-o pastă aleasă, dar care conține și mici grăunțe de pietricele sfărîmate, vizibile în pereții vasului. Arderea este completă și uniformă la culoarea cenușie. Recipientul are partea inferioară sensibil profilată în afară, cu linia de maximă lărgime ceva mai jos de mijlocul lui, din care pornește strîmtîndu-se gîtul, pentru ca apoi buza să se arcuiască puternic în afară. O ușoară canelură marchează joncțiunea dintre corpul și gîtul vasului. De sub buză pornește o mănușă, în secțiune dreptunghiulară, cu marginile ușor rotunjite și cu o largă canelură longitudinală. Ea se sprijină, asimetric, imediat deasupra liniei de maximă lărgime. Fundul căniței e format de un inel de susținere, profilat în afară.

Peste angoba care acoperă vasul se observă un ornament executat prin lustruire, format din linii verticale ce pornesc de sub buză și ajung, în mod neregulat, pînă în spre diametrul lui maxim.

Castronașul (fig. 2/2) este lucrat în aceeași tehnică și pastă, ca și vasul precedent. Are forma tronconică, cu buza dreaptă și puțin lățită în afară. Piciorul vasului este format dintr-un inel relativ înalt și concav în interior.

[1] Comunicarea pe care o datorăm prof. univ. Olga Necrasov.

În mare, socotim că cele două morminte sarmatice pot fi datate în secolul al III-lea e.n.

După toate probabilităţile cele două morminte de la Dridu şi Tatina, nu sînt singurele. Este mai probabil că avem de-a face cu un grup de morminte, răspîndit pe un spaţiu mai mare sau mai mic.

Atît informaţiile primite de noi referitor la Dridu, cît şi descoperirile ulterioare [1], ne întăresc convingerea că avem de-a face cu un grup de morminte.

La fel, şi la Tatina, pe baza relatărilor primite de la locuitori, reiese că s-au descoperit şi alte morminte, care ar indica prezenţa unui grup de morminte.

Urmărirea ulterioară, studierea şi cartografierea acestor morminte ne va da posibilitatea să le situăm cronologic şi geografic şi prin aceasta să fixăm etapele de pătrundere ale sarmaţilor în Muntenia.

BUCUR MITREA

ДВА САРМАТСКИХ ПОГРЕБЕНИЯ ИЗ ВАЛАХИИ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает два сарматских погребения, открытых на валашской равнине.

Первое было обнаружено случайно в селе Дриду-Мовилэ (р-н Урзичень). От него сохранилось зеркало из белого металла (рис. 1).

Второе погребение найдено в Татине (р-н Олтеница) на берегу Дуная. В нем обнаружили два сосуда, кружку и миску (рис. 2), а также несколько костей, среди которых и череп, поврежденный в лобно-затылочном направлении.

Судя по найденному материалу, погребения можно считать сарматскими и отнести их к III в. н. э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Дриду-Мовилэ (р-н Урзичень). Зерало из белого металла, найденное в погребении.

Рис. 2. — Татина (р-н Олтеница). Глиняные сосуды, найденные в сарматском погребении.

[1] I. Nestor şi E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 567—568, unde autorii amintesc de descoperirea a două morminte sarmatice.

DEUX SÉPULTURES SARMATES DÉCOUVERTES EN VALACHIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente deux sépultures sarmates découvertes dans la plaine valaque.

La première a été découverte incidemment dans la commune de Dridu-Movilă (district d'Urziceni), au beau milieu de la plaine de Valachie. Il s'en est conservé un miroir en métal blanc (fig. 1).

La seconde a été trouvée à Tatina (district d'Oltenița), au bord du Danube. Il s'en est conservé deux vases, un broc et une écuelle (fig. 2), ainsi que quelques ossements, dont le crâne à déformation fronto-occipitale.

Les objets découverts font considérer comme sarmates les deux tombes en question et les datent du III^e^ siècle de notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Dridu-Movilă (district d'Urziceni). Miroir en métal blanc découvert dans une sépulture.

Fig. 2. — Tatina (district d'Oltenița). Vases en terre cuite découverts dans une sépulture sarmate.

---

13 – c. 4243

UN MORMÎNT DIN SEC. IV DESCOPERIT LA ANDOLINA (r. Călăraşi)

În primăvara anului 1960, gospodăriile agricole colective din satele Vărăşti şi Andolina (r. Călăraşi) au efectuat importante lucrări de hidroameliorare pe terenul dintre cele două localităţi, pe întreaga porţiune între lacul Boian şi şoseaua Olteniţa-Călăraşi. Cu acest prilej au ieşit la iveală cîteva morminte de incineraţie şi de inhumaţie şi alte materiale arheologice.

Din şanţul excavat pentru construirea parapetului care închide latura de nord a terenului irigat, la distanţa de 1 km spre vest de marginea

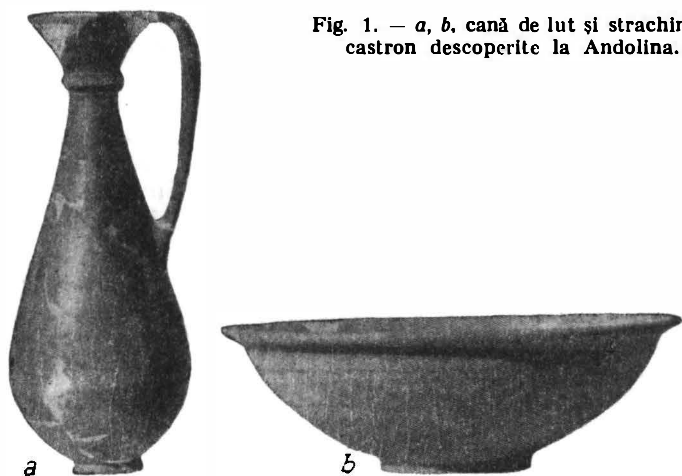


Fig. 1. — *a, b*, cană de lut şi strachină — castron descoperite la Andolina.

satului Andolina, a fost descoperit un mormînt de inhumaţie cu inventar. Atît scheletul cît şi obiectele aflate, după ce au fost scoase şi împrăştiate,

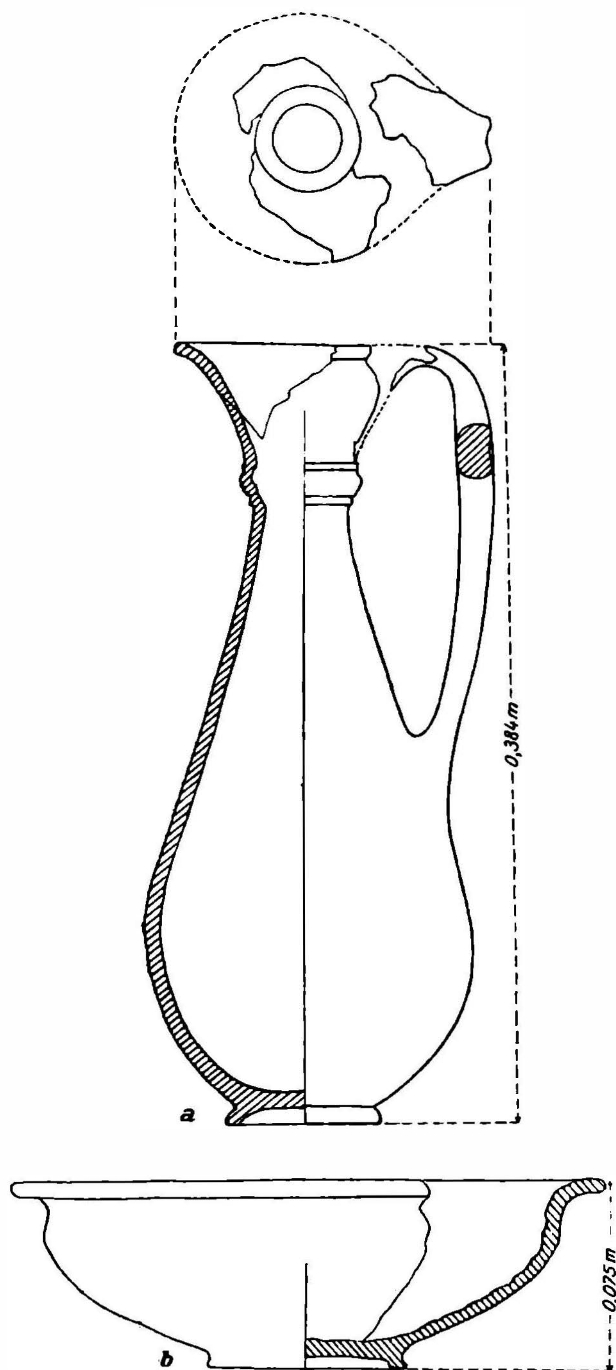


Fig. 2. — *a*, *b*. ceramica de la fig. 1 (desen).

au fost apoi amestecate cu pămîntul folosit la construirea digului. Din această descoperire au fost salvate numai două vase de lut.

Prin investigațiile făcute mai tîrziu la fața locului nu s-au putut obține date cu privire la orientarea și poziția scheletului și nici despre adîncimea la care a zăcut. De asemenea, nu s-a putut preciza dacă în afara celor două vase s-au mai găsit și alte obiecte de inventar, fie vase, podoabe sau alte obiecte de uz personal.

Vasul nr. 1 e o cană înaltă de 0,384 m, silueta piriformă cu linie elegantă și suplă. La joncțiunea dintre gît și buză se află o nervură unghiulară accentuat reliefată, căreia i se alătură sus și jos, alte două nervuri mai puțin profilate. Buza înaltă de 0,054 m, se răsfrînge mult în afară, în formă de pîlnie, avînd diametrul de 0,124 m (reconstituit). Mănușa vasului pornește din buză sub formă lățită și se fixează puternic la jumătatea dintre gît și maxima proeminență a pîntecului. Mănușa în secțiune este dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite și la partea superioară are o canelură largă verticală. Partea de jos a acestui vas este perfect

ovală şi se sprijină pe fundul format dintr-un inel de susţinere. Este confecţionat din pastă fină de culoare neagră-cenuşie şi lustruită pe întregul exterior.

Cana de la Andolina are elemente de înrudire cu cea de la Spanţov [1] şi cu cea de la Independenţa [2].

Vasul nr. 2 este o strachină-castron confecţionată din pastă fină cenuşie-deschisă, are buza răsfrîntă în afară, cu diametrul de 0,29 m. Sub buză are o canelură accentuată, lată de 0,015 m, după care pereţii se strîng, terminîndu-se printr-un fund prevăzut cu un inel de susţinere cu diametrul de 0,095 m. Înălţimea vasului este de 0,085 m.

Vasele de lut din mormîntul de la Andolina fac parte din grupul cultural Sîntana de Mureş - Spanţov.

Dacă la Andolina avem de-a face cu un mormînt izolat, grup de morminte, sau chiar cu o necropolă, rămîne să se precizeze prin cercetări viitoare.

Deocamdată descoperirea de la Andolina, vine să îmbogăţească cu încă un punct aria de răspîndire a acestui complex cultural.

NIŢĂ ANGHELESCU

ПОГРЕБЕНИЕ IV В. БЛИЗ С. АНДОЛИНА
(р-н Кэлэраш)

РЕЗЮМЕ

Автор описывает два глиняных сосуда — кружку и миску, — найденные в Андолине (р-н Кэлэраш) в южной Валахии, близ Дуная.

Находки относятся к культурной группе типа Сынтана де Муреш, датируемой IV в. н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *a*, *b*, глиняные кружка и миска, найденные в Андолине.

Рис. 2. — *a*, *b*, керамика, представленная на рис. 1 (рисунок).

[1] *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, 1—2, 1953, p. 233, fig. 16.

[2] Bucur Mitrea şi Niţă Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Independenţa*, în *Materiale*, VII, p. 498, fig. 3/6.

DÉCOUVERTE D'UNE SÉPULTURE DU IVe SIÈCLE À ANDOLINA
(district de Călăraşi)

RÉSUMÉ

L'auteur présente deux vases en terre cuite : un broc et une écuelle, découverts à Andolina, district de Călăraşi, dans le sud de la Valachie, à proximité du Danube.

Ils font partie du groupe culturel du type Sîntana de Mureş, qui date du IVe siècle de notre ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *a, b,* broc en terre cuite et écuelle-pot découverts à Andolina.
Fig. 2. — *a, b,* céramique de la figure 1 (dessin).

DESPRE PANDANTIVELE PRISMATICE DE OS DIN NECROPOLA DE LA TÎRGŞOR

În necropola de la Tîrgşor au fost descoperite în trei morminte de inhumaţie şi în două de incineraţie, cu vasele arse secundar, podoabe din os, de formă prismatică, rectangulare în secţiune şi de dimensiuni variate (fig. 1).

Pandantivele sînt lucrate din coarne de animale. În unele cazuri ele sînt uşor curbate şi aceasta din cauza conformaţiei coarnelor din care au fost executate (fig. 1/1).

Pandantivele au ca decor cercuri concentrice realizate cu compasul. La pandantivele din M. 75 (fig. 1/1) desenul este reprezentat de două cercuri concentrice, cel din mijloc prevăzut cu un punct. Celelalte au ca decor numai un singur cerc cu un punct în mijloc (fig. 1/2,3,4).

Pandantivele din M. 75 — de inhumaţie — au pe fiecare latură cîte cinci cercuri concentrice, dispuse simetric, în şir (fig. 1/1). Aceeaşi dispoziţie a cerculeţelor se întîlneşte şi la pandantivele din M. 55 — de incineraţie — (fig. 1/4), cu deosebirea că aci cerculeţele sînt încadrate toate într-un chenar. Menţionăm că pandantivul din M. 55 are una din laturi neornamentată. Cele două pandantive din M. 180 — de inhumaţie —, mai bine păstrate, au de asemenea cîte una din laturi neornamentată. Pe feţele opuse acestor laturi, unul din pandantive are un şir de cinci cerculeţe, iar celălalt un şir de şase cerculeţe. Celelalte două feţe ale pandantivului sînt ornamentate la capetele superioare cu cîte un şir compus din două pînă la cinci cerculeţe, iar în partea inferioară cu şiruri duble, formate din patru sau şase cerculeţe (fig. 1/2).

Pandantivele din M. 195 — de inhumaţie — se găsesc într-o stare proastă de conservare; cu toate acestea s-a putut reconstitui decorul unuia dintre ele. Pandantivul are de asemenea una din feţe neornamentată, iar cea opusă acesteia are ca decor trei cerculeţe dispuse în şir. Pe celelalte două feţe opuse decorul este reprezentat o dată din cinci cerculeţe, iar altă dată din trei cerculeţe, urmate de altele patru dispuse în perechi (fig. 1/3).

Pandantivele au în partea superioară cîte o gaură, care servea totodată la cuplarea lor şi la agăţarea de curea sau veşminte (fig. 1/4).

Pandantivele prismatice de os au fost găsite totdeauna în morminte de inhumaţie cîte două la un loc. Acestea zăceau cu feţele neornamentate înspre interior. În două cazuri, M. 75 şi M. 180 — de inhumaţie — pan-



Fig. 1. — Pandantive prismatice de os descoperite în necropola de la Tîrgşor; 1, M. 75 — de inhumaţie; 2, M.180 — de inhumaţie; 3, M. 195 — de inhumaţie: 4, M. 55 — de incineraţie, cu vasele arse secundar.

dantivele zăceau între oasele femurale; în M. 195 — do inhumaţie — ele se găseau între tibii.

Ţinînd seama de poziţia lor în morminte, precum şi de situaţia semnalată de alţi cercetători [1], este de presupus că asemenea podoabe erau legate de curea sau de veşminte.

[1] E. A. Simonovici, *Раскопки могильника у овчарни совхоза приднепровского на нижнем Днепре*, în *MIA*, 82 v. M 65 — de inhumaţie — în cuprinsul căruia a fost descoperit un pandantiv prismatic din os, situat între oasele picioarelor.

Prezenţa unor pandantive asemănătoare ca formă, tehnică şi ornament în cuprinsul M. 55 şi M. 247 — de incineraţie, cu vasele arse secundar — constituie încă un argument cu privire la contemporaneitatea populaţiilor cu rit funerar deosebit, de la Tîrgşor [1].

O problemă dificilă este aceea a identificării populaţiei care folosea cu predilecţie acest gen de podoabe.

Pe teritoriul R.P.R. asemenea podoabe au fost descoperite întotdeauna în asociere cu ceramică sau alt inventar datat în sec. IV e.n. Astfel, la Mînăstirea [2] (r. Olteniţa) a fost găsit împreună cu o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt un pandantiv identic cu cele de la Tîrgşor. Un exemplar asemănător, asociat cu ceramică din sec. IV—V e.n., s-a găsit şi la Botoşani în punctul Dealul Cărămidăriei [3].

În regiunile învecinate teritoriilor noastre, cele mai numeroase descoperiri de acest gen au fost făcute în regiunile de nord şi de est. Astfel, două pandantive prismatice, identice ca formă şi ornament cu exemplarele de la Tîrgşor, au fost găsite la Kostianţi [4]. Şi aci pandantivele sînt asociate cu ceramică şi fibule din sec. IV e.n. În treacăt amintim că în regiunile din nord şi nord-est, ornamentul de pe pandantivele prismatice este caracteristic şi pieptenilor [5].

În regiunile estice, pandantivele prismatice din os sînt documentate pentru aceeaşi vreme la Ovciarnii Sovhoz [6], Novo-Aleksandrovka [7] etc.

Atragem atenţia în încheiere că asemenea podoabe din os nu sînt cunoscute, după cîte ştim, nici în cultura Pşervorsk şi nici la geto-daci.

Cele mai timpurii pandantive prismatice de os apar în regiunile răsăritene, în necropolele sarmatice [8]. S-ar putea deci ca acest gen de podoabe să fi fost difuzat în aria culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş de către elementele sarmatice. Se ştie că aceştia aveau o predilecţie deosebită pentru podoabele agăţate de centură. Din rîndul acestor podoabe, alături de pandantivele prismatice, fac parte şi colţii de animale sălbatice, atît de caracteristici în necropolele sarmatice.

GH. DIACONU

[1] Gh. Diaconu, *Probleme ale culturii Sîntana — Cerneahov pe teritoriul R.P.R. în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgşor*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 273—287.

[2] Gh. Ştefan, *Fouilles de Mînăstirea*, în *Dacia*, II, 1925, Bucureşti, p. 397, fig. 12/10.

[3] N. Zaharia, Em. Zaharia şi S. Rață, *Sondajul arheologic de la Botoşani „Dealul Cărămidăriei"*, în *Materiale*, VII, p. 468, fig. 9/2.

[4] M. I. Smisko, *Розвідувальні розкопки на поселені пізнього періоду полів поховань у с. Костянц*, în *Археологичні Памятки*, t. III, pl. V, 10, 11.

[5] Stenberger Marten, *Wall-hagar*, II, Copenhaga-Stockholm, fig. 456/1, 2, 3; v. tot aici piepteni din os, fig. 386/36 şi 457/3—4. Piepteni din os cu apucătoare ornamentată cu cercuri concentrice au fost descoperiţi şi în aşezările şi necropolele de tip Cerneahov — Sîntana de Mureş de la noi din ţară; v. C. Preda, *Săpăturile de la Alexandria*, în *Materiale*, VII, p. 211, fig. 2/2. Astfel de piepteni au fost descoperiţi de I. T. Dragomir în satul Rogojeni (reg. Galaţi) şi de noi în necropola de la Gherăseni (r. Buzău).

[6] E. A. Simonovici, *op. cit.*, pl. XV/70.

[7] A. T. Braicevskaia, *Черняховские памятники надпорожья*, în *MIA* 82, p. 170, fig. 18; v. şi *Ebert*, *RL*, XIII, Berlin, 1929, pl. 43c/16.

[8] M. I. Viazmitina ş.a., in *Кургани Біля С. Новопилипівки іградгоспу Аккермень*, *Археологичні Памятки*, în t. VIII, Kiev, 1960, p. 50, fig. 34/15.

О КОСТЯНЫХ ПРИЗМАТИЧЕСКИХ ПОДВЕСКАХ ИЗ МОГИЛЬНИКА В ТЫРГШОРЕ

РЕЗЮМЕ

На могильнике в Тыргшоре, в трех погребениях с трупоположением и в двух погребениях с трупосожжением с вторично обожженными сосудами, были найдены костяные украшения призматической формы различной величины. В разрезе они представляют прямоугольник (рис. 1).

Подвески сделаны из рога. Они украшены концентрическими кружками, нанесенными при помощи циркуля.

В верхней части подвески имеют отверстие, служившее для соединения или прикрепления их к ремню или одежде (рис. 1/4).

Наличие подвесок, сходных по форме, технике и орнаменту, в погребениях с трупосожжением с вторично обожженными сосудами свидетельствует о синхронности народностей, использовавших различные погребальные обряды на могильнике в Тыргшоре.

Призматические костяные подвески характерны для поселений и могильников типа Черняхов-Сынтана де Муреш на территории РНР и СССР.

В заключение автор указывает, что костяные украшения этого типа не были известны ни в ареале культуры Пшеворск, ни гето-дакам.

Самые ранние костяные призматические подвески встречаются в восточных областях, на сарматских могильниках. По мнению автора, этот тип украшений мог распространиться в ареале культуры Черняхов-Сынтана де Муреш через сарматские элементы, вошедшие в состав вышеупомянутой культуры.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Призматические костяные подвески, найденные на могильнике в Тыргшоре; 1, М. 75 — погребение с трупоположением; 2, М. 180 — погребение с трупоположением; 3, М. 195 — погребение с трупоположением; 4, М. 55 — погребение с трупосожжением, с вторично обожженными сосудами.

À PROPOS DES PENDENTIFS PRISMATIQUES EN OS DE LA NÉCROPOLE DE TÎRGŞOR

RÉSUMÉ

Trois tombes à inhumation et deux à incinération avec vases à cuisson secondaire de la nécropole de Tîrgşor ont livré des bijoux en os de forme prismatique, de section rectangulaire et de dimensions variées (fig. 1).

Ce sont des pendentifs travaillés en corne d'animaux. Ils ont pour décoration des cercles concentriques exécutés au compas. Ils présentent chacun à leur partie supérieure un trou qui servait à les coupler et à les suspendre à la ceinture ou aux vêtements (fig. 1/4).

La présence de pendentifs semblables par leur forme, leur technique et leur ornementation à l'intérieur de tombes à l'incinération à vases à cuisson secondaire constitue un argument en faveur de la contemporanéité des populations pratiquant des rites funéraires différents dans la nécropole de Tîrgşor.

Les pendentifs prismatiques en os sont caractéristiques des établissements et des nécropoles du type Tchernéakhov — Sîntana de Mureş, en Roumanie et en U.R.S.S.

On souligne dans la conclusion que ce genre de bijoux en os n'est pas connu dans l'aire de la culture de Pševorsk, non plus que chez les Géto-Daces.

Les premiers pendentifs prismatiques en os apparaissent dans les contrées de l'est, dans les nécropoles sarmates. De l'avis de l'auteur, ce type de parures a pu être diffusé dans l'aire de la civilisation de Tchernéakhov — Sîntana de Mureş par les éléments sarmates qui sont entrés dans la composition de la civilisation en question.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Pendentifs prismatiques en os découverts dans la nécropole de Tîrgşor ; 1, tombe 75 à inhumation ; 2, tombe 180 à inhumation ; 3, tombe 195 à inhumation, 4, tombe 55 à incinération avec vases à cuisson secondaire.

FIBULA DIGITATĂ DESCOPERITĂ LA DERVENT
(reg. Dobrogea)

În campania de săpături arheologice din vara anului 1961 pe dealul Dervent, situat pe malul dobrogean al Dunării, în dreptul insulei Păcuiul lui Soare, la circa 18 km est de vechiul Durostorum[1], a fost descoperită jumătatea — şi anume placa semidiscoidală — a unei fibule digitate de bronz (fig. 1).

Ea a fost găsită într-un mediu arheologic romano-bizantin lipsit cu desăvîrşire de vreo urmă de cultură materială care ar putea fi atribuită slavilor timpurii. Nivelul despre care este vorba se datează în a doua jumătate a sec. VI. De altfel, la circa 4 m depărtare de locul găsirii

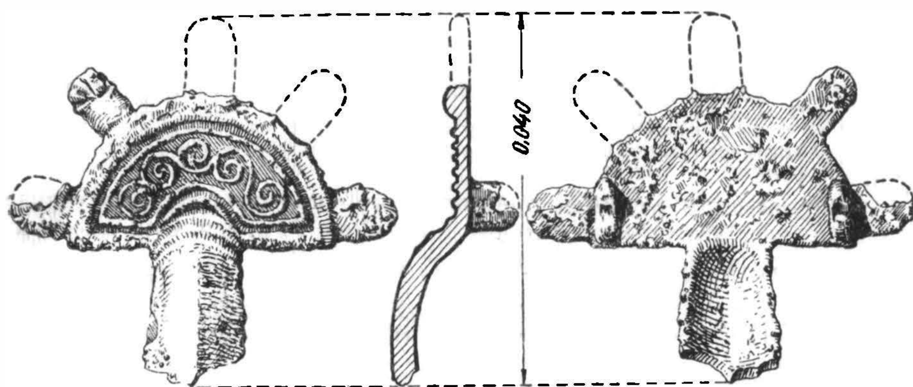


Fig. 1. — Fibulă digitată descoperită la Dervent (reg. Dobrogea).

fibulei a apărut şi o monedă din vremea împăratului Iustin II. Data de sfîrşit a acestui nivel, judecînd după inventarul ceramic nu ar putea să ajungă pînă la începutul sec. VII. Aici lipsesc, cel puţin pînă în mo-

[1] Petre Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VI, p. 654, fig. 1.

mentul de față, amforele alungite, vasele cu „umbo" pe fund [1] și alte categorii ceramice databile și la începutul sec. VII.

Fragmentul, în stare proastă de conservare, se compune dintr-o placă semidiscoidală, prevăzută cu cinci butoni, dintre care doi lipsesc complet, iar alți doi sînt în bună parte știrbiți, degradări survenite încă din vechime.

Decorul plăcii, realizat prin excizare, reprezintă o ghirlandă spiralică înscrisă într-un chenar. În cîmpul din concavitatea chenarului este realizată o linie semicirculară. Din cauza stării precare de conservare nu se poate sesiza nici profilarea exactă a butonilor și nici eventualul ornament pe care aceștia îl vor fi avut.

Arcul fibulei, păstrat numai pe jumătate, are la capătul superior două șănțuiri transversale. În același timp el este ușor ogival în secțiune și scobit pe fața ventrală.

Pe dosul plăcii semidiscoidale, la baza butonilor inferiori laterali, a fost realizată, o dată cu turnarea fibulei, cîte o urechiușă pentru fixarea resortului. Ambele urechiușe sînt știrbite din vechime. Pe această parte a fibulei nu se păstrează nici o urmă de fier.

Fibula digitată de la Dervent are analogii cu fibula de tip Suuk Su [2] (mai precis, Artek) și fibula de tip Arçar [3].

PETRE DIACONU

ПАЛЬЧАТАЯ ФИБУЛА ИЗ ДЕРВЕНТА
(обл. Доброджа)

РЕЗЮМЕ

Автор описывает половину пальчатой фибулы, найденной во время археологических раскопок на холме Дервент, находящемся на правом берегу Дуная на расстоянии примерно 18 км к востоку от древнего Дуросторума.

Фибула с высеченным орнаментом обнаружена в римско-византийской среде, датируемой второй половиной VI в. н.э. Она имеет аналогии с фибулами из Суук Су и Арсара.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Пальчатая фибула из Дервента (обл. Доброджа).

[1] Asemenea vase au fost găsite la Hinog, vechiul Axiopolis, Mangalia, Constanța și în alte așezări romano-bizantine din Dobrogea. Vezi Petre Diaconu, *Un nou tip ceramic din epoca romano-bizantină*, în *SCIV*, 2, 1959, p. 487—489 și I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis*, în *SCIV*, 1, 1960, p. 76.

[2] J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, pl. 41 B.

[3] *Ibidem*, pl. 41 D. Pentru fibula de la Arçar vezi și St. Mihailov, *Ранносредовековни фибулы в България*, în *Izvestiia-Institut*, XXIV, Sofia, 1961, p. 41, fig. 3/6.

FIBULE DIGITÉE DE DERVENT
(région de Dobrogea)

RÉSUMÉ

L'auteur présente la moitié d'une fibule digitée découverte lors des fouilles archéologiques de la colline de Dervent, situeé sur la rive droite du Danube, à 18 km environ à l'est de l'antique Durostorum.

La fibule, dont la décoration est réalisée par excisions, se trouvait dans un milieu romano-byzantin daté de la seconde moitié du VI[e] siècle de notre ère. Elle offre des analogies avec celles de Suuk Su et d'Arçar.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fibule digitée découverte à Dervent (région de Dobrogea).

ELEMENTE SLAVE ÎN NECROPOLA DE LA BANDU DE CÎMPIE

După concluziile recente, așezarea slavilor în masă pe teritoriul Moldovei și Munteniei a început încă în secolul al VI-lea iar în Transilvania pe la mijlocul secolului al VII-lea, după dispariția grupului arheologic de tip Bandu-Vereșmort din regiunea văii Mureșului mijlociu [1].

Cunoscînd importanța pe care au avut-o slavii în procesul de formare a limbii și poporului romîn, merită o atenție deosebită și studierea condițiilor istorice în care a început așezarea lor pe teritoriul Transilvaniei.

După cum se știe dominația gepizilor asupra regiunii Tisei și a unor părți ale Transilvaniei a fost lichidată de avari în anul 567. Avarii propriu-ziși și-au instalat însă centrul lor de așezare departe de aici, pe valea Dunării mijlocii [2] și, după datele actuale de care dispunem, nu au exercitat o dominație directă asupra Transilvaniei. Menționăm că acele descoperiri răzlețe, aparținînd unei populații de călăreți, care apar aici către mijlocul secolului al VII-lea [3], nu pot fi atribuite avarilor propriu-ziși, ci unor grupuri de cuturguri fugari, venite de lîngă Tisa, care, după eșecul răscoalelor pornite împotriva avarilor, s-au retras în parte către răsărit, pînă în centrul Transilvaniei [4].

Prin urmare nu dominația avară a fost obstacolul care a stat în calea așezării slavilor în Transilvania. De altfel chiar dacă ar fi fost o reali-

---

[1] M. Comșa, *Pătrunderea și așezarea slavilor pe teritoriul R.P.R. între secolele VI—X* în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 728—747.

[2] L. Kovrig I., *Contribution au problème de l'occupation de la Hongrie par les Avars*, în *ActaArch*, 1-4, 1955, p. 163 și urm.

[3] K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, 1958, p. 87—88; Bakó G., *A mezőbándi temető népének és anyagi kulturájának eredetéről* (*Despre originea populației cimitirului de la Bandu de Cîmpie și a culturii sale materiale*), în *AÉ*, 1, 1960, p. 26.

[4] Bakó G., *op. cit.*, p. 26—27, 31; Pentru atribuirea mormintelor cu oase de cal de la Bandu a se mai vedea și: I. Kovrig, J. Korek, *Le cimetière de l'epoque avare de Csóka*, în *ActaArch*, 1—4, 1960, p. 296; menționăm însă că nu putem accepta părerea autorilor după care am avea de-a face cu un grup bulgar sosit înainte de anul 567, deoarece cimitirul datează dintre anii 600—650, iar mormintele cu oase de cal, după analiza planului arheologic (vezi: Bakó G., *op. cit.*, p. 23—26, 30—31), aparțin fazei sale tîrzii, posterioară anului 630.

14 – c. 4243

tate, această dominaţie n-ar fi împiedicat aşezarea slavilor, aşa cum n-a împiedicat-o nici în alte părţi. În concluzie, putem crede că obstacolul îl constituia prezenţa pe valea Mureşului mijlociu a populaţiei reprezentate prin grupul arheologic de tip Bandu-Vereşmort, cu caracter parţial

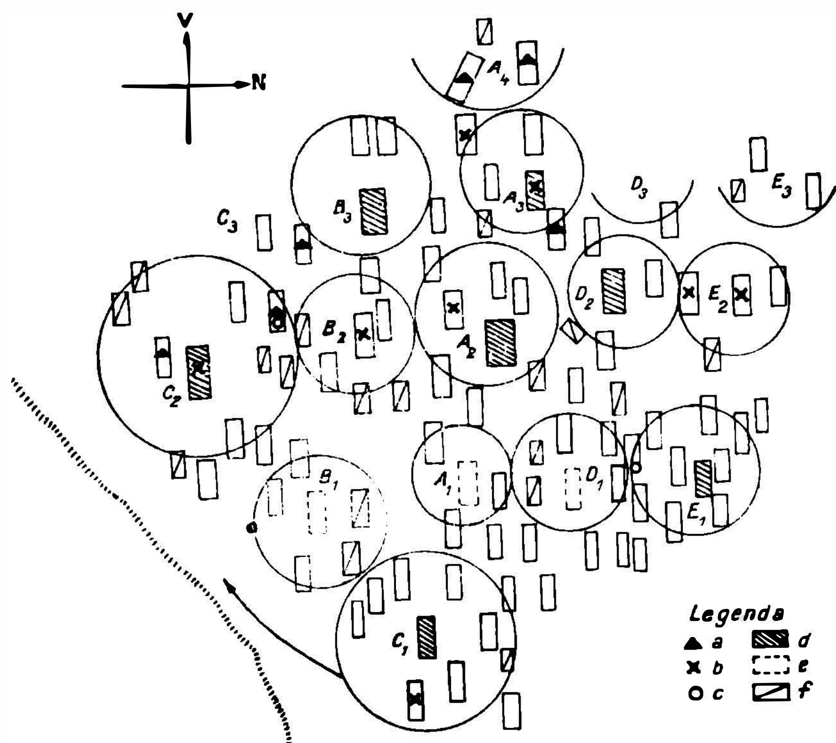


Fig. 1. — Planul sectorului gentilic, sud-vestic, din necropola de la Bandu de Cîmpie. a, oase de cal; b, arme; c, tigaie de tip slav; d, morminte centrale ale grupurilor familiale patriarhale; e, morminte centrale absente, reconstituite în mod ipotetic; persoane decedate înainte de întemeierea cimitirului ori în depărtare; f, morminte de copii, inclusiv (12—14 ani); A, B, C, D, E, cele cinci familii patriarhale; 1, 2, 3, 4, generaţiile consecutive. Săgeata indică locul unde ar fi trebuit să se afle grupul C 1.

germanic, care se afla probabil în dependenţă nominală faţă de formaţia politică avară [1].

Această constatare poate fi valabilă însă numai pentru centrul Transilvaniei. În ce priveşte regiunile periferice, unde prezenţa acestei popu-

[1] Concluziile noastre cu privire la originea ei: Bakó G., *op. cit.*, p. 28—29, 31.

laţii nu este atestată, acolo aşezarea slavilor a putut începe şi mai devreme, la o dată ce va trebui stabilită în viitor prin noi cercetări arheologice.

Evenimentele dintre anii 631—637 au determinat însă schimbări importante şi pentru regiunile centrale ale Transilvaniei.

În această vreme cuturgurii, veniţi din sud-estul Europei ca aliaţi ai avarilor, profitînd de slăbirea puterii acestora, s-au răsculat de două ori încercînd să-şi asigure supremaţia[1]. În aceste răscoale au fost angrenate în mod firesc şi alte populaţii, nemulţumite de politica de asuprire a avarilor.

Aşa de exemplu mărturiile care ne stau la dispoziţie arată că şi populaţia grupului arheologic de tip Bandu-Vereşmort a participat la evenimentele vremii. Aceasta rezultă pe de o parte din faptul că în sectorul gentilic, sud-vestic, al necropolei de la Bandu, în mormintele posterioare anului 630, frecvenţa armelor creşte considerabil şi, pe de altă parte, dintr-un amănunt care rezultă din analiza planului arheologic, al acestei necropole[2].

Această analiză arată că la Bandu se înmormîntau două ginţi, una în sectorul sud-vestic, cealaltă în sectorul nord-estic (fig. 1 şi 2). Ginta sectorului sud-vestic, care ne oferă date mai concludente în această direcţie avea cinci familii patriarhale. Pe axul central al sectorului se înmormînta familia cea mai bogată, fireşte familia şefului de gintă, iar în stînga şi dreapta ei cîte două familii mai sărace. După obiceiurile vremii fiecare generaţie îşi deschidea noi grupuri de morminte[3].

Din studiul sectorului sud-vestic rezultă că, la grupurile posterioare anului 630, numărul mormintelor de adulţi scade simţitor faţă de grupurile anterioare acestei date; şi anume la grupurile la care lipsesc mormintele cu oase de cal scăderea atinge procentul de 50 %[4], iar la care acestea sînt prezentate, procentul este de circa 30 %[5].

Deoarece înmormîntarea mai continuă şi în generaţia următoare — după cum arată grupurile A_4, C_3, D_3, E_3 — nu se poate presupune părăsirea cimitirului în acel moment. Prin urmare scăderea se poate explica numai prin faptul că o parte dintre membrii acestei generaţii au murit în altă parte, participînd la o campanie. Generaţia respectivă fiind posterioară anului 630 trebuie să ne gîndim la participarea ei la luptele din acea vreme. Luînd în consideraţie asocierea unor elemente cuturgure, fugare în urma eşecului răscoalelor — asociere atestată prin apariţia mormintelor cu oase de cal, la Bandu, în grupurile de după anul 630[6] —

[1] K. Horedt, *op. cit.*, p. 64—65.

[2] În perioada anterioară anului 630 numai în două morminte întîlnim arme, iar în perioada posterioară în şase (fig. 3).

[3] Bakó G., *op. cit.*, p. 23—25, 30—31.

[4] Familiile E şi D, comparînd grupurile E_1, D_1 cu cele E_2, D_2 (fig. 1).

[5] Familiile A şi C, comparînd grupurile contemporane A_2, C_1 cu cele A_3, C_2 (fig. 3).

[6] Apariţia acestor morminte şi, împreună cu ele, a unor obiecte aparţinînd culturii materiale a populaţiilor de călăreţi din epoca avară timpurie, nu se poate explica printr-o influenţă externă, ci numai prin asocierea acestei populaţii. Un argument în plus este şi acela că mormintele cu oase de cal, acolo unde apar constituie un plus de populaţie, în raport cu mormintele familiale unde sînt absente. De asemenea ele apar, cel puţin în parte ca elemente străine, izolate în cadrul mediului dominant de tip Bandu. De exemplu mormîntul nr. 44 se deosebeşte net de cele de tip Bandu atît prin orientare, cît şi prin întregul lui inventar. Pentru demonstrarea adoptării acestor elemente vezi: Bakó G., *op. cit.*, p. 27.

putem considera că şi această populaţie a participat la evenimentele vremii, nu alături de avari, ci împotriva acestora, trimiţînd şi ei un grup în luptele ce au avut loc probabil lîngă Tisa. Ca aliaţi ai avarilor ar fi

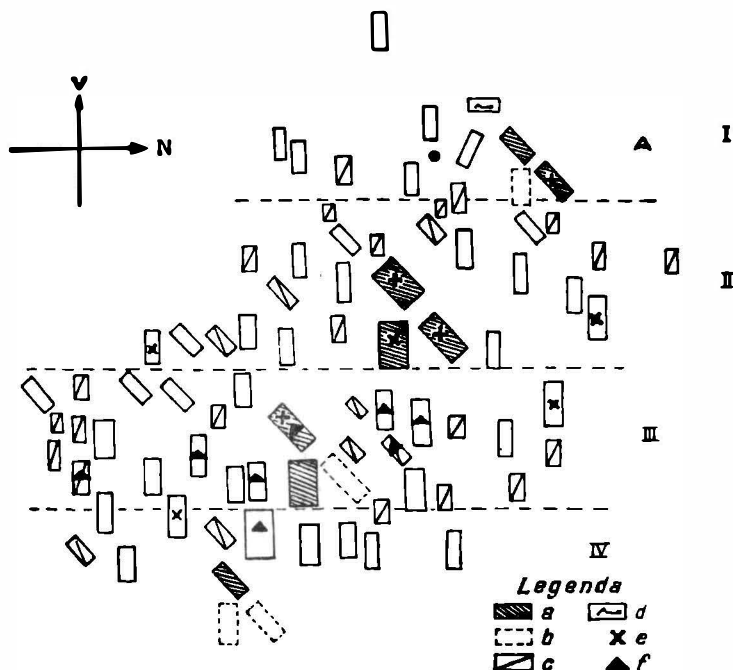


Fig. 2. — Planul sectorului gentilic, nord-estic, din necropola de la Bandu de Cîmpie. a, mormintele conducătorilor familiilor patriarhale, constituind nucleele generaţiilor consecutive; b, morminte absente ale nucleelor centrale reconstituite în mod ipotetic; c, morminte de copii, inclusiv 12—14 ani; d, înmormîntare chircită. Fiind lipsită de inventar, nu se ştie dacă aparţine acestei epoci ori este mai veche; e, arme; f, oase de cal; I, II, III, IV, generaţiile consecutive. A. Flancul stîng al primei generaţii absent. Trebuie să avem de-a face aici cu locul unei familii mai vîrstnice la care prima generaţie a decedat înainte de întemeierea cimitirului. Mormîntul şefului acestei familii lipseşte şi din nucleul central al primei generaţii.

fost exclus ca aceşti cuturguri să fi căutat refugiu tocmai la populaţia de la Bandu.

După cum am mai spus, răscoalele au fost însă înfrînte de avari, iar regiunea Tisei a fost readusă sub ascultarea lor. Pe semne însă că avarii erau prea slăbiţi pentru a se putea îndrepta şi împotriva Transilvaniei, care prin fortificaţiile sale naturale era o regiune greu de ocupat.

Aceasta rezultă limpede, pe de o parte, din faptul că nici la această dată nu apar aici urmele arheologice specifice avarilor propriu-ziși[1], iar, pe de altă parte, din faptul că — după mărturiile cimitirului de la Bandu — populația de aici care a participat la răscoale și cuturgurii fugari au trăit mai departe nestingheriți încă 15—20 de ani [2].

În concluzie, evenimentele dintre anii 631—637 au avut pentru Transilvania două urmări importante. În primul rînd s-a lichidat supremația nominală a formației politice avare asupra acestei regiuni, în al doilea rînd populația grupului arheologic de tip Bandu-Vereșmort a scăzut în așa măsură încît nici prin asocierea unor cuturguri fugari nu s-au putut recupera pierderile decît în proporție cu totul neînsemnată; dar și aceasta numai la unele familii.

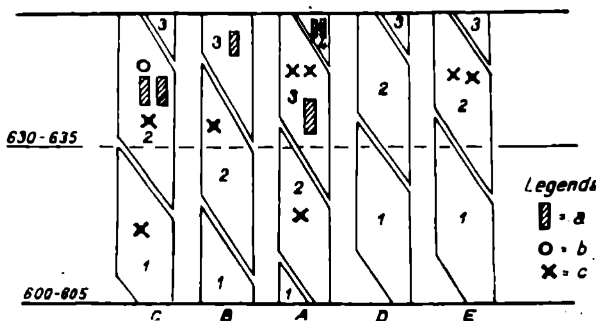


Fig. 3. — Schema cronologică a grupurilor familiale ale sectorului sud-vestic din necropola de la Bandu de Cîmpie. a, morminte cu oase de cal; b, tigaie de tip slav; c, morminte cu arme.

Datorită acestui din urmă fapt s-a deschis, putem crede, și calea pentru așezarea slavilor în centrul Transilvaniei.

Începuturile așezării slavilor în centrul Transilvaniei, încă în această vreme, adică încă în faza tîrzie a cimitirului de la Bandu, sînt dovedite arheologic.

După cunoștințele noastre actuale cel mai vechi monument arheologic de tip slav din Transilvania, databil cu precizie, provine chiar din cimitirul de la Bandu. În mormîntul nr. 24 de aici, alături de oase de cal și o cataramă cu placă de fixare, s-a găsit și o tigaie de lut aparținînd tipului caracteristic culturilor slave răsăritene Luka-Raikovețkaia-Hlincea I, Romen-Borșevo [3].

Tigaia, de dimensiuni mici, cu pereți scunzi, a fost modelată cu mîna și arsă, în exterior roșiatică, iar în interior negricioasă. Fundul era inegal netezit, iar peretele ornamentat la bază cu împunsături făcute cu bețișorul, ornament caracteristic și exemplarelor găsite în alte părți (de exemplu la Morești) [4].

---

[1] Este vroba de scărițele de șa cu ochiul despărțit de arc și lucrat separat, vîrfuri de suliță cu tocul ornamentat cu crestături, zăbale cu bare laterale în formă de S, originare din Asia Centrală: L. Kovrig. I., *op. cit.*, p. 163 și urm.; în Transilvania din toate acestea nu apare decît scărița de șa amintită, dar și aceasta numai răzleț și în cadrul descoperirilor din jurul anului 700 (K. Horedt, *op. cit.*, p. 76), care constituie însă o problemă aparte de cea tratată aici.

[2] Bakó G., *op. cit.*, p. 29, 31.

[3] Kovács St., *A mezőbándi ásatások* (*Săpăturile de la Bandu de Cîmpie*), în *Dolg Cluj*, IV, 1913, p. 304—305, fig. 27/1—1a.

[4] K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIV*, 3—4, 1955, p. 646, fig. 3/3.

Pentru încadrarea cronologică a piesei amintim că mormîntul nr. 24 aparţine unui grup familial care, pe baza analizei planului arheologic, datează din faza tîrzie a cimitirului, aproximativ dintre anii 630—650.

Tigăile de acest tip sînt frecvente şi în descoperirile secolului al VII-lea din Moldova şi Muntenia [1]. Cum însă aceste modeste piese n-au putut constitui obiectul unor schimburi desfăşurate la distanţe mari este evident că exemplarul de la Bandu n-a putut ajunge aici pe această cale din regiunile extracarpatice, ci a fost preluat de la unele grupuri slave aşezate în apropiere, în centrul Transilvaniei.

Tigăi de acest tip se mai cunosc de altfel în Transilvania şi la Moreşti (situat la numai 8 km de Bandu [2] şi un fragment la Moldoveneşti [3]. Aceste exemplare au fost încadrate de obicei în categoria ceramicii de tip Cipău-Sf. Gheorghe, din jurul anului 700, atribuită unor slavi răsăriteni, care s-au aşezat mai întîi în regiunea Tisei superioare, de unde s-au strămutat apoi, parţial, în Transilvania, asociindu-li-se populaţiile de călăreţi ale epocii avare tîrzii, care îşi fac apariţia în această vreme în sud-vestul Transilvaniei [4].

Este însă de menţionat că la Cipău-Sf. Gheorghe, după cunoştinţele noastre, nu s-au găsit tigăi de acest tip [5] şi că ele nu au fost sesizate nici în ceramica de la Gherla, aparţinătoare probabil aceleiaşi categorii [6].

Cercetările în acest domeniu fiind încă în faza incipientă nu putem stabili cu precizie dacă tigăile amintite sînt caracteristice sau nu şi ceramicii de tip Cipău-Sf. Gheorghe. Oricare ar fi însă rezultatul cercetărilor viitoare în această direcţie un lucru pare a fi limpede de pe acum, şi anume că, după cum arată exemplarul de la Bandu, ele au apărut în Transilvania încă înaintea ceramicii de tip Cipău-Sf. Gheorghe.

Pe această bază n-ar fi exclus ca şi exemplarele de la Moreşti, găsite separat de ceramica de tip Cipău-Sf. Gheorghe apărută şi aici [7], să reprezinte un orizont arheologic anterior acesteia, aparţinător unor grupuri slave venite direct din răsărit, care după mărturia exemplarului de la Bandu au sosit încă în faza tîrzie a cimitirului de aici.

Desigur cele arătate în legătură cu tigăile de la Moreşti constituie deocamdată doar o ipoteză de lucru, care va trebui lămurită în viitor.

Aceasta nu modifică însă concluziile trase cu privire la cimitirul de la Bandu, pe baza cărora putem admite că aşezarea slavilor în centrul

---

[1] P. Diaconu, *Observaţii asupra ceramicii din sec. XII—XIII de pe teritoriul oraşului Bucureşti*, în *SCIV*, 2, 1958, p. 452—454, fig. 4/1; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, 1—2, 1954, p. 237; B. Mitrea, B. Cîmpina, Gh. Diaconu, *Şantierul Suceava-Cetatea Neamţului*, în *SCIV*, 1—2, 1954, p. 315.

[2] K. Horedt, *op. cit.*, p. 646, fig. 3.

[3] M. Comşa, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în secolele VI—IX în lumina cercetărilor arheologice*, în *SCIV*, 1, 1959, p. 70.

[4] M. Comşa, *op. cit.*, p. 69—70.

[5] *Ibidem*, p. 70.

[6] Orosz E., *Ősembertani adatok Erdélyből* (*Date paleoantropologice din Transilvania*), în *OTTÉ*, XXIII, 1901, p. 31.

[7] K. Horedt, *Şantierul „Aşezări slave în regiunile Mureş şi Cluj"*, în *SCIV*, 1953, p. 337, fig. 17/1—5.

Transilvaniei a început în faza tîrzie a existenţei acestui cimitir, adică între 631—650.

Nu este exlus chiar, ca sub presiunea acestor grupuri slave din ce în ce mai numeroase, precum şi prin trecerea puterii politice în mîna lor, populaţia grupului arheologic de tip Bandu-Vereşmort, foarte slăbită în urma evenimentelor dintre anii 631-637, să fi părăsit regiunea văii Mureşului mijlociu pe la mijlocul secolului al VII-lea.

Menţionăm însă că în ceea ce priveşte devastarea propriu-zisă a cimitirului de la Bandu, aceasta nu poate fi legată de evenimentele vremii şi nu are nimic comun cu încetarea înmormîntărilor. Mărturiile care ne stau la dispoziţie arată că devastarea a avut loc cu circa 30—40 de ani după încetarea înmormîntărilor, şi deci trebuie legată de alte evenimente, poate de acelea de la sfîrşitul secolului al VII-lea [1].

G. BAKÓ

СЛАВЯНСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ НА МОГИЛЬНИКЕ В БАНДУ ДЕ КЫМПИЕ

РЕЗЮМЕ

На основании недавних исследований был сделан вывод, что славяне начали оседать на территории Молдовы и Валахии уже в конце VI в., а в центре Трансильвании позднее, в середине VII в., из-за присутствия там носителей культуры Банду-Верешморт, этой частично германской народности, находившейся, вероятно, в номинальной зависимости от аварской политической формации.

Восстания кутургов против аваров в 631—632 гг., а также в 637 г. вызвали важные перемены и в центральной Трансильвании.

Прежде всего, как показывает исследование археологического плана могильника в Банду, носители культуры Банду-Верешморт, также, по-видимому, принимавшие участие в восстании, понесли большие потери. Во-вторых, было ликвидировано формальное господство аваров в Трансильвании.

Эти события положили начало процессу заселения славянами центра Трансильвании.

О том, что славяне начали оседать в долине среднего Муреша уже в это время, свидетельствует и появление глиняной сковороды восточно-славянского типа в погребении № 24 поздней фазы могильника в Банду.

Сковороды этого типа находили уже в Морешти и Молдовенешти (также в Трансильвании). Их датировка еще не достоверна, не исключено, однако, что и они относятся к указанному периоду.

На основании существующего материала можно заключить, что славяне начали оседать в центре Трансильвании в период 632—650 гг.

[1] Bakó G., *op. cit.*, p. 29—30, 31.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — План юго-западного родового участка могильника в Банду де Кымпие:

a, кости коня; b, оружие; c, сковорода славянского типа; *d*, центральные погребения патриархальных семейных групп; e, предполагаемое расположение отсутствующих центральных погребений лиц, умерших до сооружения могильника или далеко от поселения; f, погребения детей, до 12—14 лет. A, B, C, D E, пять патриархальных семейств. 1, 2, 3, 4, последующие поколения.

Стрелка указывает место, где должна была находится группа CI.

Рис. 2. — План северо-восточного участка родового могильника в Банду де Кымпие:

a, погребения глав патриархальных семей, составляющие ядро последующих поколений; b, предполагаемое расположение отсутствующих погребений центральных ядер; c, могилы детей до 12—14 лет; d, захоронение в скорченном положении; так как отсутствует инвентарь, неизвестно, принадлежит ли оно той же эпохе или более древней; e, оружие; f, кости коня. I, II, III, IV, последующие поколения.

A. Погребения на левой стороне участка первого поколения отстуствуют. Вероятно, речь идет о месте более древнего семейства, первое поколение которого скончалось до основания могильника. Могила главы этой семьи отсутствует и в главном ядре первого поколения.

Рис. 3. — Хронологическая схема семейных групп юго-западного участка могильника в Банду де Кымпие: a, погребения с костями коня; b, сковорода славянского типа; c, погребения с оружием.

TRACES SLAVES DANS LA NÉCROPOLE DE BANDU DE CÎMPIE

RÉSUMÉ

Les résultats de ses dernières recherches ont suggéré à l'Auteur la conclusion que l'installation des Slaves en Moldavie et en Valachie a débuté dès la fin du VI[e] siècle et en Transylvanie vers le milieu du VII[e] siècle, ce retard étant dû aux hommes de la civilisation du type de Bandu-Vereșmort, représentant une population partiellement germanique qui se trouvait probablement en dépendance nominale de la formation politique avare.

Les révoltes des Koutourgours contre les Avares en 631—632 et 637 entraînèrent des modifications importantes aussi pour le centre de la Transylvanie.

En premier lieu, comme le montre l'analyse archéologique de la nécropole de Bandu, la population appartenant à la civilisation du type Bandu-Vereșmort, qui participa probablement elle aussi aux soulèvements, subit de lourdes pertes. En second lieu, la suprématie, fût-elle formale, des Avars en Transylvanie fut liquidée.

Le résultat de ces événements fut que la voie fut ouverte aux Slaves qui s'établirent au centre de la Transylvanie.

Le début de l'établissement des Slaves dans la vallée du Mureș moyen dès cette époque est attesté aussi par l'appartition d'une poêle

mobile en terre cuite du type slave de l'est dans la sépulture n° 24 appartenant à la phase tardive de la nécropole de Bandu.

On a encore trouvé des poêles de ce type en Transylvanie, à Moreşti et à Moldoveneşti. Elles ne sont pas encore datées avec certitude, mais il n'est pas exclu qu'elles proviennent de la même période.

Le matériel existant permet de déduire que les Slaves commencèrent à s'établir dans la Transylvanie centrale entre les années 632 et 650.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan du secteur gentilice sud-ouest de la nécropole de Bandu de Cîmpie.

a, ossements de cheval; b, armes; c, poêle du type slave; d, tombes centrales des groupes de familles patriarcales; e, tombes centrales absentes et reconstituées hypothétiquement. Individus décédés avant la création du cimitière ou dans une autre localité; f, tombes d'enfants, y compris ceux de 12 à 14 ans; A, B, C, D, E, les cinq familles patriarcales; 1, 2, 3, 4, les générations consécutives;

La flèche indique l'endroit où aurait dû se trouver le groupe C_1.

Fig. 2. — Plan du secteur gentilice nord-est de la nécropole de Bandu de Cîmpie.

a, tombes des chefs des familles patriarcales constituant les noyaux des générations consécutives; b, tombes absentes des noyaux centraux reconstituées hypothétiquement; c, tombes d'enfants, y compris ceux de 12 à 14 ans; d, ensevelissement accroupi. Faute de mobilier, on ignore s'il appartient à cette époque ou est plus ancien; e, armes; f, ossements de cheval; I, II, III, IV, les générations successives. A. Flanc gauche absent de la première génération. Il doit s'agir ici de la place réservée à une famille plus vieille dont la première génération décéda avant la création de la nécropole. La tombe du chef de cette famille manque aussi du noyau central de la première génération.

Fig. 3. — Schéma chronologique des groupes familiaux du secteur sud-ouest de la nécropole de Bandu de Cîmpie.

a, tombes renfermant des ossements de cheval; b, poêle du type slave; c, tombes renfermant des armes.

ÎNCĂ O MĂRTURIE CU PRIVIRE LA DOMINAȚIA PRIMULUI STAT BULGAR LA NORD DE DUNĂRE

Cu jumătate de veac în urmă au fost descoperite lîngă Ditrău (r. Gheorgheni), pe dealul „Tászoktető", 11 monolite mari purtînd pe fețe o serie de semne „enigmatice". Descoperirea a fost publicată de Șt. Kovács, care deși în condițiile vremii n-a putut lămuri problema originii semnelor, totuși prin analiza minuțioasă ne-a transmis multe observații valoroase [1].

După precizările lui Șt. Kovács, semnele de la Ditrău constituie trei grupe deosebite. Primul grup cuprindea șapte monograme (literele latine AHP), cifra XII cioplite cu dalta, care nu pot fi mai vechi de 200—400 de ani. În grupul al doilea apăreau diferite semne gravate cu linii simple, care după concluziile autorului citat pot fi datate între secolele V—X e.n. În fine, grupul al treilea cuprindea figuri fantastice, gravate cu linii duble, care, judecînd, după gradul de tocire, erau mult mai vechi decît cele din grupul al doilea [2].

Monolitele de la Ditrău au fost deci folosite și refolosite în epoci diferite de locuitorii regiunii, pentru „eternizarea" unor semne care aveau la ei anumită semnificație. Refolosirea repetată se poate explica prin faptul că semnele mai vechi au atras în mod firesc atenția oamenilor de mai tîrziu, sugerîndu-le ideea de a grava tot acolo semnele lor, respectiv mai tîrziu unele monograme.

Pe noi aici ne interesează semnele din grupul al doilea, care ne oferă date importante cu privire la o problemă însemnată a istoriei Transilvaniei de la finele mileniului I e.n.

Plecînd de la datarea rezultată din analiza lui Șt. Kovács, care ne pare verosimilă, am căutat și noi analogiile acestor semne în cadrul epocii. Am consultat printre altele semnele gentilice și familiale — tamga — din sud-estul Europei, și cele ale epocii avare din Ungaria [3], semnele și

---

[1] Kovács I., *A Tászoktetői sziklakarcolatok* (Gravurile de stînci de pe Tászoktető), în *DolgCluj*, V, 1914, p. 229—276.

[2] Idem, p. 246 și urm., și textul francez.

[3] László Gy., *Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, în *ArchHung*, XXXIV, 1955, fig. 44, 46, 49, 54, 55, 56.

inscripţiile runice de la Sarkel, mărcile meşterilor din Kiev [1], diferitele scrieri runice [2], mărcile meşterilor olari din Transilvania şi regiunile înve-

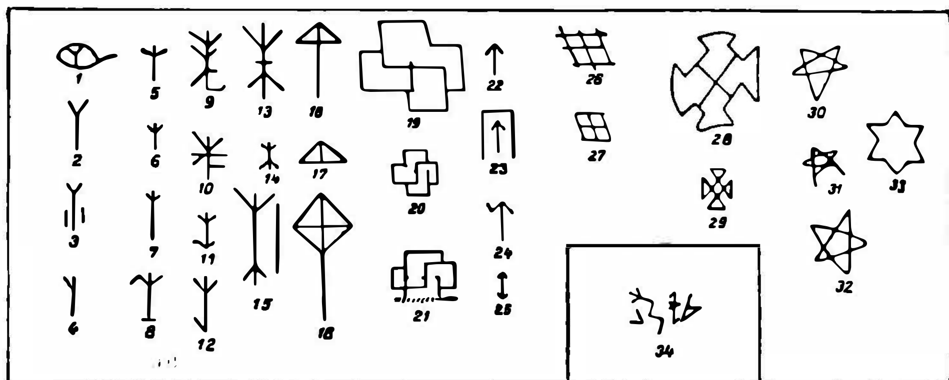


Fig. 1. — Tabel comparativ cu semnele caracteristice, izolate, din grupul al doilea de la Ditrău.
1, Ditrău, monolitul nr. V/3e. — 2, Slon „La comoară". — 3, Preslav (semne asemănătoare din multe alte locuri). — 4, Hlincea— Iaşi.
5, Ditrău V/2b. — 6, Slon, — 7, Preslav.— 8, Capidava.
9, Semn derivat din linia trifurcată, Ditrău III/d. — semne derivate din linia trifurcată după aceleaşi concepţii. — 10, Capidava. — 11. Aboba. — 12, Preslav (asemănătoare la Slon, Dinogetia).
13, Ditrău V/3 m. — 14, Slon (asemănător la Dinogetia). — 15. Tariţin.
16, Ditrău V/2b. — 17, Aboba, Pliska. — 18, Novi Pazar.
19, Ditrău V/3f. — 20, Slon. — 21, Dinogetia.
22, Ditrău, III/a. — 23, Capidava, — 24, Aboba, Pliska —25 Slon.
26, Ditrău V/eo. — 27, Slon.
28, Ditrău III/Bl (semn derivat din crucea bizantină). — 29, Basarabi (Materiale, VI, 1959, p. 546, fig. 8).
30, Ditrău V/3r. (şi alte complexe pe monolitele III şi V). — 31 Dinogetia. — 32 Capidava.
33, Capidava.
34, Semnele de pe monolitul III/D abcd, de la Ditrău, expuse într-un rînd.

cinate din secolele X—XIII, şi semnele balcano-dunărene din vremea primului stat bulgar [3].

Pe baza comparaţiilor făcute am putut constata că semnele din grupul al doilea de la Ditrău, nu numai semnele cu caracter general, dar

---

[1] P. N. Tretiakov, *Восточнославянские племена*, 1953, p. 214, fig. 46.

[2] A. M. Scerbak, *Несколько слов о приемах чтения рунических надписей найденных на Дону*, în *SA*, XIX, 1954, p. 280; Csallány D., *Rovásirásos gyűrűk Magyarországon* (Inele de inscripţii runice în Ungaria), în *AÉ*, 1, 1955, p. 79—85; Erdélyi I., *Új magyarországi rovásfelirat* (Nouă inscripţie runică din Ungaria)în *AÉ*, 2, 1961, p. 279—280; Németh Gy., *A magyar rovásirás* (Scrisul runic maghiar), Budapesta, 1934.

[3] Menţionăm că aceste semne sînt numite de unii „protobulgare". În realitate însă numai cîteva dintre ele pot fi considerate într-adevăr de origine protobulgară. De ex. semnele (analogii: László Gy., *op. cit.*, fig. 44/15, fig. 54, 56; Hampel J., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, 1905, III, pl. CLXXX/8, CCCXIX/5b). Faţă de acestea, majoritatea lor covîrşitoare reprezintă în parte tradiţie romană (pentru semnele meşterilor romani: O. Piper, *Burgkunde*, 1895, p. 178), în parte creaţie locală (P. Diaconu, în *Capi-*

şi cele mai specifice (vezi fig. 1), îşi găsesc, toate analogiile cele mai perfecte în rîndurile semnelor balcano-dunărene [1].

Menţionăm că toate semnele de la Ditrău, la care ne referim aici, erau izolate. Numai într-un singur caz au apărut patru semne contemporane cu acestea, dar cu forme vădit deosebite, dispuse într-un rînd, în felul unei inscripţii runice. Deoarece analogiile perfecte ale acestora nu le cunoaştem încă, facem abstracţie aici de ele, cu atît mai mult cu cît constituie un caz cu totul izolat [2].

Luînd deci în consideraţie rezultatul comparaţiilor făcute, putem crede că semnele din grupul al doilea de la Ditrău aparţin din punct de vedere genetic categoriei semnelor balcano-dunărene şi apariţia lor în această regiune trebuie pusă în legătură cu expansiunea primului stat bulgar la nord de Dunăre. Este de amintit aici că pătrunderea unor grupuri slave meridionale pînă în Transilvania, în părţile Gheorghienilor, este atestată şi de numele topic Topliţa [3].

În concluzie, semnele din grupul al doilea de la Ditrău, împreună cu unele nume topice slave meridionale şi descoperiri arheologice de factură sudică [4], arată că expansiunea primului stat bulgar asupra Transilvaniei a avut loc nu numai dinspre apus pe valea Mureşului [5], ci şi dinspre sud-est, din direcţia Cîmpiei Romîne. Acest drum intra prin pasurile sud-estice în Ţara Bîrsei, de unde se îndrepta apoi în parte către nord-vest, spre valea Tîrnavelor, iar în parte către nord, înaintînd pe valea Oltului ajungînd cel puţin pînă în bazinul Gheorghienilor.

G. BAKÓ

---

dava, I, 1958, p. 226 şi influenţă bizantină (D. Tudor, *Vase „protobulgare" descoperite în Oltenia*, în *SCIV*, II, 1950, p. 146). Din această cauză considerăm că este mai proprie denumirea de „semne balcano-dunărene".

[1] Pentru acestea : Fehéer G., *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*, în *ArchHung*, VII, 1931, p. 138 şi urm. ; Fr. Altheim, *Hunische Runen*, în *Hallische Monographien*, 1, 1948, fig. 4 ; I. Barnea, *Amforele feudale de la Dinogetia*, în *SCIV*, 3—4, 1954, p. 517, fig. 2 ; S. R. Stancev, *Новый памятник ранней болгарской культуры*, în *SA*, XXVII, 157, p. 119, fig. 9, p. 121, fig. 11 ; P. Diaconu, *op. cit.*, fig. 114 ; N. Constantinescu, *In legătură cu o sigilă de pe un vas din specia cenuşie prefeudală de la Tîrgşor*, în *SCIV* 2, 1958, p. 464, fig. 2 ; M. Comşa, *Die Bulgarische Herrschaft nordlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der Archäologischen Forschungen*, în *Dacia*, IV, 1960, p. 399, fig, 1 ; p. 402, fig. 3 ; p. 403, fig. 4. Pentru a nu repeta în mod inutil trimiterile, menţionăm că din aceste lucrări am extras semnele date ca analogie în fig. 1.

[2] Subliniem însă că aceste semne nu pot fi identificate cu semnele scrisului runic secuiesc, cum încercau unii (Kémenes A., *A tászoktetői leletről* (Despre descoperirea de la Tászoktető) în *AÉ*, 2, 1914, p. 112), deoarece dintre cele patru semne, trei lipsesc cu desăvîrşire. Mai degrabă am putea face o legătură cu inscripţiile de la Sarkel şi pe de vasele de la Sînicolaul Mare, deşi nici cu semnele acestora nu sînt întru totul identice. În cazul în care cercetările viitoare, bazate pe un material mai bogat, ar dovedi totuşi această legătură, atunci „inscripţia de la Ditrău, alături de cele de la Sînicolaul Mare, ar constitui un exemplu rar cu privire la o dăinuire tîrzie, pînă în secolele IX—X. a scrierilor runice sud-est-europene în rîndurile populaţiilor primului stat bulgar.

[3] M. Comşa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX—X*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 75.

[4] De ex. ceramica de la Reci : M. Comşa, *op. cit.*, p. 77.

[5] K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia*, în *SCIV*, 3—4, 1954, p.493—494 ; M. Comşa, *op. cit.*, în *Dacia*, IV, 1960, p. 420 ; idem, *op. cit.*, în *Omagiul lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 76, fig. 3.

НОВОЕ СВИДЕТЕЛЬСТВО О ГОСПОДСТВЕ ПЕРВОГО БОЛГАРСКОГО ЦАРСТВА К СЕВЕРУ ОТ ДУНАЯ

РЕЗЮМЕ

В начале нашего века около Дитрэу (р-н Георгень) были найдены 11 больших монолитов, на поверхности которых был высечен ряд «таинственных» знаков. Эти знаки, относящиеся к различным эпохам, разделяются на три категории.

Интересующая нас II категория включает большое количество различных отдельных знаков и четыре знака, расположенных в ряд в виде рунической надписи.

На основании сравнительного материала можно установить, что все отдельно расположенные знаки принадлежат к группе балкано-дунайских знаков времен первого болгарского царства (VIII—X в.).

Следовательно, они являются еще одним доказательством господства первых болгарских царей к северу от Дуная и вместе с другими археологическими и топонимическими данными свидетельствуют о том, что болгары проникли в внутрикарпатскую зону не только с запада через долину реки Муреш, но и из Валахии, через юго-восточные проходы, пройдя затем по долине Олта на север и достигнув, по крайней мере, Георгень.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Сравнительная таблица с характерными отдельно расположенными знаками из второй группы в Дитрэу.

1, Дитрэу, монолит № V/3e; 2, Слон «Ла комоара»; 3, Преслав (сходные знаки во многих других местах); 4, Хлинча-Яссы.

5, Дитрэу, V/2 b; 6, Слон; 7, Преслав; 8, Капидава.

9, Знак, происшедший из линии, разветвляющейся на три части; Дитрэу III/d — знаки, также происходящие из линии с тремя ответвлениями.

10, Капидава.

11, Абоба; 12, Преслав (сходные со знаками из Слона, Диногетии).

13, Дитрэу, V/3 m; 14, Слон (сходный знак в Диногетии).

15, Тарицын.

16, Дитрэу, V/2 b; 17, Абоба, Плиска; 18, Нови Пазар.

19, Дитрэу, V/3 f; 20, Слон; 21, Диногетия.

22, Дитрэу, III/a; 23, Капидава; 24, Абоба, Плиска; 25, Слон.

26, Дитрэу, V/eo; 27, Слон.

28, Дитрэу, III/B1 (знак, происшедший из византийского креста).

29, Басараби («Materiale», VI, 1959, 9 стр. 546, рис. 8).

30, Дитрэу, V/3 r (и другие комплексы на монолитах III и V).

31, Диногетия; 32, Капидава.

33, Капидава.

34, Знаки на монолите III/D abcd, в Дитрэу, расположенные в ряд.

ENCORE UN TÉMOIGNAGE DE LA DOMINATION DU PREMIER ÉTAT BULGARE AU NORD DU DANUBE

RÉSUMÉ

On a découvert, au début du siècle, près de Ditrău (district de Gheorghieni) 11 grands monolithes portant une série de signes « énigmatiques ». Ces derniers rentrent dans trois catégories d'époques différentes.

La deuxième catégorie — celle qui fait l'objet de la présente note — comprend un grand nombre de divers signes isolés, ainsi que quatre signes disposés sur une ligne et ayant l'aspect d'une inscription runique.

Le matériel comparatif permet de constater que les signes isolés appartiennent tous au groupe des signes balkano-danubiens de l'époque du premier Etat bulgare (VIII^{e} —X^{e} siècles).

Ils constituent par conséquent une nouvelle preuve de la domination du premier Etat bulgare en Transylvanie et, à côté d'autres témoignages archéologiques et toponymiques, ils montrent que son expansion dans le bassin intra-carpatique commença non seulement de l'ouest, par la vallée du Mureş, mais aussi du côté de Valachie, par les cols du sud-est, pour remonter ensuite la vallée de l'Olt vers le nord et avancer au moins jusqu'à la dépression de Gheorghieni.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Tableau comparatif des signes caractéristiques isolés du second groupe de Ditrău.

1. Ditrău, monolithe n° V/3e — 2. Slon « La Comoară ». —3. Preslav (signes semblables de plusieurs autres localités). — 4. Hlincea Iaşi.
5. Ditrău n° V/2b — 6. Slon. — 7. Preslav. — 8. Capidava.
9. Signe dérivé de la ligne trifurquée — Ditrău III/d. — Signes dérivés de la ligne trifurquée d'après les mêmes conceptions. — 10. Capidava. — 11. Aboba. — 12. Preslav (semblables à ceux de Slon, Dinogetia).
13. Ditrău n° V/3m. — 14. Slon (semblable à Dinogetia). — 15. Tzaritzyne.
16. Ditrău n° V/2b. — 17. Aboba, Pliska. — 18. Novi Pazar.
19. Ditrău n° V/3 f. — 20. Slon. — 21. Dinogetia.
22. Ditrău n° III/a. — 23. Capidava. — 24. Aboba, Pliska. — 25. Slon.
26. Ditrău n° V/eo. —27. Slon.
28. Ditrău n° III/Bl (signe dérivé de la croix byzantine). —29. Basarabi (*Materiale*, VI, 1959, p. 546, fig. 8).
30. Ditrău n° V/3r (et autres signes complexes des monolithes III et V). 31. Dinogetia. — 32. Capidava.
33. Capidava.
34. Signes du monolithe III/Dabcd, de Ditrău, disposés sur une seule ligne.

HELIKON, *Revista di Tradizione e Cultura Classica*, Anno 1, 1961, 768 pagini. Napoli Edizioni Rondinella, S.R.L.

Noua revistă de studii clasice al cărei prim volum anual, în patru fascicole, a apărut, este rodul unei colaborări fructuoase, italo-germane, directorii ei fiind profesorii Antonio Mazzarino și Iohannes Irmscher. Articolele publicate în limbile italiană, germană, franceză, engleză, provin din cele mai variate regiuni ale lumii și din cele mai felurite domenii ale culturii clasice. După o introducere *In memoriam* consacrată profesorului Concetto Marchesi scrisă de A. Mazzarino, urmează un articol al maestrului dispărut, care a fost inițiatorul revistei, despre *Pastorala Virgiliana*.

În revistă sînt reprezentate și țările din estul Europei cu o serie de colaborări ale clasiciștilor lor: U.R.S.S., R. P. Bulgaria, R. S. Cehoslovacă, R. D. Germană, R. P. Ungară și R. P. Romînă.

Volumul are și bogate recenzii cu privire la opere recent apărute. Semnalăm în mod deosebit rubrica *Notiziario bibliografico* îngrijită de A. Masaracchia, în care se prezintă un număr mare de opere din domeniul antichității greco-romane, arătîndu-se pe scurt conținutul și relevînd contribuția lor la problema respectivă, cu rezultatele pozitive și insuficiențele, după cum e cazul.

Partea a II-a, îngrijită de H. Kühn, se mărginește numai la o enumerare de titluri.

Salutăm deci apariția revistei „Helikon", cu caracterul ei strict științific și de înaltă calitate, ca o chezășie a colaborării dintre Est și Vest, pe care dorim s-o vedem extinsă și în alte domenii culturale.

A. M. Frenkian

NICOLAE GOSTAR, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în *Arheologia Moldovei*, Iași [București], I, 1961, p. 149—202.

Cuprins: I. Circulația lucernelor în Dacia preromană, p. 150—153; II. Lucerne cu stampilă, *a*) lecturi eronate, p. 153—156; *b*) stampile, p. 156—173; III. Grafiti, p. 173—174; IV. Studiul stampilelor, *a*) lucerne de factură nord-italică, p. 175—188; *b*) central-italică, p. 188—189; *c*) pannonică, p. 189—190; *d*) de factură locală, p. 190—195; *e*) de origine nesigură, p. 195. Concluzii, p. 195—200. Lista de localități de unde provin lucernele, p. 200—201. Abrevieri, p. 201—202. Rezumat rus, p. 202—206, francez, p. 206—209*.

* Abrevieri utilizate în recenzie (în afară de cele obișnuite în revista *SCIV*):
HTRÉ = *A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve* (Anuarul societății de istorie și arheologie a județului Hunedoara), Deva, 1882 și urm.
MAC = Muzeul arheologic Cluj.
MBS = Muzeul Brukenthal Sibiu.

Din bogatul material epigrafic al Daciei romane, cel păstrat pe lucerne (opaițe) de lut ars a preocupat ceva mai puțin pe cercetătorii noştri pînă în ultima vreme, cînd au apărut simultan şi independent unul de altul două valoroase studii monografice şi repertorii cu asemenea conținut, unul cu titlul de mai sus tratînd materialul din întreagă provincia carpatică, al doilea numai lucernele cu inscripții din cel mai importat centru urban, Apulum [1].

Necesitatea şi utilitatea unor asemenea lucrări pentru istoria Daciei rezultă cu prisosință din importanța cu dublu aspect documentar a produselor meşteşugăreşti care sînt lucernele, ce se repartizează în două grupe după locul de proveniență: *a*) de i m p o r t (din alte provincii), *b*) de fabricație l o c a l ă. Prima categorie este semnificativă pentru relațiile de schimburi comerciale şi circulația mărfurilor externe în provincie, a doua mai cu seamă pentru dezvoltarea meşteşugurilor şi a producției în interiorul provinciei noastre, pentru scrisul şi cultura locală.

Monografia lui N. Gostar adună cu admirabilă hărnicie informațiile din bibliografia generală ori specială, din muzee şi colecții arheologice mai mici, într-un repertoriu care intenționa să cuprindă t o t u l, epuizînd întreg conținutul epigrafic al opaițelor descoperite în Dacia romană. Astfel, lucrarea (îndeosebi repertoriul) este o realizare din cele mai remarcabile din punct de vedere epigrafic şi arheologic, constituind de acum baza pentru orice studiu şi cercetare privind problema respectivă. Dar monografia prezintă în acelaşi timp şi unele părți negative, lacune în documentare şi mici inadvertențe, care se cer a fi semnalate şi îndreptate, spre a se evita propagarea şi perpetuarea lor, ameliorînd astfel calitatea materialului epigrafic din lucerne şi putința de a-l valorifica istoriceşte. Observațiile următoare privind lucrarea (întocmită după un plan foarte bun, cu un conținut ales judicios şi bine distribuit) se referă numai la aspectul e p i g r a f i c al materialelor, stampila şi grafitul pe care le conțin lucernele unde pot şi trebuie să se facă unele rectificări, deoarece cîteva lecturi nu sînt acceptabile în felul cum le prezintă autorul sau cum erau soluționate în bibliografia precedentă. La aceasta se adaugă unele îndreptări de amănunt, de bibliografie etc. Nu sînt chestiuni de metodă ori de interpretare istorică, ci numai „de amănunt", considerînd că orice amănunt, un cuvînt, o literă ori semn, îşi are importanța specifică, mai ales în epigrafie, – iar totalitatea amănuntelor formează baza documentării şi interpretărilor istorice. Inutil a repeta aici că de justa utilizare integrală a datelor şi detaliilor depinde însăşi justețea tezelor istorice şi social-economice în ansamblu.

Partea principală şi mai valoroasă a lucrării o constituie cap. II: l u c e r n e c u s t a m p i l ă, în repertoriu alfabetic după numele pe care le conțin. La subcapitolul *a*) „lecturi eronate" se fac unele utile şi importante rectificări la cîteva lecturi din publicații vechi, ca „AEGIDI" corectat în IEGIDI, „ANNI SEC" în ANNI SER, „C" şi „F" sînt dovedite ca ireale, „CODES" şi „GODES" lecturi greşite în loc de CDESSI, „IAVIDO" este OCTAVI[2] „LEGID I" este IEGIDI „LVSATI" e LVPATI, Dar „lista de emendări" întocmită de N. G. necesită ea însăşi, la rîndul ei, unele emendări. Pag. 154 „AQVILA, Apulum, CIL III 8076, 5. Lectură greşită în loc de AQVIN (nr 16)"; în realitate, greşită, complet lipsită de analogii şi de-a dreptul surprinzătoare din partea unui epigrafist e lectura excentrică şi originală „AQVIN", care nu poate fi decît o variantă defectuos imprimată ori înțeleasă greşit de autor în loc de AQVILA [3]. P. 156

[1]. C. L. Băluță, *Opaițele romane de la Apulum*, în *Studii şi comunicări* (continuarea revistei *Apulum*, Alba Iulia), Bucureşti, 1961, p. 191–218, repertoriu sistematic, alcătuit după o metodă bună de cercetare, cu amplă documentare bibliografică, descriere, elemente de tehnică şi utile observații epigrafice.

[2] Corectarea lui „IAVIDO" în OCTAVI a fost făcută şi de noi în *SCIV*, XI, 1960, p. 407–408.

[3] La AQVILA grupează pe acest „AQVIN" şi C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 193, nota 4 (AQVIN?).

„VEOTTI, Potaissa, CIL III 8076, 31. Lectură greşită în loc de VETTI (nr. 432)" ; dar pretinsa „lectură greşită" este un produs al autorului ieșean, atribuit editorului CIL III (A. Domaszewski), care la nr. 8076, 31 reproduce astfel stampila lucernei : VE O TTI, indicînd prin semnul O un mic ornament circular în interiorul numelui de fabricant VETTI (Vettius), pe care CIL îl citea corect *Vettius* (index, nomina, p. 2375, în opaiţele CIL III nr. 6008, 60 ; 8076, 31 ş.a.), fără a se gîndi nicidecum la vreun „VEOTTI" confecţionat la Iaşi. *b*) Stampile conţine alfabetic lucernele cu inscripţii, pe care autorul (ca D. Iványi, pentru Pannonia) le numerotează curent de la *1* la *462*, indiferent de textul stampilei, ceea ce ar însemna că în Dacia sînt total 462 lucerne stampilate. Cifra nu poate fi cea reală, cunoscută azi, din cauza numeroaselor omisiuni (cf. infra) şi a faptului că nu include grafiti. Mai simplu era să se numeroteze cu cifra romană fiecare (tip de) opaiţ cu stampilă, iar cu cifră arabă începînd de la *1* fiecare exemplar al aceleiaşi lucerne (cum a procedat Băluţă pentru cele din Apulum). Observaţii, rectificări şi cîteva addenda mai importante :

APOLAVSTI, se adaugă alt exemplar din Apulum (colecţia prof. V. Cucuiu ; Băluţă, p. 194). AQVIN în trei exemplare (două la Apulum, CIL III 8076, 5 şi MBS 7289 ; unul la Cristeştl, în MAC) este evident AQVILA (unde le grupează şi Băluţă, p. 194, nota 4). ATIMETI, patru exemplare : Micia (AÉ, II 1870, p. 305), Sebeş (MAC I 7996), Napoca (MAC), Romînaşi (Unguraş, r. Zălau ; muz. Zălau). CAIVS (?), muz. Sighişoara (inv. 657, nou 195). CAMPILI, un alt ex. la Gherla (descoperit în 1960). CASSI, un ex. din Corna (r. Cîmpeni ; muz. Aiud, 4690). CERIALIS, un ex. Napoca (MAC, III 9564 CER . .). CONI în MBS 7318 este lectură neprobabilă ; de revizuit (să fie AQVI . . . ?). CPSF nr. 93 „Micia, exemplar inedit, în MAC, inv. 4135" este de fapt 4173, din Negrileşti [Négerfalva, r. Dej], donat de C. Torma. CRESCES două ex. Gherla (muz.), unul CRESCE ; alt ex. din Potaissa în muz. Deva (HTRÉ, XIV 1903—4, p. 161). DECIMI, un ex. Potaissa (se afla în fosta colecţie arheologică a „Casei culturale" Turda). DONATI nr. 105 „f(ără) l(ocul) descoperirii" este din Baia de Arieş (r. Cîmpeni), în MÀC, I 8090. De adăugat : DRVSVS, Apulum, AÉ, II 1870, p. 305 (Băluţă, p. 200). FELIX nr. 121 şi 122 este un singur exemplar (Băluţă, p. 201). FESTI, un ex. la Gherla, unul la Ghelar (Téglás G., *Hunyadvármegye története*, I 1902 p. 190), Porolissum (MAC, IN 4967). FORTIS, cîte un ex. Gherla şi Cluj, la Potaissa al şaselea exemplar în muz. Deva (HTRÉ, XIV p. 161), alte trei se aflau în colecţia lui I. Téglás (Turda). De adăugat : FRONT[o] / F(ecit), fragment din fund de opaiţ galben deschis, de la Cristeşti (r. Tg. Mureş), în MAC (descoperit şi donat de N. Vlassa) ; un exemplar mare (lungime 18 cm, fundul, fără disc) numele corodat, greu de citit FRONTO, în MAC, inv. 8407b (probabil din Corpadea, est de Cluj). GIP de la Cristeşti (muz. Tg. Mureş), fragment din bazin de vas ; ar putea fi terra sigillata (?), dacă e lucernă ar fi de amintit C IVL PHILIP (CIL, XV 6496). IANVARI, nr 264 (Apulum), este în cinci exemplare (Băluţă, p. 207) ; altul din Napoca IA[nuariu] S (descoperit în 1951 ; MAC). L. NARI, Apulum, L. NARIVS în muz. Alba Iulia (Băluţă, p. 200 şi pl. VII 1), scris INARI, citit de toată lumea L. NARI, „L(ucius) Narius" [1], este în realitate o variantă a lui IANVARI, cu literele A + N + V în ligatură, numele în general mai puţin corect imprimat ; fictivul „L. Narius" fabricat de epigrafişti şi circulînd de un veac în bibli-

[1] CIL, III 6008, 41 (variante : LNARI, INARI, IKARI, MARI), index, p. 1080 şi 2363 ; V 8114, 97 (var. INARI), index, p. 1121 ; XI 6699, 141 (LNARI, varianta de lectură a lui E. Bormann INARI), index p. 1443 ; S. Loeschcke *Lampen aus Vindonissa*, Zürich, 1919, p. 297 (109) ; F. Miltner, *Jahreshefte des österreichischen archaeol. Instit.*, XXVI 1930, Bbl. 95 ; D. Iványi, *Die pannonischen Lampen*, Budapest, 1935, p. 31, 33, 199, 200, 275, pl. XCIII 30—55 LNARI.

ografie, trebuie să dispară din rîndul fabricanților de opaițe romane. L V C I V S, un ex. (Băluță, p. 209, nr. 7) este nu din Apulum, ci din Ampelum (Zlatna); alt ex. din Porolissum (MAC). M I A un ex. la Apulum (Băluță, p. 210). M O P în MBS nr. 7320 este lectură dubioasă. M V R R I „CIL, III 8076, 24, Băița" este de fapt din Fizeș, sat la sud de Băița (muz. Deva, inv. 905). N E R I, exemplarul „de la Napoca (MAC, I 5092)" provine din fosta colecție Nagy Péter (episcop reformat din Cluj, sec. XIX), deci locul descoperirii nu este sigur. O C T A V I, un ex. din Buciumi (r. Zălau; SCIV, X, 1959, p. 316), altul din Potaissa (muz. Turda), O P T A TI, un ex. din Dierna (Orșova), B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, III p. 238. De adăugat: Q V I N T..., opaiț rotund din Potaissa (muz. Turda, nr. 2116), cf. de ex. CIL III 12014, 456 (Iványi, p. 28 și 91, pl. XCV 19 amintește numai un „QVINTILLIA", de citit eventual „Quintilia, (nus)" sau mai curînd „Quinti ma(nu)"?. R V S T I K nr. 372 „RVSTIK (retrograd)" de fapt e tot stampila RVSTIK/F. S E X T I nr. 388 Potaissa (muz. Turda) alt exemplar descoperit în necropolă, dispărut (informație I. Țigăra). V R S V L I „exemplar în muz. Alba Iulia, VRSV[li], Mihalik, *Jelentés*, 1913, p. 31 VRSV" — nu poate fi diferit de fragmentul VRSV[s] de la Apulum (Băluță, p. 216, pl. XII 9), deci întregirea VRSV[li] e mai puțin probabilă. V I C T, Apulum trebuie adăugat opaițul VICTOR (Băluță, p. 216, pl. X 8).

III. G r a f i t i în număr de 12 nu intră în suma de 462 lucerne din Dacia, adoptată de N. G. Uneori lectura autorului este greșită: AO N I A, Cristești, citit în 1937 de O. Floca: „Aonia (?)", ar fi după N. G. „de întregit *A* (*v*)*onia*(*nus*)", produs onomastic original, care—lipsit de orice analogii—trebuie emendat în AQVILA, același cu pretinsul „AQVIN" (cf. supra; Băluță, p. 193, nota 4). CAI GEM din Cristești, citit de Floca: „Cai Gem 1111" (ceea ce este firesc să nu fi înțeles autorul), nu poate fi decît CAI GEMILLI (adică *Gemelli*), ori GEMINI (?).

IV. S t u d i u l s t a m p i l e l o r din punct de vedere epigrafic și arheologic, ar fi trebuit să urmărească și să elucideze (plasînd pe o hartă a provinciei Dacia toate punctele cu descoperiri) în primul rînd originea teritorială, separînd net și consecvent lucernele de import și piesele din producția locală (din provincia Dacia). Prima categorie (în majoritate covîrșitoare) provin din Italia de nord și centrală, foarte puține din Pannonia. Într-o expunere uneori diluată, autorul rezumă ori transcrie tot ce s-a spus și presupus despre meșteșugarii și atelierele din occident, ca și despre condițiile descoperirii unora din piesele respective, din „marfa" care se găsește și în Dacia romană. Suficient ar fi fost un tabel cu lucernele stampilate, indicații asupra locului și epocii de funcționare a atelierelor, în baza rezultatelor sigure ori probabile stabilite de cercetările anterioare (Loeschcke ș.a.; bibliografia principală, p.149–150 și 201–202). Între opaițele de factură p a n n o n i c ă autorul menționează D E C I M; dar asemenea produse apar și în Italia (CIL, XV 6400), Gallia (CIL, XII 5682, 34), Britannia (CIL, VII 1336, 405 și 406) etc., încît nu e probabil să fie pannonică, ci este tot italică. Dubioasă apare originea pannonică a lui F L A V I, iar lucerna „Ursu[li]" este mai curînd VRSV[s]. În privința lotului „lucerne de factură locală" apare firească preocuparea, chiar zelul autorului de a-l spori (la fel cum încercaseră și alți cercetători); dar faptele și inscripțiile opaițelor nu aduc întotdeauna confirmările necesare, căci lecturile adoptate lasă de dorit în cîteva cazuri. Astfel, „AQVIN" este lectură greșită a autorului în loc de AQVILA, foarte probabil meșter localnic (Băluță, p. 193). G A I, *Gaius* pe un fragment de la Cristești ar putea fi identic cu CAI GE MELLI? de pe lucerna-grafit din aceeași localitate, fiind deci eventual un meșter din Dacia. Dar G I P nu pare să fie din această provincie, ci importat (existînd în Apus un G IVL PHILIP); la fel RVSTIK(us), pe două piese de calitate bună, la Cluj, are corespondenți în străinătate, încît e puțin probabil să fie localnic.

C o n c l u z i i l e studiului, noi, importante şi de interes, sînt parţial afectate ori făcute nevalabile de lipsurile din repertoriu, de lecturile eronate ale stampilelor, sau de aprecierea greşită a provenienţei lor teritoriale. Valorificarea istorică justă şi integrală a unui material documentar presupune cunoaşterea lui integral justă.

Printre calităţile lucrării lui N. G. sînt de relevat tipărirea în condiţii tehnice optime, hîrtie şi literă excelente, iar erorile de tipar puţine la număr (la un text atît de greu şi încărcat cu termeni tehnici, nume, cifre), ca : „Jelentes" p. 158 şi 171 în loc de *Jelentés*, „Nyregyháza" p.160 în loc de Nyiregyháza, „Tiszenhetedik" p. 201 în loc de *Tizenhetedik*; mai stranic, din cauza unui accent economisit este „főfelügyelősegének" p. 202 în loc de *főfelügyelőségének*; „MAI" la p. 171 e în loc de MA (muz. Alba Iulia). Alte curiozităţi grafice : „Drag. 37" (p.185, neexplicat la abrevieri) nu poate fi vreun „Dragomir", „Drăganu" etc. sau greşeală de tipar, ci este numele arheologului german H. Dragendorff. „Monede de la Aelius Marcus" p. 190 este o creaţie a autorului din înţelegerea greşită a textului german al lui Loeschcke (*op. cit.*, p. 297 (109), utilizat ca sursă de informare) „*Ursulus* — einmal m. Aelius-M., einmal m. Antoninus Pius-M., zweimal m. Marc Aurel-M. (etc.)", unde *m.* înseamnă *mit* „(împreună) cu", iar *M.* = *Münze(n)* „monete" ; din „Aelius-M(ünzen)" autorul romîn a confecţionat un personaj roman „Aelius Marcus". Tot aşa, numele unui profesor din Alba Iulia, Kárpiss, scris de autor „Kárpics" nu este eroare de tipar, ci de manuscris, căci se repetă de 12 ori, inclusiv în lista de abrevieri (p. 201). În terminologia arheologică-istorică, formula „lucernă dacică" (p. 175, 177, 179, 188, 198 etc.) este o inovaţie evident nepotrivită, căci elementul „dacic" înseamnă „indigen, din Dacia preromană, aparţinător dacilor", iar o lucernă romană cu inscripţia ACTOR, AQVILA, CAI etc. nu poate fi numită „dacică", ci este romană ; determinativul geografic „din Dacia" (în titlul studiului) trebuia menţinut peste tot şi consecvent în text.

Apare evident, inutil a mai fi relevat faptul că, într-o lucrare monografică, este necesară în primul rînd o documentare cît mai amplă, chiar completă şi exhaustivă, printr-o cercetare directă a tuturor pieselor din muzee (unde trebuie să existe încă unele exemplare ori stampile inedite, nesemnalate), ca şi un control nemijlocit, riguros al l e c t u r i l o r de stampile şi grafiti de pe lucerne, — înainte de întocmirea unui „corpus" complet şi realmente critic al acestor materiale epigrafice. Numai utilizate integral şi just, ţinînd seamă de lecturile reale, de provenienţa şi de răspîndirea lor în diferite puncte ale provinciei, modestele opaiţe antice pot arunca o lumină documentară de valoare asupra circulaţiei produselor şi a dezvoltării vieţii economice şi social-istorice în perioada ocupaţiei romane a Daciei carpatice.

I. I. Russu

SONIA GHEORGHIEVA, Средневековната селище надразвалините на античния град Абритус (Aşezarea feudală de deasupra ruinelor oraşului antic Abritus) în Izvestiia-Institut, XXIV, Sofia, 1961, p. 4—35.

În acest articol, care este de fapt o reeditare mai amplă a unui alt articol intitulat : „К вопросу о материальной культуре славян и праболгар на нижнем Дунае" şi publicat în anul 1960 în volumul omagial închinat lui Marin Drinov, cercetătoarea bulgară Sonia Gheorghieva nu se mărgineşte la o simplă prezentare de materiale arheologice, ci încearcă să discute cîteva probleme privind geneza ceramicii feudale timpurii la Dunărea de jos şi, implicit, din nord-estul R. P. Bulgaria.

Materialele prezentate provin dintr-o silişte feudală timpurie, aşezată în partea de

apus a anticului Abritus, de lîngă Razgrad.

De la început, autoarea atrage atenția că în săpăturile cu caracter de salvare urgentă de la Abritus n-au putut fi surprinse formele și dimensiunile locuințelor feudale timpurii și nici anumite detalii de ordin stratigrafic. De altfel, stratigrafia — după mărturisirea cercetătoarei bulgare — este lipsită de complicații; peste stratul romano-bizantin urmează un singur nivel feudal timpuriu, gros de circa 0,60 m ; acesta din urmă este perforat, ici-colo, de gropi practicate în epocile tîrzii.

Urmele locuințelor, care par a fi fost de suprafață, sînt reprezentate de zece vetre de foc și două cuptoare, precum și de rare bucăți de chirpic cu urme de nuiele și pleavă.

Inventarul arheologic al nivelului feudal timpuriu se compune din relativ puține obiecte de metal, între care se remarcă fragmente de seceră, cosoare, rame de hîrleț, cuțite, un otic, două vîrfuri de săgeți ș.a. — toate din fier, o cruce-encolpion de bronz, cu Maica Domnului în chip de orantă, un fragment de brățară de sticlă, mărgele, tot de sticlă, cîteva obiecte de os ș.a.

Inventarul arheologic este mai bine reprezentat de ceramică, împărțită de Sonia Gheorghieva în patru mari categorii. Din prima categorie (circa 80 % din totalul ceramicii) fac parte fragmentele provenind de la vase lucrate la roata olarului dintr-o pastă nisipoasă și decorate cu incizii orizontale sau în val, mărginite la partea superioară de alveole, linii verticale, grupate etc. În această categorie de ceramică predomină oalele-borcan fără torți, față de cîteva cioburi provenind de la vase cu torți. Mărcile de olar reliefate pe fundul vaselor sînt rare. Tot în această categorie sînt incluse cîteva cioburi lucrate la o roată înceată și un ciob de la un vas modelat cu mîna dintr-o pastă cu amestec de cuarț. A doua categorie de vase (circa 20 % din totalul ceramicii) este reprezentată de fragmente provenind de la vase cenușii-închise, negre-cafenii, decorate de obicei cu linii lustruite. Fragmentele provin fie de la vase fără torți, fie de la oale-borcan cu torți sau ulcioare. A treia categorie o constituie puținele cioburi smălțuite verde-oliv, provenind de la cești, oale, ulcioare și străchini. În sfîrșit, a patra și ultima categorie de ceramică este reprezentată de asemenea de puține cioburi, modelate dintr-o pastă roz-alburie și vopsite pe fața exterioară cu șlem roșu.

În a doua parte a articolului, Sonia Gheorghieva, generalizînd observațiile stratigrafice și cele de ordin tipologic, ajunge la formularea unor interesante încheieri : lipsa unui strat steril între nivelul romano-bizantin și cel feudal timpuriu este de natură să ateste părerea că la Abritus, imediat după distrugerea zidurilor romano-bizantine, s-au așezat la sfîrșitul sec. VI sau începutul sec. VII slavii timpurii. Prezența acestora ar fi dovedită, în principal, de cioburile lucrate la roata înceată sau modelate cu mîna. Aci la sud de Dunăre, slavii luînd contact cu o civilizație superioară, din anumite puncte de vedere, civilizației lor, își însușesc foarte curînd de la populația locală tehnica modelării la roată a vaselor. Aceasta explică de altfel de ce în așezarea feudală timpurie de la Abritus se găsesc atît de puține fragmente de vase lucrate cu mîna sau cu roata înceată. Din momentul în care slavii iau cunoștință de roata olarului, ei renunță la executarea vaselor într-o tehnică primitivă și trec la modelalarea acestora la roată. Vasele lucrate la roată mai păstrează din fondul vechi slav forma și ornamentul de bază. Acest fenomen se va fi petrecut la sfîrșitul sec. VII. Prin urmare începuturile speciei ceramice nisipoase decorate cu linii orizontale, incizate, din cadrul culturii feudale timpurii (cultura Dridu denumită de unii cercetători romîni), trebuie să se dateze pe teritoriul R. P. Bulgaria către sfîrșitul sec. VII. Cu alte cuvinte, ea apare mai devreme la Dunărea de jos decît în alte regiuni, unde roata olarului este cunoscută ceva mai tîrziu.

Cît privește specia ceramicii cenușii, atribuită de unii cercetători protobulgarilor, care o vor fi vehiculat la Dunărea de jos din regiunile Mării de Azov, ea se dezvoltă tot aci din ceramica provincial-romană. Sonia Gheorghieva subliniază, pe bună dreptate,

că în timp ce în aria culturii Saltovo-Maiaţk această specie creamică este datată cel mai devreme în sec. VIII, protobulgarii vin în Peninsula Balcanică în sec. VII, fapt care constituie un anumit anacronism atunci cînd se atribuie acestei populaţii ceramica cenuşie feudală timpurie din Peninsula Balcanică.

În realitate, după opinia cercetătoarei bulgare, şi această specie se naşte către sfîrşitul sec. VII, la Dunărea de jos, lucru dovedit de cercetările de la Abritus, unde în nivelurile romano-bizantine este documentată o atare specie. De aci, de la Dunărea de jos, ceramica cenuşie cu linii lustruite începe să se răspîndească înspre regiunile de nord.

După cum se vede, tezele Soniei Gheorghieva în privinţa originii ceramicii feudale timpurii sînt complet opuse tezelor susţinute de o parte a arheologilor sovietici, bulgari şi romîni.

Desigur că încheierlle cercetătoarei bulgare, privite în ansmblul lor, sînt convingătoare, dar pentru a deveni definitive, ele trebuie să se bazeze pe o sumă mai mare de observaţii şi să fie confirmate în cît mai multe obiective arheologice; altminteri, riscă să nu depăşească limitele unor ipoteze de lucru şi aceasta pentru simplul motiv că anumite observaţii înregistrate în săpăturile feudale timpurii de la Abritus se pare că nu sînt de cea mai autentică valoare — consecinţă firească a ritmului exagerat de rapid al lucrărilor de salvare.

În stadiul actual al cercetărilor nu este de loc convingătoare atribuirea celor cîteva fragmente ceramice — lucrate la o roată înceată — şi a ciobului modelat cu mîna — slavilor timpurii. De altfel o asemenea atribuire, împinsă departe, provoacă nedumeriri însăşi în interpretarea stratigrafică a singurului nivel feudal timpuriu de la Abritus. În măsura în care ceramica mai primitivă de aci ar fi aparţinut slavilor din sec. VI—VII, se impune cu necesitate reperarea, măcar parţială, a nivelului de locuire al acestora. Este greu de presupus că vieţuirea unei populaţii (fie ea şi redusă ca număr) să nu fie înregistrată stratigrafic într-un anumit loc, unde s-a locuit circa 100 de ani.

Or, un asemenea nivel nu a fost surprins; şi nu a fost surprins nu pentru că ar fi scăpat ochiului apreciatei cercetătoare bulgare, ci pentru că el nu există în realitate. În cazul acesta, este mai probabil ca fragmentele ceramice lucrate la o roată înceată, atribuite după cum s-a văzut slavilor din sec. VI—VII, să aparţină epocii în care s-a dezvoltat restul ceramicii însumate de Sonia Gheorghieva în cele patru categorii.

O ceramică lucrată la roata primitivă, însoţind speciile amintite mai înainte, se întîlneşte uneori şi în aşezările feudale timpurii din ţara noastră [1]. Poate o anumită rezervă impune ciobul modelat cu mîna. Acesta însă, dacă nu provine din nivelul mai vechi — pentru că asemenea vase s-au găsit în depunerile romano-bizantine din Dobrogea secolului VI [2] — atunci şi el îşi găseşte un loc alături de celelalte specii. În treacăt amintim că ceramica modelată cu mîna din pastă grosolană apare sub forma cîtorva vase pînă şi în ultimul nivel de la Dinogetia-Garvăn, databil, după părerea noastră, la sfîrşitul sec. XII — începutul sec. XIII.

Evident că Sonia Gheorghieva, datînd ceramica lucrată mai primitiv în sec. VI—VII şi atribuind-o slavilor, s-a bazat pe criteriile tipologice, procedeu firesc în măsura în care n-avea cum să fie informată că ecoul tradiţiei Romen-Borşevo se întrezăreşte pînă tîrziu în ceramica feudală timpurie de la Dunărea de jos [3]. În acest sens atragem atenţia că tot la Dinogetia-Garvăn s-au găsit două fragmente ceramice de tip Romen-Borşevo, într-un mediu arheologic sigur datat la sfîrşitul sec. X.

Aşadar, nu putem subscrie fără rezervele cuvenite la afirmaţia Soniei Gheorghieva de

---

[1] Ion Nestor şi Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 596.

[2] Petre Diaconu, *Un nou tip ceramic din epoca romano-bizantină*, în *SCIV*, 2, 1959. p. 487.

[3] Ion Nestor şi Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 596.

la p. 27, cum că ceramica mai primitivă de la Abritus se încadrează într-o etapă timpurie a nivelului feudal din amintita aşezare, fie chiar numai pentru motivul că o etapă (timpurie sau nu) necesită din punctul de vedere stratigrafic şi existenţa unui nivel aparte.

De altfel, presupunîndu-se existenţa la Abritus a unui nivel din sec. VII, în care nu apare decît ceramică de certă provenienţă slavă, are de suferit în primul rînd însăşi una din tezele principale ale Soniei Gheorghieva şi anume, teza potrivit căreia slavii de la sud de Dunăre împrumută, curînd după aşezarea lor, de la populaţia autohtonă roata olarului şi, în consecinţă, renunţînd la tehnica modelării cu mîna, încep să dezvolte o ceramică mai bună, lucrată la roată.

În cazul acesta se ridică întrebarea : despre ce fel de autohtoni (de la care se împrumută roata olarului) poate fi vorba, cînd în etapa timpurie a nivelului feudal de la Abritus — atribuită slavilor — prezenţa băştinaşilor nu este atestată nici măcar de un singur fragment ceramic? Potrivit observaţiilor Soniei Gheorghieva, ceramica primitivă documentează numai o populaţie slavo-timpurie, nu şi o convieţuire a acesteia cu băştinaşii. Or, unde sînt la Abritus băştinaşii care transmit slavilor roata olarului?

Sîntem de acord cu părerea că slavii timpurii au cunoscut roata olarului prin intermediul populaţiei localnice din Peninsula Balcanică, dar aceasta, pînă în momentul de faţă, nu este prin nimica dovedită la Abritus.

Sonia Gheorghieva afirmă că slavii s-ar fi stabilit la Abritus după distrugerea acesteia în a doua jumătate a sec. VI, distrugere provocată poate chiar de ei (p. 28). Ca atare, reiese de la sine că slavii aşezîndu-se peste ruinele Abritusului nu mai aveau cum convieţui cu localnicii.

Fireşte că însuşirea roţii olarului de către slavii de la Abritus nu reclamă neapărat existenţa chiar în acel loc a populaţiei traco-romanizate. Tehniea lucrării la roata olarului o puteau prelua slavii şi de la autohtonii din alte părţi. Dar şi aşa, în cercetările de la Abritus trebuiau să se contureze, cît de cît, relaţiile dintre cele două populaţii.

Un argument în sprijinul aşezării slavilor timpurii la Abritus, către sfîrşitul sec. VI — începutul sec. VII, este constituit, după părerea Soniei Gheorghieva, de lipsa unui strat steril, care altminteri ar fi trebuit să acopere ruinele antice. Nici acest argument nu ni se pare hotărîtor. Un asemenea strat chiar dacă marchează o întrerupere de trei veacuri, în condiţiile de lucru de la Abritus cu greu putea fi surprins. Afirmaţia noastră se bazează în primul rînd pe observaţiile de la Dinogetia-Garvăn, unde nivelul steril care marchează înreruperea de viaţă din sec. VII—IX a fost reperat de-abia în anii 1955—1956 [1]. În plus, este posibil ca la Abritus nivelul steril să fi fost distrus, mai mult sau mai puţin, în momentul în care s-a trecut la nivelarea ruinelor antice.

Cît priveşte această nivelare, ea va fi avut loc mai degrabă în sec. X, adică în aceeaşi vreme cînd s-au nivelat şi ruinele de la Dinogetia-Garvăn.

Pentru o atare datare pledează în primul rînd inventarul arheologic descoperit în stratul feudal, care suprapune direct ruinele antice. Dacă încadrarea cronologică a obiectelor de metal este mai dificilă, fapt subliniat de altfel de Sonia Gheorghieva, în schimb, ceramica oferă mai multe indicii în sensul acesta. Lăsînd la o parte ceramica uzuală, care are o durată în timp mai îndelungată, ceramica smălţuită verde-oliv de la Dunărea de jos, pe baza datelor existente, nu poate fi datată mai devreme de sfîrşitul sec. IX. În plus, ceramica vopsită cu şlem roşu — de certă tradiţie bizantină — este datată pentru epoca aceasta cel mai devreme la sfîrşitul sec. X.

---

[1] Gh. Ştefan şi colaboratori, *Săpăturile arheologice de la Garvăn*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 575—576. Aici este locul să atragem atenţia că Sonia Gheorghieva, referindu-se la lipsa unui nivel steril la Dinogetia, citează chiar acest raport, în care, de fapt, se menţionează existenţa la Dinogetia a unui nivel steril.

Datarea ei, precizată în săpăturile de la Corint[1], este confirmată în ultima vreme şi de cercetările din cariera de la Basarabi (r. Medgidia). Pentru o datare în sec. X a aşezării feudale de peste ruinele de la Abritus pledează şi crucea — encolpion (p. 16, fig. 16 d) de bronz dar şi scheletele creştine care aparţin, după toate probabilităţile, aşezării feudale-timpurii cercetate de Sonia Gheorghieva.

Ajungînd la capătul recenziei noastre, se cuvine a sublinia presupunerea Soniei Gheorghieva precum că stratul feudal timpuriu de la Abritus atestă o vieţuire de o durată nu prea lungă. În mod obişnuit în aceste vremuri o vieţuire mai îndelungată în timp se materializează printr-un strat de depuneri cu mai multe niveluri şi, în orice caz, mai gros decît stratul de la Abritus.

Importanţa articolului Soniei Gheorghieva constă nu atît în interpretarea diferitelor observaţii stratigrafice, cît în prezentarea materialelor arheologice de la Abritus şi în enunţarea unor importante probleme privind geneza ceramicii feudale timpurii de la Dunărea de Jos.

Părerea că ceramica cenuşie cu linii lustruite se dezvoltă din fondul mai vechi, fapt sugerat de existenţa în nivelurile romano-bizantine de la Abritus a unei asemenea specii ceramice, ni se pare just formulată şi ca atare demnă de a fi luată în seamă; şi aceasta cu atît mai mult cu cît în ultimul timp o asemenea specie a început să apară frecvent în nivelurile romano-bizantine de la Dunărea de Jos.

Anacronismul dintre data de început a ceramicii cenuşii de tip Saltovo-Maiaţk şi data venirii bulgarilor în Peninsula Balcanică, subliniată la locul potrivit de Sonia Gheorghieva, constituie un serios contraargument adus părerii privind originea protobulgară a ceramicii cenuşii. Este drept însă că pentru înlăturarea definitivă a acestei din urmă teze este deosebit de necesară descoperirea verigilor de legătură între ceramica provincială-romană şi cealaltă. În acelaşi timp, pentru precizarea originii locale a ceramicii şi chiar a celei nisipoase se impune cercetarea aprofundată şi multilaterală a ceramicii cerneahoviene de la Dunărea de Jos.

Opinia potrivit căreia slavii, ajunşi la Dunărea de Jos, împrumută roata olarului de la localnici este logic exprimată şi în consecinţă nu ne îndoim că ea se va confirma în viitoarele cercetări.

Exprimîndu-ne o serie de obiecţii nu înseamnă că nu apreciem la justa valoare contribuţia pozitivă a Soniei Gheorghieva într-o problemă atît de complicată ca aceea a originii ceramicii feudale timpurii de la Dunărea de jos. Această contribuţie este cu atît mai preţioasă cu cît ea se bazează pe un material arheologic relativ puţin numeros şi scos la lumină în condiţii extrem de precare.

Petre Diaconu

KR. MIATEV, *Жилищната архитектура в България през IX и X в.* Arhitectura locuinţelor din Bulgaria în sec. IX — X, în *Izvestiia-Institut*, XXIII, Sofia, 1960, p. 1—21

În acest studiu, acad. Kr. Miatev, bazîndu-se pe rezultatele cercetărilor arheologice, abordează o serie de probleme ale arhitecturii locuinţelor din sec. IX—X de pe teritoriul Bulgariei de nord-est şi al Romîniei (în speţă Dobrogea).

Autorul atrage atenţia că izvoarele literare, lingvistice şi etnografice pe care le utilizează în măsura cuvenită, oferă unele indicaţii în privinţa tipurilor de locuinţe din această vreme, dar ele sînt în general sărace şi nu întotdeauna utilizabile. În schimb, descoperirile arheologice au îmbogăţit considerabil datele necesare discutării acestei probleme. Cu toate dificultăţile pe care le prezintă starea

[1] Charles H. Morgan II, *Corynth*, XI, *The Byzantine Pottery*, Cambridge, 1942, p. 71.

precară de conservare a monumentelor respective, se poate ajunge la anumite concluzii de ordin arheologic şi implicit istoric. Pornind de la constatarea că în majoritatea cazurilor construcţiile sînt dărîmate pînă aproape de baza zidurilor, autorul face o clasificare a tipurilor de clădiri după formă şi plan, lăsînd la o parte problemele legate de partea vizibilă a construcţiilor respective.

El stabileşte astfel trei grupe principale :

1) Locuinţe cu o singură cameră (p. 5).

2) Clădiri cu camere dispuse succesiv (sistem vagon) (p. 10).

3) Clădiri cu plan compus (complex), cu zid de incintă (p. 14).

În cadrul primei grupe se disting două categorii de locuinţe : bordeie şi locuinţe de suprafaţă.

Bordeiele, datate cu monede bizantine şi ceramică din sec. IX—XI, sînt caracterizate prin apariţia permanentă a vetrelor sau sobelor zidite din piatră. Autorul citează descoperirile de la Garvăn (R.P.R.), Popina, Ţar Asen şi Pliska (R.P. Bulgaria).

Locuinţele de suprafaţă cu o cameră aveau, în general, o formă dreptunghiulară şi o suprafaţă mai mare. Sînt prezentate locuinţe de acest gen de la Garvăn, Popina, Preslav Madara şi Pliska. La Pliska, zidurile au o grosime de circa 1 m şi sînt clădite, în majoritatea cazurilor, din pietre legate cu pămînt.

Grupa a doua, a construcţiilor de suprafaţă cu încăperi în lanţ, s-a dezvoltat din locuinţele cu o singură cameră, prin multiplicarea spaţiilor. Planul acestei clădiri are uneori forma literei П sau a literei T. Asemenea construcţii apar mai ales la Preslav şi Pliska. Autorul acordă o atenţie deosebită construcţiei de acest gen, descoperită la Preslav, în zona bastionului de sud. Este vorba de o clădire adosată la zidul de incintă, ale cărei camere, în număr de 18, erau egale ca dimensiuni şi aveau probabil o destinaţie comercială.

Grupa a treia cuprinde palate şi clădiri mari, locuite de rudele hanilor. Asemenea construcţii s-au descoperit la Preslav şi Pliska. Ele aveau fundaţii solide, zidăria mai bună, erau acoperite cu ţiglă şi uneori aveau bogate podoabe arhitectonice. În text şi planşe sînt prezentate cîteva construcţii din această categorie. Caracteristica lor principală este zidul de incintă din piatră sau lemn şi repartiţia în general simetrică a încăperilor după principiul unghiurilor drepte.

Descoperirile de la Preslav şi Pliska confirmă ştirile literare referitoare la acest gen de clădiri (Ioan Exarhul, Klement din Ohrida).

Pe baza analizei complexe a ştirilor arheologice şi istorice referitoare la construcţiile „civile" din sec. IX—X, autorul subliniază că dezvoltarea sistemelor de construcţie şi a spaţiului construcţiilor reprezintă un reflex al creşterii rapide sub raport cantitativ şi calitativ al forţelor de producţie. Dezvoltarea agriculturii, a creşterii vitelor şi a meseriilor se datoreşte, în bună măsură, avîntului imprimat de aşezarea slavilor şi bulgarilor în Balcani.

Însă, în judecarea procesului de dezvoltare istorică a sistemelor de construcţii trebuie luată în consideraţie influenţa substanţială exercitată în acest domeniu de arta constructivă a vechilor traci şi a romanilor, care ajunsese, mai ales în oraşe, la un înalt nivel. Această influenţă se manifestă atît în planul construcţiilor cît şi în materialele şi tehnica de construcţie.

Autorul subliniază că pe lîngă această moştenire, dezvoltarea casei de locuit a fost determinată în mare măsură de stratificarea socială petrecută în sînul statului bulgar.

Acad. Kr. Miatev a realizat o lucrare de sinteză, căutînd să stabilească caracterele generale ale sistemului de construcţie de pe o arie destul de largă, reprezentînd o unitate istorică.

Interesul pe care acest studiu îl prezintă pentru specialiştii în arheologia perioadei feudalismului timpuriu rezidă tocmai în caracterul său de sinteză şi este amplificat de lipsa unor lucrări similare.

Evident, o atare încercare prezintă o serie de dificultăţi determinate atît de aspectele variate ale culturii materiale din aria respectivă, cît şi de încadrările cronologice largi ale complexelor studiate,

Astfel, generalizarea concluziilor acestei lucrări pentru tot spaţiul la care autorul arată de la început că se va referi, se izbeşte de faptul că pe lîngă analogiile între construcţiile din diversele aşezări citate, există şi o serie de diferenţe, în unele cazuri esenţiale. Observaţia este valabilă cel puţin pentru analogiile dintre Garvăn şi Preslav sau Pliska. Existenţa în aceste din urmă aşezări a unor construcţii evoluate, care nu-şi găsesc în nici un caz analogii la Garvăn, pune sub semn de întrebare valabilitatea generalizărilor bazate pe elemente comune, ca existenţa locuinţelor de suprafaţă mici şi a bordeielor. Acestea din urmă reprezintă un fenomen general pentru o arie mult mai vastă, iar tipologia lor, deşi variată, nu este încă în măsură să ne ofere indicaţii sigure de ordin etnic. Din acest punct de vedere, construcţiile mari de la Preslav şi Pliska au avantajul de a oglindi o puternică moştenire traco-romană, după cum arată însuşi autorul.

Or, date fiind dificultăţile atribuirii etnice a diverselor tipuri de locuinţe ca şi indicaţiile diferenţierilor sociale oferite de unele dintre ele, datarea lor precisă ar fi fost mai mult decît utilă. Operînd cu o cronologie elastică, ce acoperă două secole, este greu să ajungem la precizări de ordin istoric, chiar în cadrul unei singure aşezări şi cu atît mai mult în cadrul unei arii geografice întinse.

Ne mulţumim să semnalăm că locuinţele de suprafaţă de la Garvăn aparţin ultimului nivel[1], datat în sec. XII, deci nu se încadrează în perioada studiată de Kr. Miatev, care le foloseşte ca analogii tocmai datorită utilizării acestei cronologii globale.

Urmărirea pe baze cronologice şi tipologice a procesului de dezvoltare a construcţiilor poate duce, în ultimă analiză, alături de studierea celorlalte elemente de cultură materială, la importante concluzii de ordin istoric. Nu trebuie să neglijăm faptul că deşi în acest domeniu diferenţele sînt mai greu de sesizat, construcţiile rămîn totuşi unul din cele mai stabile elemente de cultură materială.

Desigur, autorul s-a izbit el însuşi de dificultatea datărilor largi, stabilite de descoperitorii complexelor respective, deoarece într-un singur caz, indică datarea precisă a unei locuinţe. Situaţia este de altfel destul de frecventă în stadiul actual al cercetărilor.

Cu rezervele impuse de obiecţiile indicate mai sus, studiul reprezintă o incontestabilă valoare documentară pentru cunoaşterea sistemelor de construcţie din Bulgaria de nord-est şi din România de pe teritoriul cuprins între Dunăre şi Marea Neagră, în perioada feudalismului timpuriu.

D. Vîlceanu

M. Io. BRAICEVSKI, *Римска монета на територии Украини*, Kiev, 1959, 238 p., cu un rezumat în l. engleză, p. 239–244 + 24 hărţi în text şi 1 + 9 planşe în afară de text.

Problema strîngerii şi publicării sistematice a tuturor descoperirilor monetare, aflate fie în cadrul imperiului roman, fie în afara lui, la populaţiile aşa-zise „barbare", constituie un vechi deziderat atît al cercetătorilor din domeniul istoriei vechi şi al arheologiei, care au ca obiect de studiu cultura materială a acestei etape, cît şi al cercetătorilor din cîmpul numismaticii, care urmăresc probleme legate mai strîns de materialul monetar propriu-zis.

Eminenţi cercetători din domeniul antichităţii au atras, încă demult, atenţia asupra valorii deosebite ce o constituie descoperirile monetare ca izvor istoric complex şi

[1] E. Comşa, *Despre tipurile de locuinţe din aşezarea din sec. IX–XII de la Garvăn*, în *SCIV*, I, 1959, p. 111.

au arătat contribuţia pe care aceste documente o pot aduce la aprofundarea cunoştinţelor noastre referitoare la viaţa diferitelor populaţii, în multiplele şi variatele ei manifestări.

Dintre personalităţile mai de seamă care au atras atenţia încă din secolul trecut asupra importanţei deosebite a descoperirilor monetare, amintim în primul rînd pe Theodor Mommsen. Dintre cercetătorii ulteriori, merită să fie amintit în primul rînd Adrien Blanchet, care a făcut un pas decisiv în această problemă, strîngînd, publicînd şi comentînd în diferite reprize, descoperirile monetare din Gallia. Mai tîrziu, cercetătorul Carl Patsch a atras şi el atenţia în diferite studii, asupra importanţei descoperirilor monetare şi a concluziilor de ordin istoric, pe care ele le determină. Contribuţii însemnate în acest domeniu au mai adus şi alţi cercetători, dintre care ne limităm să amintim doar cîţiva: K. Regling, S. Bolin, O. Brogan.

Numeroşi cercetători, în diferite studii de sinteză, au întrebuinţat, nu rareori, acelaşi material documentar — descoperirile monetare — în sprijinul uneia sau alteia din concluziile de ordin istoric sau arheologic. Valorificarea deplină a acestor izvoare istorice a început să fie soluţionată în ultima vreme prin publicarea de repertorii regionale, pe ţări, cu studii introductive cît mai complete.

În cadrul acestor preocupări, putem să amintim publicaţia condusă de Emanuela Nohlejlová Prátová, din Cehoslovacia, care, cu concursul unor cunoscuţi specialişti, pentru fiecare epocă în parte, a prezentat un repertoriu al descoperirilor monetare de pe teritoriul R. S. Cehoslovace. Capitolul privind descoperirile de monede romane, din acest repertoriu, a fost redactat de Eugen Pochitonov.

Acelaşi material numismatic, descoperiri de tezaure şi monede romane, a format obiectul cîtorva cercetători polonezi pentru teritoriul ţării respective. Astfel, Kazimierz Majewsky a strîns şi publicat notiţe importante cu privire la descoperirile monetare de pe teritoriul Poloniei.

Cu privire la această problemă, trebuie să mai amintim lucrarea lui Marian Gumowsky[1], care a strîns, publicat şi comentat toate descoperirile monetare de pe teritoriul Poloniei, ce au putut fi cunoscute pînă la data apariţiei studiului amintit înainte.

Cercetătorii din R.P. Ungaria în publicaţiile lor, s-au limitat numai la epoca migraţiilor[2].

Din Republica Populară Romînă, putem aminti de asemenea unele încercări de a strînge şi grupa descoperirile monetare romane, fie limitate la anumite etape de dezvoltare istorică (e vorba de epoca de dinaintea cuceririi Daciei), fie restrînse regional la anumite regiuni teritoriale bine delimitate[3].

În cadrul acestei problematici şi a acestor realizări, din regiunea centrală şi est-centrală a Europei, vine să se integreze lucrarea lui M. Io. Braicevski, care formează de altfel obiectul recenziei de faţă.

Lucrarea este împărţită în două părţi distincte:

Prima parte, împărţită în şapte capitole, cuprinde consideraţii generale de ordin economic şi istoric, asupra cărora vom reveni, iar partea a doua cuprinde catalogul descoperirilor monetare grupate pe regiuni. Adăugăm că pentru fiecare regiune este prezentată o schiţă cartografică, pe care sînt fixate localităţile în care s-au făcut descoperiri monetare. Sub fiecare notiţă care priveşte o descoperire monetară, autorul dă bibliografia respectivă, grupată într-o anumită ordine la sfîrşitul lucrării.

În repertoriul ce însoţeşte lucrarea, autorul a reuşit să strîngă toate descoperirile

---

[1] M. Gumowsky, *Moneta rzymskie w Polsce* în *PrzegArch*, X, 1954—1956, p. 87—149.

[2] Lajos Huszár, *Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donaubecken*, în *ActaArch*, V, p. 61—109.

[3] Mai nou, Judita Winkler, *Contribuţii numismatice la istoria Daciei*, în *SCŞCluj*, seria III, Ştiinţe sociale, VI, 1955, p. 46 şi urm. şi 126 şi urm., unde se găseşte citată şi literatura mai veche. Cf. şi *SCN*, II, 1958, p. 123—238, unde sînt studiate de noi descoperirile de monede romane republicane de pe teritoriul Munteniei.

de monede romane de pe teritoriul R. S. S. Ucraina şi care se cifrează la 1 101. Desigur că s-a depus o largă şi intensă activitate pentru a depista şi strînge laolaltă un număr atît de impresionant de descoperiri monetare romane.

Prin întocmirea acestui repertoriu, autorul aduce un preţios sprijin atît cercetătorilor din domeniul istoriei vechi şi al arheologiei, cît şi al cercetătorilor din cîmpul numismaticii.

Cercetătorii care vor urmări şi studia istoria triburilor locale din aceste regiuni, ca şi cei care vor cerceta istoria imperiului roman şi legăturile lui cu aceste îndepărtate ţinuturi, vor afla în cartea lui Braicevski materialul documentar necesar la care se vor referi cu recunoştinţă.

Totuşi, la catalogul descoperirilor se pot aduce şi unele completări semnalate de noi în *Dacia*, N.S., 1957, p. 365.

Este vorba de două tezaure monetare şi o descoperire izolată. Primul tezaur, de circa 200 denari romani s-a descoperit prin 1939–1940 între Şipeniţ şi Lujeni, din care au putut fi văzute doar cîteva exemplare cu efigia lui Vespasian şi Titus; cel de-al doilea a fost descoperit la Larga, aproape de Hotin, în anul 1922 şi din cuprinsul lui au putut fi identificaţi 21 denari ce se eşalonau de la Galba la Septimiu Sever. Ca descoperire izolată semnalăm o monedă de la Gordian III, descoperită la Costăceni, aproape de Hotin.

Ceea ce ni se pare nouă că ar putea fi discutat este sistemul pe care l-a adoptat autorul în editarea descoperirilor de monede.

După părerea noastră, aceasta se putea face într-un mod mult mai amplu. Ca să amintim numai cîteva aspecte care interesează îndeosebi pe arheologi şi numismaţi, este de ajuns să amintim că, de regulă, nu se pomeneşte mediul arheologic în care s-a făcut descoperirea monetară fapt care interesează în mod deosebit pe arheolog. De asemenea, nu se aminteşte despre gradul de uzare a monedelor, fapt care interesează deopotrivă atît pe arheolog, cît şi pe numismat.

Ar fi fost de dorit ca la bibliografie să se citeze în primul rînd publicaţia de bază şi apoi celelalte culegeri regionale la care autorul trimite prea des, fără să ne indice sursa primară.

În ce ne priveşte, am propune o editare exhaustivă a descoperirilor monetare, pe ţări, constituind părţi ale unui viitor corpus, publicaţie similară cu CIL. În felul acesta cititorul va avea la dispoziţie toate informaţiile, cîte ne-au mai rămas, cu privire la fiecare descoperire în parte.

În felul acesta, cititorul ar fi scutit de a mai cerceta o bibliografie, de cele mai multe ori greu, sau uneori chiar inaccesibilă. Încercări în acest fel au fost făcute în ultimii ani şi cu rezultate pozitive[1].

Dar desigur, acesta este un deziderat de viitor, care rămîne să fie aplicat şi pe scară mondială.

În partea întîia a lucrării, autorul studiază în şapte capitole şi comentează cu competenţă importanţa istorică a descoperirilor romane, pe teritoriul Ucrainei.

În primul capitol al consideraţiilor sale generale, autorul studiază teritoriul şi cronologia descoperirilor de monede romane pe teritoriul Ucrainei şi al R. S. S. Moldoveneşti. Pe baza datelor care-i stau la dispoziţie, autorul apreciază că numărul total al monedelor cunoscute, ca descoperite pe acest teritoriu, este de peste 30 000 de exemplare.

Cronologic, monedele descoperite încep în general cu sec. I e.n., dar marea lor majoritate — circa 27 000 — se datează în epoca de la Nero la Septimiu Sever.

În secolul al III-lea, numărul monedelor descoperite scade vertiginos, ele fiind reduse la 156 de exemplare cunoscute. Pentru secolul următor, al IV-lea, autorul cunoaşte un număr de 331 exemplare şi pentru cel de-al V-lea, un număr de 202 exemplare.

[1] H. Gebhardt und K. Kraft, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*, I Bd.: *Oberbayern*, Bearbeitet von H. J. Kellner; *Rheinhessen*, Bearbeitet Von P.R. Francke, Berlin, 1960.

Datele acestea, pe care ni le furnizează materialul monetar, sînt larg discutate şi interpretate de autor în capitolele următoare. Autorul explică prezenţa imensei cantităţi de monede romane de argint din secolul II, în legătură cu dezvoltarea forţelor de producţie, a populaţiilor din silvostepă. Geografic, aria de răspîndire a monedelor se suprapune în mare parte cu aria de răspîndire a culturii Cerneahov. El explică în principal prezenţa monedelor romane pe acest teritoriu ca rezultat al dezvoltării forţelor de producţie a populaţiilor locale pe care el le consideră slave.

Dezvoltarea forţelor de producţie a populaţiilor locale este documentată de autor prin separarea meseriilor de agricultură. În urma cercetărilor întreprinse de arheologii sovietici, autorul ajunge la concluzia că cel puţin trei meserii deosebite au putut fi identificate în această etapă şi regiune.

Metalurgia fierului, confecţionarea ceramicii şi aurăria — aceste meserii în continuă dezvoltare la slavii răsăriteni, au creat premisele necesare unei producţii care depăşea necesarul consumului propriu şi a făcut disponibilă o anumită cantitate de lucruri pentru schimb.

Negustorii romani au plătit cu bani bunurile cumpărate de la slavii răsăriteni şi în felul acesta autorul explică prezenţa în mari cantităţi a monedei romane.

Existenţa schimburilor comerciale dintre triburile slave de răsărit şi imperiul roman poate fi urmărită încă din sec. I al e.n. prin descoperirea de obiecte romane, aflate în mediul slav. Dintre acestea amintim în primul rînd amfore, vase de sticlă şi metal, precum şi alte obiecte de provenienţă romană. În schimbul mărfurilor romane, triburile slave exportau piei, blănuri, sclavi şi în special grîu.

Marele număr de monede romane descoperit la triburile slave de răsărit, dovedeşte că romanii importau din aceste regiuni mai multe bunuri decît aduceau în schimb. Surplusul acesta era plătit cu monede de argint.

În capitolele următoare, autorul studiază situaţia politică a triburilor slave de răsărit în perioada dezvoltării schimbului romano-slav.

Circulaţia monedei romane la triburile slave formează un capitol aparte.

Procesul acumulării tezaurelor, care se ridică la un total de 144, este cercetat de autor în ultimul capitol. Invazia hunică a pus capăt pentru un timp situaţiei prospere la care au ajuns triburile de răsărit şi prin aceasta şi comerţului dintre slavi şi imperiul roman.

Lucrarea se încheie cu un număr de nouă planşe cuprinzînd cele mai importante monede descoperite pe teritoriul amintit.

Prin materialul strîns şi comentariul profund, autorul aduce o preţioasă contribuţie, atît la cunoaşterea vieţii triburilor slave de răsărit, cît şi a relaţiilor acestora cu imperiul roman.

În lucrarea sa, autorul pune în legătură descoperirile monetare şi cu regiunile noastre. Stabilirea şi organizarea limesului roman la Dunărea de jos în cursul primei jumătăţi a secolului I e.n., precum şi cucerirea Daciei de către Traian, constituie după autor două etape importante, strîns legate de tema pe care o cercetează.

B. Mitrea

RĂSPUNS UNEI RECENZII

În numărul 2/1961 (anul XII) al revistei „Studii şi cercetări ştiinţifice", seria istorie, a Filialei din Iaşi a Academiei R.P.R., Nicolae Grigoraş, binevoieşte să-şi îndrepte atenţia mai întîi asupra articolului subsemnatului — *Date noi în legătură cu Cetatea Neamţului*, apărut în *SCIV*, XI, 1/1960, p. 81 — 105, iar mai apoi asupra lucrării

monografice *Cetatea Şcheia*, redactată de Gh. Diaconu şi de mine, apărută în Editura Academiei R.P.R., în anul 1960.

Cercetătorul istoric ieşean, semnează aşadar două recenzii — prima la p. 298—299, iar a doua la p. 300—301 din menţionata revistă ieşeană.

De prisos să mai consemnăm acordul nostru că oricine îşi poate asuma răspunderea opiniei scrise — cu condiţia elementară însă ca, atunci cînd e vorba de recenzarea unei lucrări să se respecte normele unanim stabilite, adică recenzia să nu fie părtinitoare, să nu denatureze faptele ci, dimpotrivă, să respire un minimum de obiectivitate şi să contribuie la elucidarea unor probleme date.

Cu părere de rău constatăm că Nicolae Grigoraş se abate de la aceste norme şi, în cele patru pagini tipărite, se străduie să minimalizeze contribuţiile subsemnatului la istoria Cetăţii Neamţului şi la alte probleme, asigurîndu-ne în schimb de trăinicia rezolvărilor d-sale din trecut.

Astfel, ca să ne referim la articolul nostru despre Cetatea Neamţului, recenzentului i se pare că nu am aduce nimic nou în problema originii şi datării cetăţii de pe Ozana — decît doar faptul, de mică însemnătate, că discutăm comparativ planurile cetăţilor de la Neamţ şi Suceava (respectiv Şcheia şi Cetatea de Scaun), pentru a ajunge la „părerea expusă în urmă cu peste 20 de ani... că cetatea a fost construită de moldoveni în timpul domniei lui Petru I Muşatin" (rec. p. 298).

Sînt de acord, acum, ca şi în articolul meu (p. 89—90 şi p. 89, cu nota 1, care-l priveşte direct pe N. G.) în a recunoaşte prioritatea opiniei lui Ilie Minea (ceva mai înainte, deşi echivoc, ea fusese exprimată de Alex. Lapedatu şi apoi de N. Iorga), dar subliniez încă o dată că acestea sînt *doar* afirmaţii, fără ca ele să fi fost argumentate cu dovezi palpabile. Or, credem că în articolul nostru am prezentat cel puţin un minim de dovezi de ordin istoric şi arheologic în legătură cu problema principală a articolului: infirmarea teoriei originii teutonice a Cetăţii Neamţului (pe care recenzentul nostru o ocoleşte deliberat). În afară de aceasta, deşi N.G. se declară „colaborator" la articolul apărut în „Cercetări istorice", XIII—XVI, Iaşi, 1940, cu alte cuvinte este părtaş la concluziile consemnate aici (aparţinînd se pare doar fostului profesor Ilie Minea) — totuşi d-sa este scos din discuţie, deoarece în 1946, într-o modestă lucrare, iar astăzi în recenzia de care ne ocupăm, mai susţine că Neamţul a fost clădit de un boier dinainte de întemeierea statului feudal moldovean şi că Petru I Muşat n-a făcut altceva decît s-o „înglobeze în sistemul de apărare al întregii ţări" (rec. p. 299). Afirmaţie cu desăvîrşire falsă cum i s-a demonstrat recenzentului. Acesta însă, în loc să reflecteze la coordonatele reale pe care se grefează istoria social-economică şi politică a Moldovei din sec. al XIV-lea, preferă să citeze cîteva păreri, juste în esenţă ale prof. C. Cihodaru, în sprijinul aserţiunii sale hazardate şi să mistifice părerile subsemnatului.

Recenzentul ieşean vrea într-una să-i dovedim *noutăţile* în ce priveşte problema Neamţului. Riscăm supărarea cititorilor şi, cerîndu-ne scuzele cuvenite, trimitem la *SCIV*, p. 86—88, unde întreprindem o discuţie dintr-un unghi *nou* în ce priveşte politica papei Honoriu al III-lea şi relaţiile dintre cavalerii teutoni şi regele maghiar Andrei al II-lea. Amintim acolo şi de părerea lui A. D. Xenopol, în legătură cu faimosul „*castrum munitissimum*" — necunoscută, se pare, lui N.G. Recenzentul — care susţine că ar fi descris bine ruinele Neamţului — n-a văzut pe faţada de est a cetăţii creneluri muşatine, înfundate însă în urma refacerilor lui Ştefan cel Mare (*SCIV*, p. 98 şi planşa III/1). Discern adaosurile din epoca lui Ştefan cel Mare şi dau un plan *real* (măsurători din 1954, făcute de Pamfil Polonic şi de subsemnatul) al curţii exterioare de nord (*SCIV*, fig. 3 şi 4). De asemenea documentez pentru prima oară la Neamţ o ceramică datînd din ultima treime a sec. XIV (cf. *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 797 şi fig. 40). Stabilesc apoi existenţa vechiului şanţ de apărare muşatin, dovedesc că platoul din faţa podului *obliqua flexione*

(platou pe care a călcat repetat şi recenzentul ieşean) este artificial şi datează tot din epoca lui Ştefan cel Mare.

Toate aceste „noutăţi" — explicabile prin *metoda* aplicată în săpăturile din anii regimului democrat-popular, erau necunoscute cercetătorilor din 1939 şi din 1946 — dar ele sînt ignorate cu rea voinţă şi azi, de către N.G.

Pentru a-şi sprijini negările, N. Grigoraş apelează şi la respectabilul volum de *Istorie a artei feudale* scris de profesorul Virgil Vătăşianu, editat în anul 1959. (Între altele recenzentul ne acuză că am ignorat acest volum, deşi acesta a apărut *în urma* articolului nostru din *SCIV*). Recenzentul este de acord cu profesorul Vătăşianu că:

în primul rînd, „pare îndoielnic că cele trei corpuri de clădiri (de la Neamţ, şi anume cele de pe laturile E, V şi S — *n.n.*) să fi fost proiectate toate de la început" (este citat V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 294);

în al doilea rînd, „incinta curţii exterioare cu bastionul ei, încă nu poate fi datată înainte de veacul al XVI-lea" (*ibidem*; şi rec., p. 299).

La acestea răspund:

1) N-am afirmat nicăieri în articolul meu, că *toate* construcţiile de la actualul nucleu *patrulater* (nu hexagonal cum şi-l închipuie N.G. !) al Cetăţii Neamţului ar data din aceeaşi vreme. Dimpotrivă, pe baza unor repetate observaţii, am emis părerea: „În general, se observă multe refaceri la construcţiile din cetate. Latura de sud este aproape total ruinată. E posibil ca aici (*adică pe latura de sud — n.n.*) să fi existat vechile construcţii muşatine — restul fiind adaosuri ulterioare" (*op. cit.*, p. 92).

2) A doua „obiecţie" este fundamental greşită. Mai întîi, fiindcă nu-i vorba la Neamţ de o incintă exterioară „cu bastionul ei", ci de aşa-numita *pînză a doua de ziduri*, aflată la nord de nucleul principal, construcţie masivă (circa 4 m grosime !) prevăzută — nu cu unul — ci patru *bastioane* puternice — totul închizînd curtea exterioară.

În al doilea rînd, datînd construcţia acestei pînze de ziduri *cu bastioanele ei* în sec. XVI — şi nu înainte de acest secol — recenzentul, ca şi prof. Vătăşianu, omite pe de o parte informaţiile lui Miron Costin şi, pe de altă parte, datele *noi* arheologice. Or, în special acestea din urmă dovedesc *peremptoriu*, că *Ştefan cel Mare* este acela care a clădit (a adăugat, mai exact) această construcţie de apărare la Neamţ (în ultimul sfert al sec. XV) — aşa cum a făcut acest lucru şi la Cetatea de Scaun din Suceava. (În articol afirmam chiar ipotetic, că adaosul de la Neamţ exista încă de la 1476, căci artileria moldoveană îi lovea din cetate pe turci — şi unde puteau sta tunarii lui Arbore dacă nu pe platformele bastioanelor speciale pentru artilerie ?).

Tot în legătură cu acestea — şi faptul caracterizează sistemul de lucru incomplet, din *cabinet*, al lui N. Grigoraş — observ că recenzentul a citit în fugă pe V. Vătăşianu şi nu sesizează că ipoteza datării în sec. XVI a bastioanelor de la Neamţ se sprijină pe descoperirea unei inscripţii quadrilobate la... Suceava, şi anume e vorba de aceea găsită în anul 1953, în molozul din faţa încăperii R6 (*SCIV*, V, 1—2, 1955, p. 271—272) şi în care se vorbeşte de un ιω стєфань păstrîndu-se din dată doar luna şi ziua (septembrie 14) şi pe care prof. Vătăşianu o atribuie lui Ştefăniţă Vodă, şi nu lui Ştefan cel Mare, cum crede majoritatea cercetătorilor — inclusiv specialiştii în heraldica şi paleografia moldoveană.

Las apoi la o parte faptul că, nepricepîndu-se în planimetrie, recenzentul ieşean renunţă la p. 299 la negarea asemănării planului de la Neamţ cu acela al cetăţilor sucevene, mulţumindu-se, comod, să subscrie

doar la o asemănare „de principiu" (numai fiindcă afirmă acest lucru profesorul Vătăşianu).

Credem că N. Grigoraş n-a adus un serviciu sie-şi ca şi publicaţiei din Iaşi ci, după cum se vede, a căutat prin răstălmăciri ieftine să inducă în eroare pe cititorul neavizat.

„Recenzia" de care ne-am ocupat constituie totodată un exemplu tipic de desconsiderare a acestei discipline istorice — care este arheologia — a cărei bază de lucru îl constituie urma de cultură materială palpabilă, găsită în săpături şi nu ideile preconcepute, „documentate" în birou.

Din lipsă de spaţiu, ne rezervăm dreptul să răspundem şi celeilalte „recenzii" într-un număr viitor al revistei *SCIV*.

N. Constantinescu



Dr. HORIA SLOBOZEANU

La 28 iulie 1961 s-a stins din viaţă, după o grea suferinţă, dr. Horia Slobozeanu, medic pediatru, pasionat cercetător al trecutului ţării noastre şi realizatorul unei importante colecţii arheologice.

Născut la Bîrlad în 19 aprilie 1887, dr. Horia Slobozeanu face primele studii în oraşul natal, după care se înscrie la Facultatea de medicină din Bucureşti, unde, pentru talentul şi sîrguinţa sa, e remarcat de profesori, sprijinit şi luat colaborator. După încheierea cursurilor universitare, pleacă la Paris (1919—1921) şi Berlin (1921—1922), unde se specializează în clinicile de pediatrie.

Întors în ţară desfăşoară o largă activitate medicală şi ştiinţifică, ca profesor în învăţămîntul mediu, asistent şi docent universitar şi profesionist. El este primul puericultor de maternitate din ţară. În cadrul activităţii didactice a instruit multe serii de studenţi şi eleve ale şcolilor de obstetrică, răspîndiţi azi pe întreg cuprinsul ţării, iar ca cercetător ştiinţific a publicat peste 200 de lucrări, în revistele din ţară şi străinătate, lucrări foarte apreciate ca valoare, unele premiate, altele citate în tratatele de pediatrie. Alegerea sa în 1930 ca membru corespondent al Societăţii de Pediatrie din Paris a constituit o consacrare a activităţii sale ştiinţifice.

Dar activitatea doctorului Slobozeanu nu se reduce numai la domeniul medical. Ca medic în staţiunea balneară Eforie-sud, în lunile de vară, are ocazia să cunoască monumentele arheologice ale Dobrogei, le îndrăgeşte şi începe colecţionarea lor. Încă din 1924, într-o vreme cînd grija pentru mărturiile trecutului era aşa de mică, dr. Slobozeanu salvează de la pieire sau înstrăinare importante inscripţii, baso-reliefuri, vase, teracote, coloane, capiteluri etc., adunînd în colecţia sa peste 250 piese, care au devenit apoi un bun pentru masele largi populare şi pentru ştiinţă.

Dr. Horia Slobozeanu a amenajat în casa sa de la Eforie-sud un muzeu al cărui custode şi ghid benevol a fost pînă în ultima parte a vieţii sale. Valoarea ştiinţifică a acestor obiecte este foarte mare. Spre deosebire de alţi colecţionari, care adunau cu predilecţie obiecte mărunte preţuite mai mult pentru valoarea lor artistică, dr. Slobozeanu a strîns un număr impresionant de monumente cu *valoare istorică*. Între acestea, inscripţiile deţin un loc de frunte. Printre ele se află unele cu o valoare excepţională. Fragmentul de inscripţie conţinînd textul tratatului de alianţă, încheiat în jurul anului 70 î.e.n., între Roma şi Callatis, constituie un *unicum* în epigrafia latină[1]. Altele, nu de mai mică importanţă, aduc contribuţii la istoria generală a imperiului roman sau a Sciţiei Mici [2]. Monumentele sculpturale şi obiectele ceramice au constituit de asemenea obiectul unor studii din partea specialiştilor romîni[3]. O mare calitate a doctorului Slobozeanu a fost aceea că a păstrat tot timpul contactul cu arheologii, oferindu-le spre studiu obiecte de valoare, însoţite totodată de preciziuni în privinţa condiţiilor descoperirii, lucru care lipseşte aproape total altor colecţii.

Dr. Horia Slobozeanu l-a cunoscut pe V. Pârvan şi a avut cu el legături apropiate. În anii 1924—1925, cînd Pârvan se afla la mare, pentru a-şi îngriji sănătatea, au făcut împreună cercetări în jurul lacului Techirghiol şi a regiunii apropiate. De la Pârvan, dr. Slobozeanu a căpătat cunoştinţe noi şi a prins gustul unei cercetări mai ample asupra regiunii în care a revenit apoi an de an. Timp de 35 de ani nu a încetat să se intereseze de adunarea materialelor arheologice şi să facă observaţii care s-au concretizat apoi în cîteva publicaţii ştiinţifice, apărute în periodicele Institutului de Arheologie :

1) *Consideraţii asupra aşezărilor din jurul lacurilor Techirghiol şi Agigea* în *Materiale*, V, p. 735—752 ;

2) *Reprezentări din cultul lui Dionysos şi al Nimfelor de pe litoralul vestic al M. Negre*, în *SCIV*, 1959, p. 285—294 ;

3) *La vie musicale et théâtrale à Callatis (trois derniers siècles a.n.è.)*, în *Revue Roumaine*, 1960, p. 167—169 ;

4) *Staţiunea antică de la Schitu*, în colaborare cu G. Ţicu, în *Materiale* IX (în pregătire).

Moartea l-a împiedicat pe dr. Horia Slobozeanu să-şi continue munca dusă cu şi mai mare pasiune în ultima parte a vieţii.

Pentru colecţia sa arheologică, pe care înainte de moarte a dăruit-o Sfatului Popular al regiunii Dobrogea — şi care va fi îndreptăţită să-i poarte numele — , pentru generozitatea sa şi pentru serviciile aduse ştiinţei arhelogice, se cuvine a-i spune : „Have pia anima ...".

Emilian Popescu

---

[1] Vezi bibliografia pentru acest document, întocmită de D. M. Pippidi în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 200.

[2] Ele au făcut obiectul studiilor publicate de : Th. Sauciuc-Săveanu, *Inscripţie murală din vremea praes. prov. M. Valerius Bradua*, 1936 ; *Un nou-fragment al inscripţiei murale din Callatis*, 1937 ; D. Tudor, *O nouă inscripţie despre Q. Pompeius Falco guvernator al Moesiei inferioare*, în *SCIV*, II, 1954, p. 159—164 ; I. I. Russu, *Le décret de Callatis en l'honneur d'Isagoras*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 179—191 ; D. M. Pippidi, *Un nuovo prefetto del Pretorio in un iscrizione della Scizia Minore*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 249—259.

[3] I. Barnea, *Opaiţe creştine din Scythia Minor* (*colecţia Dr. Horia Slobozeanu*), în *RIR*, XIV, 1—2, 1944, p. 166—179 ; D. Tudor, în *Balcania*, VII, 2, 1944, p. 404, publică un opaiţ ; Gabriella Bordenache, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, publică fragmente arhitehtonice din colecţia Slobozeanu. Alte obiecte sînt publicate de diverşi cercetători.

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA	— *Archäologischer Anzeiger.*
AArh	— *Arta şi Arheologia*, Iaşi, I—XIV, 1927—1938.
ACMI	— *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1915, 1942, 1943.
ActaArch Budapesta	— *Acta Archaeologica*, Budapesta.
AÉ	— *Archaeologiai Értesitö.*
AEM	— *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, 1877—1897.
ArchHung	— *Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.*
ARMSI	— *Academia Romînă. Memoriile Secţiei Istorice*, seria II, 1886/1887 — — 1916/1919, seria III, 1922/1923 — 1944/1945.
BCH	— *Bulletin de Correspondance Hellénique.*
BCMI	— *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* I—XXXVIII, Bucureşti.
BerRGK	— *Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.*
BMJV	— *Buletinul Muzeului jud. Vlaşca* „Teohari Antonescu", Bucureşti, I—III, 1935—1945.
BonnJahrb	— *Bonner Jahrbücher.*
CIL	— *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
Dacia	— *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960.
Histria	— *Histria. Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1954.
IGB	— *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, edidit F. Mihailov, Sofia, 1956.
ILS	— *Dessau, Inscriptiones latinae selectae.*
Izvestiia-Institut	— *Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.*
JOAI	— *Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien.*
KS	— *Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии Наук СССР.*
Materiale	— *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I (1953); *Materiale şi cercetări arheologice*, vol. II (1956), vol. III (1957), vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959), vol. VII (1960).
MIA	— *Материалы и исследования по археологии СССР.*
OGI	— *Dittenberger, Orientis graeci inscriptiones selectae.*

OTTÉ	—	*Orvos-Természettudományi Ertesitő. Erdélyi Múzeum*, Cluj.
PMMB	—	*Publicaţiile Muzeului Municipiului Bucureşti*, I–II, 1934–1936.
PrzegArch	—	*Przeglad Archeologiczny*.
RA	—	*Revue Archéologique*.
RE	—	Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.
RÉG	—	*Revue des Études Grecques*.
RevPhil	—	*Revue de Philologie, de littérature et d'histoire ancienne*.
RIR	—	*Revista Istorică Romînă*, Bucureşti, I–XVII, 1931–1947.
SA	—	*Советская археология*.
SBWien	—	*Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe*.
SCIA	—	*Studii şi cercetări de istoria artei*.
SCIV	—	*Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti.
SCN	—	*Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti.
SCŞCluj	—	*Studii şi cercetări ştiinţifice*, Cluj.
SGDI	—	*Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften hrsg. H. Collitz und F. Bechtel*, Göttingen, 1884–1915.
WMBH	—	*Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina*, Wien, 1893–1912.

ERATĂ

Pag.	rîndul	în loc de :	se va citi :	din vina :
262	9 de jos note	p. 263	p. 273	editurii
278	3 de jos note	p. 249	p. 259	,,
311	9 de jos note	p. 297	p. 307	,,
312	7 de jos note	p. 301	p. 311	,,
319	7 de sus	p. 307	p. 317	,,
339	6 de jos note	p. 328	p. 338	,,
344	21 de jos note	p. 332	p. 342	,,
351	legenda figurii	Fig. 1—3 : vase din încăperea *E2* şi *4* : din locuinţa *L1*.	Fig. 1.— 1—3, vase din încăperea *E2* ; 4, din locuinţa *L1*.	,,
377	1 de jos note	p. 364	p. 374	,,
378	5 de jos note	p. 364	p. 374	,,
399	9 de jos note	*Probleme ale epocii bronzului în Romînia*	*Probleme ale epocii bronzului în Transilvania*	autorului
423	1 de jos	p. 411	p. 421	editurii
429	8 de jos	en l'honneur du lieu	en l'honneur du dieu	,,

I. P. 2 – C. 4243

Lei 12.—